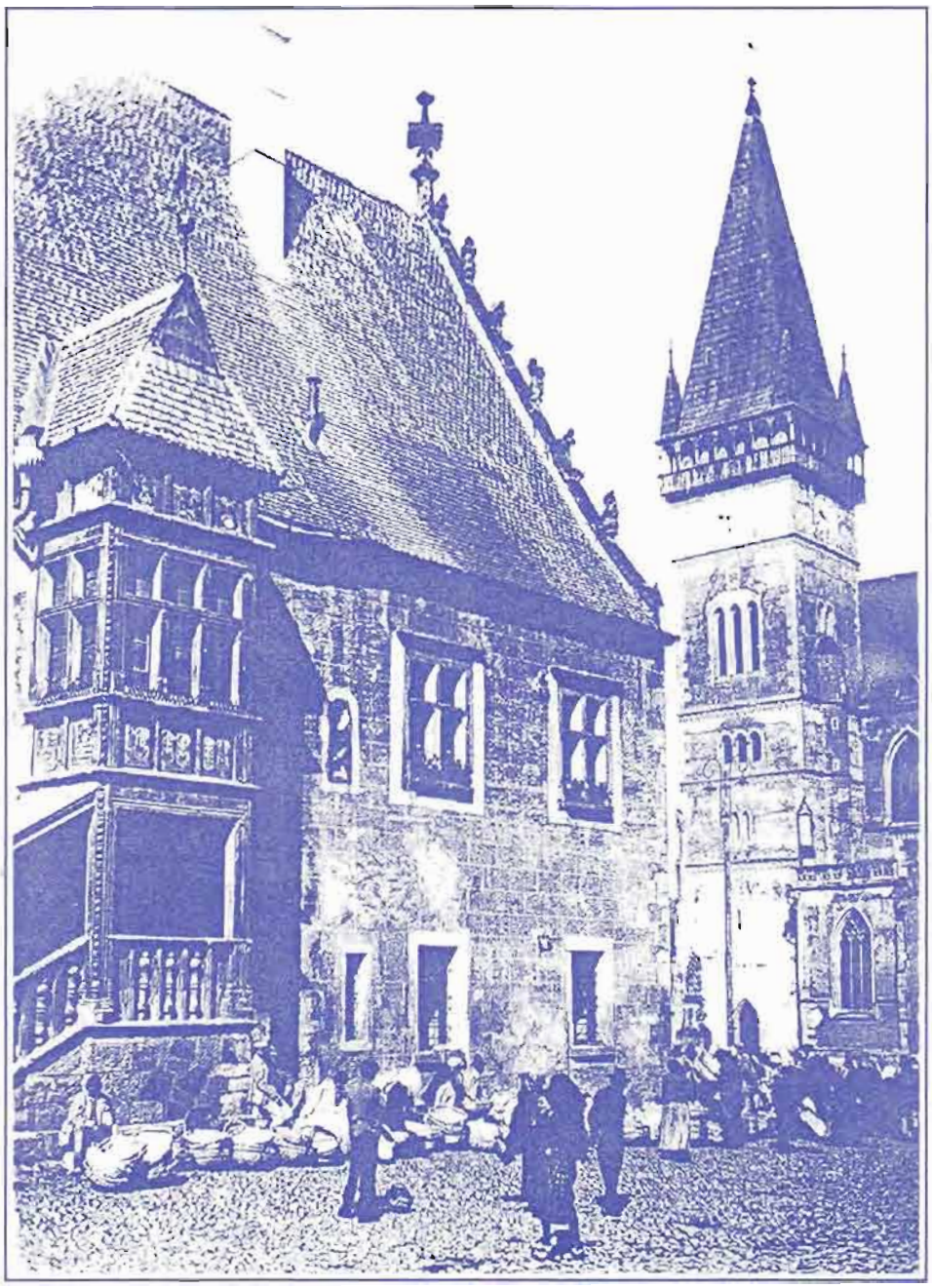

BARDKONTAKT 2012

"PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIATKOVÝCH CENTIER"

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

BARDEJOV
21. - 22. AUGUST 2012

JUBILEJNÝ 20. ROČNÍK

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

HLAVNÁ TÉMA ODBORNEJ KONFERENCIE:

KULTÚRNE DEDIČSTVO A SPOLOČNOSŤ

I. OKRUH

Kultúrne dedičstvo a samospráva: pozitíva a negatíva vyplývajúce pre samosprávu, skúsenosti zo správnej a legislatívnej starostlivosti, odporúčania, kultúrne dedičstvo z pohľadu samosprávy ako majiteľa: prínosy a bremená, manažment plány vo väzbe na kultúrne dedičstvo, ÚPD, finančné dotácie pre obnovu,...

II. OKRUH

Kultúrne dedičstvo a etika: vo všetkých etapách prípravy, obnovy a užívania, pokuty,...

III. OKRUH

Kultúrne dedičstvo a metodika: aplikácia terajších metodík a prístupov na významné pamiatky a územia, porovnania so staršími postupmi alebo územné porovnania,...

ODBORNÉ PREDNÁŠKY :

OBSAH:

I. OKRUH : **KULTÚRNE DEDIČSTVO A SAMOSPRÁVA**

1. **PRÍNOS 20-ROČNEJ TRADÍCIE ODBORNEJ BARDEJOVSKEJ KONFERENCIE PRE OCHRANU KULTÚRNÉHO DEDIČSTVA SLOVENSKA.**
   doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD.

2. **PAMIATKY– ZDROJ HRDOSTI AJ PROBLÉMOV PRE SAMOSPRÁVY.**
   Mgr. Pavol Balžanka, RNDr. Juraj Paučula

3. **PAMIATKA V MAJETKU MIESTNEJ SAMOSPRÁVY AKO BREMENO AJ POTENCIÁL.**
   Mgr. Ľudovít Gráfel

4. **AKO CHRÁNIŤ PAMÄTIHODNOSTI OBCE (MESTA)? EXPLIKÁCIA NA PRÍKLADE BÝVALEJ BRATISLAVSKEJ CVERNOVEJ TOVÁRNE V BRATISLAVE. PRÍSPEVOK K PROBLEMATIKE OCHRANY STARÝCH URBÁNNYCH ŠTRUKTÚR.**
   PhDr. Patrik Guldan

5. **STOPY MINULOSTI V ÚZEMNOM ROZVOJI.**
   Ing. Anna Dobrucká

6. **NEDOCENENÝ VÝZNAM A K ONTEXT HISTORICKÝCH KRAJINNÝCH ŠTRUKTÚR V OCHRANE KULTÚRNEHO DEDIČSTVA NA LOKÁLNEJ ÚROVNI.**
   doc. Ing. Peter Jančura, PhD.

7. **MODRA – SLOBODNÉ KRÁĽOVSKÉ MESTO A JEHO STAROSTLIVOSŤ O PAMIATKY.**
   Ing. arch. Hana Hlubocká

8. **MESTO MARTIN – SKÚSENOSTI SAMOSPRÁVY S OBNOVOU KULTÚRNYCH PAMIATOK.**
   Ing. arch. Kristína Šubjaková

9. **SPRACOVANIE MANAŽMENT PLÁNU PRE LOKALITU SVETOVÉHO DEDIČSTVA BARDEJOV. PLÁN MANAŽMENTU LOKALITY SVETOVÉHO DEDIČSTVA AKO NÁSTROJ OCHRANY A ROZVOJA KULTÚRNYCH HODNÔT ÚZEMIA.**
   Ing. arch. Michal Škrovina

10. **„BANSKÁ ŠTIAVNICA A TECHNICKÉ PAMIATKY OKOLIA“ - TVORBA MANAŽMENT PLÁNU A JEHO UPLATŇOVANIE.**
    Ing. arch. Lubica Paučulová

11. **NÁSTROJE PODPORY TURIZMU V PLÁNOCH MANAŽMENTU KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.***
    doc. Ing. Eva Kráľová, PhD.

12. **ZÁCHRANA, VYUŽITIE A OBNOVA KAŠTIEĽOV A KÚRIÍ V MAJETKU SAMOSPRÁV.**
    PhDr. Peter Jurkovič

13. **KAŠTIELE A KÚRIE ZÁHORIA A SENECKA V MAJETKU SAMOSPRÁVY.**
    Mgr. Nela Banasová

14. **PRIEMYSELNÉ DEDIČSTVO V ZMENÁCH ÚZEMNÉHO PLÁNU NA ZÁKLADE ARCHITEKTONICKÝCH ŠTÚDIÍ.**
    Ing. arch. Vladimír Hain, Ing. arch. Michal Ganobjak

15. **MUDROCHOV MLYN – SÚČASNOSŤ PRE BUDÚCNOSŤ.**
    PhDr. Karol Závodský

16. **HISTORICKÉ CHRONOGRAMY VERSUS NOVODOBÉ REKLAMY V CENTRÁCH MIEST.**
    Ing. arch. Anna Soročinová

II. OKRUH : **KULTÚRNE DEDIČSTVO A ETIKA**

17. **AUTENTICITA A ETIKA PRI OBNOVE PAMIATOK.**
    Ing. Arch. Pavol Ižvolt, PhD.

18. **ETIKA VIACVRSTVOVÉHO PRÍSTUPU K RIEŠENIU NÁMESTIA.**
    Ing.arch. Silvia Bašová, PhD.

19. **ÚSKALIA PAMIATKOVÉHO ZÁKONA PRI ZACHOVÁVANÍ PRIEMYSELNÉHO DEDIČSTVA – NA PRÍKLADE UHORSKEJ CVERNOVEJ TOVÁRNE V BRATISLAVE.**
    Ing. arch. Veronika Kvardová, Ing. arch. Katarína Šimončičová

20. **PARTICIPATÍVNE PROCESY PRI ZÁCHRANE KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.**
    Ing. arch. Zora Pauliniová

III. OKRUH : KULTÚRNE DEDIČSTVO A METODIKA

21. **PAMIATKOVÁ OCHRANA ÚZEMÍ V PROCESE ÚZEMNÉHO PLÁNOVANIA.**
doc. Ing. arch. Jana Gregorová, PhD.

22. **PODNETY NA ZMENU LEGISLATÍVY V ZÁUJME PAMIATKOVEJ OCHRANY.**
Ing.arch. Ľudmila Priehodová

23. **DOPRAVNÁ OBSLUHA HISTORICKÝCH CENTIER – VEC ODBORNÍKOV?**
Ing. Anna Kollárová, Ing. arch. Arnošt Mitske

24. **CENTRÁLNA PAMIATKOVÁ ZÓNA V MARKUŠOVCIACH.**
Prof. Ing. arch. Peter Pásztor, PhD., Ing. arch. Lukáš Sečka

25. **KRITÉRIÁ PAMIATKOVEJ OCHRANY NA ÚZEMÍ OCHRANNÉHO PÁSMA NKP DEVÍN – SLOVANSKÉ HRADISKO, REFERÁT K METODICKÉMU SPRACOVANIU.**
Ing. arch. Beata Polomová, PhD.

26. **KRAJINA A ČLOVEK, KONTEXT V TVORBE SÍDLA A DOMU.**
Igor Krpelán

27. **DREVENÉ OBJEKTY V MESTSKÝCH SÍDLACH.***
Prof. dr hab. inž. Marek Gosztyla, Bogdan Motyl

.

28. **KOSTOLY /CERKVI/ A KAPLNKY KRESŤANSKÝCH CIRKVÍ. PROBLÉM ICH (VY) UŽÍVANIA, ÚPRAV A ADAPTÁCIÍ.**
Ing. arch. Róbert Erdélyi

29. **ANALÝZA POUŽITIA KÓPIE PRI OBNOVE KOSTOLA PANNY MÁRIE Z LIPTOVSKEJ MARY V MLD PRIBYLINA.**
Ing. arch. Barbora Vachová

30. **MESTSKÉ OPEVNENIE V MODRE – PRÍPRAVA PROJEKTOVEJ DOKUMENTÁCIE KOMPLEXNEJ OBNOVY.**
Ing. arch. Silvia Petrašová

31. **PROSTREDIE HISTORICKÉHO MESTA – BRÁNA PRE VOĽNOČASOVÉ AKTIVITY. INÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE HISTORICKÉHO JADRA A PARKOV V SÚČASNOSTI.**
Ing. arch. Janka Čúrna, PhD.

32. **ADAPTÁCIA SYNAGÓG NA NOVÉ FUNKČNÉ VYUŽITIE – VÄZBA V ÚZEMNOM KONTEXTE.**
Ing. arch. Gabriel Hartl

33. **PRÍNOS INTERDISCIPLINÁRNEJ SPOLUPRÁCE V PAMIATKOVEJ STAROSTLIVOSTI. NA OKRAJ NÁLEZOV V RÍMSKOKATOLÍCKOM KOSTOLE SV. BARTOLOMEJA V PRIEVIDZI.**
Mgr. Barbora Matáková

34. **FAREBNOSŤ STAVEBNÉHO DEDIČTVA – K ÚLOHE RESP. MOŽNOSTIAM SAMOSPRÁV A METODIKE PAMIATKOVÝCH VÝSKUMOV.**
Mgr. Jana Váňová, doc. Ing. arch. Andrea Urlandová

35. **NOVÉ PRÍSTUPY K STAROSTLIVOSTI O HISTORICKÉ KROVY A STRECHY AKO SÚČASTI KULTÚRNYCH PAMIATOK.**
Ing. Ľubor Suchý

36. **MOŽNOSTI ÚČASTI VEREJNOSTI PRI OCHRANE KULTÚRNEHO DEDIČSTVA.**
Ing. Katarína Šimončičová

37. **SAMOSPRÁVA – DEVELOPERI – ÚZEMNÉ PLÁNOVANIE – OCHRANA HODNÔT.**
Ing. arch. Ingrid Konrad

38. **METODIKA OBNOV NÁRODNÝCH KULTÚRNYCH PAMIATOK V LOKALITE SKD UNESCO HISTORICKÉ JADRO MESTA BARDEJOV.**
Mgr. Jana Ličková

39. **MESTSKÉ OPEVNENIE V BARDEJOVE – VÝVOJ, OBNOVA, PREZENTÁCIA.**
Mgr. Peter Harčar

* článok nebol recenzovaný

ZOZNAM POSTROV:

1. **BRÁNAMI MESTA MODRA.**
Ing. arch. Andrea Bachorecová

2. **STROMORADIA AKO MIESTNA PAMÄTIHODNOSŤ – PRÍNOSY PRE SAMOSPRÁVU A VEREJNOSŤ.**
Ing. arch. Katarína Kristiánová

3. **OHROZENÉ KOSTOLY.**
Ing. arch. Robert Erdélyi

4. **KÓPIE V ÚSTREDNOM ZOZNAME PAMIATKOVÉHO FONDU.**
Ing. arch. Barbora Vachová

doc. Ing. arch. Jara LALKOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Prínos 20. ročnej tradície odbornej bardejovskej konferencie pre ochranu kultúrneho dedičstva Slovenska.

Abstrakt: Príspevok k 20. tému výročiu odbornej konferencie vracia sa k podnetom vzniku odborného seminára, ako sprievodného podujatia k obnoveným tradičným historickým bardejovským trhom. Zaoberá sa jeho významom z hľadiska rozvoja pamiatkovej starostlivosti i komplexnej ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva Slovenska. Bilancuje priebeh každoročných stretnutí odbornej verejnosti, vzrastajúcu odbornú úroveň seminára a jeho transformáciu na vedeckú konferenciu.

Kľúčové pojmy: kultúrne a prírodné dedičstvo, regenerácia a rehabilitácia hodnôt historických urbanistických štruktúr, ochrana a obnova

Vážené dámy, vážení páni,

dovoľte, aby som pri príležitosti zahájenia dnešnej odbornej konferencie BARDKONTAKT 2012 pod názvom *„Kultúrne dedičstvo a spoločnosť“*, ako jedna zo zakladajúcich účastníkov tohto podujatia, v krátkosti bilancovala podnety vzniku, priebeh a vývoj každoročných odborných seminárov (dnes už konferencii) a ich význam pre rozvoj pamiatkovej starostlivosti, ale najmä pre kontakty a poznanie vzájomných potrieb a možnosti širokého spektra odbornej i laickej verejnosti pre ochranu nášho kultúrneho a prírodného dedičstva.

I keď uplynulých dvadsať rokov, odkedy sa na tomto mieste uskutočnil v roku 1993 prvý odborný seminár s témou *„Problematika mestských pamiatkových centier“* je v porovnaní s dlhoročnou históriou našich historických miest skutočne veľmi krátkym úsekom, veď napríklad historický jarmok tohto mesta má už 661. ročnú tradíciu a jeho novodobá renesancia oslavuje 41. výročie, dovolím si však konštatovať, že i toto naše pravidelné odborné stretnutie si získalo záujem a tradíciu pre snahu o odpoveď na aktuálne otázky nielen pri obnove legislatívne chránených pamiatok, ale komplexne chápanej ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva ako i udržateľného rozvoja krajiny. Bardkontakt sa tak stal stretnutím ochrancov pamiatok so širokou odbornou verejnosťou architektov, urbanistov, krajinárov, archeológov, historikov, demografov, sociológov, dopravných inžinierov, investorov a realizátorov obnovy, stavebných firiem i dodávateľov stavebných materiálov, ako i predstaviteľov miest a obcí. Z ktorých práve poslední menovaní sú hlavnými užívateľmi, spoluzodpovednými za ochranu nášho kultúrneho dedičstva .

Potreba riešenia mnohých problémov v oblasti pamiatkovej starostlivosti bola nastolená ihneď po zmene spoločenského systému v deväťdesiatych rokoch minulého storočia. V prvej eufórii po nežnej revolúcii sa iniciatíva pamiatkárov sústredila na zastavenie procesov a demolačných rozhodnutí mocensky presadzovaných v rámci územných plánov, bez ohľadu na devastáciu kultúrnych a prírodných hodnôt a plošné demolácie historických štruktúr. Ako príklad môžeme uviesť plánovanú estakádu v priestore nad Tabakovou továrňou v Banskej Štiavnici, pokračovanie demolácii a panelovej výstavby bytových domov priamo v pamiatkovej rezervácii v Trnave, plošné demolácie v Nitre Dolnom meste spojená s výstavbou divadla a mnohé iné.

Nové spoločenské podmienky si vyžadovali i legislatívne zmeny. Narýchlo pripravený nový zákon s formálnymi úpravami vypustením slova *„socialistický“* sa v zmenených podmienkach stal neakceptovateľný.

Pre účinnú ochranu historických miest chýbali v mnohých prípadoch dostatočné odborné materiály. Takéto odborné materiály - Zásady ochrany pamiatkovej starostlivosti pre pamiatkové územia - mali vypracované len mestá a obce, ktorých historické jadrá boli vyhlásené za pamiatkové rezervácie. Aj pri týchto však absentovali schválené ochranné pásma. Prvé pamiatkové zóny sa začali pripravovať až po roku 1987 prijatím Zákona o pamiatkovej starostlivosti, na základe ktorého pribudli k ochrane okrem pamiatkových rezervácii i mestá s menším podielom kultúrnych pamiatok a s čiastočne už narušenou historickou štruktúrou. Proces vyhlásenia pamiatkových zón bol síce začiatkom deväťdesiatych rokov naštartovaný, ale neukončený a v územných plánoch nezohľadnený.

Na druhej strane zmena spoločenského systému po vzore vyspelých európskych krajín obracia svoju pozornosť späť do historických jadier. Historické jadrá a ich stavebný fond zmenou našich, ale i nových zahraničných vlastníkov sa stal predmetom investičných záujmov, zväčša čisto komerčných. Popri rekonštrukciách stavebného fondu narastá i potreba komplexnej regenerácie historického prostredia, včítane dopravy a inžinierskych sietí, sústredená predovšetkým na historické námestia a pešie obchodné ulice.

Výrazná zmena však nastáva i v oblasti predovšetkým dovozových stavebných materiálov, nových stavebných a dodávateľských firiem. Socialisticky monopol Pamiatkostavu a jeho diktát bol zrušený. V mnohých prípadoch sa však popri nových možnostiach a pestrejšom sortimente jednalo o neosvedčené materiály a technológie, pripadne na západe už nepredajné. Uvádzam napríklad syntetické fasádne omietky, plastové okná, bonnský šindeľ, odvodňovací systém Cook a podobne. Oddelenie materiálno-technického rozvoja, ktoré v obsadení jedného pracovníka sa snažilo o teoretické budovanie základne materiálov a technológii využiteľných pri obnove pamiatok na Pamiatkovom ústave bolo v tom čase zrušené. Oslabené boli i chemicko-technologické laboratória odchodom pracovníkov do súkromnej sféry, ale i znižovaním nákladov a prepúšťaním.

Historický stavebný fond sa však začína hlásiť i ku svojej ekonomickej hodnote spočívajúcej z hodnoty miesta - atraktivity, autentickosti, z historickej, urbanistickej, architektonickej, umelecko-historickej hodnoty, ktorá v našich socialistických podmienkach nebola pri oceňovaní absolútne zohľadňovaná. Vekom stavba na základe amortizácie bola percentuálne odpisovaná, tak že podľa legislatívne platných pravidiel sa vzhľadom na vek dostávala na nulovú až mínusovú hodnotu. Pokiaľ takáto stavba nebola zapísaná v pamiatkovom fonde bola demolovaná. Iným prípadom sa stáva odpredaj aj vyhlásených kultúrnych pamiatok za symbolickú korunu, vychádzajúcu z amortizácie stavby. Mnohé z nich sa doposiaľ nedočkali svojej primeranej obnovy.

Osobitnú kapitolu si vyžiadala problematika ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva. Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva bol medzinárodne prijatý v Paríži v roku 1972, teda pred 40 rokmi. Našou vládou bol ratifikovaný až po revolúcii a prijatý v roku 1991. V tom čase bol pripravovaný i Zákon o kultúrnom dedičstve. Pojem ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva zakotvila i naša ústava. Ochrana kultúrneho a prírodného dedičstva je v súčasnosti zakotvená i v našej legislatíve v dvoch samostatných zákonoch. Zákone NR SR č. 49/2002 Z .z. o ochrane pamiatkového fondu a Zákone NR SR č. 287/1994 Z .z o ochrane prírody a krajiny, (Z. č.261/2002). Komplexná ochrana môže byť zabezpečená iba však za predpokladu, že pamiatková starostlivosť a ochrana prírody prestúpia svoje vymedzené pôsobenie v špecifickej oblasti ochrany pamiatok a ochrany prírody a stanú sa aktívnou súčasťou tvorby životného prostredia, budú podnecovať formovanie novej kultúry na úrovni kultúrnohistorického potenciálu sídla a aj krajiny. Jedná sa o zachovanie kvality: prírodného dedičstva, kultúrneho dedičstva, estetické kvality, priestorové psychologické – ekologické hodnoty. Je potrebné si uvedomiť, že urbanistická tvorba v krajine je proces architektonickej, krajinárskej a ekologickej harmonizácie väzieb: prírody ako globálneho prostredia, architektúry ako umelého prostredia a človeka - ako identickej súčasti ekotopu. Symbol kruhu (prírody) obopínajúceho štvoruholník (ľudské dielo) vyjadrujúci vzájomné pevné kontextuálne vzťahy prírody a ľudskej tvorby si do svojho znaku postavil i ICOMOS pre označenie svetového dedičstva. Podľa Dohovoru sú *„za kultúrne dedičstvo sú považované výtvory človeka, i kombinované diela prírody a človeka, ako aj oblasti, majúce výnimočnú hodnotu z historického, estetického,*

etnologického či antropologického hľadiska.“ Uznesením vlády SR bol v roku 2005 prijatý i Európsky dohovor o krajine. Cieľom tohto dohovoru je integrácia všetkých doteraz izolovaných záujmov ochrany území, predovšetkým prírodného a kultúrneho dedičstva – ochrany prírody a krajiny.

Množstvo aktuálnych problémov a potreba multi-disciplinárneho prístupu k širokému hore naznačenému okruhu záujmov ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva podnietila vývoj i pôvodne organizovaných odborných seminárov **Pamiatkového ústavu Bratislava v spolupráci s Mestským úradom v Bardejove**.

Pri bilancovaní predchádzajúcich ročníkov môžeme konštatovať, že pôvodný pamiatkársky seminár zvolaný k aktuálnym problémom ochrany mestských pamiatkových centier z roku **1993**, ktorého hlavnou témou boli: *„Zásady pamiatkovej starostlivosti pri regenerácii historického prostredia“* a *„Koncepcia pamiatkovej starostlivosti o historické urbanistické súbory“*s príspevkami o koncepčných zámeroch, príprave a možnosti regenerácie miest Bardejova, Trenčína, Kremnice prezentovanými projektantmi a pracovníkmi miestnych úradov sa postupne dostal na úroveň vedeckých konferencii. Druhý deň 1. ročníka seminára bol venovaný praktickým otázkam obnovy, predovšetkým sanácii zavlhnutých konštrukcii a prezentácii dodávateľských firiem, ktoré súčasne prezentovali svoje materiály na bardejovských výstavných trhoch.

Hlavnou teoretickou témou seminára v roku **1994** bola *„Kultúrno-historická topografia a pamiatkový výskum, ako základ poznania – využitie pre urbanistickú regeneráciu miest a projekciu obnovy pamiatkových objektov“* Ďalšia časť seminára sa venovala konkrétne regenerácii MPR Bardejov a spôsobu financovania obnovy.

Aktuálnym problémom zmeny legislatívy v pamiatkovej oblasti bol venovaný seminár v roku **1995**. Bola nastolená i problematika oceňovania historických a pamiatkovo chránených objektov a problematika využitia informatiky v pamiatkovej oblasti.

V nasledujúcom roku **1996** bol prizvaný k príprave seminára nový partner a to **Fakulta architektúry STU v Bratislave**, ktorá od tohto roku sa stala odborným garantom seminára. Seminár bol na základe pozvania obohatený o zahraničné skúsenosti rakúskych a nemeckých odborníkov. Seminár v príspevku *“Tradičné využitie zeme – ochrana historických štruktúr a kultúrnej krajiny“* na príkladoch z Banskej Štiavnice, Svätého Jura a Liptovskej Tepličky“ upozornil na potrebu kontextuálneho prepojenia ochrany kultúrnych a prírodných hodnôt, význam ich vyhodnotenia pre následnú ochranu. Aktuálnym otázkam historických jadier boli venované príspevky: *„Verejné priestory v historických jadrách, Problematika dopravy v historickom a pamiatkovom prostredí, Koncepcia osvetlenia a iluminácie v historickom prostredí, Prezentácia súčasného trendu riešenia parterov a reklám v MPR Prešov“* Seminár opätovne vytvoril priestor pre dodávateľské firmy a nové technológie prezentované na bardejovských výstavných trhoch. S problematikou *„Vystupujúca vlhkosť v múroch.. Jej príčiny a možnosti zabránenia“* vystúpil aj rakúsky odborník, zástupca mesta Krems v svojom príspevku *„ Starostlivosť o pamiatky v meste Krems na Dunaji“* priblížil účastníkom systém rakúskej ochrany pamiatok, so zameraním na hore uvedenú problematiku.

V roku **1997** sa seminár v teoretickej časti zameral na problematiku „ *Špecifiká predprojektovej a projektovej prípravy pri obnove pamiatok“* a *„Problémy stavebnej realizácie pamiatkových objektov, osobitné požiadavky na realizáciu a preberanie stavebných prác na pamiatkových objektoch“*. Priestor bol venovaný i náročnej problematike riešeniu novostavieb v historickom prostredí a ich usmernenia v záujme kontextuálneho dotvorenia pamiatkovo-chránených historických štruktúr v príspevku pod názvom *„Novotvary v historickom prostredí“*. Seminár sa venoval i problematike humanizácie historického prostredia s využitím príkladov konkrétnych realizácii v MPR Bardejov, MPR Kremnica, PZ Nové Mesto nad Váhom, PZ Spišská Nová Ves. Seminár upozornil i na súčasné problémy vidieckej architektúry v príspevku „Ochrana *a obnova ľudovej architektúry, úvaha o architektúre slovenskej dediny v súčasnosti“* Zahraničný účastník seminára Dr. Ernst English vo svojom príspevku *„Problematika mestských pamiatkových centier z pohľadu využitia historických objektov pre potreby súčasnosti“* na základe skúsenosti z mesta Krems priblížil riešenie

týchto aktuálnych problémov z polohy mestského magistrátu. Druhý deň seminára bol opätovne venovaný prezentácii materiálov a nových technológii na obnovu a rekonštrukciu pamiatok, firiem zúčastnených i predajno-výstavných trhoch Bardkontakt (Baumit, sanačné systémy Sanova, vysoko tlaký čistič Krake, ekologické odstraňovanie starých náterov.....).

Nasledujúci seminár z roku **1998** nadviazal na témy predchádzajúceho ročníka návrhom regenerácie ďalších historických miest *„ Koncepcia obnovy mestských priestorov v MPR Trenčín"* a *„Koncepcia a realizácia mestských priestorov v MPR Trnava"*. Boli prezentované i najnovšie poznatky archeologického výskumu v MPR Bardejov *„Fortifikačný systém stredovekého Bardejova a jeho pamiatková prezentácia"*. Účastníci seminára boli oboznámení i s aktuálnymi realizáciami v MPR Prešov „Opravy mestských hradieb a synagógy v MPR mesta Prešov". Zástupca rakúskeho mesta Salzburg, Dr. Raimund Ahr vystúpil s témou *„Skúsenosti zachovania starého mesta – historického jadra v meste Salzburg v Rakúsku"*. Na tohoročnom seminári bola otvorená i mimoriadne aktuálna téma *„Strecha v historickom prostredí – jej súčasné premeny"*. Príspevky sa zaoberali rekonštrukciami podkrovných priestorov v historických centrách miest, ako i novým zastrešením, jeho tvarovaním, využitím podkrovných priestorov, ale i materiálmi ich povrchových úprav v rámci nových dodávateľských možnosti, nových technológii a vhodnosti ich využitia. Na seminári predstavili svoje výrobky firmy TONDACH Slovensko, s.r.o, - pravá pálená škridla, BAUMIT HIROCEN s.r.o. – fasádne povrchové úpravy, VELUX Slovensko s.r.o. – strešné okná.

Seminár v roku **1999** zahájil prof. Ing. arch. Robert Špaček, dekan Fakulty architektúry STU. Poukázal na prínos seminára vytvárajúceho priestor pre stretnutia odborníkov rôznych profesii zaoberajúcich sa teóriou, metodikou ochrany, výskumom, prípravnou i realizačnou činnosťou pri obnove pamiatok i ochrane nášho kultúrneho i prírodného dedičstva. Vo svojom odbornom príspevku ***„Kultúrna udržateľnosť života"*** pripomenul nutnosť vzájomnej spolupráce a koordinácie krokov pre trvalo udržateľný rozvoj a zachovanie svetového kultúrneho a prírodného dedičstva.. Na seminári bol predstavený i návrh mestskej pamiatkovej rezervácie Bardejov na zápis do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO –*„Opodstatnenosť nominácie MPR Bardejov na zápis do svetového kultúrneho dedičstva"*. Zahraničný hosť seminára Dr. Raimund Ahr vo svojom príspevku *„Základné zákony zamerané na údržbu starého mesta v meste Salzburg"* priniesol cenné podnety pre menežment ochrany pamiatok, aplikovateľné i v našom prostredí. Seminár sa vo viacerých príspevkoch venoval doposiaľ malo frekventovanej problematike zelene v historickom prostredí – *„Zeleň organická súčasť historického prostredia mestských pamiatkových centier, Podiel zelene v štruktúre mesta, Zeleň integrálna súčasť pamiatkovo chránených území, Transformácia historickej zelene pre súčasnú spoločenskú potrebu."* Druhý deň seminára bol opätovne venovaný materiálom a stavebným technológiam využiteľných pri obnove pamiatok. Tejto časti sa zúčastnil i reprezentant zahraničnej firmy EKO COLOR s.r.o. Remmers, Spolková republika Nemecko. Veľmi zaujímavú polemiku podnietilo i vystúpenie konkurenčných dodávateľských firiem BRAMAC s.r.o. Ivanka pri Nitre – strešné systémy a TONDACH Slovensko, s.r.o., Stupava o možnostiach využitia ich výrobkov pri obnove pamiatkových objektov.

Skúsenosti predchádzajúcich siedmych konaných seminárnych stretnutí a zvýšenie záujmu o prezentáciu podmienilo snahu o vypísanie hlavnej témy seminára v roku **2000. – *„Prezentácia a uplatnenie zachovalých častí fortifikácii historických miest."*.** K tejto problematike odzneli príspevky: *„Vývoj fortifikačného systému v Bardejove, Stav a využitie fortifikačného systému Bardejova v súčasnosti, Královské mesto Zvolen a jeho neskoro stredoveké opevnenie, Fortifikácia Košíc, prezentácia vybraných lokalít fortifikačného systému v MPR Bratislava – mestské brány, Fortifikačné systémy ako architektonické ruiny, Stredoveké mestské opevnenia v Sabinove a Prešove, Význam farby detailu pri prezentácii hradobných systémov"*. Taktiež i v tomto roku dostali priestor dodávateľské firmy – vystavovatelia Bardkontaktu pre prezentáciu svojich výrobkov.

Seminár roku **2001** s témou ***„Revitalizácia historických centier miest"***– popri teoretických témach ako – *„Zámery a ich realizácia pri ochrane kultúrneho dedičstva, Centrá historických miest – samozrejmosti a otázniky, Revitalizácia historického centra – dopravný konflikt, Scéna námestia v kompozičnej sieti mesta, Rehabilitácia verejných priestorov v nechránených vidieckych sídlach*

priniesol mnohé skúsenosti už jestvujúcich realizácii predovšetkým historických námestí a priľahlých peších zón. Prezentované boli – *„Poznatky a skúsenosti z realizácie pešej zóny v Prešove, Rekonštrukcia námestia v MPR Spišská Sobota, Prestavba centrálnej mestskej zóny v Kežmarku, Regenerácia historického námestia v Spišskej Novej Vsi, Banská Bystrica – námestie v minulosti a dnes“*. Projektová dokumentácia i realizácie boli prezentované jednak zo strany projektantov v konfrontácii s názormi pracovníkov Pamiatkového ústavu. Účastníci boli podrobne oboznámení i s *„ Nomináciou a zápisom MPR Bardejov a židovského suburbia do zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO .“* Zo zahraničných účastníkov vystúpil doc. PhDr. Zbyněk Stránsky z Katedry ekomuzeológie FPV UMB s podnetnou témou *„Pojem přírodní a kultúrní dědictví a problematika uchování historických měst..“* Pracovníčka Múzea remesiel v Krosne Ewa Maňkovská predstavila účastníkom seminára *„Plán záchrany a využitia starého mesta Krosna.“* Záverom seminára Firma KEIMFARBEN s.r.o. Brno predstavila svoje produkty - náterové systémy a materiály vhodné pre reštaurovanie kultúrnych pamiatok.

Po predchádzajúcich desaťročných skúsenostiach odborného seminára, ako i dostatočného ohlasu multidisciplinárnej odbornej verejnosti i zvýšeného záujmu prezentovať v Bardejove získané skúsenosti v oblasti výskumu, ochrany a obnovy kultúrneho i prírodného dedičstva sa rok **2002** stal prechodným z kategórie odborného seminára smerujúcej k **vedeckej konferencii**. Z programu seminára bola vypustená problematika prezentácie materiálov a technológii vhodných pre pamiatkovú obnovu objektov a regeneráciu historických priestorov, ktoré však i naďalej majú priestor v rámci Veľtrhu Bartkontakt organizovaný View – Trading, s.r.o., Spišská Nová Ves zameraného na stavebníctvo, nábytok, interiérové prvky i prvky záhradnej architektúry s účasťou zahraničných firiem Slovenska, Talianska, Poľska, Českej republiky, Dánska a v ďalších rokoch i iných . Z organizačných podmienok bol tento veľtrh zaradený do hlavných dní tradičného bardejovského jarmoku a odborná konferencia ako sprievodný program sa odvtedy koná v predstihu, tak že účastníci seminára majú priestor po semináři získať odborné podklady v tejto oblasti priamo na výstave. Seminár tak získal dostatok priestoru pre prezentáciu výskumov, metodických prístupov a aplikáciu vedeckých poznatkov v praxi. Seminár vzhľadom na aktuálnu prípravu realizácie reanimácie bardejovského námestia sa intenzívne zaoberal otázkami *„Regenerácia a revitalizácia bardejovského námestia – metodické a tvorivé prístupy v návrhoch obnovy – prehľad doterajších snažení, Uplatnenie princípu autenticity a integrity pri regenerácii Radničného námestia v MPR Bardejov, Predbežné výsledky archeologického prieskumu na Radničnom námestí v Bardejove“*. Autori urbanisticko-architektonického návrhu prezentovali svoje riešenie pred odbornou verejnosťou v príspevku *„Príprava a realizácia reanimácie Radničného námestia v Bardejove“* Riešenie bolo podrobené v mnohých otázkach oprávnenej odbornej kritike, čo viedlo k čiastočnej korekcii návrhu. Predmetom prezentácie bola i príprava regenerácie ďalších významných historických priestorov – námestia v Levoči, Hlavnej ulice v Košiciach a rekonštrukcie Hlavnej ulice v Prešove.. Zahraničné skúsenosti boli prezentované DI Dr. Hassom Hohmannom z Magistrátu mesta Graz v Rakúsku v príspevku *„Mesto Graz a skúsenosti v ochrane svetového dedičstva“* Českú stranu zastúpil pracovník Památkového ústavu z Ústi nad Labem, František Gabriel s témou *„Význam památky pro město, hodnota města pro památku.“*

Za nosnú tému odbornej konferencie v roku **2003** bola navrhnutá aktuálna ***problematika peších zón.*** Téma bola prezentovaná odbornými vstupmi pedagógov Fakulty architektúry – *„Pešie zóny v organizme mesta, Pešie zóny z pohľadu obnovy historických mestských priestorov, Psychologické hľadiska formovania, vnímania a zažívania urbanistického interiéru mesta, Rehabilitácia, či regenerácia?, Poznámky k procesným otázkam výstavby peších zón“*. Sociálnu problematiku peších zón objasnil PhDr Ľubomír Falťan zo Sociologického ústavu Slovenskej akadémie vied, Bratislava – *„Pohybová pohoda a sociálna bezpečnosť peších zón“* Konferencia sa venovala i ďalším aktuálnym problémom MPR Bardejov a bola oboznámená pracovníkmi Krajského pamiatkového úradu so vzorovou obnovou Bosákovej banky v MPR Prešov, ktorej za obnovu bola udelená cena EUROPA NOSTRA. Revitalizačnými aktivitami v meste Zamošč, zapísanom na Zozname Svetového kultúrneho dedičstva oboznámili účastníkov poľskí pamiatkári, architekti Ján Radik a Barbara Skórzynska-Teriecka.. Aktuálnym zápisom v Zozname SKaPD oboznámil prítomných český kolega Lubor Herzán

príspevkom *„Od asanace k UNESCU“*. Ide o lokalitu Židovského mesta v Starom Třebíči. K príprave nominácie prispel náš podnet zápisu Bardejovského židovského suburbia.

Odborná konferencia v roku **2004** sa zaoberala nosnou témou ***„Reštaurovanie pamiatok a krajiny“,*** ako i vyžiadanou podtémou ***„Mobiliár v pamiatkových územiach“,*** ktorá nadviazala na predchádzajúci ročník konferencie venovanej peším zónam. V nosnej téme odzneli príspevky *„Stratégia ochrany kultúrneho dedičstva od globálneho k lokálnemu* a *Zvyšovanie povedomia o kultúrnom dedičstve – domáce a zahraničné skúsenosti.“* V podtéme okrem konkretizácie mobiliáru uplatňovaného v pamiatkovom prostredí boli prezentované i teoretické aspekty tejto problematiky ako *„Večerný obraz verejných priestorov v historickom jadre, Reklama a stvárnenie obchodného výrazu v historických mestských štruktúrach , Zmysel a účinok scény námestia v interiéri námestia“*.

Konferencia v roku **2005** sa zaoberala problematikou ***„Obchodná a trhová funkcia historických centier a ich význam a využiteľnosť v súčasnosti a Historické premeny našich námestí.“*** Na konkrétnych lokalitách boli prezentované súdobé zmeny vyplývajúce s komerčných záujmov – *„Kultúra komercie – jasné(ne)jasnosti konzumnej spoločnosti, Prejavy obchodnej funkcie a reklama ,Súčasný komerčný parter historického centra Nitry vo večernom osvetlení ,Námestie Majstra Pavla v Levoči – súčasnosť a budúcnosť po rekonštrukcii, Resuscitácia obchodu a trhu v historickom jadre Kremnice – Náročná úloha pre architekta?, Za čím dnes do mesta?* Mestské *pamiatkové centrá medzi minulosťou a súčasnosťou..* Na porovnanie boli prezentované i zahraničné príklady ako *„Mercatto – pulzujúce mesto, Česká* Lípa – *moderní město se starou duši“* Zahraniční hostia z Poľska obohatili účastníkov vo svojom podnetnom príspevku *„Gorlice – 650 výročie vzniku a Cmentarze wojenne Dušana Jurkoviča w Beskidzie Niskim* o poznanie a spôsob ochrany historického mesta Gorlice a pamiatkovo chránených cintorínov.

Nosná téma konferencie v roku **2006** ***„Kultúrne a historické dedičstvo miest stredoeurópskeho priestoru v procese ich sociálno-ekonomického rozvoja“*** bola podmienená novou nomináciou a prípravou našich lokalít na Zápis do zoznamu Svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Účastníci boli informovaní o aktuálnych trendoch medzinárodnej spolupráce v oblasti ochrany svetového dedičstva, členkou medzinárodného výboru ICOMOS - Ing. arch. Vierou Dvořákovou, pracovníčkou Pamiatkového úradu Bratislava. V príspevku *„Svetové dedičstvo a predbežný zoznam na zápis do zoznamu svetového dedičstva UNESCO“* boli konkretizované návrhy a stav ich prípravy Ing. arch. Ľubicou Pinčíkovou, taktiež členkou ICOMOS a pracovníčkou PÚ Bratislava. Hodnoty nominovaných lokalít boli prezentované spracovateľmi návrhov v príspevkoch : *„Príprava nominácie pevnostného systému v Komárne na zápis do svetového dedičstva, Nominácia drevených kostolov a chrámov slovenskej časti Karpatskej horskej oblasti do zoznamu....., Krajinný raz tokajskej oblasti, Nominácia pamiatok Veľkej Moravy k zápisu na zoznam.....“* Ďalšie príspevky sa týkali už zapísaných slovenských lokalít a problematike ich zachovania v procese rozvoja, ako i porovnaniu ochrany v zahraničí. V príspevku *„Význam spoločnej ochrany kultúrneho a prírodného dedičstva na regionálnej úrovni s odkazom na zápis do svetového kultúrneho a prírodného dedičstva“* sa obrátila pozornosť na doteraz nedostatočne uplatňovaný medzinárodný *„Dohovor o ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva na regionálnej a miestnej úrovni*“, ktorý bol spoločne prijatý s Dohovorom o ochrane svetového dedičstva v Paríži v roku 1972 a v našej legislatíve i praxi doposiaľ absentuje. Zahraniční účastníci prispeli do programu príspevkami *„ Gorlické cintoríny z I. svetovej vojny“* a *„ „Asistencia k ochrane hodnotného spoločenského dedičstva v Budapešti“*.

Konferencia v roku **2007** pod názvom ***„Kultúrne a historické dedičstvo Višegradských krajín v procese realizácie aktivít o zachovanie a obnovu vzácnych hodnôt z minulosti“*** sa venovala medzinárodnej spolupráci pri ochrane kultúrneho i prírodného dedičstva v rámci krajín Višegradskej štvorky. Nosnými referátmi boli *„Projekt záchrany historických parkov – projekt cez hraničnej spolupráce Maďarska a Slovenska, Medzinárodná konferencia o mestách s Baťovými závodmi v štátoch Višegradskej štvorky, Spomienky na výmennú spoluprácu medzi mestami Bardejov a Tábor v Čechách, Mesto miniatúrnych zázrakov- mestský fond dedičstva Budapešť, Projekt a workshop v rámci V4 na záchranu Banskoštiavnickej kalvárie.* Konferencie sa zúčastnilo viacero odborníkov zo zahraničia – Maďarsko, Poľsko, Čechy, Chorvátsko.

V roku **2008** sa konferencia venovala špecifickým problémom osvetlenia a iluminácie historických súborov a významných kultúrnych pamiatok v téme *„**Večerný obraz mesta a osvetľovanie pamiatok“*** Problematika bola konfrontovaná s odborným technickým pohľadom elektro-špecialistov s pamiatkárskymi požiadavkami a vkladom tvorivých architektov pri komplexnej tvorbe prostredia. V téme odznelo 14 príspevkov, včítane zahraničných účastníkov. V druhej časti boli na programe nové urbanisticko–historické, architektonicko-historické i umelecko-historické výskumy v téme ***„Prezentácia pamiatkových výskumov v pamiatkových územiach“*** V tejto časti bolo prezentovaných autormi 9 výskumov, z ktorých tri sa dotýkali priamo MPR Bardejov. Na základe dodatočnej prihlášky bol prezentovaný špecifický problém komplexného výskumu historických cintorínov na základe výskumných úloh KEGA a VEGA Ministerstva školstva SR, realizovaný v spolupráci Fakulty architektúry a Stavebnej fakulty STU v Bratislave spolu s Filozofickou fakultou UK v Bratislave –*„ Historické cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva.“*

Stále zvyšujúci záujem odborníkov o účasť a prezentáciu svojich výskumov i realizácii na konferencii sa v roku **2009** odzrkadlil v potrebe rozdeliť konferenciu do štyroch okruhov: ***„Dokumentácia a evidencia pamiatok, Vzdelávanie v oblasti ochrany, obnovy, remesiel, publikácie, Tradičné a inovačné koncepčné metodické prístupy, Realizácie, nové technológie a stavebné materiály.“*** Celkovo bolo prezentovaných príspevkov 23 príspevkov pracovníkmi odborných pamiatkových organizácii, vysokých škôl i projektantov z Čiech a Slovenska.

Konferencia v roku **2010** bola venovaná problematike ***„Sakrálna architektúra – ochrana a obnova“.*** Táto bola rozdelená na základe typológie do troch okruhov. ***„ I. okruh –problematika obnovy / teória +aplikácie , II. Okruh –Obnova kláštorov, III. Okruh – Obnova zelene .“*** Tieto počas dvoch dni konferencie boli prezentované v tridsiatych samostatných prednáškach. Súčasťou konferencie bola i prezentácia postrov s panelovou diskusiou vo foyer Mestského úradu. Záujem o problematiku i množstvo realizácii v posledných rokov potvrdilo správnosť užšieho zamerania konferencie, a tak vytvoriť kvalifikovaný obraz o stave danej problematiky na Slovensku a vytvoriť priestor pre spoluprácu odborníkov tohto zamerania.

Téma konferencie **2011** po úspešnom predchádzajúcom ročníku s výberom monotematického zamerania bola stanovená na *„**Zeleň a voda v historickom centre mesta“*** i táto bola rozdelená do troch samostatných okruhov: *„**I. Okruh – Metodika ochrany a obnovy zelene a vody v histórii pamiatkovej starostlivosti a dnes, príklady, II. Okruh – Technická realizácia ochrany a obnovy, nároky údržby a ošetrenie zelene, III. Okruh – Správna a legislatívna starostlivosť.“*** V 29. prihlásených prednáškach popri našich odborníkoch vystúpili i odborníci z Ruska a Poľska so skúsenosťami so starostlivosťou o zeleň a vodné prvky ich v mestskom prostredí.

2012 - Dnešné v poradí už dvadsiate každoročné augustové stretnutie na odbornej konferencii pri príležitosti Bardkontaktu pod názvom ***„Kultúrne dedičstvo a spoločnosť“*** je venované predovšetkým správnej sfére, pracovníkom štátnej správy a samospráv – to je rozhodujúcich činiteľov i užívateľov kultúrnych i prírodných hodnôt našej krajiny. Dnešné podujatie vzhľadom na skutočne veľký záujem odbornej verejnosti o prezentáciu, kedy so svojimi príspevkami sa prihlásil doteraz najväčší počet prednášateľov v počte 44, bolo rozdelené taktiež do troch tematických následných okruhov. ***„I. Okruh – Kultúrne dedičstvo a samospráva : pozitíva a negatíva vyplývajúce pre samosprávu, skúsenosti zo správnej a legislatívnej starostlivosti, odporúčania, kultúrne dedičstvo, územno-plánovacia dokumentácia, finančné dotácie pre obnovu..., II. Okruh – Kultúrne dedičstvo a etika: vo všetkých etapách prípravy, obnovy a užívania, pokuty..., III. Okruh – Kultúrne dedičstvo a metodika : aplikácia terajších metodík a prístupov na významné pamiatky a územia, porovnania so staršími postupmi alebo územné porovnania.*** Pevne verím, že i dnešné stretnutie bude pozitívnym krokom pri hľadaní vzájomného porozumenia a ďalším podnetom kooperácie všetkých tých, ktorým na zachovaní kultúrneho a prírodného dedičstva v záujme udržateľného vývoja a regenerácii našej krajiny a spoločnosti záleží.

Záverom po predchádzajúcej bilancii priebehu a prínosoch jednotlivých rokov odborných stretnutí s tematikou ***„Problematika mestských pamiatkových centier“*** si dovolím konštatovať, že stretnutia

prekročili rámec pôvodného zámeru venovať sa hore uvedenej problematike, ale vytvorili priestor multi-disciplinárnych odborných stretnutí vychádzajúcich z medzinárodných princípov pri ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva, nadväzujúc na Dohovor o ochrane svetového kultúrneho i prírodného dedičstva UNESCO z roku 1972, ako i Dohovor o ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva na miestnej i regionálnej úrovni z toho istého roku.. Stúpajúca odborná úroveň i záujem popredných odborníkov rôznych profesii prezentovať svoje poznatky, transformoval počiatočné pamiatkárske semináre na dnešnú vedeckú konferenciu, ktorá je jednou z hlavných celoslovenských aktivít v pamiatkovej oblasti. Úspešnosť podujatia bola podmienená i kvalitným organizačným zabezpečením Mestského úradu v Bardejove, v ktorého historických priestoroch sa koná každoročné toto odborné podujatie pod záštitou primátora mesta.. Nemalý podiel na úspechu seminára má i túžba vrátiť sa do tohto čarovného mesta, dýchať jeho historickú atmosféru, „genia loci“, tak jedinečného, že je právom zapísané v Zozname svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO. I načasovanie podujatia práve v čase obnovených historických trhoch umocňuje jeho atraktivitu. V rámci výstavných trhoch bol vytvorený i priestor pre výstavu najlepších prác študentov Fakulty architektúry s tematikou obnovy pamiatok a regenerácie historických sídiel. Súbežne sú vystavované aktuálne pamiatkové výskumy a realizované obnovy pamiatok, úspechy Krajského pamiatkového úradu Prešov, ktoré širokej domácej verejnosti i návštevníkom mesta približujú hodnoty kultúrneho dedičstva. Zásluhou organizátora je i vydanie všetkých doterajších zborníkov, ktoré sú vždy k dispozícii už v čase konania. Zborníky svojou aktuálnosťou a prínosom nových poznatkov sa stávajú odbornou literatúrou pre široký okruh záujemcov i študijnou pomôckou pre študentov mnohých zameraní. Menovite sa chcem poďakovať pracovníkom MÚ Bardejov – Ing. V. Džavanovi, Ing. M. Serečunovi a Ing. J. Šoltésovi. ktorí obetavo už dvadsať rokov toto podujatie organizačne zabezpečujú. Osobitná vďaka patrí i mojej kolegyni Ing. arch. Beáte Polomovej, PhD., ktorá prevzala po mne odbornú garanciu nad týmto podujatím a svojím zanietením každoročne výberom tém a prednášateľov zvyšuje jeho odbornú a vedeckú úroveň. Súčasne ďakujem i riaditeľke Krajského pamiatkového úradu Prešov, PhDr .Márii Polákovej a jej kolektívu za spoluprácu a odbornú pamiatkovú garanciu. Významným partnerom konferencie je i Združenie historických miest a obcí SR, ktoré prevzalo záštitu nad podujatím.

---

doc. Ing. arch. Jara LALKOVÁ, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: lalkova@fa.stuba.sk
tel: 0915 789 453

Mgr. Pavol BALŽANKA

RNDr. Juraj PAUČULA

Združenie historických miest a obcí SR, Banská Štiavnica

Pamiatky – zdroj hrdosti aj problémov pre samosprávy.

Abstrakt: Združenie historických miest a obcí SR vykonáva aktivity zamerané na propagáciu pamiatkových hodnôt na Slovensku. Významným podujatím sú Dni európskeho kultúrneho dedičstva. Členské mestá aj obce združenia sú hrdé na svoje kultúrne dedičstvo, najvýznamnejšie historické dominanty miest a obcí sú pýchou aj „logom“ samospráv. Veľkou výzvou stále zostáva zosúladenie dnešných potrieb obyvateľov historických centier a náročných požiadaviek ochrany pamiatok.

Kľúčové pojmy: propagácia kultúrneho dedičstva, aktivity pre verejnosť, modernizácia verzus ochrana pamiatok

Úvod

Združenie historických miest a obcí SR vzniklo v roku 1995 a je dobrovoľnou, záujmovou organizáciou historických obcí a miest, alebo ich častí s právnou subjektivitou, na území ktorých sú vyhlásené mestské pamiatkové rezervácie, pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry, pamiatkové zóny, alebo kde sú zachované významné kultúrne hodnoty – predovšetkým kultúrne pamiatky. Pôsobí celoslovensky a aktuálne združuje 27 samospráv. Praktické fungovanie združenia je založené na pravidelnom stretávaní sa na radách, minimálne raz ročne na sneme a pri viacerých iných príležitostiach. Členská základňa vzájomne spolupracuje pri propagácii kultúrnych hodnôt, podpore rozvoja cestovného ruchu využívaním potenciálu historických pamiatok, ako aj kultúrneho, technického a prírodného dedičstva jednotlivých lokalít. Prehlbuje sa spolupráca s organizáciami pôsobiacimi v oblasti pamiatkovej starostlivosti.

Cieľom združenia je aktívne prispievať k vytváraniu podmienok a nástrojov na zachovanie, regeneráciu, ochranu a rozvoj územia historických obcí a miest, vykonáva aktivity zamerané na propagáciu pamiatkových hodnôt na Slovensku. K významným aktivitám združenia patrí koordinovanie podujatia Dni európskeho kultúrneho dedičstva (ďalej DEKD), partnerstvo v súťaži Ministerstva kultúry Slovenskej republiky Kultúrna pamiatka roka a napríklad aj partnerstvo a už tradičná záštita nad podujatím Bardkontakt.

Členské mestá a obce združenia sú hrdé na svoje kultúrne dedičstvo, najvýznamnejšie historické dominanty miest a obcí sú ich pýchou a často krát aj symbolom, „identifikačným znakom“ sídiel. Veľkou výzvou stále zostáva zosúladenie dnešných potrieb obyvateľov historických centier a náročných požiadaviek ochrany pamiatok.

Dni európskeho kultúrneho dedičstva

Dni európskeho kultúrneho dedičstva (DEKD) / European Heritage Days (EHD) sú významným celoeurópskym podujatím organizovaným od roku 1992 pod záštitou Rady Európy (www.coe.int). Konajú sa tradične v priebehu mesiaca september v 50 štátoch Európy a majú za cieľ prostredníctvom množstva aktivít a projektov pripomínať širokej verejnosti význam a bohatstvo európskeho kultúrneho dedičstva. Koordináciou podujatia na Slovensku na základe poverenia Ministerstvom kultúry SR je od roku 2010 Združenie historických miest a obcí SR.

Prvoradým záujmom združenia pri organizovaní DEKD je, aby podujatia prispeli k **prehlbovaniu poznania a vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu**. Jednou z dôležitých podmienok efektívnej ochrany kultúrneho dedičstva je lepšie poznať, chápať, doceniť význam, vedieť sa správne starať, a viesť k tomu aj mladú generáciu. Pri hľadaní foriem výchovy ku kultúrnemu dedičstvu prostredníctvom

DEKD vychádzame zo skúsenosti partnerských organizácií najmä v susedných štátoch. Výročné stretnutia národných koordinátorov DEKD prinášajú užitočné podnety a inšpirácie.

Združenie oslovuje samosprávy miest a obcí, múzeá a galérie, osvetové strediská, tretí sektor a ďalšie inštitúcie s výzvou na organizovanie podujatí pod hlavičkou DEDK. Príprava podujatí v účastníckych krajinách
sa riadi spoločnými princípmi. Je to najmä:

- sprístupnenie historických objektov, ktoré sú zvyčajne pre verejnosť uzavreté,
- organizovanie špeciálnych akcií v bežne navštevovaných pamiatkach, múzeách a pod.,
- usporiadanie rôznych prednášok, seminárov, výstav, slávností, koncertov, tvorivých dielní a iných kultúrnych podujatí.

Na základe skúsenosti z predošlých dvoch ročníkov DEKD možno konštatovať, že väčšinu podujatí tvoria výstavy a expozície v múzeách a galériách. V rámci DEKD na Slovensku však vznikli aj desiatky nových špeciálnych podujatí, pri ktorých miestni organizátori aktívne zareagovali na tému daného ročníka a pripravili prehliadky pamiatok, ktoré bežne nie sú sprístupnené alebo slúžia na iné než poznávacie účely, alebo pripravili zaujímavé špeciálne akcie, prednášky, konferencie. Tento typ podujatí vznikal často v úzkej spolupráci samospráv, pracovísk pamiatkových úradov, pamäťových inštitúcií a iných subjektov. Práve tento typ podujatí je očakávaný, aby sa vo verejnosti posúval pohľad na kultúrne dedičstvo, že to nie sú len hrady, zámky, chrámy a kaštiele, ale aj historické objekty, v ktorých sú prevádzky poskytujúce rôzne služby, ktoré slúžia na bývanie. Spolu s dominantami tieto stavby tvoria obraz našich historických miest a obcí. Aby obyvatelia historických sídiel chceli mať ten obraz autentický, malebný a harmonický (celkový aj v detaile), aj to je určite cieľom veľkej skupiny organizátorov podujatí DEKD. (Katalóg podujatí tvoria od minulého roku samotní organizátori na stránke www.dekd.sk.)

Vo väčších mestách našli podujatia vo verejnosti dobrú odozvu. Slabší až mizivý záujem o podujatia zo strany verejnosti bol v menších mestách a obciach. Pre organizátorov je to často demotivujúce, nakoľko príprava špeciálnych podujatí a sprístupňovanie „uzavretých“ objektov je organizačne a časovo náročná akcia. Združenie preto pripravuje pracovné semináre, aby sa na základe skúseností z predošlých dvoch ročníkov DEKD stali viacej navštevovaným podujatím a sa vytvorila širšia sieť organizátorov v regiónoch.

obr. 1: Vlajka Dní európskeho kultúrneho dedičstva označuje sprístupnené pamiatky
foto: Juraj Paučula

Fotozážitky s pamiatkami

V rámci DEKD začalo združenie od roku 2011 organizovať súťaž „Fotozážitky s pamiatkami“. Súťaž je určená pre mládež do 21 rokov a je súčasťou medzinárodnej International Heritage Photographic Experience (IHPE). Cieľom súťaže je **podporiť záujem mladých ľudí o pamiatky Slovenska**. Fotogaléria súťažných fotografií je vytvorená na stránke združenia www.zhmao.sk. Trojčlenná porota, ktorú tvoria profesionálni fotografi a pamiatkári, vyberá v každom ročníku zo stoviek fotografií tridsiatku najlepších, ktoré sú vystavené v rámci DEKD v niekoľkých mestách na Slovensku. Najlepšie 4 fotografie sú zverejnené v medzinárodnom katalógu IHPE.

Súťaž „Fotozážitky s pamiatkami“ má potenciál pritiahnuť mnoho mladých ľudí k poznávaniu, reflektovaniu, tvorivému sprostredkovaniu pohľadov na pestrú škálu pamiatok a stať sa tak jednou z foriem výchovy mladej generácie k ochrane kultúrneho dedičstva.

Obr. 2: Život v Čičmanoch – víťazná fotografia súťaže Fotozážitky s pamiatkami 2011
foto: Dominika Rakovská, 17 rokov

Pamiatka roka

V roku 2009 sa predstaviteľom združenia, po viac ako 10 ročnom snažení a po vzore partnerského združenia z Českých zemí, podarilo vytvoriť platformu na ocenenie samospráv v príprave a realizácii obnovy historického prostredia v pamiatkovom území. Cieľom súťaže v zmysle jej štatútu je oceniť z hľadiska prínosu pre ochranu pamiatkových hodnôt prípravu a realizáciu obnovy/reštaurovania kultúrnych pamiatok a prostredia. V kontexte Bardkontaktu je určite zaujímavé, že práve prvé oceňovanie, sa uskutočnilo v réžii Združenia historických miest a obcí SR práve v meste Bardejov. Bolo to počas konania historických jarmočných slávností v roku 2008 a jednotlivý laureáti si prebrali čestné ocenenie z rúk prezidenta SR Ivana Gašparoviča. Od roku 2009 je ocenenie samospráv za ich aktivity príkladnej pamiatkovej obnovy oceňovaný v rámci súťaže Kultúrna pamiatka roka, ktorá je každoročne vyhlasovaná a organizovaná ministerstvom kultúry. Partnermi súťaže sú Slovenský plynárenský priemysel, a. s., Nadácia SPP a Združenia historických miest a obcí SR. Prijatím tohoto štatútu sa dostalo samosprávam na Slovensku podobnej úcty ako napríklad v Čechách a popri morálnom ocenení dostávajú jednotlivý nositelia titulu, z rúk ministra, za účasti vzácnych hostí a v slávnostnej atmosfére, aj finančnú odmenu. Avšak pri konkrétnejšom porovnaní s ČR, kde sa odovzdávanie cien za revitalizáciu pamiatkových centier a zón koná každoročne v Španielskej sále Pražského hradu za účasti starostov stoviek miest a obcí Čiech, Moravy a Sliezska, stále ťaháme za kratší koniec.

Obnova historických centier miest

Zástupcovia členských miest na svojich pravidelných stretnutiach často diskutujú o problémoch pamiatkovej starostlivosti. Úspechy aj problémy sú podobné. Za dve desaťročia sa zásadne zmenil

charakter historických centier, mnoho pamiatok je obnovených, na peších zónach vládne čulý ruch, trhy tradičných remesiel a regionálne podujatia lákajú domácich obyvateľov aj návštevníkov.

Život v historických centrách sa stal pre obyvateľov ekonomicky náročnejší a je spojený s viacerými obmedzeniami. Investovanie do p revádzok v pamiatkovom prostredí má rizikovejšiu ekonomickú návratnosť. Pre samosprávy je obnova a údržba historických centier nákladnejšia.

Ešte zachovanú integritu pamiatkových rezervácií ohrozujú v posledných rokoch dravé developerské spoločnosti a obchodné centrá. Autentický charakter a malebnosť historickej zástavby stále viac narúšajú modernistické tendencie.

Samosprávy nemajú k dispozícii čitateľné pravidlá pre plánovanie a obnovu v pamiatkovom prostredí. Územné plány sú pre zamestnancov stavebných úradov často nezrozumiteľné. Ďalšie vzdelávanie zamestnancov v tejto oblasti absentuje.

Dodržiavanie pravidiel nie je jednoduché presadiť. Bežná prax zmeny stavby pred dokončením a čiernych stavieb neraz trvalo poškodzuje kultúrno-historické hodnoty prostredia. Investori a projektanti často neakceptujú, že realizujú stavby v pamiatkovo chránenom prostredí. Vôľa kompetentných úradov pre vynucovanie dodržiavanie pravidiel je často nízka.

Rôzny prístup odborníkov na pamiatkovú obnovu k podobným prípadom rekonštrukcií vyvoláva pochybnosti a zmätok v procesoch obnovy. Niekedy extrémne požiadavky na technologické postupy a materiály prinášajú konflikty medzi zúčastnenými stranami.

Záver

Širšia propagácia významu kultúrneho dedičstva a zvlášť dôležitosť zachovania autentického historického rázu centier miest a o bcí prostredníctvom rôznych médií môže priniesť ďalšie impulzy pre rozvoj pamiatkových centier a pamiatkových zón.

Intenzívnejšia výchova širokej verejnosti k ochrane kultúrneho dedičstva a vzdelávanie zamestnancov pracujúcich v oblasti pamiatkovej starostlivosti (stavebné úrady, samosprávy, projektanti, pamiatkové úrady,...) sú kľúčovými nástrojmi pre pokrok v oblasti pamiatkovej starostlivosti.

Lepšia spolupráca samospráv, pamiatkových úradov, pamäťových inštitúcií a ďalších dotknutých organizácií môže priniesť zmiernenie konfliktov a napätia pri riešení každodenných problémov pamiatkovej obnovy.

Mgr. Pavol BALŽANKA
RNDr. Juraj PAUČULA
Združenie historických miest a obcí SR
Námestie sv. Trojice 15, 969 01 Banská Štiavnica
e-mail: pavol.balzanka@gmail.com paucula@zhmao.sk
tel.: 0905 350 825, 0910 979 692

Mgr. Ľudovít GRÁFEL

Mestský úrad, Komárno

Pamiatka v majetku miestnej samosprávy ako bremeno aj potenciál.

Kľúčové pojmy: Komárno, pevnostný systém, údržba, obnova a revitalizácia

Úvod

Národná kultúrna pamiatka takého rozsahu a takých stavebných konštrukcií, akou je Pevnostný systém v Komárne, je veľmi dobrým príkladom na demonštráciu slabých i silných stránok, záťaže, ale i možností samosprávy mesta pri plnení úloh záchrany, obnovy, revitalizácie a prezentácie nášho kultúrneho dedičstva. Túto jej činnosť determinujú nielen legislatívne normy, nedostatočná odborná pripravenosť, ale najmä finančná náročnosť, na ktorú prostriedky v mestskom rozpočte jednoducho chýbajú a tak sme mnohokrát svedkami postupnej devastácie architektonicko-historických hodnôt.

Celý novodobý pevnostný systém Komárna predstavuje z hľadiska historických fortifikačných stavieb jedinečnú pamiatku, ktorej význam presahuje hranice Slovenskej i Maďarskej republiky. Bola najväčšou a najsilnejšou fortifikačnou stavbou Rakúsko-Uhorskej monarchie. Vonkajší obvod celého systému vrátane pevností na maďarskej strane Dunaja je 15,5 km. Zastavaná plocha dodnes zachovalých a existujúcich objektov na území Slovenska je cca 465 000 m^2.

Hrot západného bastiónu Novej pevnosti nesie nápis : NEC ARTE NEC MARTE (ani ľsťou, ani silou). Tieto slová v plnej miere charakterizujú na svoju dobu dokonalý, nedobytný pevnostný komplex, budovaný postupne od polovice 16. storočia až po koniec 19. storočia. Vďaka jej výhodnej geografickej polohe územie Komárna bolo v každom období svojho vývoja dobre chrániteľné. Výskumy dokazujú prítomnosť Avarov, Keltov a Rimanov. Archeologickým výskumom na území pevnosti v roku 2009 s a dokázalo, že miesto je priebežne osídlené už 5 a ž 6 tisíc rokov, od doby eneolitu. Komárno teda môžeme zaradiť medzi najstaršie sídla na Slovensku.

Architektonicko-historická hodnota pamiatky ako potenciál

Koncom 15. storočia sa dokázalo, že stredoveké hradby už nie sú schopné odolávať delostreleckej paľbe. V prípade komárňanského hradu sa nutnosť modernizovania ukázala v roku 1527, kedy vojská Ferdinanda I. po poldňovom ostreľovaní hradieb obsadili pevnosť, v ktorej sa bránil Ján Zápoľský. Po obsadení Budína Turkmi v roku 1541 bol cisár Ferdinand I. habsburský nútený zdokonaľovať fortifikácie a budovať nové, modernejšie. V roku 1544 nariadil jeho prestavbu. Vyhotovením plánu poveril pravdepodobne Pietra Ferraboscu, ktorý navrhol bastiónový systém. Stavebné práce riadili cisárom pozvaní talianski fortifikační stavitelia. Výstavba pevnosti trvala desať rokov. Jarná povodeň v roku 1570 zapríčinila zrútenie prevažných časti hradieb. Pod vedením Urban Süessa bola pevnosť v rokoch 1572 - 1592 znovu postavená. Na týchto prácach sa so svojimi odbornými posudkami podieľali aj Daniel Speckle a Carlo Theti.

V roku 1585 na ľavom brehu Váhu postavili palisádovú hradbu sv. Mikuláša a sv. Petra na pravom brehu Dunaja. Ich úlohou bolo zadržanie útokov očakávaných z východu a z juhu. Tieto predsunuté obranné objekty boli predchodcami v 19. storočí vybudovanými predmostiami (Brückenkopf). Zdokonalená a prebudovaná pevnosť zažila zaťažkávaciu skúšku v roku l594, keď sinanský paša so stotisícovým vojskom celý jeden mesiac obliehal pevnosť bez úspechu.

V rokoch l663 - l664 padli do rúk Turkov Nové Zámky, čím sa obranná reťaz prelomila. Z tohto podnetu Leopold I. nariaďuje výstavbu dvoch pevností: pevnosti Leopoldov neďaleko Hlohovca, ktorá mala zabrániť tureckému prenikaniu na Považie a tzv. „Novú pevnosť“ v Komárne. Výstavba Novej pevnosti trvala od r oku 1663 do 1673. Práce sa uskutočnili na základe projektov Franza Wymesa so zreteľom na skúsenosti talianskej a francúzskej výstavby fortifikačnej architektúry. Nová pevnosť bola dokončená podľa textu pamätnej tabule nad hlavným portálom v roku 1673.

Keď sa Uhorsko oslobodilo spod tureckého jarma, aj v živote Komárna nastal podstatný prevrat. Zanikla dôležitosť hraničnej pevnosti a starostlivosť o údržbu pevnosti upadla na minimum.

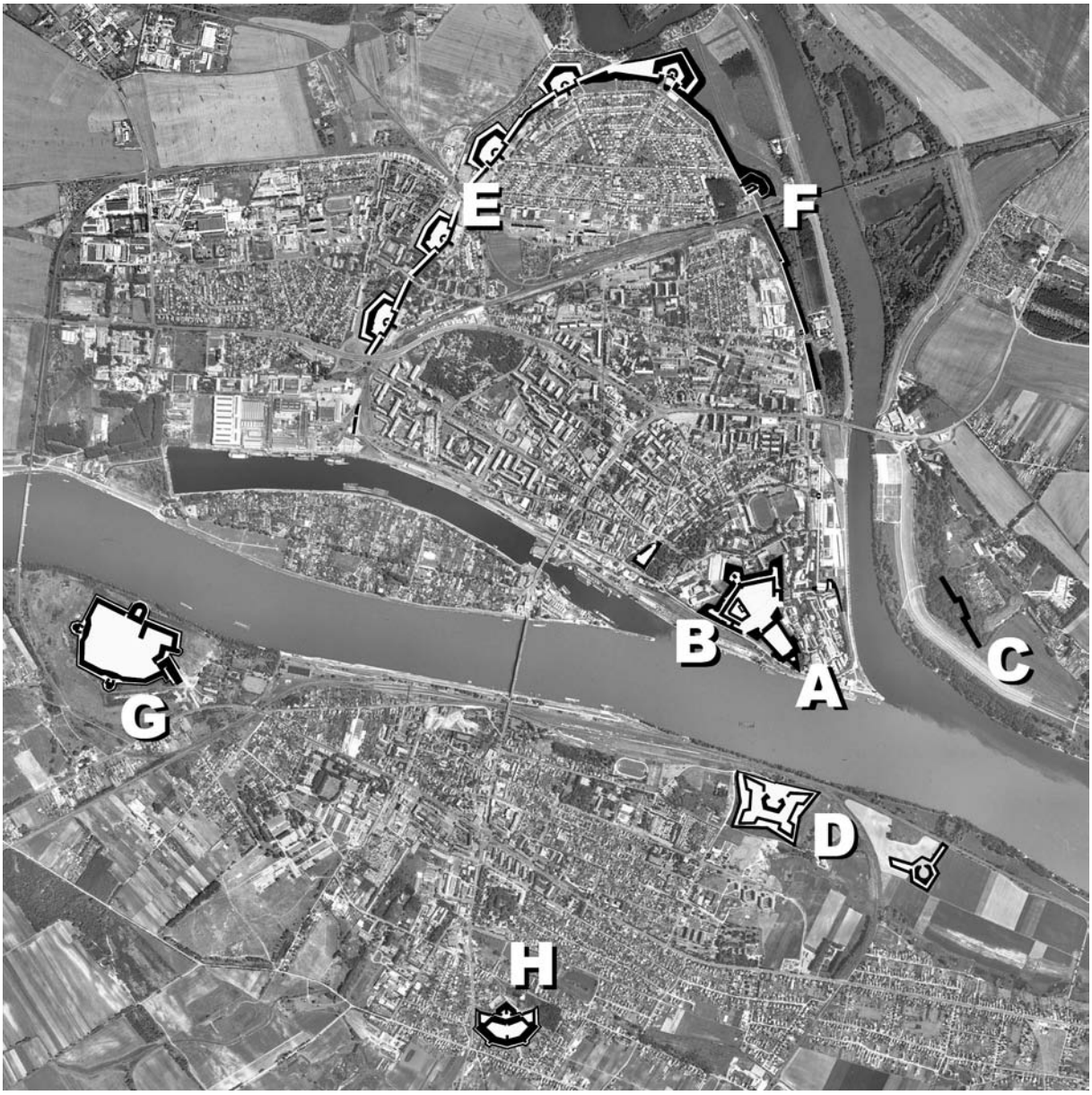

obr. 1: Ortofotomapa Komárna (SR) a Komáromu (MR) s objektmi pevnostného systému:
A – Stará pevnosť, B – Nová pevnosť, C – Vážske predmostie, D – Dunajské predmostie,
E – Palatínska línia, F – Vážska línia, G – Fort Sandberg, H – Fort Igmand.
zdroj: archív MsÚ v Komárne (vyhotovil Ľ. Gráfel)

Vojnové udalosti v rokoch 1800-1805 usmernili pozornosť rakúskeho vojnového vedenia opäť na Komárno. Od roku 1807 renovujú Ústrednú pevnosť (starú a novú nazývanú tiež citadelou). Pri tejto príležitosti prebudujú päťbastiónovú Novú pevnosť na tzv. korunnú hradbu (Kronwerk). V ďalších rokoch sa stavia 500 m dlhá kasáreň, ďalej veliteľská budova, modernizuje sa aj Stará pevnosť, budujú sa predsunuté obranné línie a predsunuté pevnosti Do druhej polovice 19. storočia sa v Komárne postupne vybuduje rozsiahly pevnostný systém, ktorého článkami sú Ústredná pevnosť (Stará a Nová pevnosť), Vážske predmostie, Dunajské predmostie, Palatínska línia, Vážska línia, Monoštorská pevnosť (Sandberg) a Igmándska pevnosť. Koncom 19. storočia však už nespĺňajú požiadavky účinnej obrany, stávajú sa zastaranými a zanikajú.

Ústredná pevnosť aj v 20. storočí slúžila pre vojenské účely. Najprv ako kasáreň Československej armády, potom od roku 1968 ju užívali sovietska vojská a v rokoch 1993 - 2003 ju používala Armáda SR. V roku 2003 Novú aj Starú pevnosť odkúpilo mesto od Ministerstva obrany SR, aby sa mohlo začať s exzaktnou obnovou, revitalizáciou a prezentáciou pamiatky.

obr. 2: Letecký pohľad na Starú a Novú pevnosť v Komárne (2007)
zdroj: fotoarchív MsÚ v Komárne

Jedinečnosť komárňanských pevností spočíva:

- Vo veľkosti – rozsahu objektov, ktoré boli schopné pojať 200 000 člennú armádu.
- Najsilnejšia a najväčšia habsburská pevnosť Rakúsko-Uhorskej monarchie.
- Pevnosť nikdy nebola dobytá – ani v období tureckých obliehaní v 16. storočí, ani počas revolučných rokov 1848-49.
- V navrstvení viacerých vývojových etáp budovania bastiónových pevností od starotalianskeho typu až po tzv. novopruský.
- V monumentálnosti a v spôsobe technického ako aj architektonického riešenia.
- V relatívne dobrom stavebno-technickom stave zachovaných objektov, ktoré môžu po revitalizácii spĺňať funkcie nadregionálneho charakteru.

Na základe týchto skutočností bol v roku 2007 podaný Slovenskou a Maďarskou republikou aj spoločný návrh na zápis pamiatky do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. I keď nominácia bola oboma stranami v roku 2008 stiahnutá späť, naďalej pamiatka je na predbežnom zozname svetového dedičstva. Práve mesto Komárno vyvíjalo v tomto smere najväčšie úsilie. Zápis nie je cieľom, ale prostriedkom a snáď pri takomto stavebno-technickom stave, v akom sa pamiatka dnes bez využitia, bez infraštruktúry a bez vybudovania služieb cestovného ruchu nachádza, je samoúčelné a predčasné prezentovať ju svetovej verejnosti. Priestorové kapacity pamiatky, atraktívnosť vojenskej architektúry, výhodná geografická poloha (dostupnosť troch hlavných miest – Viedeň, Bratislava a Budapešť) to je všetko potenciál, ktorý ešte dnes nie je docenený a využitý.

Údržba, obnova a revitalizácia pamiatky ako bremeno

Súčasný stavebno-technický stav objektov ústrednej pevnosti t.j. starej a novej pevnosti možno charakterizovať ako zlý a čiastočne i havarijný. Ťarcha povinností záchrany, revitalizácie a prezentácie prešla na Mesto Komárno. Táto činnosť bude dlhodobá a finančne veľmi náročná. Je však potrebné konštatovať, že mesto nadobudlo exteriérové i interiérové priestory, v ktorých dokáže realizovať svoje dlhodobé zámery a ciele a to v súčinnosti s orgánmi štátnej správy a ďalšími zainteresovanými organizáciami a subjektmi nadmestského charakteru. Takto sa zachová integrita a komplexnosť areálu, súborov stavieb kultúrneho dedičstva, ako celku. Na základe už existujúcej a vypracovávanej ďalšej dokumentácie je možné postupne realizovať záchranné a obnovovacie práce. Práce by mali prebiehať etapovite rozdelené na jednotlivé objekty a podľa určitého časového harmonogramu. Predpokladáme,

že súbežne sa budú vykonávať pamiatkové výskumy, pripravovať projekty a vykonávať realizačné práce. Zároveň tam, kde to situácia z bezpečnostného hľadiska umožňuje sa pamiatka sprístupní pre široký okruh návštevníkov. Všetko však záleží od finančných možností mesta a dotácií.

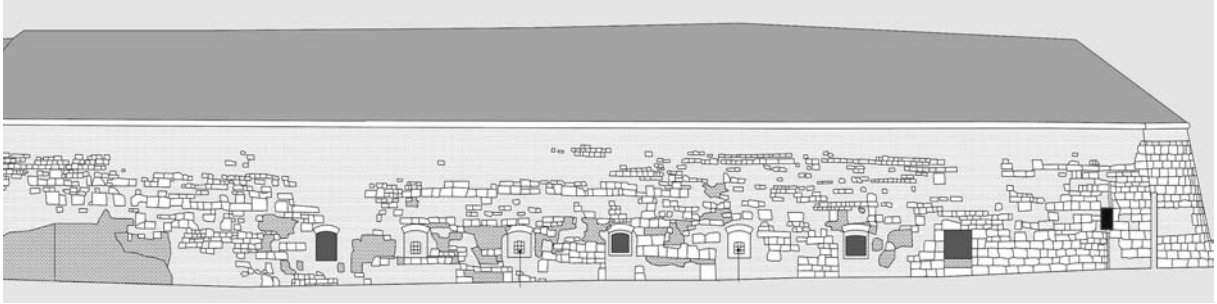

obr. 3: Analýza a návrh rekonštrukcie kurtín a bastiónov Starej pevnosti (2010)
zdroj: Ing. arch. A. Németh a kol.: Stavebno-historický výskum Starej pevnosti v Komárne

Mesto v roku 2004 v rámci Grantovej schémy miestneho a regionálneho rozvoja pod gesciou Agentúry na podporu regionálneho rozvoja (Phare) získalo grant a s odborným tímom vypracovalo akčný plán – Analýza možností využitia priestorov časti Komárňanskej pevnosti. V rámci tohto projektu v rokoch 2004-2005 bola vykonaná analýza, vyhodnotenie súčasného stavu z rôznych aspektov a výstupy navrhli alternatívne postupy revitalizácie. Ďalším úspešným projektom bol projekt Phare ECOSOC pre predprojektovú prípravu: „Obstaranie vstupných podkladov a dokumentácie na revitalizáciu Starej pevnosti v Komárne“, ktorý bol realizovaný v rokoch 2006-2007. Tieto materiály sú fundamentom plánovanej revitalizácie. V súčasnosti prebiehajú v pevnosti aj stavebné práce. Na rekonštrukciu muničného skladu pre účely „informačného centra“ Ministerstvo kultúry SR z programu „Obnovme si svoj dom“ poskytlo v rokoch 2005 až 2007 nemalú dotáciu. Od roku 2009 z menovaného grantu ministerstvo poskytuje dotáciu aj na pamiatkové výskumy, ktoré sú predpísané pamiatkovými orgánmi a bez ktorých je rekonštrukcia nemysliteľná. Podobným spôsobom s finančnou podporou MK SR sa v rokoch 2009 - 2011 reštaurovala Ferdinandovej brány starej pevnosti z roku 1550. Žiaľ v roku 2009 sme neuspeli v ROP 3.1b - posilnenie kultúrneho dedičstva s projektom a stavebným povolením na rekonštrukciu kasárne vo výške 2,5 mil. €. Samospráva z vlastných zdrojov zabezpečuje čistenie priestorov, odvoz sutín, odstránenie náletovín a ošetrenie zelených plôch. Ďalej odstránenie rušivých objektov vybudovaných pre sovietsku armádu. Posledné dva roky na obnove sa podieľa aj ďalší právny subjekt, ktorý v prenajatých priestoroch realizuje II. etapu rekonštrukcie Bastiónu Madony.

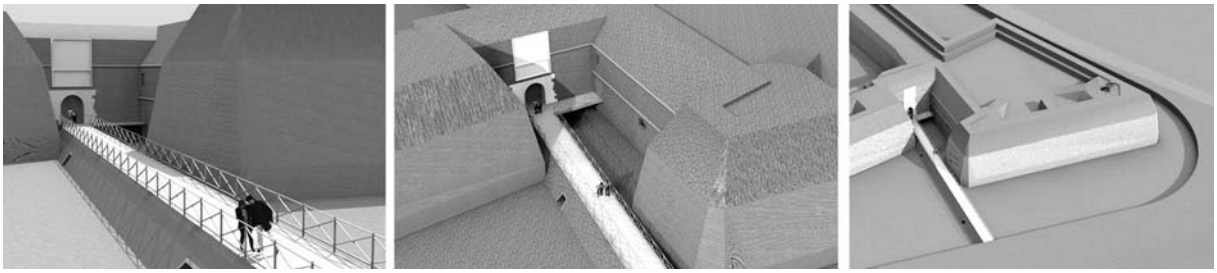

obr. 4: Architektonické štúdie revitalizácie komárňanskej pevnosti (2012)
zdroj: práce študentov FA STU v Bratislave pod vedením doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD.

Mesto Komárno od roku 2003, ako majiteľ pamiatky, zabezpečuje spravovanie objektov a údržbu areálu Starej a Novej pevnosti. Ďalej je obstarávateľom realizačných prác záchrany, obnovy a prezentácie tejto národnej kultúrnej pamiatky. Napriek vynaloženému úsiliu a vynakladaných finančných prostriedkov, budovy pevnosti naďalej chátrajú (vyše 20 r okov sú prázdne). Čistenie a čiastočná údržba je zabezpečená „malými obecnými službami“ prostredníctvom pracovnej čaty nezamestnaných. Zároveň niekoľkými brigádami dobrovoľných aktívov a tretieho sektoru cez

neziskovú organizáciu Pro Castello Comaromiensi, ktorú mesto pre tieto účely zriadilo, sú realizované ďalšie aktivity z prostriedkov organizácie a prípadných iných dotácií. Mesto využíva všetky možnosti získavania dotácií, či už z bývalých predvstupových fondov EU, tak aj súčasných podpôr cezhraničnej spolupráce a dotácií zo štátneho rozpočtu a grantov EU. Prepočet finančných nákladov na komplexnú obnovu Ústrednej pevnosti je približne 65 miliónov EUR.

obr. 5: Objekty pevnosti pred a po obnove. Rekonštrukcia prachárne v rokoch 2005-2007 a reštaurovanie Ferdinandovej brány v rokoch 2009-2011, obe s finančnou podporou MK SR
zdroj: fotoarchív MsÚ v Komárne (vyhotovil Ľ. Gráfel)

Prioritou pre najbližšie obdobie je odstránenie havarijného stavu kasárenskej budovy a vybudovanie rozvodov inžinierskych sietí, bez ktorých je obnova a akákoľvek činnosť v areáli pevnosti nemysliteľná. Projektová dokumentácia je už k dispozícii. Až po vykonaní týchto krokov môže dôjsť k ponuke na dlhodobý prenájom rôznym subjektom a potenciálnym investorom.

Mesto Komárno ako vlastník bez dotácií nie je schopné havarijný stav riešiť a hrozí celková devastácia pamiatky. Solventní investori, ktorí majú navyše aj pochopenie pre obmedzenia, ktoré kladú zásady ochrany pamiatky, sa nám akosi nehrnú. Využitie a nová funkcia musí byť podriadená a adekvátna hodnotám historickej vojenskej architektúry.

Použitá literatúra

Pamiatkový úrad SR: Vademecum vlastníka kultúrnej pamiatky. Bratislava 2009. ISBN 978-80-89175-40-6
Gráfel Ľudovít: Nec arte nec marte – Komárňanský pevnostný systém. Komárno 2006. ISBN 80-967930-1-2

Mgr. Ľudovít GRÁFEL
Mestský úrad
Odbor vnútorných vecí a správy pamiatok
Námestie generála Klapku 1, 945 01 Komárno
e-mail: grafel@komarno.sk
tel.: 0903 761 685

Patrik GULDAN

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Ako chrániť pamätihodnosti obce (mesta)? Explikácia na príklade bývalej Bratislavskej cvernovej továrne v Bratislave

Príspevok k problematike ochrany starých urbánnych štruktúr.

Bývalá Bratislavská cvernová továreň, ako typický predstaviteľ historickej stavebnej kultúry textilnej továrne, vďaka svojim univerzálnym priestorom s najvyššou možnou flexibilitou, na veľmi dobre prístupnom mieste v dotyku historického mestského centra predstavovala unikátne vhodné podmienky na takmer neobmedzené možnosti nového funkčného využitia. Potenciál nového funkčného využitia, ktorý Cvernovka mala pred vstupom nového vlastníka - spoločnosti JF Hamilton Group, ktorá ju 16. júna 2012 začala búrať, zanikol.

Nebudem sa zaoberať špecifikáciou pamiatkových hodnôt tohto industriálneho areálu. Výskumom Cvernovky a identifikáciou pamiatkových hodnôt sa v posledných rokoch zaoberali J. Šulcová, V. Husák, P. Kalová a iní. Z hľadiska konverzie areálu priniesli inšpirujúce podnety doktorandky N. Bartošová, K. Šimončičovú ml. a V. Kvardová, ktorá mi bola nápomocná pri formuláciách regulatívov pre návrh zoznamu pamätihodností.

Pamätihodnosť obce je pojem o ktorom hovorí ustanovenie § 14 ods. 4 zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov v súvislosti s možnosťou obce rozhodnúť o utvorení a odbornom vedení evidencie pamätihodností obce. Je to pojem zo zákona. Ak obecné zastupiteľstvo prijme uznesenie o tom, že zaeviduje *„hnuteľné a nehnuteľné veci aj kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, zemepisné a katastrálne názvy, ktoré sa viažu k histórii a osobnostiam obce“* do Zoznamu evidovaných pamätihodností, je na ňom, na zastupiteľskom orgáne obce, aké postoje a aký vzťah bude k pamätihodnostiam obec zaujímať. Pripomínam, že pamätihodnosti nie sú súčasťou pamiatkového fondu, a že sa na ne nevzťahuje ochrana v zmysle vyššie uvedeného pamiatkového zákona. To však neznamená, že obec si nemôže vytvoriť také opatrenia, ktoré zabránia svojvoľnému nakladaniu vlastníka s pamätihodnosťami. O tom je tento príspevok.

Pamätihodnosti sú integrálnou súčasťou ochrany kultúrneho a historického dedičstva obce. Poslanci obecných zastupiteľstiev, ale nielen oni, by si mali uvedomiť, že paternalistický vzťah k pamiatkam, na ktorom bol postavený zákon SNR č. 27/1987 Zb. o štátnej pamiatkovej starostlivosti, je minulosťou. Napriek tomu takýto postoj sa silne prezentoval na zasadnutiach komisie a v rozprave Ružinovského zastupiteľstva. *„Ak sa štát nepostará o vyhlásenie nehnuteľností sa národné kultúrne pamiatky, to znamená, že ak štát nezabezpečí ich ochranu, nemôžeme my, predstavitelia obce vlastníkovi objektu zasahovať do jeho dobromyseľne nadobudnutých práv vlastníka nehnuteľností.“* To bola najfrekventovanejšia argumentácia poslancov. Nový zákon o ochrane pamiatkového fondu z roku 2002 je postavený na povinnostiach a právach vlastníkov pamiatok. Ak aj pamätihodnosti nie sú súčasťou pamiatkového fondu, neznamená to, že obce nemôžu vytvárať svoje programy ochrany kultúrneho a historického dedičstva, Naopak, je povinnosťou komunálnych poslancov sa o to usilovať.

Prvým úkonom, ktorým môže obec i občan prejaviť svoj kultúrny vzťah k hnuteľnej alebo nehnuteľnej veci je, aby na pôde obecného zastupiteľstva inicioval konštituovanie Zoznamu pamätihodností obce (ďalej len „Zoznam“). [1] Do tohto Zoznamu môže obec naraz aj postupne s časovým odstupom zapisovať tie hnuteľné a nehnuteľné veci, ku ktorým získa občan, kolektív občanov a obec vzťah.

Druhým dôležitým aktom je, aby obecné zastupiteľstvo v nadväznosti na uznesenie o Zozname pamätihodností obce prijalo aj Všeobecné záväzné nariadenie o pamätihodnostiach obce. V tomto

nariadení obce môže definovať aj spôsoby nakladania s vecami zapísanými v Zozname, aby nariadenie deklarovalo, že takýto program ochrany kultúrneho a historického dedičstva je prejavom verejnej vôle a verejného záujmu. Obec má právo vyhradiť si zásadu, že ak by sa malo zasiahnuť do stavebnej podstaty nehnuteľnej veci môže sa k zámeru vyjadriť obecné zastupiteľstvo. To znamená to, že ak nastane situácia, že napr. budovu, ktorá je pamätihodnosťou kúpil pred nedávnom investor, ktorý požiadal stavebný úrad o búracie povolenie, pretože na mieste budovy chce postaviť bytový dom, môže starosta, ktorý je zároveň štatutárnym zástupcom stavebného úradu požiadať obecné zastupiteľstvo o stanovisko, aby sa formou uznesenia obecného zastupiteľstva vyjadrilo k zámeru investora. Obec môže v takomto prípade počítať so súčinnosťou krajského pamiatkového úradu aj preto, že tento orgán špecializovanej štátnej správy má k dispozícii Zoznam pamätihodností obce (obec má povinnosť podľa ustanovenia § 14. ods. 4 pamiatkového zákona Zoznam, v ktorom sú nehnuteľné veci poslať stavebnému úradu).

Zoznam pamätihodností obce spolu s VZN o pamätihodnostiach obce môže obec deklarovať ako svoj program ochrany kultúrneho a historického dedičstva podľa ustanovenia § 7a ods. 2 písm. d) zákona č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v znení neskorších predpisov. Zároveň môže byť podkladom v procese prípravy a realizácie územnoplánovacej dokumentácie obce. Pokiaľ obec o takejto záležitosti príjme uznesenie obecného zastupiteľstva stane sa tento dokument záväzným pre obstarávateľa územnoplánovacej dokumentácie.

Takýto model, ktorý mohol legitímnym spôsobom územie bývalej Bratislavskej cvernovej továrne zaregulovať (a možno aj túto viac ako storočnú starú urbánnu zónu zachrániť) bol vypracovaný aj prijatý uznesením Miestneho zastupiteľstva v Ružinove č.146/IX/2012 z 14. 02. 2012. Model okrem iného počítal s tým, že podľa zákona môže územný plán zóny nahradiť územné rozhodnutie. [2] Výskumný materiál, ktorý sa okolo Cvernovky sústredil vytvoril dostatočný podklad k informačnému systému o území. [3]

Odporučilo starostovi:

a) **začať** neodkladne proces obstarania územného plánu zóny bloku ohraničeného ulicami Páričkova, Dulovo námestie, Košická, Mlynské nivy a Svätoplukova v ktorom budú premietnuté zámery zachovať vybrané objekty areálu bývalej Bratislavskej cvernovej továrne
b) **rokovať** v súčinnosti s mestom Bratislava s Ministerstvom kultúry SR o podpore konania o vyhlásení vybraných objektov za kultúrne pamiatky
c) **zapísať** do Zoznamu pamätihodností Mestskej časti Bratislava - Ružinov objekty
   Farbiareň, parc. č. 9747/15,
   Úpravne, parc. č. 9747/25,
   Strojovne, parc. č. 9747/18,
   Mechanická dielňa, parc. č. 9749/19,
   Zámočnícka dielňa/kotolňa, parc. č. 9747/23,
   Stolárska dielňa, parc. č. 9747/21
   Sklad olejov, parc. č. 9747/24
d) **pripraviť** návrh Všeobecne záväzného nariadenia mestskej časti Bratislava – Ružinov, v ktorom sa premietnu nové objekty Zoznam pamätihodností Ružinova a zároveň budú v ňom navrhnuté regulatívy v zmysle § 7 a ods. 2 písm. d) Stavebného zákona reprezentujúce úsilie poslancov Miestneho zastupiteľstva mestskej časti v Ružinove o zachovanie priemyselného dedičstva
e) **po schválení** VZN bude ako Program ochrany kultúrneho a historického dedičstva Mestskej časti Bratislava - Ružinov zapracovaný do územného plánu zóny bloku Páričkova, Dulovo námestie, Košická, Mlynské nivy a Svätoplukova ulica.

Na najbližších zasadnutiach zastupiteľstva, 3. 4. 2012 a 15. 5. 2012, keď sa malo začať postupne s napĺňaním schváleného modelu z februárového uznesenia Návrh na zaradenie objektov Cvernovky do Zoznamu evidovaných pamätihodností m. č. Bratislava – Ružinov nezískal dostatočný počet hlasov na prijatie uznesenia. Dôvodom odmietnutia bolo, že Zoznam neobsahuje návrh na využitie jednotlivých objektov Cvernovky a regulatívny na ich ochranu. Na májové zasadnutie zastupiteľstva, na ktorom bolo zopakované predloženie návrhov na zaradenie objektov Cvernovky do Zoznamu evidovaných pamätihodností m. č. Bratislava – Ružinov vrátane návrhu na vydanie Všeobecne

záväzného nariadenia o pamätihodnostiach Ružinova znovu nezískali dostatočný počet hlasov na prijatie uznesenia. Neprešiel ani návrh na začatie obstarávania územnoplánovacej dokumentácie zóny „Cvernovky“.

Spoločnosť J. F. Hamilton Group kúpila od SEG Residential I., spol. s r.o. areál Cvernovky. S areálom objektov Cvernovky získala aj búracie povolenie vystavené pre predošlého vlastníka a podpísané bývalým starostom mestskej časti Bratislava – Ružinov S. Drozdom. O tom sa poslanci a aktivisti dozvedeli v januári 2012. Preto sa začali najprv aktivisti a na ich podnet aj ružinovskí poslanci aktivizovať tak neskoro. [4]

Problém, na ktorý sa poukazovalo v súvislosti s návrhom evidovať objekty industriálnej architektúry do Zoznamu pamätihodností obce, resp. do ÚZPF je ten, že podnety sa podávajú neskoro, ako aj v prípade Cvernovky. Aktivisti podali podnet na vyhlásenie bezprostredne po N ovom roku 2012, v čase, keď už bolo vydané búracie povolenie v lete r. 2008 a predĺžené roku 2010.

Už začiatkom februára 2012 sa vedelo, že MK SR ani Pamiatkový úrad SR nebudú konať vo veci podnetu Klubu ochrany technických pamiatok, ktorý požiadal o vyhlásenie vybraných objektov Cvernovky za NKP. To boli dôvody, ktoré ma viedli použiť vyššie uvedené modelové riešenie na dosiahnutie cieľa: zachrániť túto viac ako storočnú starú urbánnu zónu prostredníctvom stavebného zákona.

Zámer zachrániť industriálny areál Cvernovky ako urbanistický celok prostredníctvom originálneho modelu mi nevyšiel. Nie preto, že by bol zlý, alebo nezákonný. Ale preto, že tí k torí o veci hlasovali, alebo iní, ktorí mohli vo veci meritórne rozhodnúť, nekonali na prospech verejného záujmu, ale tvrdili, že sú povinní zohľadniť dobromyseľne nadobudnuté práva vlastníka Cvernovky. Kto má pravdu?

O procese poznávania – hľadanie pravdy

Prísne vzaté len z čisto vecného hľadiska minimálne 3 pôvodne navrhované objekty z areálu Bratislavskej cvernovej továrne spĺňajú kritériá vyhlásenia za NKP. Výpočet pamiatkových hodnôt, ktorý bol podkladom zdôvodnenia vyhlásenia objektu PRADIARNE v Cvernovke za národnú kultúrnu pamiatku sa vo veľkej miere týka aj objektov ÚPRAVNE a FARBIARNE aj preto, že sú dielom návrhu jedného architekta, ako nedávno zistila v sprístupnených archívnych fondoch Petra Kalová. To znamená, že pamiatkové hodnoty PRADIARNE, dnes NKP, sú vo veľkej miere identické s pamiatkovými hodnotami FARBIARNE i ÚPRAVNE. To by mali byť zásadné argumenty na konanie o vyhlásení ešte stojacej ÚPRAVNE za NKP. PÚSR rešpektuje právny názor opierajúci sa o ustanovenie § 63 Správneho poriadku, ktorý mu neumožňuje začať obnovu konania, ktoré viedlo Ministerstvo kultúry SR, resp. začať nové konanie na základe podnetu zmysle ktorého bude orgán špecializovanej štátnej správy postupovať tak, že začne nové konanie /nie obnovu konania/.

Je pravda, že v čase procesu vyhlasovania štyroch objektov za NKP neboli poznatky o industriálnom kultúrnom dedičstve na takej úrovni ako dnes. Ani dnes nemôžeme tvrdiť, že proces poznávania industriálneho kultúrneho dedičstva na Slovensku je ukončený. Ministerstvo kultúry SR až v máji 2007 ž iadalo, aby sa do pl ánu hlavných úloh Pamiatkového úradu SR na rok 2008 dos tala úloha: „*Spracovanie komplexnej analýzy a vyhodnotenia industriálnej architektúry na území Slovenska s cieľom vytipovať budovy, areály na vyhlásenie za národné kultúrne pamiatky*.“ Úloha sa opierala o zásadu, že záujmom ochrany pamiatkového fondu je zachovanie typologickej rozmanitosti industriálnej architektúry a jej urbanistických štruktúr. Práve Cvernovka je takýmto príkladom.

Tento názor možno oprieť o úvahu, že: „*proces vyhlasovania kultúrnych pamiatok nie je časovo ohraničený ani ukončený, prebieha kontinuálne podľa miery poznania stavebného fondu, pričom pamiatky industriálnej architektúry patria spolu s pamiatkami 20. storočia k najmladším* (ale treba tiež pripomenúť, že aj k najohrozenejším pozn. PG) *typologickým druhom, ktorým sa priznávajú pamiatkové hodnoty a vyžaduje sa ich pamiatková ochrana*.“ [5]

Aktivity mladých ľudí o záchranu najvýznamnejších areálov priemyselnej architektúry, ktorými sme dnes konfrontovaní, nesporne súvisia s rastom celospoločenského záujmu o tento druh architektúry a kultúrneho dedičstva a súvisí aj s enormným úbytkom týchto objektov z dôvodu veľkoplošných asanácií (Kablo, GUMON).

obr. 1: Bratislava - Mestská časť Ružinov, Cvernovka, hlavný objekt pradiarne s fasádou orientovanou do Svätoplukovej ulice – národná kultúrna pamiatka.
Foto: Patrik GULDAN, stav: 26. 2. 2012.

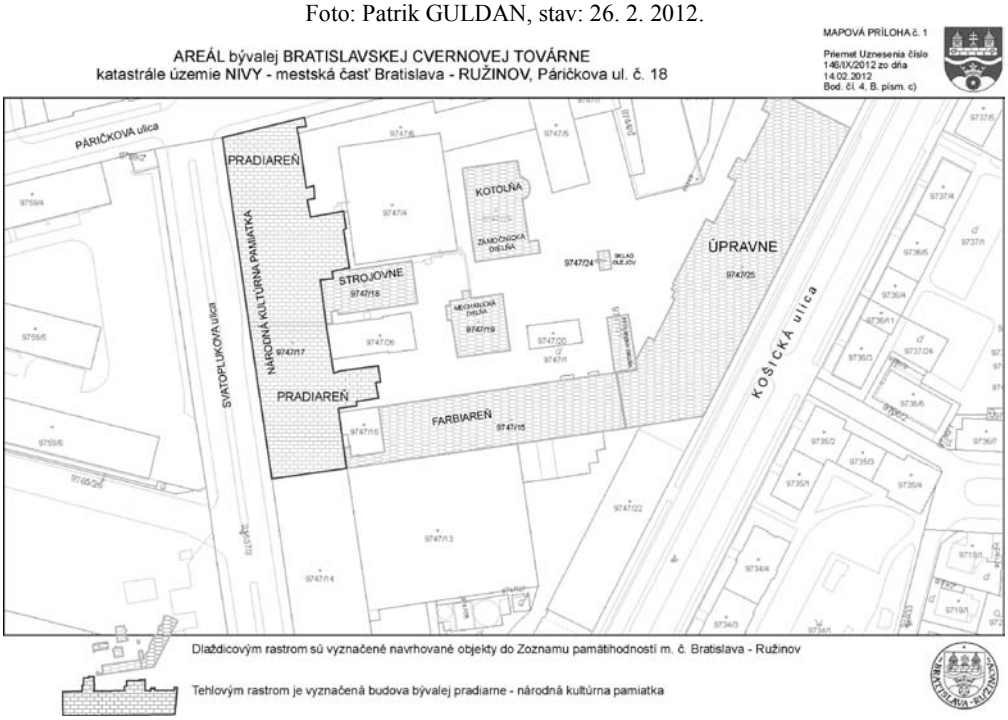

obr. 2: Priemet uznesenia MZ m. č. Bratislava – Ružinov č. 146/IX/2012
z 14. 02. 2012, Bod č. 4. B, písm. c

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Ružinovské zastupiteľstvo takýto zoznam má. Bol prijatý uznesením Miestneho zastupiteľstva mestskej časti Bratislava - Ružinov č. 295/XXIII/2008 z 16.12.2008
[2] KOVÁČ, B.: Chránené územia v územnom plánovaní – Mestské pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny. In: Urbanita, XXIV., 2012, č. 2, s. 21
[3] Pred ohliadkou areálu Cvernovky 1. 2. 2012 poslancami - členmi Komisie územného plánovania, životného prostredia a dopravy MZ m. č. Bratislava – Ružinov bol poskytnutý eleborát o pamiatkových hodnotách arelálu.
[4] http://bratislava.sme.sk/c/6400954/ad-jeremy-cristau-bratislava-nie-je-new-york-nepotrebuje-veze.html
[5] IŽVOLT, P. citované z Rozhodnutia MK SR č. 613/2008-51/4913 z 31.3.2008, s. 6.

PhDr. Patrik GULDAN
Pamitkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: patrik.guldan@pamiatky.gov.sk

Ing. Anna DOBRUCKÁ, PhD., autorizovaný krajinný architekt

Ateliér Dobrucká, s.r.o.

Stopy minulosti v územnom rozvoji.

Abstrakt: Príspevok prináša zamyslenie sa nad sociálno-kultúrnou dimenziou krajiny a nad možnosťou využitia týchto hodnôt krajiny v územnom i ekonomickom rozvoji obce Lukáčovce, kde bola až doteraz komponovaná krajina (v typológii krajiny na Slovensku takmer ignorovaný typ krajiny) skrytá a unikla ako občanom obce, tak i územným a regionálnym plánovačom. Identifikovanie historických krajinných štruktúr môže mať zásadný vplyv na územný rozvoj obce.

Kľúčové slová: kultúrna krajina, historický kontext, hodnoty územia, územný rozvoj

Úvod

Na formovanie sídla (krajiny) má vplyv jej historický vývoj a kultúrno-spoločenské pozadie. Výsledok vplyvov dáva obci jej identitu a akúsi "nadčasovú hodnotu". *"Identita miesta je zároveň identitou ľudí, ktorí v ňom žijú" (A.Haabala).* Na príklade obce Lukáčovce chceme dokumentovať, ako odkrytie stôp minulosti môže posilniť komunitu vidieckej obce, zvýšiť sebavedomie občanov a zmeniť stratégiu rozvoja obce. "Stopy minulosti" boli odhalené náhodne, pri terénnom prieskume pred projektovaním krajinno-architektonických úprav. Zistená kultúrno-hostirická hodnota krajiny nie je v strategických dokumentoch obce či regiónu uvádzaná, ani nikde zdokumentovaná. K ich odhaleniu bolo potrebné vnímať riešené územie v širšom kontexte.

Antropogénny vplyv zanecháva v krajine stopy, ktoré sa dajú vnímať cez precíznu analýzu krajiny, cez zámerné sledovanie a vyhľadávanie stôp širších súvislostí. Prírodný a urábnny systém krajiny tvoria jeden celok, ktorý nesie v sebe i historicko-kultúrny kontext, teda akýsi odkaz z minulosti pre nasledujúce generácie. Tento odkaz j edna skupina prijíma ako zdroj poznania vlastnej identity, jedinečnosti a inšpirácie (potenciál), iná ho odmieta ako zbytočnú záťaž, prežitok, prípadne ako prekážku v rozvoji. S topy minulosti tak niekde starostlivo chránia, udržujú, hľadajú, objavujú, prezentujú a inde zase stopy minulosti rýchlo a dôrazne miznú, či už zámerne, alebo z ľahostajnosti, z nedostatku informácií, nedostatku pozornosti, z neodbornosti, prípadne z rozhodnutia v "mene vyššieho (často politického) záujmu". Avšak stopy historickej krajiny predstavujú istý špecifický fragment kultúrnej krajiny, predstavujú "pamäť krajiny", a predstavujú tiež prírodné a kultúrne dedičstvo spoločnosti. Stopy minulosti zvyšujú hodnotu krajiny, niekedy i jej kvalitu a sú určitým "kapitálom" v rozvoji územia, napr. podporujú sakrálny či urbánny turizmus. Ochrana týchto hodnôt by mala byť jednou z priorít obcí, veď je súčasťou ich identity. Stopy minulosti by mali byť rešpektované i v strategických dokumentoch obce i regiónu. Stopy minulosti však niekedy zostávajú čitateľné len pre odborníka, a preto často unikajú pozornosti iných profesií či ostatnej verejnosti pri tvorbe plánov a strategických dokumentov. Ak sú tieto hodnoty krajiny nepoznané, nezistené, potom nemôžu byť ani chránené či rešpektované.

Charakteristika obce Lukáčovce

Množstvo zaujímavých informácií o ob ci je zachytených v publikácii z orku 1994 (1). Obec Lukáčovce leží v severozápadnej časti okresu Nitra na rozhraní Trnavského a Nitrianskeho samosprávneho kraja mimo všetkých hlavných dopravných tepien, leží približne v polovici medzi mestami Nitra a Hlohovec. Rozloha jej katastrálneho územia je takmer 1684 ha a obec má cca 1100 obyvateľov (v roku 1961 ich bolo 1544). V chotári obce bolo zistené osídlenie v neolite (nález kopytovitého klinu), v eneolite (sídliskové nálezy lengyelskej kultúry), trvalé osídlenie bolo zistené v dobe bronzovej, v období nitrianskej kultúry (1800-1600 pred n.l.), maďarskej kultúry a nájdené bolo germánske sídlisko (2.-4. stor.n.l.). Lukáčovce boli teda dlhodobo osídlené a museli byť pomerne významnou obcou, keďže ležali na križovatke ciest do obcí Nové sady, Sila, Andáč, Alekšince,

Rišňovce a na ceste spájajúcej Považie a Ponitrie, a tak mali blízko raz k Hlohovcu a jeho šľachte, inokedy k Nitre a jej cirkevným hodnostárom, ktorí mali na obec politický, hospodársky i náboženský vplyv, a obec bola dlho vo vlastníctve nitrianskeho biskupstva. Prvá písomná zmienka o obc i pochádza z roku 1264, kedy sa uvádza, že z obce Lukáčovce viedla cesta ("de villa Lakach"). Dve starobylé cesty viedli popri dnešnom cintoríne. Usadlosti v chotári boli zlúčené do jednej obce ako celku zrejme starodávnym rodom Lukášovcov. Dodnes sa nevie, ktorý z rodov Lukášov bol "otcom" Lukáčoviec. Lukáčovce dosť menili majiteľov, boli vlastníctvom šľachticov zo Seku (Seeg), potom Matúša Čáka Trenčianskeho, ďalej boli pridelené vojvodovi cisára Žigmunda - Ctiborovi zo Ctiboríc, v rokoch 1450-1478 obec vlastnila Katarína, vdova po Adam Bezovi Marsalkovi, v roku 1494 šľachtic Baltazár, potom v rokoch 1496-1497 sa Lukáčovce dostali do rúk nitrianskeho biskupa Šankovského, pričom nárok na obec si robil i majiteľ Hlohovca Vavrinec de Wylak. Obec bola čiastočne vo vlastníctve i ďalších rodov: Požárovci, Polngárovci, Nyáryovci a dokonca tiež Thurzovci. V spore o Lukáčovce z roku 1498 sa spomínajú i rybníky, z toho usudzujeme, že súčasné rybníky majú dlhú tradíciu a pochádzajú zrejme z 15.storočia. V roku 1550 vznikla v obci miestna evanjelická cirkev, ktorá tu trvala až do roku 1608, kedy nitriansky biskup Valentín Lépés odňal lukáčovským evanjelikom miestny kostol a vrátil ho katolíkom. Ten je i v súčanosti katolícky a evanjelický kostol v obci nie je. V roku 1607 bol v obci zriadený "oficiolát = domínium" - správa biskupského panstva (ďalšie v tom čase boli v Drážovciach, v Močenku a v Radošinej), čo svedčí o význame obce. Lukáčovce boli odvtedy sídlom jedného z panstiev v rámci rozdelenia biskupských majetkov. Biskupský kaštieľ (obr. č.1) bol postavený v 15.storočí zrejme podľa vzoru talianskych pevností. Je to dominantná, architektonicky zaujímavá stavba. Legenda hovorí, že pôvodný kaštieľ postavili templári ako svoj kláštor. Budova je v dezolátnom stave a vyžaduje si značné investície. Budovu dostala od nitrianskeho biskupstva obec, avšak tá ju nevedela zachrániť a využiť. Dnes je kaštieľ už v súkromnom vlastníctve. Ku kaštieľu patril menší, avšak pamiatkovo chránený park, ktorý v 70. rokoch 20.storočia zanikol. V roku 1731 bola vybudovaná stará farská škola, v roku 1770 bola postavená budova dnešnej fary (obr. 2). Od 26. júna do 25. septembra 1780 tu kaplánoval aj známy osvietenský spisovateľ a národný buditeľ Juraj Fándly (1750-1811). V obci bol do roku 2005 i Fándlyho park, ktorý v dôsledku nekoncepčého rozhodnutia obce ustúpil výstavbe bytových domov. Začiatkom 90-tych rokov 18. stor. bolo nutné strhnúť starý farský kostol sv. Martina a nahradiť ho novým, ktorý v roku 1792 zasvätili sv. Jánovi Nepomuckému (obr. 3 a 4).

V roku 1862 sa urobila prvá komasácia, kedy došlo k rozparcelovaniu hlavne biskupských pozemkov. Druhá komasácia, ktorá mala napraviť chyby prvej, sa uskutočnila v roku 1892. Po II.sv. vojne zvyšok biskupských pozemkov bol znárodnený a už v roku 1948 bol premenený na Štátny majetok, čo bol začiatok združstevňovania. Následne došlo k intenzívnemu hospodáreniu, čo malo vplyv na sceľovanie pozemkov v druhej polovici 20.storočia.

Od roku 1994 je PD v prenájme a intenzívne hospodárenie na pozemkoch pokračuje. Políčkovanie zostalo zachované severne od intravilánu obce a tiež v obci doteraz zostali zachované tradičné "nadrozmerné záhrady" a historický urbanizmus (obr. 5), ktorý je charakteristický úzkymi líniovou uličnou zástavbou a dlhými nadrozmernými záhradami, ktoré siahajú po tok Blatina, alebo po miestne či poľné komunikácie.

obr. 1: Biskupský kaštieľ 2011 - dnes je kaštieľ v súkromných rukách (foto autor)

obr. 2: Fara z roku 1770 (foto autor)

obr. 3: Výsadby pri kostole v roku 1968
(archív obce)

obr. 4: Kostol sv. Jána Nepomuckého v roku 2011
(foto autor)

obr. 5: Typické nadrozmerné záhrady v obci smerujúce k toku Blatina. Záhrady sú i v súčasnosti tradične využívané.

obr. 6: Socha sv. Panny Márie Šaštínskej s tradičnými štyrmi lipami je podporená strihanými živými plotmi v oblúku.

Kultúrna krajina a historické krajinné štruktúry v Lukáčovciach:

Kultúrna krajina predstavuje hybridný otvorený prírodno-antropogénny systém, ktorý je výsledkom pôsobenia človeka a ľudskej spoločnosti v priestore a čase (2). Kultúrna krajina je teda územie človekom intenzívne pretvárané, kultivované, obhospodarované. Kultúrna krajina v Lukáčovciach súvisí s jej kultúrno-duchovnými hodnotami a obdobím intenzívneho rozvoja. Historické krajinné štruktúry a "stopy minulosti" sú dôkazom premeny daného územia v jednotlivých vývojových etapách a predstavujú vývojové kultúrno-historické vrstvy, ktoré je potrebné najskôr v území identifikovať, popísať, zhodnotiť ich význam a navrhnúť opatrenia na ich ochranu, obnovu, prípadne využitie a tiež ich prezentovať.

stredoveká vrstva : Jedným z nosných prvkov historickej krajiny v Lukáčovciach je "hrádok" (obr. 7) na cintoríne v blízkosti kostola sv. Jána Nepomuckého. Je to 2 m vysoký mohylový útvar a je vyhlásený za kultúrnu pamiatku. Pri hrádku boli pôvodne vysadené 4 lipy, dve ešte existujú, jedna je

nahradená pagaštanom a jedna zanikla celkom. Hrádok bol pôvodne obkolesený priekopou o šírke 4,4 m a hlbokou 2 m. Priekopa slúžila na jeho ochranu. Priekopa bola neskôr zasypaná a dnes už nie je vnímateľná. V lokalite boli pri archeologických prieskumoch zistené objekty z praveku (zvyšky ohrebla), z neolitu, eneolitu, z doby bronzovej, zo stredoveku... a pravdepodobne tu boli porušené dva sídliskové objekty zo staršej doby bronzovej. V mohyle boli objavené tiež zvyšky keramiky z 15.-16.storočia i zvyšky demolovanej staršej budovy. Je predpoklad, že "hrádok" bol viacnásobne osídlený. Jedna z hypotéz predstavuje myšlienku, že hrádok bol časťou vstupnej brány na hradisko, ktoré bolo situované zrejme v časti cintorína, kde sa však archeologický výskum zatiaľ nerealizoval.

obr. 7: Mohylový útvar Hrádok s lipami
(foto autor)

obr. 8: Prechod medzi kostolom a farskou záhradou s výsadbami v roku 1969 - vyosený

baroková vrstva: V chotári obce Lukáčovce boli tiež zachytené stopy komponovanej barokovej krajiny, ktoré súvisia s výstavbou objektov na konci 18.storočia. Za farára Jána Tornera a za veľkého prispenia vtedajšieho cirkevného patróna farnosti - nitrianskeho biskupa Františka Fuchsa bol v obci postavaný kostol v barokovom slohu. Z príležitosti posviacky chrámu, bolo pápežskou kanceláriou vydané aj bréve (krátky pergamenový pozdravný list) pápeža Pia VI., čo svedčí o význame kostola. Z archívu Františkánskeho kláštora v Hlohovci sa dozvedáme, že farár Torner študoval v Ríme (3). Je predpoklad, že bol ovplyvnený vatikánskymi záhradami a pokúsil sa vniesť prvky cirkevného baroka jednak do riešenia kostola, ale i do cirkevných záhrad v Lukáčovciach. Kostol sv. Jána Nepomuckého je centrálnym bodom komponovanej barokovej krajiny v Lukáčovciach. Od kostola je badateľná charakteristická baroková "trojvidlica", ktorá bola časom mierne narušená a dnes je len čiastočne podporená jednak miestnymi komunikáciami, jednak priehľadmi do krajiny. Centrálna kompozičná os spájajúca vstup do kostola so vstupom do fary bola v 60.tych rokoch 20.storočia porušená vtedajším farárom Jozefom Bačom (obr. 8). Os pôvodne viedla stredom kostola a pokračovala v južnom smere k centrálnemu krížu cintorína, ktorý stojí na niekdajšom mieste kostola sv. Martina a v severnom smere k jestvujúcej fare. Postranné kompozičné osi viedli smerom na severovýchod (zrejme viedla ku kaplnke, ktorá stála v krajine ako urbánna dominanta a v súčasnosti je už zaniknutá) a na severozápad (k biskupskému kaštieľu). Táto baroková kompozícia bola narušená nekoncepčnými výsadbami nepôvodných drevín v 60. rokoch 20.storočia. Výsadby boli poplatné vtedajšej módnej vlne, a tak vo výsadbách prevládali tujovité dreviny, ktoré sú rastom veľmi kompaktné a neumožňujú priehľady na faru ani do krajiny. Do 60.rokov 20.storočia bol kostol urbanistickou dominantou nad obcou, na svahu od obce ku kostolu bola fara, farská záhrada a pasienky. Dnes je medzi farskou záhradou kostolom vzrastlá, kompaktná zeleň. Tiež Dom smútku a prístupová cesta sú novotvary, ktoré narušili barokovú kompozíciu. Schéma pôvodnej barokovej kompozície je naznačená na nasledujúcom obrázku (obr. 9).

V obci Lukáčovce bola identifikovaná na Slovensku zriedkavá baroková kompozícia. Je potrebné na základe archívneho prieskumu identifikovať jej prvky, avšak je predpoklad, že sa tu jedná o tzv. cirkevné baroko, znehodnotené novou výstavbou. V súčasnosti kňaz Lukáš Ložek spracováva materiály, ktoré o Lukáčovciach získal z Ostrihomských archívov. Obec, v snahe zistiť čo najviac o umiestnení pôvodných stavieb v kompozícii, požiadala SPU - Katedru záhradnej a krajinnej architektúry o prevedenie krajinno-archeologického prieskumu, ktorý realizoval v roku 2011 Ing. Richard Kubišta PhD.

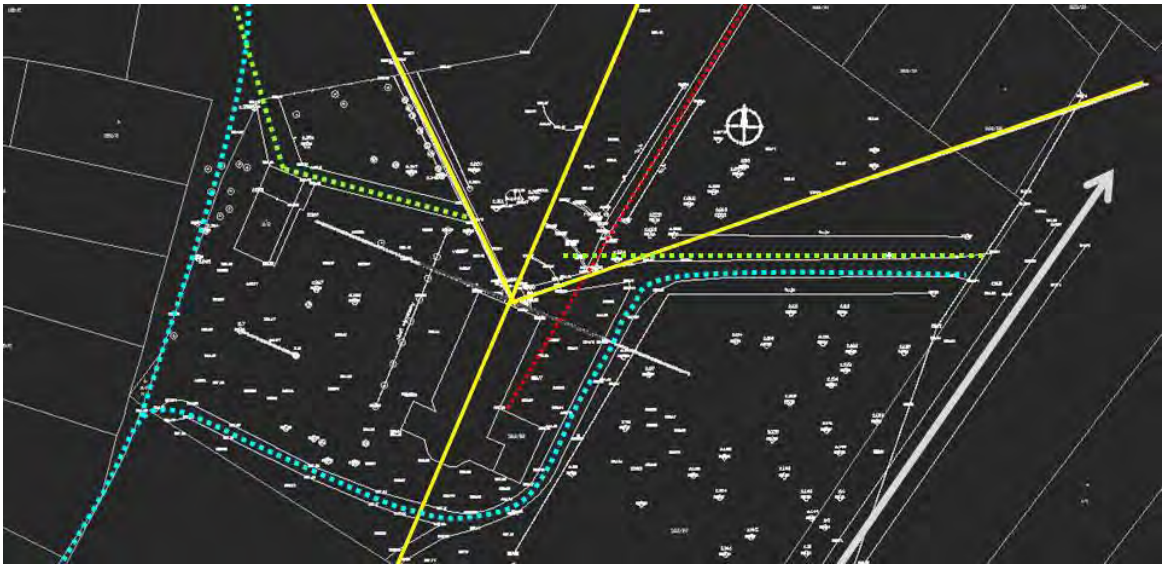

obr. 9: Žltá - baroková kompozícia, červená - vyosenie centrálnej osi, zelená - nové prístupy, modrá - pôvodné cesty okolo slovanského hradiska

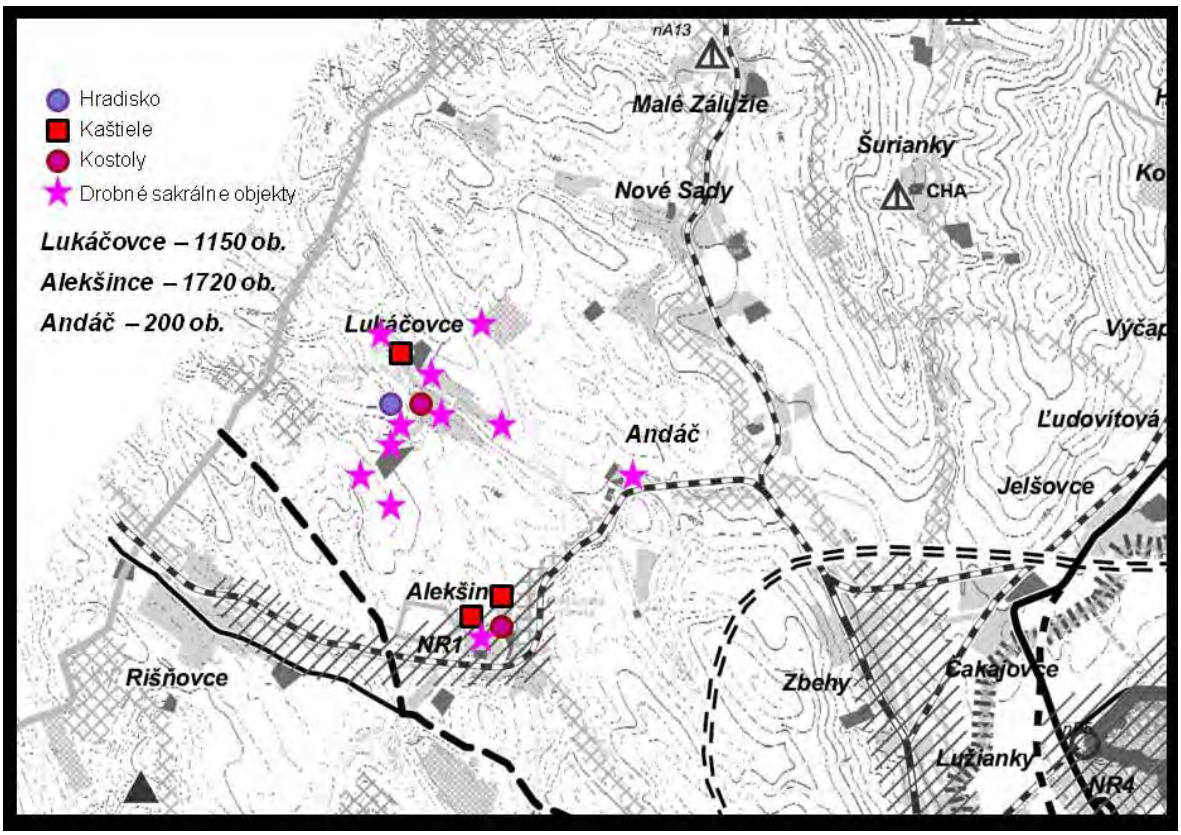

obr. 10: Obrázok dokumentuje drobné kresťanské sakrálne prvky v uvedených obciach.

Výsledky neboli zatiaľ publikované, avšak podľa vyjadrenia Ing. Kubištu sa nepotvrdili očakávané prvky, ako napr. zaniknuté schodisko, zvyšky múrov apod. Potvrdil sa len ovocný sad pri fare v Lukáčovciach. "Neúspech" prieskumu georadarom môže vyplývať z nedostatočného počtu skenovaných profilov (bolo ich celkom 6 a možno ich trasa nebola správne zvolená), alebo očakávania neboli reálne.

sakrálnosť: V Lukáčovciach sa okrem kostola a biskupského kaštieľa nachádzajú aj iné historické (sakrálne) pamiatky – kaplnka a niekoľko drobných sakrálnych prvkov s kresťanskými motívmi (obr.6). Konkrétne: kaplnka svätého Floriána z roku 1880, socha svätého Jána Nepomuckého z roku

1781, socha Panny Márie Sedembolestnej postavená roku 1852, socha svätého Urbana postavená v roku 1801 a socha Nepoškvrneného počatia z roku 1855 (1). Množstvo sôch je dôkazom zbožnosti starých Lukáčovčanov a môže naznačovať i značný význam obce v minulosti. Ani jedna z okolitých obcí nemá takýto počet sakrálnych prvkov. Nasledujúci obrázok (obr. 10) dokumentuje prítomnosť drobných sakrálnych prvkov v chotároch obcí Lukáčovce, Andáč a Alekšince. V Lukáčovciach sú plastiky Panny Márie a Jána Nepomuckého osadene v centre obce protistojne pri hlavnej ceste blízko mosta cez tok Blatná. Množstvo drobných sakrálnych prvkov na tak "malú" obec udivuje. Tiež jej líniový urbanizmus je nesmierne zaujímavý a je možné len dúfať, že zostane zachovaný. Môžeme konštatovať, že obec "má ducha".

historický urbanizmus: obec má zachovaný historický urbanizmus líniového charakteru. Historická štruktúra zástavby zostala zachovaná vďaka stavebnej uzávere po r.1948, keď bola táto biskupská obec určená na zánik. To zachránilo v obci jednak historickú štruktúru zástavby s tradične riešenými ulicami a tiež tradičnú architektúru. Líniový urbanizmus je súčasťou identity obce a nie je porušený novými, kompaktnými zónami bývania (až na nové bytové domy v centre obce, ktorým ustúpil Fándlyho park v roku 2005). Pri biskupskom kaštieli bol (pôvodne chránený) park nešťastne rozparcelovaný na stavebné pozemky. Niektoré nekoncepčné zásahy svedčia o potlačení vlastnej identiy i kultúrnej krajiny, o nesprávnom rozhodovaní vedenia obce a o politických, spoločenských alebo lobistických tlakoch na výstavbu v obci. V obci je zachovaný i charakteristický mikrourbanizmus vidieckych dvorov. Staršie objekty sú postavené tradične v tvare písmena "L", novšie majú štvorcový pôdorys. Na ne nadväzuje dlhá, úzka záhrada, na konci ktorej pôvodne boli situované stodoly (dnes už niektoré nahradili nové rodinné domy).

Nasledujúca mapa (obr. 11) potvrdzuje líniový vývoj urbanistickej štruktúry a historickú štruktúru zástavby, ako i usporiadanie objektov.

Hodnoty krajiny ako potenciál pre rozvoj obce

Územný plán VUC nitrianskeho samosprávneho kraja: UPD VUC sa o soiálno-kultúrnej dimenzii obce a priľahlej krajiny nezmieňuje. Iste, v Nitrianskom samosprávnom kraji je 354 obcí a určite každá obec má svoje hodnoty, svoj príbeh. Avšak komponovaná krajina nie je na Slovensku bežná, odkrývanie takýchto hodnôt krajiny má význam i pre celý región.

Strategický dokument: Plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja nitrianskeho kraja vo svojich prioritách nekalkuluje s kultúrno-historickou dimenziou krajiny, krajinu však vníma z iných hľadísk (ekologická stabilita, biodiverzita...). Podobne PHSR obce Lukáčovce sa o kvalite krajiny a jej kulútrno-historickej dimenzii nezmieňuje. Pri aktualizácii UPD VUC a PHSR VUC či pri riešení strategických dokumentov obce Lukáčovce by baroková krajina mala byť v budúcnosti rešpektovaná. Obec by teda mala prehodnotiť svoje PHSR (Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja) a mala by svoj ďalší rozvoj stavať na nových základoch a víziách - na uchovaní vlastnej identity, na propagácii obce v regionálnom i nadregionálnom kontexte, na kvalitnom marketingu i manažmente, tiež na skvalitnení služieb, na nových pracovných príležitostiach, na skvalitnení dizajnu obce pri uchovaní tradičnej architektúry apod. Tiež by bolo vhodné rozvíjať tradičné aktivity na vidieku, ktoré sú v súlade s vidieckou kultúrou a vidieckym spôsobom života v obci Lukáčovce. Obec by sa mala pripraviť napr. na zvýšenú návštevnosť turistov, cyklistov, jazdcov ale napr. i pútnikov. Mala by

organizovať aktivity, ktoré sú v súlade s jej históriou, jej identitou. Mala by aktívne spolupracovať s občanmi, podnikateľskou sférou, združeniami, školou a tiež v rámci mikroregiónu so susednými obcami. Vhodné je oživiť pútnickú tradíciu (ak bude potvrdená ďalším výskumom). Ako negatívum sa v tomto svetle javí fakt, že cirkev predala biskupský kaštieľ do súkromných rúk a ten sa tak stal pre obec nevyužiteľný v prípade, že jeho majiteľ nebude ochotný s obcou spolupracovať na rozvojových programoch. Spolupráca s majiteľom kaštieľa by však bola výhrou pre obe strany.

Kultúrna krajina a historické krajinné štruktúry: vďaka stredoveje i barokovej vrstve krajiny sa obec môže stať veľmi atraktívnou z hľadiska rozvoja vidieckeho turizmu. Určite je vhodné pokúsiť sa o obnovu barokovej krajiny a o prezentáciu lokality "hrádok". Atraktivitu obce podporuje veľmi pokojná atmosféra, blízkosť nadregionálneho centra (krajské miesto Nitra), blízkosť mesta Hlohovec (historicky kultúrno-spoločensko-ekonomické centrum Považia), pomerne kvalitné životné prostredie (žiadne veľké zdroje znečisťovania), tiež tradičné ekonomické aktivity ako rybné hospodárstvo, historicky zdokumentované pestovanie viniča a dorábanie vína apod. Rozsiahle vinice a pivnice boli hlavne na južných svahoch smerom na Pastuchov a vo vinohradoch boli i lisy na získanie muštu z viniča. V obci bolo rozšírené tiež ovocinárstvo, dokonca pán farár Fándly vyšľachtil úplne raritnú jabloň, ktorá nemá okvetné lupene. Pre chotár ako i pre celé široké územie boli typické čerešňové aleje pri poľných cestách. Dnes sa vinič v obci takmer nepestuje, vínne pivnice sú zničené, ovocinárstvo zabudnuté, aleje zaniknuté či prestarlé, Fándlyho jabloň zachránila SPU (Doc. Brindza). Na sever od obce je tiež zachované tradičné hospodárenie na dlhých úzkych políčkach. Obnova krajinárskej štruktúry, obnova viníc a sadov, obnova komponovanej krajiny - to sú vízie, ktoré by mali byť riešené koncepčne *v rámci krajinárskej štúdie* či USES a realizované postupne a cieľavedome. V rámci pozemkových úprav by bolo vhodné zmeniť štruktúru PPF podľa krajinárskej štúdie.

Vybavenosť obce a služby v obci: V súvislosti s potenciálnym rozvojom turizmu je potrebné prehodnotiť služby v obci. V súčasnosti je v obci architektonicky nezvládnutý objekt COOP Jednota, minipotraviny, objekt občerstvenia pri futbalovom ihrisku. V obci nie sú žiadne ubytovacie kapacity pre turistov. Bude potrebné riešiť služby, vybavenosť obce, dostupnosť, kultúrne aktivity, športové aktivity v obci apod. So stupňujúcou sa atraktivitou obce sa bude zvyšovať zrejme i záujem o trvalé bývanie v obci. Obec preto potrebuje územný plán. Predchádzať by mu však mali rôzne štúdie, ktoré by rozpracovali určitý problém: dopravná štúdia, energetická štúdia, krajinárska štúdia, aktualizovanť treba spomínané PHSR apod. Tým is obec zabezpečí koncepčný územný rozvoj.

Ľudský potenciál: V roku 1994 obec vydala prvú (brožovanú) publikáciu a v súčasnosti pripravuje druhú (viazanú) publikáciu, ktorá bude doplnená o nové informácie z rôznych archívov. Záujem občanov o vlastnú obec je značný a v kontexte na komponovanú krajinu sa v obci uskutočnili v priebehu roka až dve rokovania (raz zastupiteľstvo, raz verejné prerokovanie s občanmi). Občania veria, že ich obec bola lokálnym centrom politického, kultúrneho i náboženského života a že oni sú nositeľmi úlohy jej opätovného rozvoja.

Urbánny dizajn a génius loci v rozvoji obce: obec sa rozhodla zatiaľ riešiť len tri verejné priestranstvá - pri Kultúrnom dome, pri bytových domoch a na cintoríne (4). Prvé dve plochy sú z hľadiska krajinárskej koncepcie menej zaujímavé, avšak plocha na cintoríne je mimoriadne zaujímavým územím. Autori riešenia práve pri tejto práci objavili stopy barokovej kompozície a navrhujú jej obnovu (obr. 12). Tú však obec mieni riešiť etapovite z nedostatku finančných zdrojov na jej obnovu. V prvej etapy bude riešené územie medzi Domom smútku a kostolom a preznetácia mohylového útvaru, v druhej etape bude riešený priestor medzi kostolom a farou. Návrh podporuje barokovú trojvidlicu, avšak v prvej etape sa k jej obnove nepristúpi. Dôvodom sú potrebné, avšak mohutné výruby, proti ktorým niektorí občania protestujú. Obec sa teda musí rozhodnúť - výruby a historická krajina alebo zachovanie súčasného stavu.

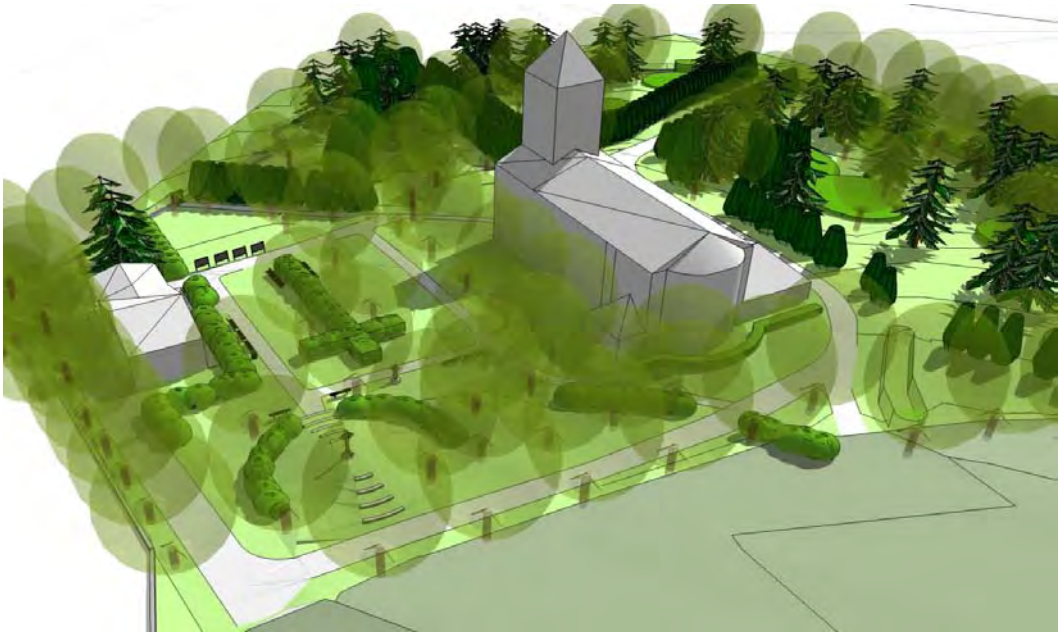

obr. 12: Ideový návrh prvej etapy úprav plochy cintorína

Návrh úpravy: Ing. Anna Dobrucká
Vizualizácia: Ing. Eva Vyrosteková

Záver

Každá obec má svoj príbeh, etapy vývoja a ich odraz v kultúrnej krajine. Každá obec by svoj odkaz predkov mala chrániť pre ďalšie generácie, mal by mať záujem o poznanie i prezentovanie svojho kultúrno-historického dedičstva, o podporu existujúcich fragmentov historicko-kultúrnej krajiny, aby tieto hodnoty z územia nezmizli, aby sa pamäť krajiny nestratila. Každá obec môže svoje historicko-kultúrne hodnoty zhodnotiť vo svojom územnom rozvoji, alebo znehodnotiť ich ignorovaním a politickým rozhodovaním. K rozvoju územia je potrebný komplexný prístup, ktorého súčasťou je i kultúrna krajina, ktorej kultúrno-historická dimenzia zostáva zatiaľ nedocenená na rozdiel od ekologických a environmentálnych dimenzií krajiny. Obce Lukáčovce je dobrým príkladom, že i malá obec môže ukrývať veľké hodnoty, v tomto prípade je to najmä historický urbanizmus, vrstvy vývoja, komponovaná krajina, ale i potenciál v občanoch, ktorí majú o históriu vlastnej obce nemalý záujem. Je otázkou, či dokáže súčasné vedenie obce jej potenciál využiť, zviditeľniť, posunúť a tiež usmerniť prípadných investorov tak, aby génius loci zostal zachovaný. Kvalitu krajiny i kvalitu života si tvoria ľudia vzťahom k vlastnému prostrediu. Ľudia a krajinné hodnoty sa môžu navzájom zhodnocovať. Bude zaujímavé sledovať ďalší vývoj v obci Lukáčovce.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

Fusek G., Hunka J., Mucha D.: Lukáčovce 1264-1994. ISBN 80-967178-5-5, vydala obec Lukáčovce

Žigrai, Florin, 2000: Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. In: Životné prostredie, ročník: 2000, Číslo: 5, Vydavateľ: Ústav krajinnej ekológie SAV Bratislava

Fridrich, P. Urban: Dejiny provincie najsvätejšieho Spasiteľa rádu bratov menších prísnejšej observancie v Uhorsku, Vydalo: Manuskript (rk a ISBN neuvedené), archív Františkánskeho kláštora v Hlohovci

Dobrucká, A. a kol.: Krajinno-architektonické úpravy obce Lukáčovce - I.etapa. Ideová štúdia plôch zelene v obci Lukáčovce, 2011.

Ing. Anna DOBRUCKÁ, PhD., autorizovaný krajinný architekt
Ateliér Dobrucká, s.r.o.
Dolnohorská 102, 949 01 Nitra
e-mail: adobrucka@gmail.com
tel.: 0905 505 665, 037/6511209

Doc. Ing. Peter JANČURA, PhD.

Technická univerzita vo Zvolene

Nedocenený význam a kontext historických krajinných štruktúr v ochrane kultúrneho dedičstva na lokálnej úrovni.

Abstrakt : Historické krajinné štruktúry sú stále nedocenenou súčasťou nášho kultúrneho dedičstva. Príspevok sa zaoberá ich významom vo formovaní miestnej a regionálnej identity, ich ochranou a využitím. Na praktických ukážkach „neznámych krajín“ upozorňujeme na zabudnuté aspekty špecifických religióznych a banských krajín, málo známe skalné obydlia a militantné relikty.

Kľúčové pojmy: Historické krajinné štruktúry, hodnota krajiny, krajinný typ

Úvod

Význam historických krajinných štruktúr pre identitu obcí tkvie v tom, že každá obec, či už v sídle (intraviláne), alebo v chotári (extraviláne), okolitej krajine, skrýva rad pozoruhodností. Mnohokrát sa o nich nevie, alebo ak sú známe, nevie sa o ich význame. Pod významom myslíme vedomie hodnoty, identity ľudí a krajiny, keď ľudia si uvedomujú ich význam v krajine a starajú sa o ne.

Za vzácne obvykle považujeme to, čo je chránené zo zákona, či už v zmysle ochrany prírody, alebo ochrany pamiatok. Napríklad prírodné prvky, alebo pamiatkové objekty. I keď žijeme v informačnej dobe, zďaleka nemáme všetky informácie o sebe a o svojom okolí. Stále je ešte čo hľadať a objavovať. Hodnoty, či pozoruhodnosti v sídlach a krajine, to sú často neznáme a „nezaradené“ miesta, lokality, objekty. Takými sú historické krajinné štruktúry (ďalej HKŠ). Nie sú chránené zo zákona a i keď sa o nich vie, často sa ich význam nedoceňuje.

HKŠ tvoria neodmysliteľnú súčasť každej krajiny. Niekde sa prejavujú ako nápadné dominanty a profilujú celý krajinný ráz, niekde sa vyskytujú skryte a sú často nenápadnými objektmi súčasnej krajinnej štruktúry. HKŠ reprezentujú staršie časové horizonty krajiny. Môžeme ich chápať ako „pamiatky“ alebo ako „dedičstvo“.

a) Typy historických krajinných štruktúr

Už v monografii o historických krajinných štruktúrach od Hubu a kol., z roku 1988 [1], autori upozorňujú na veľkú rôznorodosť prístupov a náročnosť typologického zaradenia HKŠ.

HKŠ môžeme chápať ako jednotlivé pamiatkové objekty, alebo ich súbory. HKŠ môžeme rozdeliť aj ako súčasť krajiny, na základe vzťahu zložiek usporiadania krajinnej štruktúry. Tie v krajine vytvárajú „kontinuum“, spojitosť. To umožňuje „čítanie“ krajiny na základe znakov, ich foriem (tvarových charakteristík) v akých sa vyskytujú, ale aj ich kontextu. Vyhľadávanie a rozoznávanie historických krajinných štruktúr môže vychádzať z viacerých atribútov ich výskytu :

- fyzické formy identifikovateľné ako zložky krajinnej štruktúry
- súčasť krajinných typov vyplývajúci z vývoja využitia zeme
- na základe „tematického“ zaradenia krajín, podľa ich histórie, udalostí a veku

Tento súpis je akýmsi zoznamom HKŠ, čiže toho, čo a ako v krajine môžeme hľadať a nájsť.

Fyzické formy HKŠ identifikovateľné ako zložky krajinnej štruktúry

Keby ste sa pozorne poobzerali po svojom chotári, boli by ste možno prekvapení, koľko historických krajinných štruktúr skrýva. Najznámejšie formy ktoré sa u nás vyskytujú súvisia s osídlením, ako historické sídelné formy, hradiská, hrady, kláštory, mestá, dediny,. Najväčšiu rozlohu majú relikty poľnohospodárskej činnosti, agrárne terasy, poľné cesty. Významné sú spojnice v krajine, súvisiace s dopravou, líniové cestné telesá, úvozy. Významné sú banské krajiny, súvisiace s banskou činnosťou, banské relikty, haldy, šachty, štôlne, pingy, odvaly, banské cesty. V poslednom čase sa venuje pozornosť technickým pamiatkam. Pozostatkom výroby a spracovania surovín, ostatkom priemyselných stavieb. Často zabúdané sú militantné objekty, súvisiace s vojenskou činnosťou, valy,

zákopy, relikty bunkrov. Samostatnú kapitolu tvoria historické vegetačné formácie lemujúce krajinné štruktúry, staré stromy, lemy terás, aleje pri cestách a podobne...

Z tohto pohľadu môžeme krajinné štruktúry rozdeliť do troch veľkých skupín [2]. :

- reliéfne formy HKŠ vo vzťahu ku geomorfológii, tvarom zeme (prvotnej krajinnej štruktúry)
- formy pokrývajúce povrch, ako zložky (objekty) usporiadania súčasnej krajinnej pokrývky (druhotnej krajinnej štruktúry)
- formy vyplývajúce z územno-správnych vzťahov a ochrany územia (socio-ekonomických javov, terciárnej krajinnej štruktúry) ako sú medze, označenie hraníc pozemkov, hraničné kamene, a pod.

HKŠ ako súčasť krajinných typov vyplývajúci z vývoja využitia zeme

Špecifické typy krajín podľa ich využitia a spôsobu obživy obyvateľov môžeme rozdeliť na poľnohospodárske oblasti nížin a kotlinových rovín, vinárske oblasti na juhu, v prechode z rovín do pahorkatín, vrchárske osídlenie, roztratené osídlenie vrchovín a hornatín, horalské osídlenie, ovčiarstvo a valaská kultúra horských oblastí, banícke oblasti podhorské a horské a lesnícke oblasti.

„Tematické" zaradenie krajín podľa ich histórie, udalostí a veku

To sú príbeh krajiny, podľa historických udalostí a dôb. Archeologické lokality, podľa kultúr, relikty obdobia tureckej expanzie a okupácie, obdobie stavovských povstaní, obdobie prvej a druhej svetovej vojny, religiózne krajiny – kalvárie, komponované krajiny.

b) Ako rozoznať hodnoty krajiny. Hodnotovo-významová klasifikácia

Môžeme hovoriť o dvoch základných prístupoch hodnotenia a „zaradenia" HKŠ podľa významu a to o „axiologickej" hierarchii a o „územnej" (priestorovej) hierarchii.

Axiologická hierarchia

Vychádzame z kritérií ako sú : Originalita, neopakovateľnosť miesta v porovnaní s inými územiami. Autentickosť, pôvodnosť, pravosť vo vzťahu ku miestu a regiónu. Ojedinelosť, vzácnosť výskytu. Endemický výskyt, obmedzený na vymedzenú lokalitu. Ohrozenosť a citlivosť zániku s potrebou ich zachovania. Významný je vek, prítomnosť „starých" artefaktov v krajine. Celostnosť vnímania krajín vyplýva z vizuálneho súladu priestorových prvkov. Identita miesta, vnútorná totožnosť a svojráz miesta, vyjadrujúca vzťahy ľudí a miesta. Schopnosť ľudí vnímať a strať sa o krajinu. Vzťah obyvateľov a návštevníkov k hodnotám krajiny. Identita je súčasťou kvality krajiny.

Krajinu „ozvláštňuje" aj jej symbolický význam. V edome zakódovaný odkaz, pamäť udalosti, memoriálne objekty, pamiatky pôsobenia významných osobností, alebo religiózne krajiny [3].

Územná (priestorová) hierarchia.

Najjednoduchšie delenie významu hodnôt je na základe priestorovej hierarchie ojedinelosti výskytu v územných dimenziách.

- svetový význam miesta
- európsky, nadnárodný význam miesta
- národný (štátny, republikový) význam
- regionálny význam vo vzťahu ku národným (štátnym) hodnotám
- lokálny význam vo vzťahu ku regionálnym hodnotám

Na najvyššej hierarchii môžeme rozoznávať **Svetové kultúrne dedičstvo** (World heritage, WH) a **Európske dedičstvo** (European Heritage Label). Európske dedičstvo, vychádza zo zachovania prírodného, architektonického a kultúrneho dedičstva. Pochopenia európskych dejín a kultúry v j ej nadnárodnej dimenzii. Jeho cieľom je podporiť obyvateľov Európy pri vytváraní spoločnej európskej identity. Viac ako na estetické kvality sa prihliada na „európsku symbolickú hodnotu" a najmä na ich výchovný význam pre mladých ľudí.

Republiková a regionálna úroveň. Starostlivosť o prírodné a kultúrne dedičstvo vychádza z platných zákonov SR. Ochrana kultúrneho dedičstva, ochrana pamiatok zo zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu, ktorý mimo iné, umožňuje evidenciu pamätihodností obce. Umožňuje prostredníctvom VZN, všeobecne záväzného nariadenia obce, zápis do evidencie pamätihodnosti obce, v zmysle zákona SNR č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení. Ochrana prírodného dedičstva je

vyjadrená zákonom NR SR č. 543/2002 Z.z. o ochrane prírody a krajiny, ktorá umožňuje chrániť (okrem druhovej ochrany) územia, časti krajiny a významné krajinné prvky. Pre potreby hodnotenia „charakteristického vzhľadu krajiny“, v zmysle zákona bola vypracovaná „Metodika identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhľadu krajiny“ MŽP SR Bratislava a SAŽP B. Bystrica [3].

c) Integrovaný prístup ku HKŠ

Ochrana prírody a ochrana pamiatok sa často chápe oddelene až izolovane. Máme však nástroje, kde sa v šetky profesie stretnú a komunikujú. Je ním predovšetkým územné plánovanie (zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v znení neskorších predpisov). Špecifické postavenie má krajinné (krajinno-ekologické) plánovanie, ktoré je podporené okrem uvedeného zákona, medzinárodným dohovorom, akým je Európsky dohovor o krajine.

Cieľom Európskeho dohovoru o krajine (ďalej EDoK) je integrovať doteraz izolované záujmy v ochrane prírodného a kultúrneho dedičstva, čiže kontext ochrany prírody a krajiny s ochranou pamiatkového fondu. Rozmanitosť európskych krajín je našou spoločnou hodnotou. V zmysle dohovoru je dôležité spolupracovať na ochrane krajiny, jej manažmente a plánovaní. Dôležitý je aj podiel verejnosti na ich formovaní.

Aplikácia poznatkov. Možnosti ochrany a využitia hodnôt krajiny

Historické krajinné štruktúry môžeme chápať, v zmysle našich zákonov aj ako významné krajinné prvky (zák. č. 543/2002 Z.z. a č. 50/1976 Zb.), alebo pamätihodnosti (zák. č. 49/2002 Z.z.). Bohužiaľ tieto termíny nie sú zosúladené a samotné HKŠ naše zákony nariešia. Ani na úrovni objektov, či území. Významné krajinné prvky sú fyzicky identifikovateľné objekty, v rámci usporiadania zložiek štruktúry krajinnej pokrývky, alebo reliéfnych foriem. Sú „bežne“ skúmané v krajinno-ekologickom prieskume. Zo semiotického hľadiska ich môžeme chápať ako znaky, z ktorých sa krajina skladá. Tak dospejeme ku vnímaniu krajiny a sídiel ako sústavy jednotlivých „charakteristických čŕt krajiny“ (v zmysle EDoK), alebo v rámci celku „charakteristického vzhľadu krajiny“ (v zmysle zák. č. 543/2002 Z.z.,) ako súčasti krajinného obrazu. Krajinno-ekologický prístup sa tak rozširuje o kultúrno-estetický prístup interpretácie foriem krajiny [2]. Môžeme hovoriť aj o krajinárskom prístupe.

Krajinný obraz prestavuje vizuálny vzhľad krajiny. Je nositeľom rozhodujúcich, vizuálne prenosných informácií o charakteristických črtách krajiny. Javí sa ako kombinácia tvarov reliéfu (konfigurácie) a usporiadania zložiek štruktúry krajinnej pokrývky (kompozície) so spolupôsobením geo-klimatických podmienok. S ním súvisí charakteristický vzhľad krajiny. Ten sa prejavuje ako súbor charakteristických znakov (čŕt), ktoré danú krajinu odlišujú od akejkoľvek inej. Charakteristické črty krajiny sú jednotlivé znaky reprezentujúce krajinu. Vo vzťahu ku obyvateľom môžu byť súčasťou identity územia. Bez nich si danú krajinu „nevieme predstaviť“.

Hodnota krajiny súvisí s jej charakterom, krajinným rázom. Krajinný ráz je v medzinárodnom kontexte definovaný ako „prírodná, kultúrna a historická hodnota krajiny“. Krajinný ráz predstavuje hodnotu toho, čo v krajinnom obraze vnímame ako významné zložky (prvky, črty) krajiny.

d) Keď krajina rozpráva. Príklady identifikácie výnimočných foriem HKŠ

Na praktických ukážkach „neznámych krajín“ poukážeme, že ešte zďaleka nemáme všetky významné HKŠ spoznané a zmapované. Bolo vybraných päť príkladov.

- religiózna krajina, kalvária typu Jeruzalem pri Spišskej Kapitule, tzv. Spišský Jeruzalem
- religiózna krajina, neznáme časti kalvárie v Banskej Štiavnici
- banská krajina stredoslovenskej banskej oblasti, s dôrazom na Kremnicu
- špecifické formy obydlí, skalné obydlia Hontu
- vojnové relikty, militantné objekty, šance a valy Kysúc

Tento výber nie je náhodný a nehľadajte za ním „záhadológiu“. Sú to reálne existujúce objekty, ktoré tvoria neodmysliteľnú i keď málo známu kapitolu našich dejín. Identifikované sú na základe vedeckého výskumu a miestnych znalcov. Sú ukážkou spektra HKŠ v našich krajinách.

Obzrite sa okolo seba, možno sú podobné uvidíte a nájdete aj blízko Vašej obce, či mesta.

Religiózne krajiny. Kalvária typu Jeruzalem pri Spišskej Kapitule

V Európe vznikol cely rad kalvárií. Z typologického hľadiska sú najznámejšie: Calvario Jerusalem, Sacro Monte, Monte Calvario, Calvario, Via Crucis, Santa Maria del Rosario. Existenciu

„Sacro monte“ [4], posvätných vrchov, vyvolala potreba posvätných miest, význam religiozity vo všednom živote. V krajine ich vidíme ako realizáciu (inštaláciu) reálnych sakrálnych objektov.

Na Slovensku sa uvádza okolo 130 kalvárií a krížových ciest [5]. Dnes sa s nimi stretávame ako s krížovými cestami, „Via Crucis“ alebo „Via Dolorosa“, spravidla so 14 zastaveniami. Kalváriám tohto typu predchádzajú koncepcie „svätých Jeruzalemov“. Príklad jednej z najväčších realizácií v strednej Európe je Kalvária Zebrzydowska v Poľsku. Vznikla v roku 1604. Predstavuje „repliku“ reálnych svätých miest v Jeruzaleme, v mierke 1:1, tak ako ich, tajne, odkrokovali kresťanský pútnici v skutočnom Jeruzaleme. Predstavuje celý koncept pašií, posledných dní Kristovho života, od poslednej večere po ukrižovanie a zmŕtvychvstanie. Súčasné kalvárie sú „iba“ posledným úsekom jeho cesty s krížom na Golgotu.

Jediná (zatiaľ) doložená realizácia kalvárie typu Jeruzalem u nás, je lokalita „Pažica“ pri Spišskej kapitule a okolí, nad Spišským Podhradím. Zdanlivo sa jedná o náhodne zoskupené kaplnky. Ich situovanie a umiestnenie nás v roku 2001 viedlo ku záveru, že sa jedná o „prototyp“ kalvárie tohto typu [6]. Výskumy, krajinársky a urbanisticko-architektonická štúdia [7], v rokoch 2011 a 2012 tento nález potvrdili. Kalvária, respektíve celý koncept, vznikol v r. 1666 [8]. Je starší ako kalvária v Bratislave. Výsledkom týchto poznatkov sú podklady pre obnovu pamiatky, územný plán a realizáciu obnovy.

Religiózne krajiny. „Veľká kalvária“ v Banskej Štiavnici

Kalvária v Banskej Štiavnici prestavuje významnú, barokovú krajinnú dominantu. Kým donedávna veľa ľudí vnímalo štiavnickú kalváriu iba ako známy kalvársky vrch, dnes už vieme, že pútna trasa začínala pri farskom kostole, v strede mesta. Celkove mala 10 úsekov, dnes sú známe posledné tri.

Kalvária v Banskej Štiavnici vznikla v období rokov 1744 – 1751. Celková baroková krajina, súvisiaca s kalváriou sa však začína ešte ďalej. Na prístupových cestách, v štiavnických Baniach, Banskej Belej a v Antole. Praktickým výsledkom týchto poznatkov sú podklady pre obnovu pamiatky, územný plán a realizáciu obnovy barokovej koncepcie.

Banská krajina Kremnice.

Väčšina návštevníkov vidí mesto a pamiatky a nezoznámi sa s podstatou pojmu „banské mesto“. Mesto je iba „fragment“ banskej krajiny. Banské mesto bez banskej krajiny nemôže existovať. Stojíme preto pred otázkou ako túto banskú krajinu prezentovať. Väčšinou sa to deje sprístupnením vybranej dostupnej bane. Obľúbené sú geoparky. Sú aj „čitateľné krajiny“, kde prezentáciu umožňujú viditeľné relikty banských diel. Napríklad Banská Štiavnica, alebo Špania Dolina.

Ale to je iba časť „príbehu“. Najväčšiu rozlohu zaberá špecifická banská krajina s nezameniteľnými znakmi banskej krajiny. Takou je aj krajina v okolí Kremnice.

Primárne banskú krajinu symbolizujú banské veže, vstupy do štôlní, kaplnky. V pokračovaní príbehu je však potrebné vidieť celý krajinný kontext banských diel, reliéfu a osídlenia. Špecifickú „veľkú“ banskú krajinu s rozmanitým tvarovaním reliéfnych foriem, so širokou škálou tvarov krajiny pretvorených prácou baníkov. Od kutacích jám, vstupov do štôlní, háld, až po pingy a ostatky ďalších banských diel a banských stavieb. Rozlohou je totožná s rudnými poliami, kde sa ťažené rudy nachádzali. Výsledkom poznatkov je prebiehajúci výskum a potreba adekvátnej ochrany a obnovy..

Kamenné obydlia „dúpä“ Hontu

Dúpä je spisovný výraz pre skrýšu, úkryt, útočište. Najznámejšie lokality s výskytom skalných obydlí sa viažu na vínne pivnice. Takou je napríklad pamiatková rezervácia ľudovej architektúry, Stará Hora, pri Sebechleboch, vyhlásená v roku 1981. Brhlovce, kde sú (asi jediné) známe skalné obydlia boli vyhlásené v roku 1983. Dnes vieme sa však aj o ďalších.

Koncom roku 2010 bola medializovaná lokalita takzvané „Turecké studne“ pri lome Štrapľoch v Krupine. Ale ešte pred tým prebehla v rokoch 2007/2008 internetová komunikácia o skalných obydliach v Lišove. Známymi sa st ali „dúpänce“ v Hontianskych Tesároch, nazývané ako „Jednodierka, Dvojdierka a Osemdierka“. Takéto obydlia sa nazývajú aj „pivnice“ “tatárske pivnice” „pastierska skrýša“. Zmieňuje sa o nej aj Andrej Kmeť. Ich pôvod je spravidla z dôb tureckej expanzie, keď slúžili ako dočasné skrýše pred ich nájazdmi.

Výsledkom týchto poznatkov je realizácia tematickej trasy. Dúpänce aj s blízkou roklinou boli sprístupnené šikovnými Tesárčanmi, nedávno, v septembri 2011, pri príležitosti konferencie „Šanca pre neznáme krajiny“ v Dudinciach.

Šance a valy Kysúc.

Málokto vie, že celé Slovensko-Moravské a Slovensko-Poľské pohraničie tvorilo hraničné pásmo konfínium , kde sa nachádzalo množstvo obranných objektov. Šance a valy Kysúc boli vybudované pôvodne ako ochrana Sliezska, Tešínskeho panstva proti nájazdom Turkov a ich expanzii na sever, po bitke pri Moháči 1526. Neskôr toto opevnenie zohralo svoju úlohu počas 30 ročnej vojny v 17. storočí a v protihabsburgských povstaniach v 18 storočí. Opevnený systém tvorili hlinené valy, tvarov bastionov, redut, redanov, ktoré boli účinné proti delostreleckej paľbe.

Najznámejšie sú Jablunkovské šance, v Mostoch u Jablunkova a tzv. Staré šance vo Svrčinovci, ďalšie sú v Čiernom, pri Čadci a pod. Nositeľom projektu na ich zviditeľnenie a záchranu je Združenie obcí, Mikroregión Kysucký triangel, obce Svrčinovec, Čierne a Skalité. Projekt bol podporený zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja, programu cezhraničnej spolupráce Slovenská republika - Česká republika 2007 - 2013 a to z fondu mikroprojektov. Partnerom v tomto projekte bolo Těšínske múzeum v Českom Těšíně. Výsledkom sú semináre a snaha o obnovu HKŠ.

Ďalšie u nás málo docenené sú relikty z prvej a druhej svetovej vojny.

Záver

Identifikácia historických krajinných štruktúr (HKŠ) môže byť súčasťou tak krajinno-ekologických ako aj kultúrno-historických štúdií. HKŠ pomáhajú definovať „časovú štruktúru“ krajiny. Reálna krajina je výsledkom interakcie vývojových procesov prírodných síl a antropických činností. Krajinárske štúdie umožňujú štúdium a poznanie prírodných a kultúrno-historických fenoménov v krajine. Nie len v ich fyzickej existencii, ale aj vo funkčnom význame a možnom využití.

Je potreba nájsť ďalšie „nové“ nástroje na ochranu, záchranu a starostlivosť o zistené artefakty v krajine. Zaistiť spoluprácu odborníkov, zo zainteresovaných profesií, na ich riešení. Nájsť vhodné formy starostlivosti o zabúdané historické krajinné štruktúry. Máme na to vhodné nástroje ako sú územné plány a krajinárske štúdie. Najdôležitejšie je však zachovanie HKŠ, nie len ich zdokumentovanie. A v tom máme už rad realizovaných pozitívnych príkladov. Sme však iba v jednej fáze tohto procesu. Chýba nám vyšší kontext legislatívy a zdroje na záchranu. Hodiny, dni, roky bežia. Historické krajinné štruktúry sa postupne strácajú z krajiny aj pamäti ľudí. Robme niečo pre ne, kým ich ešte máme. Vrátia nám to v podobe toho čo nazývame identická, či„atraktívna krajina“.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1]. Huba, M., ed. 1988 : Historické krajinné štruktúry. Ochranca prírody, odborná príloha spravodaja MV SZOPK Bratislava, 62 s.

[2]. Jančura, P., 1998 : Súčasné a historické krajinné štruktúry v tvorbe krajiny, Životné prostredie, roč. 32, č.5, ÚKE SAV, Bratislava, s. 236-240.

[3]. Jančura, P., Bohálová, I., Slámová, M, 2010 : Metodika identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhľadu krajiny. Vestník Ministerstva životného prostredia, ročník, XVIII, čistka 1b, ISSN 135-1567, s. 2-51

[4]. Mitkowska, A., 1990 : Sacro monte park pielgrzymkowy. Wyd PK, Monografia, Krakow, 101 p

[5]. Čičo, M., Kalinová, M., Paulusová, S., 2002 : Kalvárie a krížové cesty na Slovensku. Pamiatkový ústav, Bratislava 408 s.

[6]. Jančura, P., Bohálová, I., 2001 : Identita človeka a krajiny. Ed. Jančura p., Zborník referátov, Krajina, človek, kultúra, SAŽP, Banská Bystrica, s. 43 – 55.

[7]. Pastiran, J., Jančura P., a kol. 2011 : Urbanistická architektonicko- štúdia, religióznej krajiny. Spišský Jerulame Arland, Spišská Nová Ves, 58 s.

[8]. Jančura P. : 2011 Symbolická krajina Spiša Kalvária na Pažici. Zabudnutá a znovu nájdená. Enviromagazín 3/2011, MŽP SR, SAŽP, B.Bystrica, s. 10 – 11.

Doc. Ing. Peter JANČURA, PhD.
Katedra plánovania a tvorby krajiny
Fakulta ekológie a environmentalistiky
Technickej univerzity vo Zvolene
T. G. Masaryka 24
960 53 Zvolen
e-mail : peter.jancura@tuzvo.sk
tel. 045/5206 335

Ing. arch. Hana HLUBOCKÁ
MsÚ Modra, primátorka

Modra – slobodné kráľovské mesto a jeho starostlivosť o pamiatky.

Modra – slobodné kráľovské mesto

Modra si získala svoje stabilné miesto na mape Uhorska v roku 1607, keď jej bol panovníkom Rudolfom II. udelený titul slobodného kráľovského mesta. Priradila sa tak k siedmym taverníckym mestám v Uhorsku (Košice, Bratislava, Trnava, Šopron, Bardejov, Prešov a Skalica)užívajúcim tento významný titul spojený s mnohými právami, výsadami a vlastným erbom. V 17. storočí patrila k najvýznamnejším mestám Uhorska.

Pre Modru to bolo obdobie najväčšieho urbanistického, hospodárskeho a kultúrno-spoločenského rozkvetu a rozvoja. Vzniklo nové mesto - severne od pôv odného osídlenia (datovaného až do 9. storočia) vyrástlo nové centrum s poschodovými meštianskymi domami.

Jednou z podmienok udelenia kráľovských privilégií bolo aj vybudovanie fortifikačného systému[1]. Rozsiahle hradobné opevnenie s centrálnou vežou, kruhovou baštou, kurtinami a bastiónmi a tromi mestskými bránami, ktorých úlohou bolo strážiť vstup do mesta.

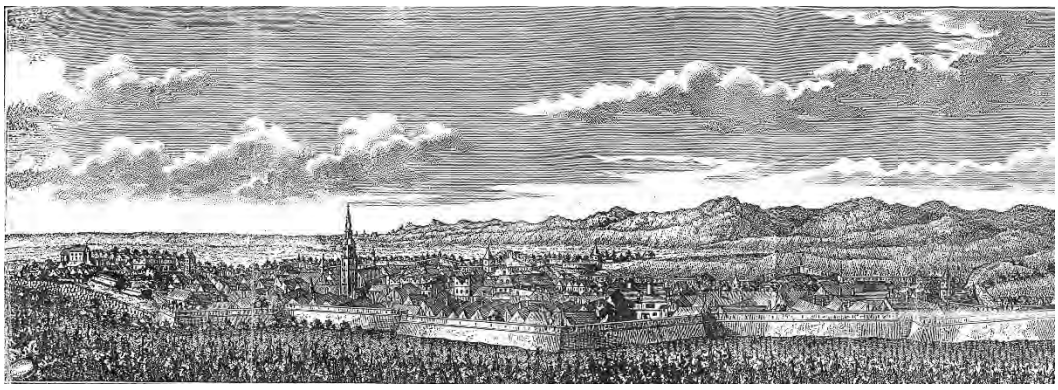

obr. 1: Veduta Modry
obr. 2: Pôdorys mesta z roku 1984

V rámci urbanizácie vnútorného mesta vznikli nové ulice s domami remeselníkov a vinohradníkov s typickou architektúrou. V centre na námestí bola postavená honosná radnica, ktorá okrem správnej funkcie reprezentovala majestát, vážnosť a prosperitu mesta. Neďaleko radnice vyrástla strážna mestská veža, budovali sa školy, cirkevné stavby a kostoly. Významnú rolu predstavovala rozsiahla sieť vodných tokov, na ktorých je mesto založené, a vďaka ktorým sa v Modre nachádzali vlastné kúpele, niekoľko mlynov a píla na vodný pohon.

Dôležitú úlohu zohrávala aj strategická poloha mesta v krajine a miestne prírodné podmienky. Modra prosperovala z mestských lesov, predaja vína, remesiel a obchodu. To všetko formovalo jej rozmanitý kolorit, dávalo jej špecifický charakter a vpečatilo značku, z ktorej mesto žilo nasledovné storočia a žije až dodnes.

obr. 3: Dobový pohľad na budovu radnice
< obr. 4: Radnica s mestskou strážnou vežou v pozadí

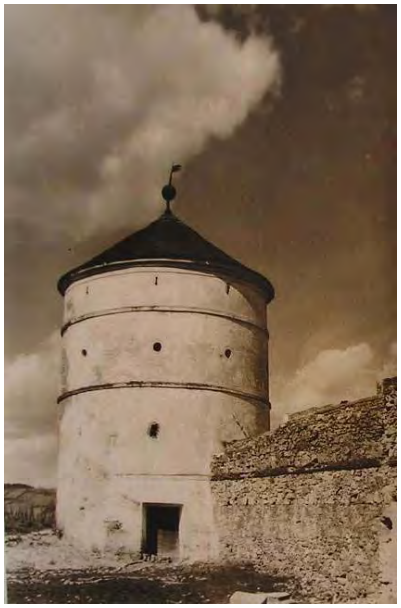

obr. 5: Pohľad na západnú časť opevnenia a kruhovú baštu
obr. 6: Dobový pohľad na Hornú bránu pred rozšírením cesty

Modra v čase modernizácie spoločnosti upadá

Obdobie modernizácie spoločnosti, ako je tiež nazývané 19. storočie, bolo pre Modru prvým výrazným zásahom do s ymbiózy mesta, jeho obyvateľov a spôsobu života. Modra vďaka svojmu významu a postaveniu, ako i nemeckým predkom a ako centrum luteranizmu, zohrala v tomto období vážnu úlohu a stala sa pomerne dôležitým centrom intelektuálno-politického i kultúrno-spoločenského diania. Toto obdobie však prinieslo aj výraznú zmenu na vzhľade mesta. V okrajových častiach vznikli nové väčšie stavby tvorené prevažne budovami škôl (Učiteľský ústav, Dievčenská škola, Evanjelický sirotinec). Zásadnou zmenou a zásahom pre Modru však bolo prijatie a vybudovanie novej cesty, ktorá bola trasovaná priamo cez centrum mesta, čo viedlo aj k zbúraniu dvoch mestských brán.

Zaužívaný tradičný spôsob života a väzba na pôdu mali za následok fakt, že si Modra držala odstup od nových technických trendov (napr. železnica [2]) a samotný urbanistický rozvoj postupoval pomaly a chýbala mu nadčasovosť, hlavne čo sa týka dopravného riešenia. Aj vďaka týmto rozhodnutiam sa potvrdilo, že sa Modra nevyberie cestou veľkého rozvoja.

obr. 7: Problém mesta - vybudovanie cesty

obr. 8: Porovnávacie fotografie na mieste asanovaných brán

S Nemcami odchádza poriadok ?

Prirodzený vývoj a život mesta bol opätovne narušený počas 2. svetovej vojny a povojnovým vývojom spoločnosti. Odchodom pôvodného nemeckého obyvateľstva (800 ľudí) a vyvlastnením domov na námestí začala historická štruktúra degradovať. Domy stavané pre účely vinohradníkov dostali inú, často nevhodnú funkciu, boli viackrát prestavované a stratili svoj charakter a autentickosť. Do občianskych stavieb, vrátane cirkevných (s výnimkou kostolov), ktoré prebral do výlučného majetku štát, boli umiestnené rôzne nové zariadenia a objekty boli necitlivým spôsobom adaptované a prestavované tak, aby vyhovovali novým požiadavkám. Následnou nepravidelnou a zlou údržbou stavebný fond chátral a degradoval.

obr. 9, 10: Objekt na Štúrovej ul. č. 61 - Postupná degradácia a devastácia historickej fasády

Ani povojnové obdobie neprinieslo Modre zásadný rozvoj priemyslu, a tým ani bytovej výstavby. Modra nebola poznačená veľkoplošnými asanáciami pôvodných štruktúr, panelová výstavba zasiahla mesto hlavne v jeho okrajových polohách a prejavila sa na siluete mesta. Historické centrum zostalo vo svojej podstate zachované, avšak silne poznačené zásahom z 19. storočia – cestou, ktorá je traumou Modry dodnes.

obr. 11: Pohľad na výstavbu obytného súboru

obr. 12 – 15: Panoramatické pohľady na mesto a novodobú panelákovú zástavbu v kontexte historického jadra

Nad Modrou akoby vždy niekto držal ochrannú ruku

Tým, že Modra nepatrila v 2. polovici 20. storočia k rozvojovým centrám, ne došlo aj napriek urbanistickému rozvoju mesta k výrazným prestavbám a asan áciám a pôvodná historicky najstaršia časť zostala i naďalej pomerne zachovaným prirodzeným centrom mesta. Táto skutočnosť bola rešpektovaná vo všetkých územných plánoch mesta, ktoré mala Modra vypracované.

obr. 16: Letecký pohľad na centrálnu mestskú zónu

Významnú úlohu v záchrane historickej štruktúry zohralo odborné urbanistické pracovisko ÚHA Bratislava – vidiek, ktoré sa v 80-rokoch 20. storočia snažilo zabezpečovať nástroje na záchranu historického jadra ako i jeho celkovú obnovu. V spolupráci s pamiatkovými úradmi vyústil tento proces do prípravy zásad na vyhlásenie Mestskej pamiatkovej zóny Modra.

V roku 1991 bolo historické jadro mesta vyhlásené za mestskú pamiatkovú zónu [3], kde bola zadefinovaná ochrana nasledovných hodnôt:

- Pôdorysná schéma a štruktúra historického súboru
- Silueta historického súboru a jeho krajinárske zázemie (chránené panoramatické pohľady)
- Systém opevnenia
- Umelecko-historické a urbanisticko-architektonické hodnoty objektov v historickom súbore
- Zeleň a krajinotvorné prvky
- Archeologické nálezy a náleziská

My Modrania nepotrebujeme žiadne štúdie ani pamiatkarov...

V 90-tych rokoch, prijatím zákona o obecnom zriadení, prešli kompetencie územného riadenia mesta do pôsobnosti samosprávy. Oslabil sa dialóg medzi mestom, ako orgánom územného plánovania, a ostatnými odborníkmi. Mesto nemalo záujem pokračovať v príprave dokumentácie centrálnej mestskej zóny, stanovilo si iné priority.

Modra sa začala uzatvárať pred odbornou verejnosťou, čo malo neblahý dopad na samotné historické objekty v MPZ i mimo nej. Vedenie mesta nebudovalo v obyvateľoch vzťah k pamiatkam, naopak tie sa stali príťažou a pamiatkari nutným zlom pri stavebnej činnosti. Za uplynulých 20 rokov prišlo k neriadeným prestavbám historickej štruktúry, najmä v dvorových traktoch domov, zaniklo veľa pôvodných architektonicky hodnotných detailov, prišlo k asanácii niekoľkých domov na území pamiatkovej zóny a tiež k deštrukcii časti hradieb. Pozitívne architektonické i urbanistické riešenia boli skôr vecou „osvieteného“ projektanta či investora, nie však dôsledkom nástrojov riadenia územia.

Mesto systémovo nepracovalo ani na riešení dopravného systému a jeho zložiek, čo reflektuje aj súčasný stav automobilovej dopravy a jej intenzita, vrátane statickej dopravy, ktoré sa stali neúnosnými a priviedli mesto do patovej situácie.

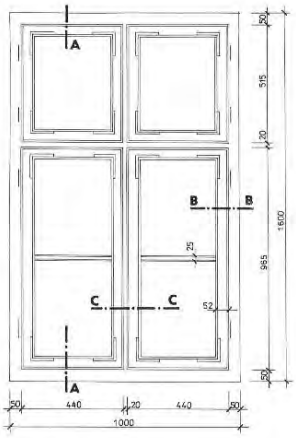

obr. 17: Štúrova ul. č. 61 - Pohľad na fasádu objektu pred a po obnove

obr. 18: Ukážky z projektovej dokumentácie obnovy fasády

obr. 19: Súčasný pohľad z mestskej veže na frekventovanú cestu Štúrovej ulice

Zúfalstvo a snaha jedného človeka niečo zmeniť

Mesto sa počas uplynulých rokov systematickej nečinnosti dostalo do slepej uličky vlastných problémov a nezvládalo reflektovať narastajúce požiadavky doby.

V súčasnosti mestom, centrom pamiatkovej zóny, prechádza štátna cesta regionálneho významu, po ktorej prejde denne 800 ťažkotonážnych áut, vrátane kamiónov. A 173 renesančných domov s klenbovými pivnicami, 6 kostolov, z toho jeden s významnými freskami z 12. storočia, unikátna

renesančná krstiteľnica, mestská brána s fortifikačným systémom, cintorín s významnými osobnosťami, súsošie Štúrovcov a 9056 obyvateľov mesta sa iba bezmocne prizerajú na skazu, ktorú so sebou preťažená doprava prináša.

Kto je zodpovedný za tento stav?

Štát
- zložitá a nevyhovujúca legislatíva
- spracovanie nástrojov územného riadenia je zložitý a finančne náročný proces, ktorý veľakrát presahuje jedno volebné obdobie
- záchrana kultúrnohistorického dedičstva je proklamačná, chýba priemet do územia
- chýba podpora, pozitívne a motivačné príklady, ekonomické nástroje
- grantový systém je nedosiahnuteľný a na zásadné investície skôr kontraproduktívny (malý grant nepomôže)
- zlý stavebný zákon (mesto ako stavebný úrad nemá právo vyjadriť sa jednotlivým investičným zámerom na svojom území a k návrhu ich riešenia)

VÚC
- záchrana kultúrnohistorického dedičstva je proklamačná, chýba priemet do územia (napr. každoročne sa udeľuje cena Samuela Zocha - významného politika a prvého bratislavského slovenského župana - okolo kostola a fary kde žil a pôsobil prejde denne množstvo nákladných áut a kamiónov, čo má vážny dopad na statiku stavieb)
- chýba partnerská podpora
- diskriminácia BSK pri čerpaní štrukturálnych fondov, v rámci BSK sú navyše diskriminované ešte aj malé mestá a obce
- v rámci ÚPN VÚC chýba zásadnejšie zadefinovanie ochrany historickej štruktúry, mnohé state o ochrane kultúrneho dedičstva sú vágne široko interpretovateľné a majú skôr odporúčací než záväzný charakter
- mestom prechádza regionálna cesta II. triedy - Generel dopravy pre VÚC a jeho priemet do ÚPN VÚC sa robí až v súčasnosti po 20 rokoch

Samospráva mesta
- v súčasnosti má mesto na riadenie územia iba územný plán mesta (M 1:5000) a Zásady pamiatkovej starostlivosti pre MPZ (r. 1996)
- na základe týchto dokumentov Stavebný úrad vydáva stavebné povolenia k výstavbe
- mesto nemá vyhlásené ochranné pásmo MPZ
- mesto dlhé roky nemalo odborného pracovníka, ani špeciálny odbor ochrany pamiatok
- poslanci mestského zastupiteľstva často nedoceňujú význam odborného prístupu
- nevyužívajú sa iné nástroje riadenia – VZN
- absencia koncepčného a strategického plánovania (PHSR je formálne a deklaračné)
- chýba priemet a kompatibilita PHSR a programového rozpočtu, z čoho vyplýva zlé hospodárenie, zle nastavené priority a stratégia
- v rozpočte neboli nikdy vyčlenené financie špeciálne na ochranu pamiatok a kultúrno-historického dedičstva mesta
- ochrana pamiatok je chápaná ako súčasť územného plánovania, nie ako súčasť tvorby kultúry v meste
- absentuje osveta medzi obyvateľmi mesta

Obyvatelia
- celková pasivita a nečinnosť, čakajú na mesto (ale kto je mesto? mesto tvoria jeho obyvatelia)
- kontinuita prirodzeného vývoja a vzťahu k mestu je pretrhnutá
- zakorenený lokálpatriotizmus ale vo forme individualizmu
- chýba záujem o veci verejné

Riadiť mesto s profesiou urbanistu je vzrušujúce (ale aj náročné)

Byť urbanistom zastávajúcim post primátora je veľmi náročným zamestnaním, ktoré si vyžaduje mnohé obete, ale zároveň poskytuje úžasné šance premieňať myšlienky na realitu. Často sa však stáva, že dostať dané myšlienky na papier je jednoduchšie, než ich následne zrealizovať k celkovej spokojnosti. Náročnosť spočíva najmä v odôvodnení a presadení názoru o potrebe obstarania podrobnejších nástrojov formovania a riadenia územia, akými sú hlavne územný plán zóny historického jadra a problematických mestských častí, koncepčný materiál na obnovu mestského opevnenia a podobne, ktoré by poskytli nástroj pre koordinovanie investičných zámerov na území mesta.

Tieto procesy sú však pre budúcnosť mesta nevyhnutné, preto sme sa pustili do " práce" nasledovným spôsobom:

A. Zavedenie systému, nastolenie pravidiel:

- snaha o nastavenie systému riadenia územia, potrebné je vidieť ochranu historického jadra v kontexte celého mesta, v širších súvislostiach
- zmena štruktúry úradu, profesijné obsadenie odborných útvarov

B. Strategické dokumenty:

- analýza stavu ÚPD a ako i ostatných dokumentov súvisiacich s pamiatkovou zónou
- vypracovanie harmonogramu potrebných dokumentov (ÚPN-Z, generel dopravy, ÚPN SÚ)
- spracovanie strategických dokumentov (PHSR) a koncepcií
- nastavenie časového harmonogramu pre realizáciu zámerov
- spracovanie koncepcie kultúry ako strategického dokumentu, v ktorom je zadefinovaná ochrana pamiatok ako súčasť kultúrno-historického dedičstva mesta
- obstarávanie Koncepcie dopravy v meste (z dôvodu riešenia neúnosnej situácie statickej i dynamickej dopravy ako východisko riešenia problému)

C. Rozvoj spolupráce a komunikácie:

- nadviazanie spolupráce a dialógu s pamiatkovým úradom a odbornými pracoviskami
- rozvoj spolupráce s PÚ SR - snaha o vyhlásenie ochranného pásma MPZ
- stanovenie si stratégie rozvoja a smerovania mesta
- kultúra ako produkt cestovného ruchu
- zosúladenie dokumentov s programovým vyhlásením poslancov a primátorky
- priemet do rozpočtu mesta – plánovanie financií
- hľadanie mimorozpočtových zdrojov (rôzne grantové a nadačné systémy regionálneho a celoslovenského významu)
- príprava iných nástrojov (VZN o pamätihodnostiach mesta ako jeden z výstupov PHSR a koncepcie kultúry), zároveň budovanie morálnej zodpovednosti za kultúrno-historické dedičstvo u občanov mesta
- nadviazanie spolupráce so školami a inštitúciami (celosemestrálna spolupráca s Ústavom dejín a teórie architektúry FA STU - ateliérové práce, overovacie štúdie, zameriavanie objektov, digitalizácia mestského opevnenia)
- vytvorenie podmienok pre letný výtvarný plenér
- spolupráca s občianskymi združeniami orientovanými na ochranu a obnovu pamiatok

D. Informovanosť a propagácia

- vytvorenie Kancelárie prvého kontaktu
- rozšírenie komunikácie cez internet (vytvorenie oficiálnej stránky mesta na sociálnej sieti, propagácia podujatí, ...)
- skvalitnenie a rozšírenie mestských novín
- celková propagácia mesta, jeho histórie a regionálnej turistiky na rôznych úrovniach a podujatiach formou infostánkov, brožúr a publikácií

E. Osveta a kultúrne podujatia

- zapojenie sa do celoeurópskeho podujatia s názvom Dni európskeho kultúrneho dedičstva (samospráva sa zapája prvýkrát a z vlastnej iniciatívy)
- aktivity zamerané na ochranu na úrovni mimo mesta (Memorandum o záchrane vinohradov, ochrana kultúrnej krajiny, ...)

Naša snaha by ale vyšla nazmar, keby sme zabudli na dôležitosť aktívnej práce s obyvateľmi mesta a ich zapojenie do účasti na obnove pamiatok.

Tu si môžeme položiť otázku, či pomôže ochrana alebo osveta? Odpoveď je veľmi jednoduchá. Tak, ako nemôže existovať mesto bez svojich obyvateľov, nemôže fungovať ani správna ochrana bez patričnej osvety.

Z toho dôvodu je potrebné hľadať účinné nástroje akými sú rôzne podujatia zamerané na obnovovanie a záchranu tradícií a v rámci možností ich situovať práve do historického jadra ako centra diania (napr. Vinobranie, Slávnosti hliny, ...).

Dôležité je však aj správne motivovanie obyvateľov v každom veku, preto sa inicioval projekt Osveta v rámci mesta, ktorý beží v spolupráci so školami (MŠ, ZŠ, SŠ) a seniormi. Cieľom je predovšetkým podpora vzdelávania formou zážitkového učenia, populárno-náučné spoznávanie Modry, motivovanie k individuálnej zodpovednosti a udržiavanie historickej pamäte a lokálpatritizmu. Nevyhnutným prvkom, ktorý kráča ruka v ruke so správnou motiváciou, je aj vytváranie pozitívnych príkladov v prístupe ochrany a obnovy kultúrneho dedičstva a budovanie dôvery.

Tvár Modry sa neustále mení a každým dňom sa vyvíja. Mesto sa rozrastá, pulzuje svojím životom a poskytuje domov mnohým ľuďom. Mystickosť priestorov, genius loci a atmosféra, ktorú môžeme nasávať plnými dúškami, vytvorenú stavbami našej dávnej i súčasnej doby, symfónia zručnosti stavebných majstrov a harmónia remeselných prevedení detailov, ktoré možno sledovať len so zatajeným dychom by boli bez ľudí iba smutným mementom. Mesto však bude vždy také, akí sú práve tí ľudia, ktorí v ňom žijú a ktorí ho nosia v srdci. A takých ľudí nosí vo svojom srdci aj Modra.

Držte nám palce...

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Fortifikačný systém Modry bol ostavený v rokoh 1610-1646. Mestské opevnenie ohraničilo väčšiu časť vtedy existujúceho mesta, kde boli sústredené najdôležitejšie mestské stavby, ako aj množstvo renesančných meštianskych domov. Pôdorys opevnenia nadväzuje na talianske fortifikačné vzory.

[2] Železnica mala pôvodne spájať stanice Prešporok, Pezinok, Modru a Trnavu, s nákladnou stanicou vo Svätom Jure a zastávkami v Rači a Cíferi. Mesto Modra ale nesúhlasilo s výstavbou „nemorálnosť a hriech“ šíriacej železnice na území mesta, a preto sa trasovanie oproti pôvodným plánom zmenilo.

[3] MPZ Modra bola vyhlásená 01.12.1991 vyhláškou Okresného úradu Bratislava – vidiek

Ing. arch. Hana HLUBOCKÁ
MsÚ Modra, primátorka
Fakulta architektúry STU
Dukelská 38, 900 01 Modra
e-mail: primator@modra.sk
tel.: 033/6908 300

Ing. arch. Kristína ŠUBJAKOVÁ

Útvar hlavného inžiniera – investičné oddelenie, MÚ Martin

Mesto Martin – skúsenosti samosprávy s obnovou kultúrnych pamiatok.

Abstrakt: Mesto Martin ako centrum národnej kultúry Slovákov s pomocou dotačných a vlastných zdrojov rieši záchranu a obnovu svojich kultúrnych pamiatok. Historická budova Turčianskej galérie a Národný cintorín sú v súčasnosti prioritou samosprávy.

Kľúčové pojmy: obnova kultúrnych pamiatok, pamiatková zóna, Turčianska galéria, sanácia, Národný cintorín, pamiatková zeleň, Martin

Úvod

V Turčianskej kotline na strednom Slovensku v 13. storočí vznikla pri kostole osada Villa Sancti Martini. Martin bol povýšený na mesto v roku 1340, keď mu panovník Karol Róbert udelil mestské privilégium.

Memorandové zhromaždenie v roku 1861 a založenie Matice slovenskej 1863 boli impulzom pre sústreďovanie slovenského kultúrneho života v **Turčianskom svätom Martine.**

Martin sa zaraďuje medzi málo miest, ktoré majú bohatú národne - buditeľskú históriu plnú osobností slovenskej politiky, jazykovedy, prírodovedy, umenia, divadelníctva, vzdelanosti, ktoré sa tu narodili, alebo istý čas pôsobili a ktorých stopy možno nájsť doslova na každom kroku.

Architektonický a urbanistický rozvoj mesta ovplyvnili architekti Blažej Felix Bulla, Ján Pacl, M.M. Harminc, Emil Belluš, stavitelia Ján Nepomuk Bobula, firma Hlavaj-Palkovič-Uličný.

Mesto bolo a je sídlom celoslovenských kultúrnych ustanovizní ako Matica slovenská, Slovenská národná knižnica, Slovenské národné literárne múzeum, Slovenské národné múzeum a ďalšie. Sú tu pamätné miesta a budovy spojené s osobnosťami a historickými udalosťami formovania slovenského národa – Memorandove námestie , Námestie deklarácie slovenského národa, Národný cintorín, Národný dom – slovenské komorné divadlo...

Mesto Martin ako centrum národnej kultúry Slovákov má vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu tradíciu skôr na úrovni ducha, vzdelanosti a národného povedomia.

Zákon o meste Martin č.241/1994 Z.z.

Historické fakty, národno-buditeľský a kultúrno-spoločenský význam mesta Martin v histórii slovenského národa, ako aj úsilie a snahy predstaviteľov samosprávy vyústili v roku 1994 do legislatívnej podoby „ Zákona o meste Martin ako centre národnej kultúry Slovákov“. Zákon definuje **postavenie mesta ako centra národnej kultúry Slovákov žijúcich v SR a aj v zahraničí** a vytvára podmienky na ich stretávanie. Zákon definuje aj vzťah štátu k mestu, tak že NR SR, vláda SR, ministerstvá a ostatné ústredné orgány štátnej správa SR všestranne pomáhajú mestu plniť jeho poslanie a funkcie podľa tohto zákona.

Ukázalo sa žiaľ, že kultúrne dedičstvo a tradícia hrá v súčasnosti na Slovensku podradnú úlohu, hoci pre podporu národného povedomia sú prioritné a dôležitejšie ako verbálne útoky na etnické minority, či vyťahovanie tzv. maďarskej karty. Taktiež sa ukázalo, že mesto Martin sa o citol na periférii ako politicko-spoločenského života, tak aj ekonomických záujmov. Preto je pre mestskú samosprávu neobyčajne problematické získať financie na obnovu kultúrnych pamiatok.

Skutočnosť zaostala za realitou, v napĺňaní posolstva a zákonných povinností zostala samospráva sama bez podpory štátu, a kým si uvedenú skutočnosť uvedomili štátne inštitúcie ubehlo zopár rokov. Prvá finančná podpora na obnovu kultúrnych pamiatok začala začali plynúť až v roku 2006.

Mesto Martin má v ústrednom zozname pamiatkového fondu zapísaných 47 pamiatok z toho je 11 vo vlastníctve mesta.

Pamiatková zóna

Pamiatková zóna bola vyhlásená v roku 1994, orientačne zahŕňa historické centrum Martina od katolíckeho kostola sv. Martina po kostol evanjelický na Memorandovom námestí.

Pamiatková zóna v meste Martin je zónou špeciálneho charakteru, územím vzťahujúcim sa na historické udalosti kultúrno-historického, národno-historického a politického významu, ktoré zasahujú aj mimo územia Slovenskej republiky. V pamiatkovej zóne sa nachádza 28 nehnuteľných pamiatkových objektov.

Turčianska galéria

Budova Turčianskej galérie je **bývalým župným domom postavenom okolo roku 1707**, prešla viacerými prestavbami a nadstavbami a nakoniec bola obnovená v duchu barokovo –klasicistickej architektúry. Obnova v rokoch 1980-1987 vrátila objektu konštrukciu manzardovej strechy a pokrytie medeným plechom. Samostatne stojaci objekt je jednou z dominánt centra mesta a pešej zóny v Martine, v súčasnosti v nej sídli Turčianska galéria, sobášna sieň a umelecká kaviareň. Historická budova zapísaná v ústrednom zozname kultúrnych pamiatok, má svoje funkčné využitie a je živým prvkom v organizme mesta. Aktivity riaditeľky galérie PhDr. Jarmily Kováčovej ovplyvňujú kultúrny a spoločenský život mesta – Bienále fantázie, Socha v meste.....

Zlý technický stav objektu, vzlínajúca vlhkosť, plesne, statické poruchy boli určujúcimi pre pridelenie priority zo strany mesta Martin ako vlastníka objektu. Projektovú dokumentáciu sme pripravili v roku 2006 a autormi rekonštrukcie sú Ing.arch. Karol Šlachta, Ing.arch. Otto Gáťa a Ing. arch. Jozef Babjak.

Stavebné práce sme museli rozdeliť do etáp a realizovať ich za plnej prevádzky sobášnych obradov, výstav, vernisáží, koncertov a iných plánovaných podujatí.

V roku 2008 získalo mesto dotáciu na sanácie z rozpočtu Ministerstva kultúry Slovenskej republiky a za finančnej spoluúčasti mesta sme začali „od gruntu“ a zrealizovali náročné **sanačné práce** základových konštrukcií, podláh a múrov prízemia, izolácie, injektáže, sanačné omietky a opravili statické poruchy v prízemí. Vyriešila sa vnútorná klíma objektu, ktorá je vyvážená, suchá a optimálna aj pre trvalé zbierky galérie.

V rokoch 2009 – 2012 sme na rekonštrukciu a obnovu využili dotáciu Ministerstva financií SR a zrealizovali navrhované stavebné práce. Najodvážnejším zásahom do konštrukčného riešenia objektu bola realizácia výťahu, ktorým sme prepojili všetky 4 podlažia.

Obr.1: Sanácie Turčianskej galérie 2010

Obr.2: Búracie práce stropov Turčianskej galérie pre umiestnenie výťahu

Obr.3: Nová fasáda Turčianskej galérie

Národný cintorín

Popri Matici slovenskej je jedným z najvýznamnejších a najnavštevovanejších miest Martina práve Národný cintorín. Miesto posledného odpočinku tu našlo veľa osobností národného hnutia, kultúrneho, spoločenského a hospodárskeho života, ktoré sa prisťahovali do Martina najmä po založení Matice slovenskej . Boli sem prevezené osobnosti z rôznych kútov Slovenska, ale aj Argentíny a Spojených štátov amerických. Spomeniem len niektoré osobnosti: Karol Kuzmány, Janko Jesenský, Andrej Kmeť, Milan Hodža, Janko Kráľ, Martin Kukučín, Martin Benka, Vladimír Roy, Štefan Krčméry, Jozef Cíger Hronský, Mikuláš Galanda, Viliam Paulíny Tóth, Karol Plicka, Ivan Stodola a iní. Pod výtvarné riešenie niektorých hrobov sa podpísal sochár Fraňo Štefunka, architekt Dušan Jurkovič a iní architekti a výtvarníci.

Cintorín je priam učebnicou národných dejín, a preto je často navštevovaný študentskými exkurziami, nadšenými národovcami a štátnymi delegáciami.

Po dlhé roky absentoval stavebno-technický a funkčno-prevádzkový rozvoj Národného cintorína, bol minimalizovaný na nevyhnutnú údržbu a tak jeho stav je v niektorých úsekoch žalostný. Pre **zachovanie hodnoty cintorína ako unikátneho a jedinečného diela** - pamätníka národno-kultúrnych dejín slovenského národa, nielen v regionálnom, ale aj v širšom európskom či svetovom kontexte je

nevyhnutné premeniť jeho charakter „spiaceho skanzenu“ na originálny monumentálny pamätník – Slavín najvýznamnejších osobností národa. Tejto myšlienky sa zhostil martinský architekt Ján Gustiňák ako autor projektu rekonštrukcie Národného cintorína.

Svojou polohou v centre mesta, zlým dopravným riešením sa cintorín stal ostrovom oklieštеným o základné funkcie, ktoré mu právom patria (hlavný vstup je priamo v komunikácii). Nový projekt svojim riešením nezasahuje do organizmu cintorína, ponecháva všetky jeho atribúty a pamiatkové zásady. Projekt prepája Národný cintorín východným smerom na Akropolu kultúrnych ustanovizní mesta (Slovenské národné múzeum, Národná knižnica, pavilóny lekárskej univerzity, gymnázium V.P.Tótha, Štefánikov ústavu....) využíva priľahlé územie na doriešenie potrebných funkcií. Navrhovaný vstupný areál rieši zhromažďovacie plató, panteón, múzeum, kolumbárium, galériu, sociálne priestory pre návštevníkov. Segreguje automobilovú a pešiu dopravu, vytvára potrebný pietny kľud a čisté prostredie mestského parku.

Myšlienka tohto projektu ešte len čaká na svoje znovuzrodenie, je finančne a technicky náročná a veríme, že príde jej čas a „mocní developeri nás nepredbehnú a neurobia tu bussines-centrum“.

Ministerstvo kultúry SR v rámci dotačného systému „Obnovme si svoj dom“ podporilo myšlienku zachovania, pozdvihnutia, zabezpečenia obnovy a rozvoja Národného cintorína a od roku 2010 poskytuje minimálnu dotáciu , ktorá je využitá hlavne na havarijné opravy chodníkov a rekonštrukciu náhrobníkov významných osobností. Podmienkou je spolufinancovanie samosprávy.

Pamiatková zeleň na národnom cintoríne je samostatnou kapitolou a 150- ročná lipová alej je kultúrnou pamiatkou. Zeleň rokmi naberá na rozmeroch, koreňový systém poškodzuje nielen chodníky ale aj náhrobníky. Odstrániť alebo zachovať?

V roku 2004 bol spracovaný znalecký posudok Doc.Ing,. Gabrielou Juhásovou, CSc. znalkyňou v odbore záhradníctva, ďalej v roku 2011 dendrologický prieskum a akustická tomografia lipovej aleje na NC v Martine“ od Ing. Evy Uherovej, autorizovanej krajinnej architektky a v roku 2012 posúdenie prevádzkovej bezpečnosti stromu Tilia cordata - lipy malolistej prístrojovým vyšetrením stability – tzv. ťahovou skúškou.

Veda a technika pomohla aj v tomto smere , lipy boli vyšetrené zvukovým tomografom FAKOPP 3D, prístrojom, ktorý je schopný nedeštrukčnou metódou zistiť veľkosť a lokalizáciu dutín alebo hnilôb v kmeni hodnoteného stromu. Pracuje na základe merania rýchlosti šírenia sa zvukových vĺn medzi viacerými senzormi umiestnenými po obvode kmeňa.

Tieto dokumenty boli podkladom k tomu aby príslušné inštitúcie ako Štátna ochrana prírody – Správa národného parku Veľká Fatra a Krajský pamiatkový úrad Žilina s výrubom poškodených jedincov súhlasili.

Obr. 4: Národný cintorín – oprava chodníkov

Obr.5: Národný cintorín – výkopové práce

Obr.6: Národný cintorín - vstup

Záver

Rozpočet samospráv vo väčšine slovenských miest a obcí nestačí pokryť všetky výdavky spojené s úlohami, ktoré im vyplývajú zo zákona o obecnom zriadení, a preto je pochopiteľné, že kultúrne pamiatky sa dostávajú na okraj záujmu. Obnovu a záchranu kultúrneho fondu je možné vykonávať len za podpory štátu, hľadaním rôznych grantov a dotácií. Túto činnosť môže samospráva vykonávať len na objektoch, ktorých je vlastníkom. Veľkú úlohu zohráva aj projektová pripravenosť, ktorú si samospráva hradí z vlastných zdrojov.

Spracovanie dlhodobej koncepcie obnovy pamiatok samosprávy je problematické z dôvodu neistého financovania, meniacich sa legislatívnych podmienok, rozsiahlej administrácie, funkčnej využiteľnosti historických objektov a prevádzkových nákladov.

Odborný dohľad pracovníkov pamiatkového úradu je z môjho pohľadu prínosom, aj keď musím poznamenať, že tu zohráva svoju úlohu ľudský faktor. Týmto chcem pochváliť tím martinského strediska Krajského pamiatkového úradu Žilina pod vedením Ing. arch. Karola Ďuriana.

V súčasnosti pripravujeme obnov u schodov do S lovenského národného múzea vo funkcionalistickom slohu spolu s drobnou architektúrou, výtvarnými prvkami a zeleňou od architekta M.Harminca. Realizácia sa uskutoční v rokoch 2012 – 2013 s využitím dotácie zo štátneho rozpočtu Ministerstva financií SR.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

Stavebný obraz mesta - Jozef Hlavaj 1994
Národný cintorín v Martine – Pomníky a osobnosti –Zdenko Ďuriška 2007
Znalecký posudok 19/2004 – Súčasný zdravotný a kondičný stav drevín, ich sadovnícka hodnota, životnosť a návrh opatrení v Národnom cintoríne v Martine v roku 2004 – Doc.Ing. Gabriela Juhásová, CSc., Nitra
Dendrologický prieskum a akustická tomografia lipovej aleje na Národnom cintoríne v Martine –Ing. Eva Uherová, 2011
Protokol TSE, Ing. Marcel Trnovský, Michal Zelenák, 2012
Zákon č. 241/1994 Z.z.
Pamiatková zóna – Ing.ach. Karol Ďurian
Použité fotografie sú z archívu autorky projektu

Ing.arch. Kristína ŠUBJAKOVÁ
Útvar hlavného inžiniera – investičné oddelenie
Mestský úrad Martin, Nám.S.H.Vajanského 1, 036 49 Martin
e-mail: subjakova@martin.sk
tel.: 0918 797 126

Ing. arch. Michal ŠKROVINA

Academia Istropolitna Nova

Spracovanie plánu manažmentu pre lokalitu svetového dedičstva Bardejov.

Plán manažmentu lokality svetového dedičstva ako nástroj ochrany a rozvoja kultúrnych hodnôt územia.

Pre historické centrum mesta Bardejov, ktoré spoločne s priľahlým územím židovského suburbia tvorí predmet zápisu do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, je v súčasnosti pripravovaný plán manažmentu *(Všetky doteraz realizované plány manažmentu pre lokality svetového dedičstva na Slovensku boli finančne podporené zo zdrojov Ministerstva kultúry SR. Dlhodobou starostlivosťou o tento výnimočný pamiatkový fond a zachovanie jeho hodnôt si Slovenská republika plní záväzok štátu voči Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, ktorý spravuje organizácia UNESCO.)*, zohľadňujúci potreby ochrany kultúrnych hodnôt tejto lokality i jej ďalšieho rozvoja. V druhej polovici roku 2011 bola spracovaná analytická časť a v nadväznosti na ňu v priebehu roku 2012 je spracovávaná návrhová časť plánu a celý proces bude ukončený v závere roka 2012.

„Cieľom plánu manažmentu nie je iba priama ochrana substancie pamiatkového fondu. Táto činnosť je regulovaná zákonom 208/2009, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu. Cieľom plánu manažmentu *(Plán manažmentu lokality UNESCO Bardejov historické centrum a židovské suburbium, spracúva Academia Istropolitana Nova zo Svätého Jura na základe zmluvy o dielo, medzi AINovou a mestom Bardejov. Zmluva bola uzavretá na z áklade výsledkov verejného obstarávania.)* je všeobecne definovať rámce a iniciovať procesy smerujúce k aktivitám, ktoré prispievajú nielen k ochrane, ale aj k rozvoju kultúrnych hodnôt územia. Za predpokladu toho, aby sa projektované koncepty mohli premietnuť do praktickej roviny, považujeme aj vytvorenie počiatočnej riadiacej skupiny. Čiastkovými cieľmi spracovania plánu manažmentu lokality je spresnenie identifikácie kultúrnych hodnôt územia, definícia žiaducej kvality, formulácia procesov na jej docielenie a odporučenie postupných praktických krokov ako aj ich predpokladaného finančného zabezpečenia.“ (Horanská, 2011, s. 5)

Plán manažmentu má v prvom rade slúžiť pre miestnu samosprávu ako nástroj riadenia procesov ovplyvňujúcich zachovanie výnimočných hodnôt pre ktoré bola táto lokalita zapísaná na zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva. V druhom rade (ak sú to nie úlohy rovnocenné) by mal plán zohľadniť potreby a očakávania miestnej komunity, ktorá je s lokalitou úzko spätá, predstavuje jej autentického užívateľa a mala by sa aktívne podieľať na jej využívaní a ochrane. Dobre udržiavané historické centrum nie je len magnetom pre turistov, ale by malo svojim občanom ponúknuť mnoho výhod, najmä v podobe kvalitného a príjemného prostredia, kde sa dá žiť, zmysluplne tráviť voľný čas a tešiť sa „...z prežívania účasti na týchto dejinách a pocitu kontinuity a identity.“ (Feilden – Jokilehto, 2010, s. 104)

Kvalitné a atraktívne životné prostredie, v ktorom sa jeho obyvatelia dobre cítia, môžu napĺňať svoje potreby a majú príležitosť realizovať svoje záujmy je primárnym cieľom pre samosprávu. Z takéhoto pohľadu, ktorý je hlavne pragmatický, zapadá starostlivosť o kultúrne dedičstvo do širšie koncipovanej témy ochrany a rozvoja miestnych zdrojov. Pamiatkové hodnoty sú potenciálom, ktorý je možné využívať v prospech ekonomického a sociálneho rozvoja najmä na miestnej a regionálnej úrovni, tak aby z nich mali úžitok miestne komunity, či už v podobe profitu z turistického ruchu alebo vyššej kvality života. Samospráva sa takto na ten istý problém (starostlivosť o kultúrne dedičstvo), pozerá z iného uhlu pohľadu ako štátna pamiatková starostlivosť a špecialisti venujúci sa dokumentácii a obnove pamiatkového fondu, ktorí majú často tendenciu vnímať problematiku kultúrneho dedičstva vytrhnutú z kontextu (najmä socio-ekonomického). Chápanie problematiky v

širšom kontexte prináša pre samosprávu viaceré možnosti ako starostlivosť o kultúrne dedičstvo integrovať do celkových rozvojových plánov a hľadať možnosti akumulácie potrebných zdrojov i zvyšovať celkovú kvalitu životného prostredia svojich obyvateľov.

Vnímanie ochrany lokality v širších súvislostiach a jej začlenenie do celkového rámca manažmentu miestnych zdrojov vyplýva i z rozsahu a nadväznosti na okolie. Na úrovni mesta, v urbanistickej mierke ochrany a obnovy lokality sa okrem tradičných kultúrno-historických hodnôt do popredia dostávajú aj hodnoty ktoré majú charakter socio-ekonomický. V prostredí mesta akým je Bardejov, kde pamiatková starostlivosť systematicky prebieha už vyše pol storočia, problémy manažmentu vychádzajú „...skôr z politického a ekonomického prístupu ako z niektorého fyzického aspektu." (Feilden – Jokilehto, 2010, s. 106) Plán manažmentu má za úlohu poukázať na možnosti integrácie pamiatkových hodnôt lokality do celkových rozvojových plánov mesta tak, aby sa predišlo možným konfliktným situáciám a naopak bolo možné naplno zohľadniť tento potenciál pre miestny rozvoj.

Plán manažmentu lokality svetového dedičstva je nutné vnímať ako plnohodnotného „partnera" ďalších nástrojov riadenia miestneho rozvoja. Územný plán (ÚP) a plán hospodárskeho a sociálneho rozvoja (PHSR) tvoria základné nástroje miestnej samosprávy na riadenie rozvoja územia a socio-ekonomického prostredia. Plán manažmentu lokality je špecifickým nástrojom zohľadňujúcim potrebu systematického prístupu k ochrane mimoriadnej univerzálnej hodnoty *(Oustanding universal value, preklad do slovenčiny Horanská, E. 2012.)*, na základe ktorých bol Bardejov zapísaný na zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva. Je to zároveň i dokument, ktorý má zadefinovať potreby ochrany lokality smerom k obom obecnejším plánom a tiež navrhnúť možnosti priemetu konkrétnych opatrení do týchto plánov (ktoré bude možné zohľadniť pri ich najbližšej aktualizácií). Takýto postup doporučuje i Dohovor o ochrane svetového dedičstva v časti opatrenia týkajúce sa ochrany (odsek II, čl. 5) týkajúci sa manažmentu lokalít v širšom kontexte:„...ktorých cieľom je dať kultúrnemu a prírodnému dedičstvu funkciu v živote spoločenstva (komunity) a integrovať ochranu tohto dedičstva do celkových programov plánovania;". Teória manažmentu lokalít svetového dedičstva používa pre takýto prístup pojem *integrovaná ochrana a obnova* reprezentujúci myšlienku prepojenia potrieb pamiatkovej starostlivosti a územného plánovania s ohľadom na sociálny a ekonomický prospech pre miestnu komunitu, čím stavia proces ochrany a obnovy kultúrneho dedičstva na jednu úroveň s plánovaním rozvoja mesta ako celku.

V aktuálnom územnom pláne mesta Bardejov sú premietnuté požiadavky na ochranu historického centra a súvisiaceho židovského suburbia vychádzajúce so zásad pamiatkovej starostlivosti, ktoré spracoval KPÚ Prešov. Platný územný plán predstavuje záväzný regulatív vývoja mesta, zatiaľ čo PHSR a plán manažmentu sú koncepčné dokumenty, ktoré i keď sú schválené miestnym zastupiteľstvom nemajú právnu „silu" porovnateľnú s ÚP. Odporúčania, ktoré vzídu z plánu manažmentu a budú sa týkať okruhu problémov súvisiacich z ÚP bude možné na základe diskusie zainteresovaných aktérov premietnuť do ÚP pri najbližšej aktualizácii. Takouto témou môže byť najmä zvýšenie územnej ochrany jadrovej zóny, ktoré zabezpečuje ochranná zóna. Táto je najmä v severnej časti územia minimálna a vytvára sa tu priestor, kde sa ochrana hodnôt lokality potenciálne dostáva do konfliktu s rozvojom mesta. To čo sa deje za hranicou ochranného pásma môže byť ovplyvnené len na základe konsenzu kľúčových aktérov rozvoja a ochrany na úrovni celého mesta.

Diskusia medzi kľúčovými aktérmi o možnostiach zladenia ochrany a rozvoja lokality v kontexte celého mesta je základným predpokladom úspešnej realizácie plánu manažmentu (ak nemá ostať len na papieri). Základnou úlohou pripravovaného plánu manažmentu je vytvoriť funkčnú riadiacu skupinu a definovať možnosti, ako i v budúcnosti udržateľne prepojiť ochranu kultúrnych hodnôt lokality a miestny rozvoj. Vzájomný profit z takéhoto prepojenia posilní väzbu miestnej komunity k lokalite a vytvorí predpoklady vnímať zápis do zoznamu svetového kultúrneho dedičstva ako príležitosť a nie ako príťaž alebo obmedzenie. Pochopenie významu a možností prepojenia kultúrneho dedičstva a miestneho rozvoja môže napomôcť generovať potrebné zdroje pre starostlivosť o lokalitu svetového dedičstva a takisto posilniť záujem dôležitých aktérov o spoluúčasť na jej správe a rozvoji. „Z hľadiska dlhodobej úspešnosti je vhodné uvedený proces realizovať v spolupráci s obyvateľstvom

a ako nástroj používať príslušnú územnoplánovaciu legislatívu a normy.“ (Feilden – Jokilehto, 2010, s. 107) Participatívna forma plánovania, ktorá do procesu prípravy i realizácie plánu manažmentu zapojí kľúčových aktérov v území je nutnosťou ak má byť vytvorený konsenzus v prospech udržateľnej starostlivosti o lokalitu.

Dôležitým krokom na naštartovanie návrhovej etapy (prvá etapa spracovania plánu manažmentu je nazývaná analytická) je vytvoriť predbežnú riadiacu skupinu. Vytvorenie riadiacej skupiny, ktorá disponuje potrebnými zdrojmi a náležitými právomocami, to je základným predpokladom pre prípravu, ale najmä na realizáciu plánu manažmentu participatívnym spôsobom. Riadiaca skupina pozostáva zo zástupcov verejnej správy, relevantných štátnych inštitúcií cirkevných a mimovládnych organizácií a dôležitých aktérov miestneho rozvoja. V druhej etape prípravy plánu sa skupina podieľa na napĺňaní čiastkových úloh a zabezpečuje komunikáciu s ďalšími kľúčovými aktérmi v rámci lokality. Takto preberá mnoho aktivít, ktoré by mala vykonávať aj v budúcnosti.

Nevyhnutným predpokladom spolupráce verejného aj súkromného sektora, najmä všetkých dôležitých subjektov majúcich právomoc alebo schopnosť budúci vývoj ovplyvňovať či k nemu prispievať, je hľadať zhodu v prospech lokality. Starostlivosť o lokalitu a jej primeraný rozvoj možno dosiahnuť len prostredníctvom koordinovaného postupu rôznych inštitúcií a organizácií s využitím viacerých dostupných zdrojov (ľudských, finančných, materiálnych, organizačných).

Analýza aktérov správy územia identifikuje subjekty a inštitúcie, ktoré je nevyhnutné v procese prípravy plánu i jeho realizácie brať do úvahy, a pokiaľ je to možné a potrebné, zabezpečiť ich participáciu. Hlavnými aktérmi sú mesto Bardejov a Pamiatkový úrad SR, ďalej sú to subjekty z miestnej komunity (vlastníci alebo správcovia objektov, cirkvi, kultúrne inštitúcie, školy, mimovládne organizácie), dôležití aktéri miestneho rozvoja (Bardejovské kúpele, a. s., Komunitná nadácia, Bardejovská televízia, relevantní zamestnávatelia a/alebo podnikatelia, poslanci mestského zastupiteľstva a výrazné osobnosti mesta), inštitucionálni partneri (Prešovský samosprávny kraj a Krajský pamiatkový úrad).

Participatívny spôsob prípravy plán manažmentu bol vyskúšaný na lokalite Spišský hrad a pamiatky okolia *(V roku 2009 bola lokalita rozšírená o Levoču a tak aktuálny názov znie: Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia.)*, ktorý bol spracovaný v rokoch 2005 – 2006 pre mesto Spišské Podhradie. Tu bola navrhnutá metodika na spracovanie plánu manažmentu – založená na metodike strategického plánovania miestneho rozvoja *(AINova sa od roku 2001 venuje aj strategickému plánovaniu miestneho rozvoja. Prvé skúsenosti v tejto oblasti získala v rámci projektu Slovakia Local Economic Development, financovaného z prostriedkov Americkej agentúry pre medzinárodný rozvoj (USAID). V rámci neho spolu s českou konzultačnou spoločnosťou Berman Group, a. s., spracovala rozvojové plány pre mestá Šaľa, Humenné, Prešov a Trnava. AINova a Berman Group neskôr realizovali spolu projekty strategického plánovania ekonomicko-sociálneho rozvoja pre mestá Bardejov a Martin. V meste Bardejov spolu s českou konzultačnou firmou Berman Group, a. s., spracovala v roku 2004 Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Bardejov.)*.

Prebiehajúce spracovanie plánu manažmentu lokality je začiatkom procesu, ktorého výsledky bude možné hodnotiť počas realizácie konkrétnych navrhnutých aktivít a opatrení. Krátkodobý plán (päťročné obdobie) bude potrebné monitorovať a vyhodnocovať už počas jeho priebehu a na základe zistení ho upravovať a dopĺňať. Toto bude úlohou riadiacej skupiny, ktorá bude aj v budúcnosti kľúčovým prvkom realizácie plánu. Ľudský faktor (riadiaca skupina) a sociálno-ekonomické determinanty prostredia budú hlavnými intervenujúcimi podmienkami úspešnosti stratégií zameraných na ochranu a rozvoj hodnôt lokality svetového dedičstva.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

Feilden, B – Jokilehto, J.: Príručka manažmentu lokalít Svetového kultúrneho dedičstva. AINova, Svätý Jur, 2010
Horanská, E.: Manažment plán lokality svätového dedičstva – analýza. AINova, Svätý Jur, 2011

Ing. arch. Michal ŠKROVINA
Academia Istropolitna Nova
Prostredná 47/A, 900 21 Svätý Jur

Ing. arch. Ľubica PAUČULOVÁ

S.L.N.C.O. , architektonický ateliér

„ Banská Štiavnica a technické pamiatky okolia „ - tvorba manažment plánu a jeho uplatňovanie.

Abstrakt: Manažment plán pre lokalitu UNESCO Banská Štiavnica a okolie bol spracovaný v rokoch 2010-1. Príspevok sa zaoberá okolnosťami vzniku, jeho tvorbou a dopadmi v praxi.

Kľúčové pojmy: manažment plán UNESCO, ochrana kultúrneho dedičstva, Banská Štiavnica

Úvod – všeobecne o lokalite

Lokalita „Banská Štiavnica a t echnické pamiatky okolia“ bola zapísaná na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO v roku 1993 (ďalej len Lokalita BS).
Na základe medzinárodného právneho záväzku Slovenskej republiky (prijatie Dohovoru o ochrane svetového k ultúrneho a prírodného dedičstva, 1972, ďalej len Dohovor UNESCO) vznikli pre vymedzené územie špecifické podmienky jeho využívania. Štát sa zaviazal na vymedzenom území označiť, ochrániť, zachovať, prezentovať a odovzdať dedičstvo budúcim generáciám
Predmetom ochrany Lokality BS sú hodnoty, ktorých nositeľmi sú hmotné a nehmotné výsledky ľudských aktivít spojené s baníctvom a ostatnými baníctvom podmienenými činnosťami v území od stredoveku do dnešných čias. Kombinované z výsledkami prírodných procesov spolu tvoria kultúrnu krajinu tzv. „Zem baníkov“.

Špecifické charakteristiky územia

Jadrová zóna Lokality BS pokrýva katastrálne územia mesta Banská Štiavnica a okolitých 7 obcí, resp. ich častí (Banská Belá, Banský Studenec, Hodruša - Hámre, Ilija, Svätý Anton, Štiavnické bane, Vyhne). Ochranná zóna pokrýva územie Chránenej krajinnej oblasti Štiavnické vrchy.
Lokalita BS je výnimočná v SR rozsahom územia (najväčšia lokalita) a významným prepojením ochrany pamiatok a prírody v celku kultúrnej krajiny).
Celkový počet obyvateľstva v jadrovej zóne je nízky (18 222), sídla okrem Banskej Štiavnice (10 612) sú vidieckeho typu ,s malým počtom trvalých obyvateľov. Po útlme baníctva a priemyselnej výroby je v regióne vysoká miera nezamestnanosti a migrácie za prácou. Obyvateľstvo má pomerne málo skúsenosti s poskytovaním služieb a podnikaním v cestovnom ruchu, je pomerne nízka vzdelanostná úroveň. Sú tu zložité geomorfologické podmienky, väčšina územia je zalesnená, dopravná prístupnosť je obtiažna. Obyvateľstvo a verejná správa má relatívne nízke povedomie o hodnotách kultúrne dedičstva Lokality BS.

Potenciál územia

Potenciál územia Lokality UNESCO pre cestovný ruch je veľmi bohatý v segmentoch :
poznávacia turistika (množstvo architektonických pamiatok, montánne lokality, hodnotná kultúrna krajina), **kultúrna turistika** (kultúrne podujatia s tradíciou hlavne v Banskej Štiavnici, ktoré priťahujú veľa návštevníkov , silný potenciál v okolitých obciach), **kúpeľníctvo** (viacero kúpeľných lokalít Sklené Teplice, Vyhne, v širšom regióne Dudince, Santovka, preskúmané ďalšie geotermálne zdroje), **kongresová turistika** (čiastočne zastúpená vo Vyhniach , avšak nie je vybudované zázemie vyššieho významu), **prírodná turistika** (celoročné možnosti - výborné turistické, cyklistické a lyžiarske trasy, možnosť kúpania v umelých vodných nádržiach - tajchoch, korčuľovanie a iné)
Zo strany miestnych obyvateľov a samospráv je cestovný ruch spojený s veľkými ekonomickými očakávaniami. Reálne výhľady pre rozvoj cestovného ruchu však zatiaľ nie sú podložené profesionálnymi analýzami. Viacerí autori rozvojových dokumentov pre sídla v regióne vychádzajú len z evidentných daností územia bez aktuálnych faktografických ú dajov o existujúcom cestovnom ruchu.

Využívanie potenciálu kultúrnej krajiny a manažment plán

Od doby zápisu Lokality BS sa významne zvýšil stupeň poznania o kultúrnom a prírodnom dedičstve územia . Požiadavky zo strany UNESCO na plnenie medzinárodného záväzku sa takisto priebežne upresňovali. Na základe skúseností z celého sveta sa formulovala nevyhnutná požiadavka nielen identifikovať jedinečné kultúrne a prírodné dedičstvo sveta, ale aj zaviesť mechanizmy riadenia procesov ochrany a zachovania dedičstva prostredníctvom manažment plánov. Využívanie Lokality BS pre cestovný ruch musí byť riadeným procesom. Verejná správa potrebuje k svojej činnosti plánovací nástroj, ktorý môže koordinovane využiť pre potreby udržateľného rozvoja územia, aby nedošlo k ničeniu jedinečných hodnôt.

Na základe požiadavky UNESCO (doplňovanie manažment plánov skôr zapísaných lokalít) Ministerstvo kultúry SR v spolupráci s mestom Banská Štiavnica v rámci programu Obnov si svoj dom zabezpečilo v dvoch etapách 2010- 2011 spracovanie manažment plánu. Cieľ je predchádzať problémom v území a vytvoriť súčasne primerané podmienky pre jeho ochranu aj využívanie. Manažment plán spracovávala široká skupina odborníkov.

Základné východiská pre spracovanie plánu

Pri spracovaní nášho modelu sme vychádzali z určitých skúsenosti u nás, ale hlavne sme študovali podklady zo zahraničia (Veľká Británia, Rakúsko, Česká republika), Dohovor UNESCO a jeho aktuálnu vykonávaciu smernicu a ostané materiály UNESCO. Vychádzali sme aj z poznatkov nadobudnutých na kurze Manažment svetového dedičstva na Slovensku (AINOVA). Konzultovali sme s uznávaným odborníkom z Izraela pánom Gyorom Solarom. Všetky informácie sme prepájali s existujúcim právnym prostredím v SR.

Manažment plány pre lokality UNESCO sú na základe skúseností nášho spracovateľského tímu otvorená téma na širšiu diskusiu v rámci SR a inšpirácia pre užšiu kooperáciu so zahraničím.

Tvorba manažment plánu

V 1. etape **Podklady a analýzy** boli pasportizované podklady a vykonané nasledovné analýzy :

A. Špecifikácia predmetu ochrany, B. Indikátory hodnotenia stavu, C. Právna ochrana,
D. Organizačno - riadiaca schéma, E. Výchova a informačno - interpretačný systém,
F. Participatívne plánovanie, G. SWOT analýza, H . Chýbajúce dáta, prieskumy a analýzy, návrhy opatrení, plánované aktivity

V 2.etape **Manažment plán**, ktorá nadväzuje na 1.etapu boli rozšírené a sy nteticky spracované jednotlivé kapitoly výsledného produktu:

J. Zadefinovanie účelu, potreby, statusu, implementácie a revízie manažment plánu
K. Súčasný plánovací a politický rámec. Ciele manažment plánu.
L. Vízia pre budúcnosť
N. Akčný plán pre starostlivosť a ochranu
O. Organizačno - riadiaca schéma.
P. Doplnenie charakteristických pohľadov v rámci sídiel celého územia
R. Spracovanie komplexného manuálu monitorovania celého územia Lokality BS a všetkých zložiek (kultúra a príroda)
S. Právne návody ochrany
T. GIS projekt
U. Hodnotenie jadrovej zóny podľa indikátorov stanovených v 1. etape, na pilotnom príklade katastrálneho územia obce Svätý Anton.
V. Celkový zoznam prvkov geológie, prírody, montanistiky, architektúry a urbanizmu a ako podklad pre spracovanie Zoznamov pamätihodností pre obce jadrového územia
Z. Spracovanie časti podkladov pre permanentné vzdelávanie. Interaktívna príručka o Lokalite BS pre školy

Výsledkom práce a skúseností získaných v rámci dvoch etáp tvorby manažment plánu je zhodnotenie plánovacieho a politického rámca, ktorý podmieňuje vytvorenie plánov na zlepšenie súčasnej situácie. Spracovateľský kolektív dospel k nasledovným záverom o Lokalite BS:

- zabezpečiť nevyhnutne komplexnú právnu ochranu, územie má len menšiu časť územia chránenú podľa Pamiatkového zákona
- vytvoriť organizačno - riadiacu štruktúru riadenia
- spracovať územnoplánovaciu dokumentáciu pre územie
- uplatňovať integrovaný manažment územia
- doplniť komplexné digitalizované podklady a využívať GIS
- zosúladiť ochranu lokality presahujúcu do viacerých rezortov (kultúra, príroda)
- vyriešiť vlastnícke vzťahy vo vzťahu k ochrane (štát, obce, súkromný sektor...)
- vytvoriť komplexné finančné nástroje cielené na problematiku ochrany
- doplniť odborné ľudské zdroje pre ochranu a manažment územia UNESCO
- získať skúsenosti a vytvoriť tradíciu zapájania verejnosti do procesov verejného života
- zapojiť a koordinovať inštitúcie verejnej správy pre riešenie problematiky UNESCO
- zvýšiť povedomie o reálnom význame ochrany dedičstva pre región na úrovni obyvateľstva, ale takisto vo verejnej správe
- eliminovať výkyvy v kontinuite riešenia problematiky lokality ovplyvňované zmenami politických reprezentácií samospráv
- vytvoriť metodiku integrovaného manažmentu ochrany krajiny na národnej úrovni
- doplniť niektoré legislatívne nástroje ochrany na národnej úrovni (implementácia ochrany dedičstva a krajiny v oblasti územného plánovania)

Manažment plán ponúka pre riešenia **dlhodobý plán - tzv. Vízia Lokality UNESCO** a **strednodobé a krátkodobé plány – tzv. Akčný plán Lokality UNESCO**, ako praktické nástroje pre uskutočňovanie pozitívnych zmien.

Postavenie manažment plánu v relevantných riadiacich procesoch

Skúsenosti zo zahraničia, z iných lokalít svetového dedičstva hovoria, že je nadmieru potrebné mať spracované a využívať manažment plány. V opačnom prípade dochádza k zmätočnému vývoju a k ohrozeniu výnimočných svetových hodnôt . Spracovanie manažment plánu v týchto intenciách nie je jednoduchým zadaním v podmienkach jednotlivých členských krajín, implementuje sa nový model riadenia ochrany dedičstva v už existujúcej zložitej schéme kompetencií štátnej správy a samosprávy. **Manažment plán všeobecne má byť podľa požiadaviek UNESCO komplexný plánovací nástroj, ktorého využívanie sleduje cieľ zabezpečiť označenie, ochranu, zachovanie, prezentovanie a odovzdávanie budúcim generáciám dedičstva lokality UNESCO**

Pri spracovaní manažment plánu pre lokalitu BS sa vychádzalo z týchto daností a hľadala sa jeho optimálna právna forma ušitá na slovenskú mieru na základe dôsledných analýz.

Manažment plán Lokality BS má podľa našich poznatkov a návrhu status poradného strategického plánovacieho a kooperačného nástroja, nie je však všeobecne záväzný. V princípe sa j edná o **medzirezortný nástroj plánovania a spolupráce pri napĺňaní požiadaviek vyplývajúcich z medzinárodnej zmluvy** (prijatie Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva zo strany SR). Jeho záber je hlavne na úrovni obecných samospráv a nižších úrovní štátnej správy, je však nevyhnutne aj platformou na plánovanie a kooperáciu s vyššími úrovňami – VÚC, krajské úrady, ministerstvá. Stretli sme sa pri jeho tvorbe naozaj so zložitými koncepčnými problémami a otázkami integrovaného riadenia krajiny, ktoré u nás nie je, adekvátne k zložitosti problematiky ochrany dedičstva, rozvinuté. Prináša to v praxi množstvo „neriešiteľných“ kompetenčných problémov aj pri tých najjednoduchších prípadoch ochrany. Náš manažment plán samozrejme nebol schopný ísť do dostatočnej hĺbky pri tak zložitej celospoločenskej problematike. Našou ambíciou bolo však čo najzrejmejšie naznačiť širšie súvislosti.

Počas tvorby plánu, pri mnohých prípravných stretnutiach s významnými subjektmi, zaznievali otázky záväznosti plánu. Tieto otázky vychádzajú z dlhoročných vžitých predstáv ľudí v našom kultúrnom prostredí o povinnosti konať väčšinou na základe príkazu.

Manažment plán Lokality UNESCO, podľa nášho názoru, nie je v súčasnom nevyhovujúcom stave fungovania koordinácie verejnej správy k téme ochrany dedičstva a kultúrnej krajiny reálne postaviť iba na princípe nariadení, hoci aj tento rozmer Akčný plán v manažment pláne obsahuje a je v ňom zdôrazňovaný veľký význam právnej ochrany územia, územného plánovania a stavebnej činnosti všeobecne.

Ochrana hodnôt dedičstva je však podľa nás v súčasnosti v mnohých ohľadoch postavená na pochopení, ochote a vzťahu ľudí v regióne, v konkrétnej komunite k dedičstvu. Na základe vybudovaného vzťahu k dedičstvu, na úrovni obyvateľstva a verejnej správy je možné oveľa efektívnejšie využívať manažment plán a postupne napĺňať jeho ciele napriek, komplikovanému kompetenčnému systému verejnej správy.

Špecifiká uplatňovania manažment plánu v Lokalite BS

Lokalita BS od doby zápisu prešla 19 ročným vývojom, ktorý priniesol skúsenosti a vymedzil najvýznamnejšie výzvy:

- spresniť predmet ochrany, definovať podmienky ochrany kultúrnej krajiny
- zabezpečiť adekvátnu právnu ochranu hodnôt a zabezpečiť ÚPD pre celú jadrovú zónu
- vytvoriť koncepciu udržateľného cestovného ruchu
- koordinovať ochranu Lokality BS a rozvoja udržateľného turizmu
- zapojiť miestne obyvateľstvo (výchova k povedomiu ochrany, zručnosti v CR)
- profesionálne interpretovať hodnoty Lokality BS a využiť ich pre CR

Pozitívne prínosy existencie manažment plán z pohľadu spracovateľov s odstupom jedného roku:

1. spracoval sa m ateriál s podporou MK SR „Pravidlá stavebnej činnosti a ochrany kultúrneho dedičstva mesta Banská Štiavnica„ 1. etapa určeného pre širokú verejnosť. Materiál vysvetľuje prístupnou obrázkovou formou širokej verejnosti Zásady ochrany Pamiatkovej rezervácie a záväzné regulatívy územného plánu mesta . Plánuje sa spracovanie obdobných materiálov aj pre ostatné obce.
2. Spracoval sa Zoznam pamätihodností obce Svätý Anton. Nový územný plán obce Svätý Anton rešpektuje manažment plán a využíva ho.
3. Plánuje sa spracovať Zoznam pamätihodností mesta Banská Štiavnica.

Nedostatky vidíme hlavne v tom, že požiadavky ochrany vytvárajú potrebu širokej palety regulačných opatrení, ktorá však nie sú dodnes dostatočne komplexne zadefinované a aplikované ako súčasť záväznej časti územných plánov, reálneho právneho nástroja regulácie činnosti v území. Platnú ÚPD sídla má zatiaľ len Banská Štiavnica a obec Svätý Anton, časť obcí má čiastočne rozpracovanú ale nedokončenú ÚPD. Väčšina obcí jadrového územia UP nemá a ani neplánuje mať (menej obyvateľov ako 2 000). Lokalita UNESCO má zásadný deficit v zabezpečení ÚPD, čo výrazne podmieňuje vznik neregulovaných aktivít v území. Tento problém, ako aj nedostatočná ochrana územia podľa Pamiatkového zákona sa zatiaľ nerieši, čo je alarmujúce.

Manažment plán má predpoklad byť zásadným koncepčným materiálom pri jeho previazaní s územným plánom. Pri tvorbe plánu sme tento aspekt zdôrazňovali, manažment plán je v súlade s platným územným plánom mesta Banská Štiavnica. Určité rozpory, ktoré sme identifikovali v územnom pláne pri ochrane dedičstva sme zadefinovali a navrhli riešiť formou zmien a doplnkov UP. Je výhodou, že manažment plán je spracovaný, pri nových ÚPD je už teraz možné lepšie zahrnúť ochranu dedičstva.

V strategických dokumentoch sídiel v území, ak existujú (Územné plány, Plány hospodárskeho, ekonomického a sociálneho rozvoja) nie jednoznačne zakotvené, ktoré formy cestovného ruchu sú a ktoré nie sú vhodné pre územie. Vzhľadom na ochranu hodnôt územia je potrebné veľmi dôsledne zhodnocovať rozvoj intenzívnej areálovej turistiky. Regulatívy cestovného ruchu v rámci ÚPD Veľkého územného celku Banskobystrického kraja preferujú rozvoj kultúrneho turizmu.

Je prínosné, že súbežne s ukončením manažment plánu sa rozvíjajú dôležité aktivity v oblasti organizovania a profesionalizácie regionálneho cestovného ruchu. Vznikla Oblastná organizácia cestovného ruchu „Región Štiavnica“, ktorá základe novej právnej úpravy funguje s finančným prispením štátu a združuje samosprávy v území.

Lokalita UNESCO má napriek tomu v súčasnosti, napriek veľkým očakávaniam a potenciálu, pomalý nástup zvyšovania záujmu návštevníkov vzhľadom na čiastočne nedoriešené základné služby a nedostatočnú informovanosť o jeho hodnotách a atraktivitách. Je využívaná zatiaľ prevažne v letnej sezóne. Táto skutočnosť prináša však aj pozitívnu možnosť pripraviť sa na rozvoj CR dôslednejšie a využiť skúsenosti z “preľudnených“ turistických destinácií.

Snahou miestnych samospráv a hlavne mesta Banská Štiavnica, ako prirodzeného lídra v regióne, je samozrejme čo najväčší prospech z cestovného ruchu. Napriek tomu cielené uplatňovanie manažment

plánu v realite výkonu samosprávy neexistuje. Ešte alarmujúcejšia skutočnosť je fakt, že pokrivkáva dodržiavanie záväzných regulatívov ÚP týkajúcich sa ochrany kultúrneho dedičstva.
Do súčasného obdobia v tejto lokalite UNESCO nebola založená funkčná riadiaca skupina, ktorá by začala využívať manažment plán. Koordinované riadenie záujmov ochrany dedičstva a cestovného ruchu administratívne neexistuje a slabo žije len na základe osobného aktivizmu a neformálnych personálnych väzieb. Výsledky sú niekedy dobré, ale sú samozrejme aj problémy v prostredí ochrany kultúrneho dedičstva, niekedy vážne. Problém vidíme v pretrvávajúcich stereotypoch fungovania samospráv, neprofesionalite a vzájomnej nedôvere hráčov na komunálnej úrovni.
Doteraz málo koncepčný vývoj využívania územia Lokality UNESCO pre CR a nevyužívanie manažment plánu priniesol niekoľko príkladov ohrozenia jedinečných kvalít a hodnôt územia. Týka sa to v dávnejšej minulosti neriadenej zástavby v tesnej blízkosti vodných nádrží, neregulovaného parkovania, a pohybu návštevníkov, architektonicky nevhodnej výstavby v blízkosti kultúrnych a prírodných atraktivít a iné.
Väčšie problémy v nedávnej minulosti vznikli pri administratívnom povoľovaní zatiaľ síce nerealizovanej, ale plánovanej výstavby väčších hotelových komplexov a aj prestavieb menších objektov: hotel na archeologickej lokalite Dominikánsky kláštor v centre PR Banská Štiavnica, hotel v blízkosti chránených Rychňavských jazier, hotel v centre PR Kammerhofská 17, meštiansky dom na Radničnom námestí č.3 (obr.1,2), zbúranie baníckeho domu na Vodárenskej č. 38 (obr.3) a pod..
Tieto príklady sú varovnými signálmi pre vývoj v území a vyžadujú si kritické zhodnotenie zo strany samospráv a kompetentných orgánov štátnej správy. Veď nám ide o spoločnú vec: zachovať historickú krásu, pôvodnosť a celistvosť štiavnickej kultúrnej krajiny, zotrvať na prestížnom zozname UNESCO a zabezpečiť tým aj pracovné príležitosti obyvateľom.

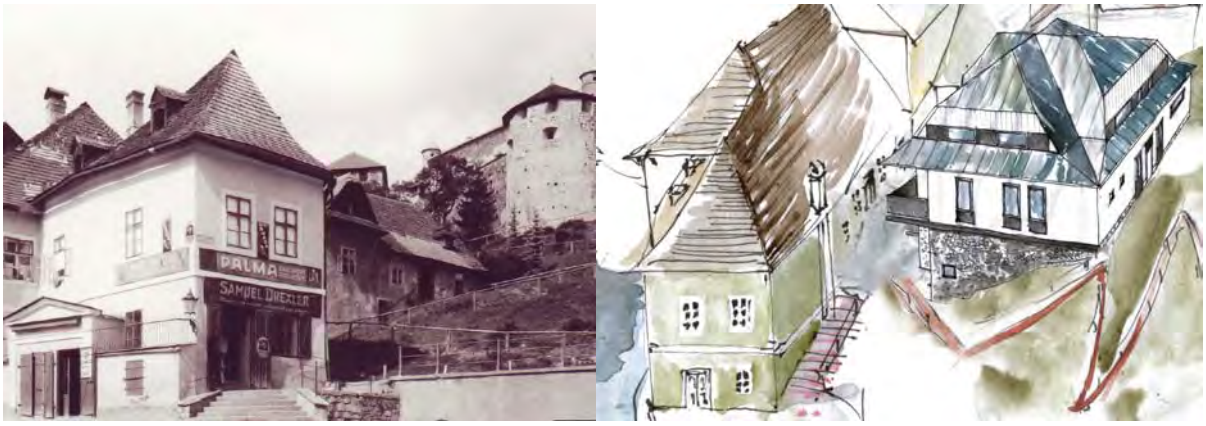

obr. 1,2: Meštiansky dom na Radničnom námestí 3 , historické foto a nevhodná plánovaná obnova
zdroj: archív Matice slovenskej, kresba M.Meszáros

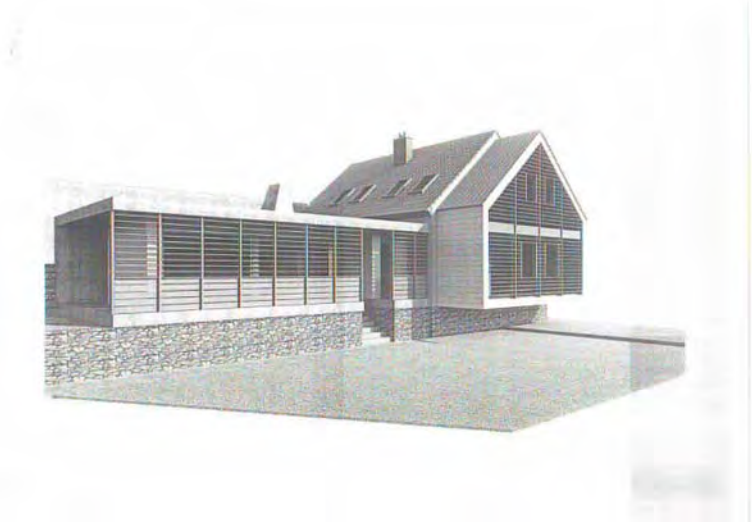

obr. 3: Navrhovaná novostavba namieste pôvodného baníckeho domu na Vodárenskej 38
zdroj: MÚ B. Štiavnica

Odkazy, citácie, použitá literatúra

Paučulová , Ľubica (kordinácia obsahu) a kol: Manažment plán lokality UNESCO „ Historické mesto banská Štiavnica a technické pamiatky okolia“, 2010-1,www.banskastiavnica.sk

Gregorová, Jana – Klaková, Oľga – Kvasnicová, Magda: Zásady ochrany – PR Banská Štiavnica – historické jadro, PR Kalvária, PÚ Bratislava 2004

Szalay, Gabriel a kol.:Územný plán sídla Banská Štiavnica ,2006

Ing. arch. Ľubica PAUČULOVÁ
S.L.N.C.O.
www.ateliérslnco.sk
Vodárenská 8, 969 01 Banská Štiavnica
e-mail: lubica.pauculova@gmail.com
tel.: 0911 615 606

***Ing. arch. Ľubica PAUČULOVÁ** pôsobí ako komerčný architekt a konzultant v oblasti ochrany a obnovy pamiatok a historického urbanizmu. Je koordinátorkou a spoluautorkou Manažment plánu lokality UNESCO Banská Štiavnica.*

doc. Ing. Eva KRÁĽOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Nástroje podpory turizmu v plánoch manažmentu kultúrneho dedičstva.

Abstrakt: Návštevnosť lokalít s kultúrnym dedičstvom má významný dopad na dotknuté územia i hostiteľské spoločenstvá.. Tento dopad však môže byť pre pamiatky a ich autentické hodnoty aj ohrozením – neregulované toky návštevníkov ich môžu poškodiť. Príspevok charakterizuje podmienky rozvoja turizmu [1] a možnosti ich podpory z polohy samosprávy v podmienkach Slovenska.

Kľúčové pojmy: podpora turizmu, manažment kultúrneho dedičstva, kultúrne pamiatky, samospráva

Motto: *Rôznorodosť kultúr a kultúrneho dedičstva v našom svete je nenahraditeľným intelektuálnym a duchovným bohatstvom celého ľudstva. [2]*

Úvod

Cestovný ruch je tou aktívnou oblasťou súčasnej svetovej ekonomiky, ktorá ako predmet podnikania využíva komercializáciu kultúrneho dedičstva v autentickom prostredí. Návštevnosť objektov a súborov kultúrneho dedičstva významnou mierou prispieva k neformálnemu vzdelávaniu ľudí, k šíreniu a výmene poznatkov, k poznávaniu a zbližovaniu kultúr, k šíreniu civilizácie. Rôzne zameranie, špecifický obsah a mnoho foriem a prejavov kultúrneho dedičstva (vrátane kultúrnych tradícií) umožňuje jeho mnohostranné využitie pre rozvoj lokalít a regiónov [3].

obr. 1: Komercializácia kultúrneho dedičstva a kultúrnych tradícií sa stáva motívom rôznych spoločenských, kultúrnych aj komerčných podujatí – príklad: Bardejovský jarmok 2011
(zdroj: fotoarchív E. Kráľovej)

Kultúrne dedičstvo sa považuje za kvalitu identifikujúcu sídlo i región – takú, ktorá zvyšuje hospodársku aj spoločenskú atraktívnosť územia. Táto atraktívnosť sa spravidla prejavuje zvýšenou návštevnosťou záujemcov z iných krajín a regiónov – ako vyhľadávaný cieľ kultúrneho turizmu.

Zvýšenie návštevnosti lokalít s kultúrnym dedičstvom sa preto odporúča ako aktivačný i motivačný nástroj na programovanie a posilňovanie ekonomického a sociálneho rozvoja daného sídla/regiónu.

Kultúrne dedičstvo lokalít je spravidla veľmi špecifickým produktom vytvoreným lokálnou komunitou obyvateľov a ich väzieb v špecifických historických podmienkach, často podmieňujúco viazaným na danú lokalitu. Je individuálnou kultúrnou reakciou jeho tvorcov na konkrétne (špecifické) podmienky udržania života v danom čase na danom mieste. Zmena podmienok a ich kauzálnych súvislostí trvalému zachovaniu dedičstva spravidla neprospieva. Môže byť dokonca zdrojom jeho ohrozenia (až zániku).

Charakteristika problému

Turizmus, t.j. tá časť systému cestovného ruchu, ktorá predstavuje samotnú návštevnosť cieľových lokalít, je prípadom nevyhnutného miešania – prelínania a vzájomného ovplyvňovania – najrôznejších záujmov: verejných a súkromných, individuálnych i skupinových, kultúrnych, sociálnych, ekonomických a mnohých ďalších. Záujmov, ktoré nie vždy sú koherentné. Naopak – často sú protichodné až konkurenčné. Pre dlhodobé zachovanie kultúrneho dedičstva je podstatné, aby kontradikcie týchto záujmov nepôsobili rozkladne na podmienky jeho udržateľnosti. Preto je dôležité identifikovať, sledovať a usmerňovať vývoj podmienok umožňujúcich zachovanie objektov a ostatných kauzálnych fenoménov dosiaľ dochovaného kultúrneho dedičstva.

Jedným z protirečivých fenoménov návštevnosti je vstupovanie do sfér odlišných záujmov. Keď abstrahujeme od konkurenčného správania sa poskytovateľov služieb cestovného ruchu, resp. majiteľov objektov kultúrneho dedičstva, vstupovaním do sféry iných záujmov je samotná návštevnosť, t.j. prítomnosť a správanie sa návštevníkov (turistov) v navštívenej lokalite. Ich prítomnosť bezo sporu ovplyvňuje (často až mení) podmienky, prejavy, zvyky aj hodnoty života domácej komunity. Návštevnosť lokality sa tak stáva verejným fenoménom – verejným záujmom, ale aj verejným problémom. Zastupovanie a riešenie verejných záležitostí v obciach a mestách v našich podmienkach pripadá miestnej samospráve (v prípade rozsiahlejšieho územného dosahu – aj vyššej úrovni samosprávy).

Preto tento príspevok sa bude venovať otázkam budovania a využívania podmienok na udržateľný rozsah turistickej návštevnosti lokalít obsahujúcich objekty/areály kultúrneho dedičstva z polohy samosprávy.

Cieľom riešenia vyššie uvedeného problému je identifikovať úlohy, problémové priestory života lokality, ako aj nástroje, ktoré samospráva môže aktívne využívať v záujme vytvorenia a udržiavania podmienok tzv. udržateľného turizmu vo svojich lokalitách.

Predmetom výskumu boli okolnosti podporujúce rozvoj obcí/regiónov, ktoré zároveň rešpektovali dlhodobé zachovanie objektov kultúrneho dedičstva. Vychádzalo sa z premisy formulovanej v Benátskej charte o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídiel, ktorá odporúča: „Ochrana pamiatok je vždy uľahčená, keď sa pamiatky využívajú na funkciu užitočnú pre spoločnosť. Takéto využívanie je teda žiadúce, nemá však rušiť pôvodné usporiadanie alebo výzdobu budov.“ [4]

Manažment kultúrneho dedičstva je mnohovrstvový systém riadenia a usmerňovania investícií, aktivít, ľudí aj záujmov v dotknutom území. Z dôvodov spomenutých vyššie sa z realizovaných výskumov vybrali tie faktory, ktorých priame riadenie patrí do právomoci samosprávy. Sú to predovšetkým:

- otázky územného rozvoja a jeho regulácia s ohľadom na záujmy kultúrneho dedičstva
- kooperácia poskytovateľov verejných služieb v obciach
- informovanosť a zviditeľňovanie obce.

Metodika výskumu nadviazala na osvedčené metodické postupy a skúsenosti získané pri riešení viacerých projektov venovaných manažmentu kultúrneho dedičstva, v ktorých autorka osobne pôsobila (na lokálnej, národnej i medzinárodnej úrovni), resp. ich viedla [5]. Poznatky a skúsenosti získané z nich boli inšpiratívnym i porovnávacím materiálom pri vyhodnocovaní faktov o aktuálnej situácii na Slovensku získaných terénnym výskumom realizovaným v roku 2011 pri príležitosti riešenia projektu Manažment súboru pamiatok Drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka [6]. Keďže na Slovensku nie je kodifikovaný jednotný systém manažmentu kultúrneho dedičstva, pri posudzovaní zistených faktov a rozličných situácií sa opieralo predovšetkým o medzinárodné metodické materiály a literárne zdroje z prostredia ICOMOS [7].. Dôležitým – medzinárodne uznávaným – pomocným metodickým dokumentom na riadenie vzťahov a služieb v lokalitách

navštevovaných turistami, je Charta kultúrneho turizmu prijatá v roku 1999 v Mexiku ako aj Smernica na implementáciou Dohovoru o ochrane svetového kultúrneho dedičstva [8].

Výber sledovaných fenoménov

Návštevnosť lokalít s objektmi kultúrneho dedičstva je faktorom s významným dopadom na dotknuté územia i hostiteľské spoločenstvá. „Prináša so sebou povinnosť rešpektovať hodnoty dedičstva, záujmy a spravodlivosť pre súčasné hostiteľské spoločenstvá, domorodých sprievodcov alebo vlastníkov historických objektov, ako aj pre krajinu a kultúry, z ktorých sa toto dedičstvo vyvinulo“ ([3], princíp 3). Tento dopad však môže byť pre pamiatky a ich autentické hodnoty aj ohrozením. Preto je dôležité programy návštevnosti a rozvoja cestovného ruchu usmerňovať a regulovať tak, aby pomáhali „ochraňovať a vyzdvihovať charakter prírodného a kultúrneho dedičstva.“ ([3], princíp 6.)

Prioritným kritériom pre sledovanie a posudzovanie podmienok rozvoja turizmu v plánoch manažmentu kultúrneho dedičstva je uvedomenie si, a **rešpektovanie hodnôt a atribútov kultúrneho dedičstva**. Objekty kultúrneho dedičstva, bez ohľadu na fakt, či sú alebo nie sú legislatívne chránené [9], sú hmotnými nosičmi bezprostredných informácií o kultúrnych javoch (t.j. umeleckom prejave, technickej, remeselnej a inej schopnosti, o úrovni a prejavoch tvorivosti obyvateľov, ich zvykoch, spôsobe života a mnohých ďalších faktoroch) v danom prostredí. Tieto prejavy v rozličných lokalitách spravidla majú rozličné prejavy, a teda sú nosičom rozličných informácií. Tým prispievajú do množiny svetového poznania – sú súčasťou ľudskej civilizácie. Záujem o ich zachovanie preto prekračuje individuálny záujem vlastníka, resp. komunity, kde sa vyskytuje [10].

Zánik objektu kultúrneho dedičstva (či už samovoľným rozpadom, alebo zbúraním) vždy znamená nenahraditeľnú stratu informácie. Ak by sa pôvodný objekt aj nahradil novým („krajším a lepším“), bude obsahovať už inú informáciu: informáciu o podmienkach, zmýšľaní a schopnostiach doby a ľudí, ktorí ho novo vybudovali. Bude to zároveň dokument o zmýšľaní a ľuďoch, ktorí de facto ignorovali a anulovali (vygumovali z histórie) výsledky predošlých generácií.

Kultúrne dedičstvo a zásady jeho zachovania. Každý jeden objekt kultúrneho dedičstva okrem svojich duchovných, umeleckých a architektonických kvalít je nositeľom aj odkazu o hospodárskych, spoločenských a politických pomeroch v sídle (i v širšom regióne), ktoré podmienili jeho výstavbu na danom mieste a ktoré formovali jeho širšie prostredie. Každá informácia zhmotnená v objektoch kultúrneho dedičstva je svojím spôsobom jedinečná – lebo na svete neexistujú dve lokality s absolútne rovnakými podmienkami života. Preto, ako pomocné triediace kritérium pri hodnotení a posudzovaní špecifickej hodnoty objektov kultúrneho dedičstva vystupuje faktor **autenticity** (pôvodnosť, originálnosť) **a integrity** (celistvosť). Autenticita a integrita pamiatkového objektu sa posudzuje z hľadiska **tvaru, materiálu a prostredia**. Týka sa to nielen samotného **objektu**, ale **aj jeho okolia**. Implicitne – hodnotu dedičstva majú potom aj tieto súvisiace okolnosti a ich prejavy v okolitom prostredí objektov kultúrneho dedičstva – a preto by sa tiež mali stať predmetom manažmentu cieleného na dlhodobé pretrvanie všetkých hodnôt objektov a ich prostredia. Tiež by mali byť v takomto kontexte prezentované.

Činitele návštevnosti lokality

Sú to faktory, ktoré závažnou mierou môžu ovplyvniť smerovanie i dynamiku rozvoja sídla s objektmi kultúrneho dedičstva. Ich význam rastie nepriamoúmerne k veľkosti sídla a jeho hospodárskej sile. Najmä v malých sídlach (do 1000 obyvateľov) prítomnosť atraktívneho objektu/areálu kultúrneho dedičstva môže znamenať citeľný prínos pre hospodársky i sociálny status jeho obyvateľov. Treba však zdôrazniť, že samotná prítomnosť objektov kultúrneho dedičstva neznamená automatické zvýšenie návštevnosti lokality a že zvýšená návštevnosť lokality neznamená automatický nárast ekonomických a sociálnych prínosov pre lokalitu a jej obyvateľov. Činitele návštevnosti tvoria komplex organizačne, funkčne, majetkoprávne a rôzne inak samostatne pôsobiacich aktivít, ktoré však medzi sebou pôsobia synergickým efektom tak smerom k rastu a rozvoju – funkčnej i spoločenskej rehabilitácii lokality, ako aj k jej poklesu a úpadku – funkčnej a spoločenskej degradácii až dehonestácii.

K hlavným faktorom, ktoré podmieňujú návštevnosť akejkoľvek lokality turistami (v terminológii cestovného ruchu – **podmienky primárnej ponuky**), patria najmä:

- motív návštevy daný existenciou objektov prírodnej alebo kultúrnej výnimočnosti, alebo príležitosť na spoločenské, kultúrne alebo športové podujatie v nezvyčajnom prostredí alebo nezvyčajného charakteru, ktoré poskytujú možnosť neobyčajného zážitku, alebo možnosť spoznať niečo nezvyčajné, alebo dosiaľ relatívne neznáme,
- dostupnosť lokality
- informovanosť a propagácia

Časový rozmer pobytu turistu v lokalite je tým faktorom, ktorý podmieňuje tvorbu očakávaných prínosov. Samotný tento rozmer nepôsobí produkčne, no vyjadruje potenciál ktorý majú k dispozícii jednotlivé subjekty výroby a služieb zameraných na zákazníkov cestovného ruchu k tomu, aby za svoju produkciu získali benefity. Časový rozmer pobytu turistu ovplyvňujú faktory, ktoré sú vo vzťahu k predmetu návštevy – v našom prípade k objektom kultúrneho dedičstva – v organizačne nezávislom, no obsahovo komplementárnom postavení (v terminológii trhu cestovného ruchu sú to **podmienky sekundárnej ponuky**), ktoré predstavujú najmä:

- možnosť naplnenia emočných potrieb návštevníkov (trvanie zážitku, sériovosť a multiplikácia zážitkov, možnosť osobnej účasti na aktivitách a pod.)
- možnosť naplnenia biologických potrieb návštevníkov (stravovanie, ubytovanie, hygienická vybavenosť).

Dostupnosť lokality zahŕňa viacero činiteľov, ktoré ovplyvňujú možnosť návštevy a spoznania hodnôt miestnych objektov kultúrneho dedičstva. Okrem polohy lokality s ohľadom na sieť prístupových komunikácií a vzdialenosť od tranzitných dopravných koridorov a uzlov, resp. od iných cieľových miest cestovného ruchu, ktoré je faktorom „vis major“, patria k nim najmä:

- včasné a zrozumiteľné dopravné označenie trasy k navštívenému objektu,
- možnosť využitia rozličných dopravných prostriedkov vrátane verejnej dopravy, vybavenosť na ich použitie (stanice, parkoviská)

Postavenie a úlohy samosprávy v kontexte manažmentu kultúrneho dedičstva

Samospráve v zmysle našej legislatívy prináleží riadenie, usmerňovanie a regulovanie (t.j. manažment) procesov, investícií a aktivít, ktoré sa realizujú na území kompetenčne príslušnom konkrétnej samosprávnej jednotke. Manažment týchto procesov by mal zabezpečovať vyvážené pôsobenie jednotlivých záujmov v spravovanom území tak, aby ich dopady boli prínosom pre celú miestnu komunitu. Jedným zo záujmov, ktorého uplatňovanie na svojom území má samospráva garantovať, je verejný záujem o ochranu kultúrneho dedičstva vyplývajúci z Ústavy SR aj zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrana pamiatkového fondu [11]. Podľa ustanovení tohto zákona, povinnosť chrániť a spravovať objekty pamiatkovej ochrany tak, aby sa dlhodobo zachovali, majú vlastníci týchto objektov. [12]. Úlohy samosprávy v tomto kontexte sú dvojakého charakteru:

- priamo zabezpečovať primerané využívanie, ochranu, pravidelnú údržbu a podľa potreby aj obnovu tých objektov kultúrneho dedičstva, ktoré sú v majetku príslušnej obce,
- kontrolne, podnecujúco, koordinačne, príp. aj kooperačne pôsobiť na ostatných majiteľov objektov kultúrneho dedičstva, aby oni svoje objekty kultúrneho dedičstva udržiavali a spravovali tak, aby tieto objekty, ako objekty spoločného kultúrneho dedičstva, boli emociálnym, kultúrnym, podľa okolností aj ekonomickým prínosom pre obec, jej obyvateľov aj návštevníkov.

V oboch týchto polohách samospráva má možnosť (v niektorých situáciách až povinnosť) aktívne vstupovať do plánov manažmentu jednotlivých objektov kultúrneho dedičstva a podieľať sa na realizácii úloh vyplývajúcich z plánov manažmentu kultúrneho dedičstva.

Ďalej budú uvedené len vybrané faktory ovplyvňujúce návštevnosť lokality, ktoré v rámci plánov manažmentu objektov kultúrneho dedičstva alebo manažmentu celej lokality spadajú do právomoci samosprávy.

Územné plány a plány hospodárskeho a sociálneho rozvoja sú základným nástrojom programovania a realizácie správy a rozvoja obcí/regiónov. Ochrana pamiatkového fondu je v súlade s naším právnym poriadkom jedným z verejných záujmov a preto podľa Stavebného zákona ochrana pamiatkového fondu má byť zakotvená v územných plánoch. Z poznatkov získaných vo vyššie spomínaných projektoch, ako aj zo skúseností z praxe sa u kazuje, že ochrana objektov kultúrneho dedičstva je v nich zakotvená veľmi všeobecne – konštatovaním, že relevantný objekt je kultúrnou

pamiatkou. Tu treba pripomenúť, že počet objektov kultúrnych pamiatok je rádovo menší, než množstvo objektov kultúrneho dedičstva [13], pričom Ústava SR stanovuje, že ochrana životného prostredia a ochrana kultúrneho dedičstva je povinnosťou každého občana [14]. Ochrana objektov kultúrneho dedičstva sa v územných plánoch realizuje prostredníctvom regulácie aktivít, resp. stavebnej činnosti v bezprostrednom, alebo aj širšom okolí – ochrannom pásme. V mnohých územných plánoch ochranné pásma z titulu ochrany pamiatkových hodnôt nie sú stanovené a aj tam, kde sú stanovené, nie je vždy primerane, resp. jednoznačne špecifikovaný charakter chránených kvalít a teda ani adekvátne nástroje na ich ochranu. Ďalej treba upozorniť na fakt, že podľa platnej legislatívy obce s menej ako 2000 obyvateľov nemajú povinnosť obstarávať si územno-plánovaciu dokumentáciu sídla, preto väčšina malých obcí ju nemá.

Podobná situácia je aj pri programoch hospodárskeho a sociálneho rozvoja jednotlivých sídiel, prípadne mikroregiónov (pre obce s menej ako 2000 obyvateľov). V týchto dokumentoch sa spravidla tiež len všeobecne uvádza „ochrana kultúrnych pamiatok a ich primerané využitie“, no bližšie sa nešpecifikuje ani charakter potenciálu miestneho kultúrneho dedičstva, ani podmienky jeho využitia. Tu je príležitosť pre miestnu samosprávu, aby v prípade aktualizácie, resp. spracovania týchto dokumentov nanovo, vyžadovala od spracovateľov podrobnejší a konkrétnejší návrh využitia potenciálu miestneho kultúrneho dedičstva.

Verejná vybavenosť obcí s objektmi kultúrneho dedičstva pre návštevníkov týchto objektov spočíva najmä v zriadení a všeobecnej prístupnosti takých zariadení ako sú **informačné centrum (informačná kancelária), verejnosti prístupné hygienické zariadenia, stanice, resp. zastávky hromadnej dopravy, parkoviská pre osobné autá i autobusy, spoločenské a prezentačné priestory (pódiá, amfiteáter)** a ďalšie podľa charakteru kultúrneho dedičstva a veľkosti obce.

Pre dobrú dostupnosť objektov kultúrneho dedičstva v samotnej lokalite sú dôležité vhodne umiestnené a kapacitne primerané **parkovacie príležitosti** pre osobné autá i autobusy. Vybavenie lokalít s objektmi kultúrneho (aj prírodného) dedičstva parkoviskami pre rôzne dopravné prostriedky je žiadúce tak z dôvodu ochrany environmentálneho prostredia obcí, ako aj z dôvodu ochrany pamiatkových hodnôt navštívených objektov. Koncepčne navrhnuté a technicky dobre vybavené verejné parkovisko je nástrojom zabezpečenia osobnej bezpečnosti návštevníkov aj domácich obyvateľov. Z dôvodu ochrany prostredia objektov kultúrneho dedičstva sa odporúča umiestňovať záchytné parkoviská na okrajoch obcí. Je dôležité, aby od parkoviska k objektom záujmu viedla dobre značená prístupová trasa, ktorá môže byť postavená aj vo forme náučného chodníka, prostredníctvom ktorého návštevníci lokality získajú viac informácií aj o obci a ďalších zaujímavostiach hodných návštevy. Samospráva môže takéto riešenie iniciovať a do realizácie zapojiť aktívne skupiny miestnych obyvateľov, prípadne podnikateľov.

Pre rozšírenie príležitostí na návštevu lokality kultúrneho dedičstva sa ukazuje vhodné obohatiť ponuku o prístupové možností pre **cyklistov,** ako aj pre **peších turistov**. V prípade cykloturistov, okrem vyznačenia cyklotrasy je dôležité nezabudnúť na vytvorenie „parkoviska” bicyklov, resp. rozmiestnenie stojanov na bicykle. Cyklostojany v cieľových turistických destináciách na Slovensku vo všeobecnosti chýbajú. Funkčné riešenia týchto podmienok môžu vznikať opäť vo vzájomnej kooperácii samosprávy obce s miestnymi obyvateľmi, resp. so záujmovými zduženiami aj zo širšieho okolia.

Rovnako dôležitou vybavenosťou lokalít s využiteľným potenciálom kultúrneho dedičstva sú verejne prístupné a pravidelne udržiavané **hygienické zariadenia**. Vybudovanie, no najmä prevádzka týchto zriadení ako verejnej vybavenosti predstavujú investície/finančné prostriedky, ktoré v málopočetných obciach sú citeľnou finančnou záťažou a v prípade neriešenia môžu byť negativizujúcim faktorom návštevnosti lokality. Preto zabezpečenie prevádzky týchto služieb by malo byť – ako forma participácie – súčasťou plánov manažmentu jednotlivých objektov kultúrneho dedičstva, rovnako ako aj plánu manažmentu obce. Samospráva obce v tomto prípade vystupuje ako iniciátor, resp. koordinátor spolupráce.

Umiestnenie a rozsah zariadení verejnej vybavenosti, ako aj regulačné podmienky k nim by mali byť súčasťou aj územných plánov, aj plánov hospodárskeho a sociálneho rozvoja. Ďalšia vybavenosť, ako sú miesta na občerstvenie, predajné miesta potravín, drobných osobných a hygienických potrieb, predaj špecifických miestnych výrobkov a suvenírov sú vítanými podpornými prvkami na zdržanie návštevníkov v obci. Kým zriadenie verejnej vybavenosti obcí spadá jednoznačne do kompetencie

vedenia a samosprávy obce, ďalšia vybavenosť už závisí od iniciatívy miestnych obyvateľov, resp. podnikateľov – samospráva tu vystupuje v polohe iniciátora a koordinátora, niekedy aj podporovateľa.

Označenie lokality s objektom kultúrneho dedičstva všeobecne zruzumiteľným znakom v dostatočnom rozptyle v okolí a hlavne na tranzitných dopravných trasách je faktor, ktorý priamo ovplyvňuje návštevnosť takýchto lokalít. Je vhodné, ak takéto označenie je umiestnené dostatočne včas pred odbočkou z hlavnej (tranzitnej) cesty do lokality. V súlade s medzinárodnými pravidlami sa na označenie pamätihodností a objektov kultúrneho aj prírodného dedičstva používajú informačné tabule hnedej farby, ktoré tvarovo a rozmerovo nie sú unifikované. Prieskumom v teréne, vyhodnotením prístupových trás k lokalitám kultúrneho dedičstva sa ukázalo, že najmä menšie lokality sú nedostatočne značené. Terénny prieskum v roku 2011 ukázal [15], že navádzacie smerové značenie lokalít UNESCO (všeobecne a drevených chrámov UNESCO zvlášť) sa podľa územia samosprávnych krajov odlišuje: na území každého kraja je toto značenie veľkostne, graficky, obsahovo aj lokalizačne inak poňaté a inak realizované. Táto nejednotnosť turistov, ktorí k nám prichádzajú po prvý raz, ale aj domácich turistov, ktorí navštívené územie nepoznajú, viac mätie, ako im pomáha.

Informovanosť a propagácia – ako nástroj sprístupňovania a šírenia informácií o objektoch kultúrneho dedičstva – je ďalším podstatným faktorom ovplyvňujúcim ich návštevnosť (podľa tézy, na ktorej je založená reklama: o čom sa nevie, o čom sa nehovorí, to neexistuje – nik to nehľadá). Závažnosť týchto aktivít pre zachovanie kultúrneho dedičstva potvrdzuje fakt, že Dohovor o ochrane svetového kultúrneho a prírodného dedičstva svojim zmluvným štátom ukladá *„povinnosť zabezpečiť označenie, ochranu, zachovanie, prezentovanie a odovzdanie budúcim generáciám kultúrneho s prírodného dedičstva, ktoré sa nachádza na jeho území“* [16]. Zároveň im ukladá povinnosť *„usilovať sa všetkými zodpovedajúcimi prostriedkami a najmä prostredníctvom vzdelávacích a informačných programov o to, aby ich národy v stále väčšej miere oceňovali a rešpektovali kultúrne a prírodné dedičstvo …“* [17]. Aj keď uvedené formulácie, ako povinnosť štátu voči medzinárodnej komunite, sa týkajú objektov zapísaných do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva, informovanosť a propagácia rovnako závažne pôsobí aj v prípade ostatných objektov kultúrneho dedičstva. Preto manažment informovanosti a propagácie kultúrneho dedičstva obcí a regiónov hrá nezastupiteľnú rolu v celkovom systéme manažmentu kultúrneho dedičstva.

Pre šírenie informácií, t.j. na zvyšovanie informovaností o kultúrnom dedičstve v danej lokalite, je dôležité obsahovo a adresne špecifikovať informácie podľa toho, komu sú určené. Následne, na základe potreby informačných tokov vytvoriť komplexný informačný systém [18], umožňujúci hierarchické i úrovňové informačné previazanie medzi jednotlivými cieľovými, resp. participujúcimi skupinami, manažmentom kultúrneho dedičstva a správou obce. Takýto hierarchizovaný informačný systém by mal byť diferencovane sprístupnený

- pre potreby administrácie a rozhodovania (na úrovni obce, na úrovni pamiatkového objektu)
- pre potreby výroby a služieb (vrátane cestovného ruchu) v obci a spádovom území,
- pre obyvateľov (o dianí v obci, pripravovaných aktivitách, ale aj o dejinách obce, jej kultúrnom dedičstve a osobnostiach, zabudnutých, aj živých tradíciách a pod.)
- pre potreby vedeckej práce, výskumu a vzdelávania,
- pre návštevníkov (informácie o dostupnosti, časovom režime návštevnosti, možnosti ubytovania a stravovania, o pravidelných aj príležitostných programoch a pod.).

Miesto samosprávy tomto kontexte je v polohe iniciátora, koordinátora, podľa miestnych podmienok aj manažéra systému.

Na šírenie informácií o samotných objektoch kultúrneho dedičstva ja možné využiť rôzne cesty (spôsoby) odovzdávania informácií a rôzne nástroje – **cesty a nosiče informácií** (letáky, brožúry, knihy, CD/DVD nosiče, služby špecializovaných propagačných agentúr, masovokomunikačné médiá). Tento kanál informačných tokov je v ingerencii prednostne majiteľov objektov kultúrneho dedičstva, kooperácia obce a jej samosprávy s nimi má synergicky pozitívny účinok.

V zahraničí je bežné, že dopravné uzly – stanice verejnej hromadnej prepravy cestujúcich v spádových obciach/mestách, alebo stanice kde sa križujú, alebo odkiaľ vychádzajú spoje verejnej hromadnej dopravy do cieľových lokalít turistických atrakcií, ponúkajú propagačné informácie o možnosti využiť spoje do lokalít s objektmi kultúrneho alebo prírodného dedičstva. V našich podmienkach sú takéto informácie zriedkavé – závisia od iniciatívy vychádzajúcej z danej lokality.

Podľa vykonaného prieskumu, stanice sa takejto službe sa nebránia, na základe iniciatívy z príslušnej lokality je možné dohodnúť podmienky.

Osobitnú skupinu emočných zážitkov z návštevy objektu alebo podujatia kultúrneho dedičstva tvoria **suveníry** – predmety pripomínajúce absolvovanú návštevu. Prieskum ukázal, že sortiment ponúkaných suvenírov je obmedzený a nedostatočne odzrkadľuje možnosti aj schopnosti miestnych obyvateľov aktívne ovládajúcich rozličné tradičné remeselné techniky. Je to priestor pre iniciatívu tak pre zručných „majstrov zabudnutých remesiel", pre podnikateľov, ako v neposlednom rade aj pre samosprávu. Samospráva môže iniciovať, propagovať aj podporovať vznik a r ozvoj remesiel orientovaných na výrobu darčekových predmetov využívajúc **lokálne materiály a lokálne výrobné tradície.** Môže iniciovať a podporovať výrobu špecializovaných informačných a vzdelávacích materiálov, programov, učebných a študijných pomôcok. Ich diverzifikáciou

- pre rôzne vekové kategórie
- pre rôzne odbornosti
- na rôznych médiách

je možné dosiahnuť širší sortiment produktov, ich lepšiu uplatniteľnosť na trhu (nielen v rámci jednej lokality) a v konečnom dôsledku aj vznik pracovných príležitostí. Výroba, distribúcia a predaj suvenírov je nástroj podpory turizmu, ktorý by sa mal uplatniť v plánoch manažmentu kultúrneho dedičstva ako motív i koordinovaná štruktúra cieleného partnerstva.

A propos, partnerstvo ...

Kooperačné partnerstvo vlastníkov/správcov objektov primárnej ponuky (objektov motivujúcich, priťahujúcich návštevu turistov) s poskytovateľmi rozmanitých služieb došlým návštevníkom je ďalší faktor, ktorý zohráva významnú rolu pri podpore návštevnosti akýchkoľvek cieľových lokalít cestovného ruchu. Partnerstvo sa môže uplatniť nielen pri „sieťovej zostave" komplementárne poskytovaných služieb (keď jedna služba podporuje, resp. vyvoláva ďalšiu), ale aj pri šírení informovanosti, dobrého mena a propagácie ďalších objektov a ich služieb/aktivít v okolí. Takto môžu kooperovať nielen ubytovacie a stravovacie zariadenia, ale aj športové, kultúrne a iné subjekty poskytujúce služby pre návštevníkov: vo svojich priestoroch a v rámci poskytovania svojich služieb upozornia návštevníka na prítomnosť objektu kultúrneho dedičstva v blízkosti a odporučia jeho návštevu. Ako partnerskú protislužbu sprievodca v objekte kultúrneho dedičstva v rámci svojho výkladu spomenie miestne tradície, legendy alebo spôsob života v minulosti v danej lokalite/regióne a odporučí návštevu ubytovacích alebo stravovacích zariadení v okolí – najmä ak vie odporučiť lokálne špeciality.

Systém podporného partnerstva je dlhodobo známy a uplatňuje sa v krajinách, kde turistika a cestovný ruch dobre fungujú. Prieskum v našich podmienkach ukázal, že propagácia, ako cielené šírenie informácií o kultúrnom dedičstve prostredníctvom kooperačného a marketingového partnerstva prakticky neexistuje, alebo existuje len v obmedzenom rozsahu. Jednotlivé zariadenia a služby cestovného ruchu vo väčšine fungujú izolovane jeden od druhého a klientov si vzájomne „neposúvajú". Skúsenosti z prvých turistických klastrov na Slovensku (Donovaly, Liptov) ukazujú, že ich prevádzkovatelia sa viac zameriavajú na maximálne vyťaženie svojich kapacít a služieb , ako na prezentáciu celej šírky kultúrneho dedičstva a prírodného bohatstva v dotykovom území. Tým buď skracujú pobytový čas turistov v lokalite, lebo návštevníci, ktorí nie sú motivovaní na ďalšie nové zážitky, odchádzajú za nimi inde, alebo ich ochudobňujú o ďalšie druhy zážitkov.

Budovanie partnerstiev s cieľom zvýšiť návštevnosť našich miest a obcí motivovanú ich kultúrnym dedičstvom je fakt, ktorý v systéme manažmentu objektov, areálov aj celých lokalít s objektmi kultúrneho dedičstva by mal byť základným princípom: všetky kroky (investície, aktivity dopady) by mali byť posudzované z pohľadu vzájomnej výhodnosti pre jednotlivých členov partnerstva. Partnerstvo sa nedá prikázať, ani prinútiť, dá sa však podnietiť, podporovať a propagovať. Iniciatíve jednotlivých subjektov komunity sa medze nekladú, ide však o to, aby iniciatíva jedných, neobmedzovala alebo neobťažovala iných. To je parketa pre samosprávu, jej koordinačnú aj rozhodovaciu funkciu v rozsahu aj v záujme skvalitňovania podmienok života miestnej komunity.

Záver

Z pohľadu synergických vzťahov turizmu k životu v dotknutom území možno vyšpecifikovať procesy a funkčné oblasti, ktorým treba venovať pozornosť, ak sa má zabezpečiť jeho optimálne fungovanie a reálny prínos pre rozvoj územia. Manažment každého takéhoto procesu má iné nároky, aj

iné podmienky realizácie. Tie treba identifikovať vždy individuálne – s ohľadom na miestne podmienky, ľudský aj materiálny potenciál a im prispôsobiť systém i štruktúru manažmentu. Medzi spomínané vytipované procesy a funkčné oblasti patria najmä:

a) interpretácia identity a jedinečnosti kvalít územia, a to tak pre návštevníkov, ako aj pre domácich obyvateľov,
b) budovanie povedomia vlastných hodnôt – a to u obyvateľov lokality, majiteľov objektov kultúrneho dedičstva, miestnych podnikateľov, aj pre podnikateľov z dosahového okolia,
c) vzájomná súčinnosť rôznych skupín obyvateľstva, samosprávy, podnikateľov,
d) vytipovanie vhodných cieľových skupín, ktoré môžu mať záujem o zážitky ponúkané tunajším dedičstvom, následne návrh primeraných ponukových balíkov zaujímavostí a služieb, ich šírenie prostredníctvom špecifického marketingu medzi potenciálnych klientov.

Popri realizácii špecifických manažmentov jednotlivých procesov, manažmentov jednotlivých objektov/areálov by v lokalite mal fungovať spoločný manažment lokality, ktorý by:

- vytváral podmienky na rovnomerné vyťaženie územia i jeho technickej vybavenosti, prostredníctvom vyváženej návštevnosti všetkých častí lokality a jej zaujímavostí,
- podporoval revitalizáciu lokálnej ekonomiky rozvojom miestnych výrobných i zvykových tradícií,
- princípy organizácie turistického ruchu v území volil tak, aby sa rešpektovali zásady formulované v Medzinárodnej charte kultúrneho turizmu, aj princípy UNESCO-MAB Programu na zachovanie biodiversity a udržateľného rozvoja ekonomiky aj územia.

Vo všetkých týchto prípadoch miesto a váha samosprávy sú nespochybniteľné: kombinácia jej zákonných právomocí a povinností spolu s vlastnou aj partnerskou spoluprácou sú dobrým predpokladom na budovanie a zlepšovanie podmienok kvality života pre obyvateľov, na zachovanie a šírenie dobrého mena svojho kultúrneho dedičstva, a to prostredníctvom systémovo manažovaného rozvoja turizmu vo svojej lokalite.

Poznámka: Príspevok je výstupom projektu KEGA č. 064STU-4/2011 Vybudovanie základne pre interdisciplinárny transfer výsledkov výskumu architektonického dedičstva.

Odkazy, citácie

[1] Pojem "turizmus" sa v slovenčine považuje za archaický výraz, jazykovedci odporúčajú výraz "cestovný ruch". Slovné spojenie "kultúrny turizmus" v súlade s medzinárodnými dokumentmi znamená cestovný ruch zameraný na návštevu lokalít obsahujúcich objekty kultúrneho dedičstva alebo na spoločenské aktivity umeleckej produkcie. V spojení "kultúrny cestovný ruch" nadobúda obsahovo odlišný význam. Preto v názve tohto príspevku je kvôli stručnosti a jednoznačnosti obsahu zvolený medzinárodne zrozumiteľný pojem „turizmus". V ostatných častiach príspevku budú tieto pojmy používané podľa významových súvislostí.

[2] Dokument o autenticite (The Nara Document on Authenticity), bod 5. In: [20], s. 85.

[3] Medzinárodná Charta kultúrneho turizmu (The International Cultural Tourism Charter). In: [20], s. 63

[4] Benátska charta, čl. 5. [20], s.10.

[5] Boli to najmä projekty: Towards the common European cultural heritage by example of Cinque terre National Park, Italy (Program EU Culture 2000), Rescuing the hidden European wooden churches heritage (project EU Culture 2000), Architektonické dedičstvo a turizmus (VEGA MŠ SR), Faktory a nástroje rozvoja malých európskych miest (MVTS MŠ SR), Cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva (KEGA MŠ SR), Manažment skupiny pamiatok Drevené chrámy v Slovenskej časti Karpatského oblúka (Obnovme si svoj dom MK SR).

[6] Úloha na základe Zmluvy o poskytnutí dotácie z rozpočtu Ministerstva kultúry SR číslo MK-2812/2011/1.3.

[7] ICOMOS – International Commitee of Monuments and Sities, je medzinárodná odborná organizácia pri UNESCO, ktorá sa zaoberá ochranou pamiatok a historických miest. Bližšie pozri: www.icomos.org

[8] Dohovor o ochrane svetového kultúrneho dedičstva Slovenská republika ratifikovala v marci 1993 a následne sa jej zásady a ustanovenia implementovali do nášho právneho systému. Preto zásady a ustanovenia Smernice na implementáciu Dohovoru sa analogicky uplatnili aj pri posudzovaní ochrany ostatných objektov kultúrneho dedičstva.

[9] Podľa zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

[10] Okrem citácie podľa [2] to potvrdzuje aj medzinárodný Dohovor o ochrane a podpore rozmanitosti kultúrnych prejavov (The Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions) dostupná na: http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/cultural-diversity/2005-convention

[11] § 14 zákona č. 49/2002 Z.z.

[12] § 28 ods. 2 zákon č. 49/2002. Z.z. v znení neskorších predpisov. Túto svoju povinnosť vlastníci objektov môžu preniesť na správcov, resp. užívateľov dotknutých nehnuteľností, no právna zodpovednosť naďalej zostáva vlastníkom.

[13] Podľa ustanovení § 2, ods. 3 zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu národnými kultúrnymi pamiatkami sú len objekty/areály, ktoré boli osobitným legislatívnym procesom vyhlásené za pamiatky a zapísané do Ú stredného

zoznamu pamiatkového fondu. Na rozdiel od toho kultúrnym dedičstvom sú všetky objekty, ktoré sú nositeľmi pamätihodných kvalít a vlastností.
[14] Ústava SR čl. 44 ods. 2 a 3.
[15] Pozri Manažment súbor pamiatok Drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka, s. 49-55.
[16] Čl. 4 Dohovoru.
[17] Čl. 27 Dohovoru.
[18] Gregor – Mikita – Kapustík (2005): s. 213-218
[19] Podrobnejšie pozri: http://www.biosphere-research.ca/bibliography_MAB.htm

Použitá literatúra:

DVOŘÁKOVÁ, V. – HUSOVSKÁ, Ľ. (ed.): Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 1. diel – Charty a odporúčania. Kontakt Plus pre ICOMOS Slovensko, Bratislava 2002. ISBN 80-88855-45-4

DVOŘÁKOVÁ, V. – HUSOVSKÁ, Ľ. (ed.):: Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 2. diel –Deklarácie. Kontakt Plus pre ICOMOS Slovensko, Bratislava 2004. ISBN 80-88855-56-X

DVOŘÁKOVÁ, V. – HUSOVSKÁ, Ľ. (ed.): Ochrana kultúrneho dedičstva v medzinárodných dokumentoch ICOMOS. 3. diel –Charty, smernice, rezolúcie. ICOMOS Slovensko, Bratislava 2003.

FEILDEN, B. M.- JOKILEHTO J.*: Príručka manažmentu lokalít svetového kultúrnehodedišstva,* AINova Svätý Jur, 2010

GREGOR, M. – MIKITA, O. – KAPUSTÍK, I.: A Conceptual Guideline to Design an Information System for Smart History Project. In: Bieliková, M. (ed):. Student Research Conference 2005. FIIT STU, Bratislava 2005. S. 213-218. ISBN 80-227-2217-0.

KLINDA*, J.: Svetové kultúrne a prírodné dedičstvo,* Ministerstvo životného prostredia SR, Bratislava, 2000

KRÁĽOVÁ, E. a kol.: Manažment súbor pamiatok Drevené chrámy v slovenskej časti Karpatského oblúka. Dostupné na internete: http://www.pamiatky.sk/pamiatky/data/File/unesco/Manazment_Plan_vystup_final.pdf

http://www.biosphere-research.ca/bibliography_MAB.htm
http://whc.unesco.org/en/convention/
http://www.pamiatky.sk/pamiatky/data/File/unesco/Manazment_Plan_vystup_final.pdf
http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/cultural-diversity/2005-convention

doc. Ing. Eva KRÁĽOVÁ, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: kralova@fa.stuba.sk
tel.: +421 2 5727 359, +421 918 665023

PhDr. Peter Jurkovič

Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Záchrana, využitie a obnova kaštieľov a kúrií v majetku samospráv.

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá typologickým vývojom daného druhu pamiatkového fondu s poukázaním na problematiku histórie a osudov kaštieľov a kúrii v kontexte ich využívania, zmien vlastníckych vzťahov a fatálneho dôsledku ich zoštátnenia, pri súčasnej situácii hľadania vhodnej a primeranej náplne ich a využitia, ako aj záchrany a pamiatkovej obnovy.

Kľúčové pojmy: kaštieľ, kúria, samospráva, využitie

Kaštiele na Slovensku predstavujú špecifický typ renesančnej architektúry, ktorá má svoj osobitý vývoj a osud práve u ná s. Tieto profánne stavby sa pôvodne v Taliansku nazývajú castel a sú v prenesenom vývoji architektúry na Slovensku výsledkom dejinného o bdobia a podmienok, ktoré určovali a vplývali na architektúru opevnených obytných stavieb na rovine – kaštieľov ako svojrázneho typu renesančnej slovenskej architektúry.

Ich vznik a vývoj ovplyvnili najmä tri okolnosti. Filozofia prichádzajúcej renesancie a humanizmu 15. a 16.-teho storočia vytvára a posilňuje potrebu šľachty po pohodlnejšom spôsobe bývania, než aký poskytujú hrady. Vznik obytných stavieb – panských sídiel na rovine uspokojuje aj požiadavku potrebnej dostupnosti k obchodným cestám a obchodným či trhovým mestám. Nutnosť operatívneho riadenia hospodárstva panstva priamo v jeho epicentre a nie v odľahlej oblasti hôr a kopcov má nesporné výhody a zemepán buduje svoje nové sídlo v dostupnej polohe roviny, pri obchodnej ceste, odkiaľ môže riadiť svoje nové záujmy, ktoré dovtedy spočívali len vo vlastnení pôdy, lesov a nerastného bohatstva a ziskov z ich obrábania a ťažby. Nová doba prináša rozšírenie možností obchodovania a aktuálneho vplyvu na život krajiny. Avšak hroziace turecké nebezpečenstvo tak akútne po roku 1526 núti, aby tieto stavby spĺňali požiadavky na obranu a ochranu, aby mali aj fortifikačný charakter posilnený morfológiou krajiny s dômyselným využitím vodných tokov. Po bitke pri Moháči sa priestor strednej Európy stal takmer bezmocným, oslabovaný vnútornými spormi šľachty, religióznymi trenicami a presadzovaním sa novovznikajúcej vrstvy magnátov, ktorí bohatli na obchode a uvoľnených vzťahoch renesancie. Hrady sa stávajú už len sídlom vojenskej posádky, pričom ďalšia zásadná úloha obrany krajiny sa presúva na nové, architektmi-špecialistami budované sofistikované náročné kompozície pevností (Komárno, Nové Zámky, Leopoldov, Červený Kameň, Bratislava). Tieto mali zadržať veľké kontingenty vojsk, tým menším mohli vzdorovať aj kaštiele, ktoré v svojom pravom typologickom vývine vznikali ako štvorkrídlové s uzavretým vnútorným nádvorím, s baštami v nárožiach, vyčnievajúcimi z líca obvodu stavby pre ochranu bočných krídiel, obklopené priekopou napúšťanou vodou z rieky či potoka. Takto boli schopné sa ubrániť i s obyvateľmi okolitých dedín, pre ktoré bol kaštieľ útočiskom (podobne ako predtým hrad), až do príchodu vojenskej posádky z hradu či pevnosti. Aj v tomto zmysle treba zásadne zmeniť pohľad na šľachtu, feudála či zemepána. V nedávnom období historiografie sa považovali za tyranov, vykorisťovateľov, svojvoľných zločincov, ktorí boli bohatí len preto, že boli násilní. Šľachta, aristokracia, zemepán, feudál – tieto termíny boli pejoratívnym synonymom zla a útlaku. Spoločenský systém však všetky vrstvy spoločnosti nútil k vzájomnej potrebe. Šľachta potrebovala chod hospodárstiev a prosperitu, t.j. i živých, zdravých, práce a boja schopných poddaných. A kto iný mohol zabezpečiť vojenskú ochranu krajiny, ak nie práve bohatá a schopná šľachta, ktorá okrem útočiska pre rodiny a obyvateľov panstva na hradoch mohla finančne mobilizovať vojsko či finančne zabezpečiť žoldnierstvo pre ochranu územia, resp. vyslanie podpory pre panovníka. Teda chrániť životy a majetok obyvateľov kraja a krajiny.

Pôvodne štvorkrídlové kaštiele máme i v dispozícii a pôdoryse zachované napr. v Bratislavskom kraji v Plaveckom Podhradí, v Malackách, S tupave, Malinove, príklady z iných miest Slovenska: v Nitrianskom kraji v Hajnej Novej Vsi, Horných Obdokovciach, v Trenčianskom kraji v Zemianskych Kostoľanoch, v Klátovej Novej Vsi skôr tvrdza. Neskôr boli kaštiele barokovo upravované s čestným nádvorím v Bernolákove, Tomášove, pravdepodobne aj v Kráľovej pri Senci (v súčasnosti už len torzo pôvodnej stavby), v Tovarníkoch, Oponiciach. Kaštiele bývali často postavené na miestach starších vodných hradov a hrádkov, z ktorých sa vo viditeľnej podobe, v takmer stredovekej dispozícii a polohe zachoval vodný hrad – zámok v Pezinku. Renesančné kaštiele tak vzdorujú mnohým nájazdom pohyblivých, avšak o to menších tureckých rabujúcich skupín.

Je paradoxom, že napriek stálej tureckej hrozbe renesancia prináša rozvoj vzdelanosti, obchodu, umenia, výstavbu miest a ich protitureckých opevnení – dodnes dochovaných mestských hradieb v Modre, Pezinku, Svätom Jure, Bojniciach, Trnave a ich existencia sa dá dokladovať buď fyzicky existujúcimi zvyškami alebo na historických mapách takmer v každom väčšom meste. Vyvrcholením tureckých výbojov je plienenie na Hornej Nitre, kde sa Turci dostali až po Bojnice v roku 1599. Na Ponitrí boli viaceré kaštiele vypálené aj v priebehu 17. storočia. Úroveň žitia renesančného človeka sa však vďaka obchodovaniu a rozkvetu remesiel zvyšuje a renesancia napriek vojnovej hrozbe Turkov, ku ktorej sa pridali protireformačné nepokoje, vrcholí v stavbe ďalších kaštieľov, mestských meštianskych domov a menších obytných reprezentatívnejších sídiel nižšej šľachty (zemanov), nazývaných kúrie. Nie je to vynález čisto renesančný, poznáme i gotické stavby pomenovávané kúriami. Je však badateľná istá voľnosť pri definovaní charakteru týchto stavieb v typologickom zmysle, kde bežne dochádza k prelínaniu používaných pojmov kaštieľ a kúria. Kaštieľ je stavba obytná s fortifikačným a neskôr reprezentačným charakterom architektúry využívajúca geografické a prírodné danosti. Kúria je obytnou a reprezentatívnou stavbou, situovaná väčšinou v urbanizovanom prostredí, avšak pôvodne tiež stavbou solitérnou. Kúrie najmä po vyvrcholení tureckého nebezpečenstva a po porážke Turkov pri Viedni v roku 1683 sa môžu rýchlejšie stavebne rozvíjať, nie sú kladené požiadavky na opevnenia či fortifikáciu, ani nároky na rozsiahle pozemky tvoriace predpolie opevnených kaštieľov. Preto sa stavajú priamo v obci, najlepšie v jej centre, alebo pozdĺž návsi a sú súčasťou jej „urbanizovaného“ prostredia. Kúria už nemusí byť s uzatvoreným nádvorím, je skôr reprezentačným a obytným sídlom zemana či bohatého majiteľa hospodárstva, s nevyhnutným bezprostredne situovaným hospodárskym zázemím. Jej stavba sa inšpiruje v meštianskej architektúre. Aj v Bratislavskom kraji sú kúrie dochované v Devíne, Podunajských Biskupiciach, Čunove, Rači, Svätom Jure, Stupave, Grinave, Pezinku, Modre, Častej, Dubovej i takmer v každej významnejšej obci, avšak väčšinou v zásade prestavané a tak so skrytou podstatou svojej historickej dispozície a vývoja. Práve množstvo kúrií ktoré sa architektonicky vynímajú vo Svätom Jure, dokladá bohatú históriu a prítomnosť panstva a známych rodov v mestečku – Armbrusterova, Segnerova, Zichyho, Illesházyho, kúria Jablonických, Podmanických a stavba Pálffyho kaštieľa pri hradbách v hornej časti mesta. Ale i v samotnej Bratislave sa kúrie koncentrovali najmä v Podhradí a dodnes sa zachovali vo zvyšku historickej zástavby Zuckermandlu. Brämmerova, Kamperova a Zsigrayova kúria sú sídlami jednotlivých múzeí v organizačnej štruktúre Slovenského národného múzea a sú vhodne využívané, aj keď z pôvodnej obytno – reprezentačnej funkcie plnia administratívno – reprezentačnú s adaptáciami najmä interiérových priestorov.

Aj kaštiele pokračujú vo svojom stavebnom vývoji, ktorý sa prejavuje v zásadnej zmene dispozícií a pôdorysov. Tým, že pominula potreba vojenskej ochrany v zmysle budovania útočísk vrátane zmien vo vojenskej taktike a organizácii vojenstva, ako aj celková spoločenská klíma nastupujúcej protireformácie a baroka, kaštiele sa v podstatnej miere začínajú prebudovávať primárne na obytné účely spĺňajúce požiadavky na reprezentáciu panstva a ich obyvateľov. Búrajú sa krídla uzatvárajúce stavbu tvaru nedobytnej pevnosti a spravidla otvorením nádvoria (odstránením jedného krídla zo štyroch) vznikajú reprezentačné barokové nádvoria (cour d´honeur – čestné nádvorie), s prebudovaním protiľahlého krídla na honosný vstupný trakt zdôraznený rizalitmi, nadstavbou strechy a spoločenskými funkciami miestností (sály). Príkladmi sú kaštiele v Stupave, Bernolákove, Tomášove, Tovarníkoch, Oponiciach a i. Zasypávajú sa priekopy, planíruje a zarovnáva sa t erén, okolie sa upravuje na parky a záhrady, v baroku s pravidelnou výsadbou a architektonizovanou zeleňou. V 19.-om storočí v masívnej módnej vlne sa tvoria anglické voľnokrajinárske parky plynule prechádzajúce do človekom neupravovanej prírody. Vtedy vznikajú i ďalšie romantické stavby kaštieľov, niekedy na starších základoch, ktoré však už nemajú pôvodné funkcie svojich renesančných

predchodcov, ale sú budované s dôrazom na obytné a reprezentatívne účely pri uplatnení výrazu malebnej architektúry historizujúcich slohov, umiestnených v kultivovanom prostredí anglického parku či záhrady (Rusovce, Ivanka pri Dunaji, Budmerice, Vinosady, Prievoz).

Už v priebehu druhej polovice 19. storočia sa začína prejavovať istý hospodársky úpadok dovtedajšieho systému organizácie rozsiahlych panstiev a nastupujúca vrstva podnikateľov postupne získava kaštiele s pôvodným hospodárskym zázemím. Zreteľná zmena vlastníckych vzťahov nastáva po roku 1918, keď šľachta stráca svoje spoločenské postavenie a rozhodujúcu úlohu začínajú hrať obchodníci a podnikatelia. Niekedy, akoby zo vzdoru nad neúprosným osudom, odovzdáva šľachta svoj majetok formou darovania cirkvi alebo na verejnoprospešné účely (napríklad kaštieľ v Malackách darovali Pálffyovci františkánom). Stále to však bol prirodzený prechod vlastníctva.

Osud kaštieľov na Slovensku cez 2. svetovú vojnu nabral na obrátkach. Ich majitelia sú často spájaní s vládnou mocou slovenského štátu a okupačnej nemeckej armády. Ak pred prechodom frontu utekajú a opúšťajú svoje majetky netušiac, že po bojujúcich vojskách prichádza ešte väčšia pohroma - rabovanie miestnym obyvateľstvom, ktoré aby po rabovaní zakrylo stopy, tak kaštieľ (ako sa neraz aj stalo) vypálilo. Pritom ak by ukradnutý mobiliár využili pre svoje príbytky, to by aspoň malo zmysel. Ale mnohokrát nedocenili hodnotu nakradnutého, a tak som sa stretol s informáciami, že plátnami olejomalieb holandských majstrov prikrývali kuríny. Kaštiele sa teda stali miestom pomsty, túto davovú psychózu živilo nastupujúce politické zriadenie využívajúce nenávisť k elite pre mocenské ciele jednej politickej strany. Na Slovensku máme len veľmi málo hradov a kaštieľov so zachovaným historickým mobiliárom, na rozdiel napr. od Čiech a Moravy, kde podstatná časť pamiatkových objektov má pôvodné historické vybavenie.

Ako zásadne škodiaci avšak aj neúčinný spôsob bolo znárodnenie, kde všetko patrilo všetkým, keď bolo len otázkou času, kedy nenápadne a neúprosne budú originály pamiatok zanikať. Táto filozofia však mala najničivejší dosah v myslení a povedomí ľudí. Búraním starých miest a radikálnou prestavbou obcí ľudia stratili identitu, nemohli mať vzťah k historickému prostrediu svojich predkov a vytrhnutí z koreňov sa lepšie ovládali politickou mocou. Bol to útok na identitu národa. Netreba pripomínať stav slovenských miest a obcí s rozsiahlymi veľkoplošnými asanáciami historických jadier, ktoré takto stratili svoju tvár a charakter.

Kaštiele sa začali adaptovať na rôzne využitia, ktoré aj keď boli nevhodné a zlé, ale aspoň boli, hoci pri budovaní ideálov „novej spoločnosti“ sa pri plnení dôležitejších úloh moc nedbalo na historické hodnoty. Tobôž nie kaštieľov, ktoré boli spolu s kostolmi skôr trpenými symbolmi starých časov, podľa vtedajšej oficiálnej historiografie symbolmi pripomínajúcimi porobu, útlak a tmárstvo minulosti.

Po tejto etape likvidácie prirodzených vlastníckych vzťahov a využívania, či skôr zneužívania prežívajú kaštiele po roku 1989 ďalší dramatický príbeh - mali špecifický osud v tom, že na rozdiel od iných profánnych pamiatok (mestské paláce, meštianske domy), aj keď sa vrátili pôvodným majiteľom či ich potomkom, nevrátili sa so zázemím, ktoré ich pôvodne živilo (lesy, polia, majere, mlyny, rybníky, lesné a poľné hospodárstva a pod.). Ak kaštiele a kúrie nemali svojich právoplatných reštituentov, podľa zákona o majetku miest a obcí prešli tieto štátom vlastnené nehnuteľnosti do vlastníctva územne príslušnej samosprávy. Avšak takisto bez pôvodného majetkového a hospodárskeho zázemia, ktoré týmto stavbám a ich areálom zabezpečovali prirodzené využívanie a financovanie. Keďže takýto druh majetku nemal finančné krytie na obnovu a prevádzku, samosprávy začali prežívať obdobie bezradnosti a v mnohých prípadoch došlo k odpredaju pamiatok s ďalej nepredvídateľným vývojom či využívaním, ktoré nebolo ošetrené v kúpnopredajných zmluvách a viedlo k postupnému chátraniu stavieb. Boli prípady, keď noví majitelia po nadobudnutí vlastníctva kaštieľa obratom túto nehnuteľnosť použili na založenie v banke a získanie úveru, ktorý ak neplatili, tak sa majiteľom pamiatky stala banka a nastal ďalší kolotoč zbavovania sa a získavania majetku, kde pamiatková ochrana a fyzická záchrana pamiatkových hodnôt nemala miesto. O prezentácii pamiatky sa už vôbec nedalo hovoriť.

Akýkoľvek násilný zásah do prirodzeného vývoja vlastníckych a užívateľských vzťahov má teda ďalekosiahle následky, ktoré aj v oblasti pamiatkového fondu sa dlhodobo naprávajú, ak sa vôbec napraviť dajú. A v prípade kaštieľov stále stojíme pred neriešiteľnými otázkami hľadajúc tie správne odpovede:

- ak majú slúžiť svojmu pôvodnému účelu ako obytné sídlo a na bývanie, musia mať zabezpečený iný zdroj financovania, ak sú bez pôvodného hospodárskeho zázemia?
- ak budú prestavované na hotely (tiež istá forma bývania či zobytnenia), vyžaduje to stavebné zásahy a adaptácie?
- zarobia si na údržbu, obnovu a prevádzku, ak tam budú kasína, herne či iné druhy zábavných podnikov?
- Na túto skupinu otázok sa dá odpovedať áno, aj pri poslednej áno, ale za akú cenu?
- sú to vhodné stavby pre školské a sociálne zariadenia? Nie, aj keď vďaka nim niektoré kaštiele ako stavby prežili uplynulé desaťročia.
- z čoho ich teda živiť a akú im dať náplň, aby si na seba zarobili, na svoju prevádzku a obnovu?
- mali by zostať alebo sa dostať do verejného vlastníctva? Kde na to však vziať?
- napraviť zvraty a dôsledky minulosti, keď si štát ako všemocný zobral na seba bremeno vlastníctva sa nedarí doteraz. Bude alebo má byť verejné vlastníctvo záchranou, keď štyridsať rokov štátneho vlastníctva priviedlo kaštiele na pokraj fyzického zániku?

Podobne je to aj s kúriami, ktoré vzhľadom na svoju veľkosť zostávali využívané pre obytné účely, avšak často nie pôvodnými vlastníkmi. Tak došlo k úplnej absencii vzťahu k majetku, k absencii údržby a starostlivosti o stavby a väčšina z nich je asanovaná alebo musia byť vykonané v rámci záchrany také stavebné zásahy a úpravy, že dochádza k masívnej strate originálov pamiatkových hodnôt. Súčasní majitelia či užívatelia bytov v kúriách pri adaptáciách nechcú ponechávať „staré múry“ a historické prvky pre svoje bývanie. Pri zveľaďovaní svojho bytového fondu presadzujú požiadavky na súčasný štandard bývania.

V Bratislavskom kraji sú objekty kaštieľov vo vlastníctve župy – samosprávneho kraja v 3 prípadoch, a všetky objekty sú využívané. Kaštieľ v Stupave ako domov sociálnych služieb, postupne obnovovaný, Bratislavský samosprávny kraj využil možnosť financovania obnovy z európskych fondov. Kaštieľ v Modre je sídlom Malokarpatského osvetového strediska, má spracovanú projektovú dokumentáciu komplexnej obnovy. Kaštieľ v Malinove donedávna využívala stredná záhradnícka škola, ktorá po presťahovaní do susedných nových objektov zabezpečuje starostlivosť o historický park, župa má už vydané rozhodnutie k zámeru komplexnej obnovy kaštieľa Krajským pamiatkovým úradom v Bratislave s predpísanými požiadavkami na výskumy a projektové dokumentácie. Veľmi pozitívnym príkladom je zakúpenie kaštieľa v Malackách samotným Mestom Malacky. Kaštieľ v prinavrátenom vlastníctve reholi františkánov po opustení jeho priestorov nemocnicou bol nevyužívaný, vyprázdnený a zneužitý chátral. Primátor mesta však prejavil záujem a kúpu a po rokovaniach sa tento zámer aj uskutočnil. Bolo to aj logické, mesto už predtým vlastnilo okolitý histo-

obr. 1: Kaštieľ v Stupave (september 2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ BA

obr. 2: Kaštieľ v Malackách (september 2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ BA

rický park, v ktorom boli športové zariadenia a preto park nemohol byť vrátený reholi, ktorá celý tento historický areál dostala darom od Pállfyovcov. Vedenie mesta ihneď prikročilo k obnove na základe rozhodnutia pamiatkarov k zámeru, po v ykonaných výskumoch je spracovaná projektová dokumentácia komplexnej obnovy s využitím: spoločenské priestory mesta, expozície a výstavné siene, reprezentačné priestory, kultúrne aktivity, ubytovanie a stravovanie. V rámci finančných možností i s využitím fondov cezhraničnej spolupráce sa obnova realizuje v etapách a kaštieľ s parkom tak má jedného zodpovedného vlastníka s perspektívou postupnej obnovy a pamiatkovej historickej prezentácie. Finančné prínosy sú zatiaľ takmer nulové a celá prevádzka v plnom rozsahu zaťažuje mestský rozpočet. Podobný zámer obce sledujeme aj v Čunove, kde obec ako vlastník zabezpečila spracovanie výskumov a projektových dokumentácií na záchranu a obnovu kaštieľa a pôvodne renesančnej sýpky. Rieši sa rozšírenie objektovej skladby areálu týchto národných kultúrnych pamiatok o parcely, na ktorých sa pôvodne rozkladal historický park a záhrada. Pre porovnanie uvádzame aj dobrý príklad záchrany a obnovy po r eštitúcii a následnom predaji kaštieľa v Tomášove, kde nový súkromný vlastník obnovil kaštieľ s parkom pre využitie kongresového centra s vysokým štandardom ubytovania hotelového typu a stravovania. Dúfajme, že podobný osud bude mať aj zámok – vodný hrad v Pezinku. To, čo robí pamiatkarom starosti a vzbudzuje obavy sú rozdrobené vlastnícke vzťahy a nevyužívanie kaštieľa vo Veľkom Bieli (po opustení domovom sociálnych služieb) a nevyužívanie a chátranie kaštieľa v Bernolákove, kde prioritou vlastníka - súkromnej spoločnosti sa stal golf na okolitých pozemkoch. Opustený kaštieľ po zdravotníckom zariadení vo Veľkých Levároch vo vlastníctve fakultnej nemocnice už vôbec nedáva nádej na záchranu a obnovu, pokiaľ nezmení vlastníka s ideou nového a životaschopného využitia. Svoj boj o prežitie, (dúfajme, že nie posledný) vedie aj kaštieľ v Rusovciach, jediný v pr iamom vlastníctve štátu, avšak stále spochybňovaným súdnym konaním o prinavrátenie opátstvu v Pannonhalme. Úrad vlády SR v poslednom období financoval nevyhnutné záchranné opatrenia, aj keď investície verejných zdrojov do možno spochybneného vlastníctva sú rizikové.

Samozrejme, uvedená problematika nie je záležitosťou len Bratislavského kraja. Nájsť primerané využitie a zabezpečenie prevádzky týchto druhov pamiatok robí starosti nielen samosprávam, ale i samotným majiteľom na celom Slovensku. Preto akýkoľvek dobrý nápad a spôsob záchrany a obnovy, ktorá bude mať dlhodobý zmysel vo využívaní pamiatky a jej prezentácii, je prínosom nielen pre vlastníka samotného, ale najmä pre túto krajinu, v ktorej prírodnom i urbanizovanom rámci sa tieto stavby doteraz vynímajú.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

Havlík M., Sabadošová E.: Svätý Jur, Prostredná 160, šľachtický dom, architektonicko – historický výskum, 2007
Pavelek J.: Svätý Jur, Martin, 1958
Súpis pamiatok na Slovensku, 1 – 3, Bratislava 1967 – 1969
Štátny ústav pamiatkovej starostlivosti: Stručný umelecko – historický obhliadkový prieskum a stavebný vývoj objektov v Juri pri Bratislave, Bratislava 1989
Žalmanová K.: Architektonická štúdia – obnova a revitalizácia Armbrusterovej kúrie, Bratislava 2008

PhDr. Peter JURKOVIČ
Krajský pamiatkový úrad Bratislava
Leškova 17, 811 04 Bratislava
e-mail: podatelna.ba@pamiatky.gov.sk
tel.: 02/20489811

Mgr. Nela Banasová

Krajský pamiatkový úrad Bratislava

Kaštiele a kúrie Záhoria a Senecka v majetku samosprávy

Abstrakt: Poznatky a skúsenosti so záchranou, obnovou a využitím kaštieľov po zmenách vlastníckych vzťahov, ktoré zásadne mali vplyv na ich pôvodnú náplň a charakter využitia. Pozitívne výsledky i negatívne dôsledky dokumentované na vybraných príkladoch kaštieľov a kúrií v majetku samospráv.

Kľúčové pojmy: kaštieľ, kúria, obnova, funkcia

Úvod

Charakter záhorského regiónu bol sformovaný masívom Malých Karpát plynulo prechádzajúcim do Záhorskej nížiny a ohraničený riečnymi tokmi Dunajom a Moravou. Územie križovali dôležité obchodné cesty, ktoré napomáhali jeho hospodárskemu i kultúrnemu vývoju. Zjednocujúcim elementom južnej časti Záhoria bol rod Pálffyovcov, ktorí sa v 1.polovici 17.storočia stali pánmi plaveckého panstva. V roku 1621 získali plavecké panstvo do zálohu a v roku 1634 do v lastníctva. Členovia rodiny Pálffyovcov zachovávali lojalitu Habsburgovcom, vďaka čomu zastávali mnohé významné politické, dvorské a cirkevné funkcie. Po získaní plaveckého panstva do vlastníctva Pálffyovci iniciovali výstavbu, príp. prestavbu kaštieľov v Plaveckom Podhradí, Malackách (dnes v majetku mesta) i v Stupave (dnes v majetku BSK), ktoré sú spolu s kaštieľom vo Veľkých Levároch (s výstavbou ktorého je spojené meno rodiny Koloničovcov) najvýznamnejšími predstaviteľmi šľachtických sídel na tomto území.

Územie seneckého regiónu leží v oblasti Podunajskej nížiny. Krajina je prevažne rovinatého charakteru, len miestami zvlnená neveľkými pahorkami, čo determinovalo jej využite najmä na poľnohospodárske účely. Z pohľadu zjednocujúceho elementu v podobe dominantného šľachtického rodu (ako to bolo v prípade Pálffyovcov v malacko-plaveckom regióne Záhoria) bolo však územie Senecka „nejednotné“. V oblasti sa stretávame s rodom Groffovcov zo Svätého Jura a Pezinka, ďalej s Thurzovcami, Batthányovcami, Eszterházyovcami, Pálffyovcami, Csákyovcami, Jeszenákovcami, Grassalkovichovcami a inými. Výnimočným dokladom stavebnej činnosti predstaviteľov uvedených rodov na území Senecka sú dodnes zachované reprezentatívne kaštiele napríklad v Bernolákove, Veľkom Bieli, Ivanke pri Dunaji či v Tomášove, ktoré demonštrovali dobový vkus a požiadavky na podobu šľachtického sídla a v neposlednom rade spoločenské postavenie ich majiteľov. V majetku samosprávy sa na území seneckého regiónu v súčasnosti nachádzajú kaštiele v Malinove, vo Veľkom Bieli (spoluvlastnícky podiel) a kúria v Senci.

Kaštieľ v Stupave

Stupavské panstvo získali Pálffyovci do trvalého vlastníctva v roku 1604. Okolo polovice 17.storočia inicioval Pavol IV. Pálffy prestavbu staršieho objektu na renesančný kaštieľ. Ďalšie stavebné úpravy kaštieľa sa uskutočnili v priebehu 18.storočia počas vlastníctva Mikuláša V. Pálffyho a neskôr jeho vnuka Leopolda II. Pálffyho, kedy bola o.i. vybudovaná kaplnka a kaštieľ bol moderne zariadený. Barokovú maliarsku výzdobu kaplnky spolu s výmaľbou reprezentačných priestorov vytvoril K.Lotz. V 19.storočí sa Pálffyovci postupne zadlžili, v dôsledku čoho sa v roku 1867 kaštieľ dostal do vlastníctva Károlyiovcov, ktorým patril až do roku 1945. Noví majitelia kaštieľ prestavali v historizujúcom duchu. Gróf Aloiz Károlyi, ktorý patril k popredným uhorským magnátom, dal medzi bočnými krídlami kaštieľa postaviť arkádovú chodbu so strešnou terasou. Jeho syn Ľudovít ju však ešte pred 1.sv.vojnou nechal odstrániť. V rozsiahlom prírodno-krajinárskom parku pôvodne boli vodné plochy, mlyn a pivovar. Po druhej svetovej vojne sa poškodený kaštieľ aj s parkom dostal do majetku štátu. Časť hodnotného historického majetku sa podarilo z kaštieľa zachrániť. V novembri 1947

kaštieľ zasiahol požiar, pri ktorom zhorela jeho južná časť. Následne v 50. rokoch 20. storočia po požiari prešiel objekt rekonštrukciou a adaptáciou pre potreby domova dôchodcov. Pôvodné manzardové strechy boli odstránené, objekt bol nadstavený o jedno podlažie a zastrešený sedlovými strechami.[1]

obr. 1: Kaštieľ v Stupave (september 2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ BA

V súčasnosti je kaštieľ trojpodlažná trojkrídlová budova s nárožnými vežami po stranách hlavného krídla. V závere jedného z bočných krídel je situovaná kaplnka. Prostredná os hlavného krídla s hlavným vstupom do objektu situovaným v prízemí je výrazne dekorovaná architektonickou výzdobou, čím je v kontraste s prevažne hladkou nezdobenou plochou fasády. Nad portálom s kamennou bosážou v prízemí je kordónová rímsa oddeľujúca nasledujúce podlažie. Na fasáde druhého podlažia sú po stranách okenného otvoru situované dvojice pilastrov, na ktorých spočíva ďalšia rímsa prechádzajúca tesne pod okenným otvorom tretieho podlažia. Celok je ukončený nadstavcom v barokových formách s reliéfne stvárneným erbom Károlyiovcov. Hlavný vstup do objektu je prístupný kamenným mostom ponad priekopu. Ústredné nádvorie bolo od parku odčlenené arkádou nesúcou terasu s balustrovým zábradlím, na mieste ktorého sa v súčasnosti nachádza neorokokové kovové oplotenie.

Vlastníkom stupavského kaštieľa je Bratislavský samosprávny kraj (BSK). V objekte sídli Domov sociálnych služieb a zariadenie pre seniorov Kaštieľ, ktorého zriaďovateľom je BSK. V interiérových priestoroch kaštieľa sú umiestnené ubytovacie kapacity pre klientov DSS, miestnosti pre organizáciu rôznych aktivít a činností spojených s poskytovanými sociálnymi službami. V priestoroch kaplnky kaštieľa DSS organizuje príležitostné výstavy lokálnych umelcov. Park kaštieľa je v spoluvlastníctve BSK, mesta Stupava a SR. Je sprístupnený pre verejnosť, nachádzajú sa v ňom vodné plochy, športoviská a viaceré vzácne druhy drevín. Napriek starším utilitárnym zásahom počas prispôsobovania interiérov kaštieľa pre účely poskytovania sociálnych služieb možno hodnotiť jeho stav a údržbu pozitívne a s dobrými vyhliadkami na ďalšiu pamiatkovú obnovu.

Kaštieľ v Malackách

V informáciách o začiatkoch výstavby kaštieľa v Malackách je v súčasnosti ešte viacero nejasností. Kaštieľ bol vybudovaný zrejme medzi rokmi 1634-1648. Posledné výskumy uvádzajú ako predpokladaného stavebníka Pavla IV. Pálffyho. Pravdepodobne medzi rokmi 1664-1665 došlo k stavebným úpravám objektu, pričom bola pozmenená dovtedajšia podoba fasád, boli rozšírené priestory suterénu a zaklenuté niektoré miestnosti v severnom a južnom krídle. Približne v prvej štvrtine 18. storočia boli na objekte zrealizované ďalšie stavebné úpravy. Fasády kaštieľa dostali monochromatický biely náter a v severnej časti východného krídla bola vybudovaná kaplnka. Pôvodne zrejme francúzsky park bol v priebehu 18. storočia premenený na anglický park.

obr. 2: Kaštieľ v Malackách (september 2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ BA

Čiastočná prestavba kaštieľa sa uskutočnila v roku 1808 a po polovici 19.storočia bol zrealizovaný nový náter fasád kaštieľa v svetlookrovej farbe. Prelom 19. a 20. storočia kaštieľu priniesol zmeny v podobe liatinových terás pristavaných k južnému krídlu a zmenené boli tiež niektoré okenné a vstupné otvory. V roku 1921 bol kaštieľ skonfiškovaný štátom, ktorý tu plánoval ubytovanie pre štátnych a verejných funkcionárov, čo však zrejme nebolo zrealizované. V roku 1925 bol objekt vrátený do majetku Mikuláša XIII. Pálffyho, ktorý odviezol interiérové vybavenie a kaštieľ aj s parkom odovzdal

františkánom. Títo v objekte zriadili internát pre študentov malackého gymnázia. Po II. svetovej vojne a zrušení cirkevných rádov štátnou mocou (1950) sa od 60. rokov 20.storočia dostala do kaštieľa nová náplň - nemocnica. To zapríčinilo realizáciu mnohých dispozičných a materiálových zmien v interiéri objektu a vybudovanie nových nemocničných budov v parku kaštieľa. Na konci 20.storočia bol v reštitúcii kaštieľ vrátený františkánom, ktorí ho v roku 2007 predali mestu Malacky.[2]

Kaštieľ v Malackách je štvorkrídlový objekt s vnútorným nádvorím postavený na pôdoryse štvorca. Bol vybudovaný ako solitér na miernom návrší obklopený parkom. Má dve nadzemné podlažia, jedno polozapustené podlažie a pod západným krídlom aj suterén. Hlavné priečelie je členené ústredným 5-osovým rizalitom a po stranách dvoma bočnými 3-osovými rizalitmi. Stredový rizalit je ukončený trojuholníkovým tympanónom. Vertikálne je fasáda členená lisénami a pilastrami. Nad hlavným vstupom z fasády vystupuje balkón s kovovým zábradlím. Fasády bočných krídel sú 16 (severné) a 17-osové (južné). Fasáda východného krídla orientovaná do parku má po stranách plytké 3-osové rizality. Dvorové fasády sú jednoduché, bez výraznejšej výzdoby. Z valbových striech, ktorými je objekt zastrešený, vystupujú smerom do ná dvoria orientované strešné vikiere s trojuholníkovými štítmi. Neprehliadnuteľnými prvkami na streche kaštieľa sú komíny so zvýraznenými kalichovými hlavicami. V interiéri kaštieľa sa zachovala maliarska a štuková výzdoba.

Vlastníkom kaštieľa a parku v Malackách je mesto Malacky, ktorému sa podarilo časť kaštieľa zrekonštruovať a postupne sa snaží o obnovu jeho ďalších častí. V zrekonštruovanej časti kaštieľa je zriadená tzv. Pálfiovská izba, obnovené interiéry sú prístupné pre verejnosť a slúžia tiež pre usporadúvanie výstav. Udržiavaný park kaštieľa je taktiež prístupný verejnosti. Nedávno bola v parku obnovená fontána situovaná južne od kaštieľa. Kaštieľ aj park v Malackách je primerane udržiavaný a jeho vlastník má záujem o obnovu a funkčné využitie ďalších častí tejto národnej kultúrnej pamiatky.

Kaštieľ v Malinove

Prvá preukázateľná písomná zmienka o hrade Eberhard, ktorý bol predchodcom neskoršieho malinovského kaštieľa, pochádza z roku 1390, kedy hrad odkúpil od m oravského markgrófa Prokopa späť do vlastníctva svätojurského rodu Peter st. Groff. V roku 1446 bo l majetok Groffovcov rozdelený medzi svätojurskú a pezinskú vetvu, pričom hrad Eberhard pripadol pezinskej vetve a zostal v jej vlastníctve až do začiatku 16.storočia. V roku 1509 k úpil hrad prešporský župan Ambróz Sarkan spolu so šopronským županom Jurajom Threnkom. Následne sa panstvo dostalo do vlastníctva Krištofa Groffa zo Svätého Jura a Pezinka a po jeho smrti a absencii mužského potomstva majetky pripadli do rúk panovníkovi Ferdinandovi I. Formou kráľovskej odmeny sa panstvo Eberhard dostalo do užívania a neskôr aj do majetku Michala Méreyho, ktorý zrealizoval prestavbu poškodeného hradu. Neskôr sa panstvo dostalo do rúk arcibiskupa Juraja Szelepchényiho, ktorý v 60.rokoch 17.storočia uskutočnil stavebné úpravy hradu. Po jeho smrti panstvo zostalo v rukách jeho príbuzných, od ktorých v roku 1763 hrad a k nemu prináležiace majetky odkúpil gróf Juraj Apponyi. Apponyiovci hrad na začiatku 19.storočia prestavali na klasicistický kaštieľ.[3] S klasicistickou prestavbou objektu pravdepodobne súvisí aj úprava priľahlého parku do prírodno-krajinárskej podoby. Na okrajoch parku bolo situované hospodárske zázemie a zeleninová a ovocná záhrada.[4] V 20.rokoch 20.storočia kaštieľ s parkom prevzal štát a zriadil tu Štátnu zemědelskú školu.

obr. 3: Kaštieľ v Malinove (august 2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ BA

Kaštieľ v Malinove je štvorkrídlový dvojpodlažný objekt s ústredným nádvorím. V centre hlavnej fasády je situovaný mierne predstupujúci trojosový rizalit ukončený tympanónom. Nad vstupom v úrovni 2.podlažia predstupuje pred fasádu terasa nesená na štyroch železných stĺpoch. Terén parku je jemne zvlnený s miernym stúpaním smerom k objektu. Okolo kaštieľa sú badateľné zvyšky vodnej priekopy, v súčasnosti spolu s priestorom parku značne zarastené neudržiavanou zeleňou. Na okraji parku boli postavené novodobé školské budovy.

Malinovský kaštieľ je vo vlastníctve Bratislavského samosprávneho kraja (BSK), park kaštieľa vlastní spolu s BSK aj obec Malinovo. V areáli sídli a pôsobí stredná odborná škola záhradnícka. Park je v denných hodinách prístupný verejnosti, v súčasnosti sa pripravuje jeho obnova. Vlastník kaštieľa má zároveň snahu o jeho komplexnú obnovu a novú náplň.

Kúria v Senci (tzv. Turecký dom)

Kúriu nazývanú aj Turecký dom dal v Senci okolo r. 1556 postaviť bratislavský župan Krištof Batthyány. Kúria bola vybudovaná zrejme ako samostatne stojaci objekt na juhovýchodnej strane námestia a tvorila nárožie radovej zástavby ulice. Medzi rokmi 1615-1787 sa v Tureckom dome konali zasadnutia, na ktorých sa prerokúvali dôležité záležitosti Bratislavskej župy. Následne objekt slúžil predovšetkým úradným účelom. Zaužívaný názov kúrie – Turecký dom – bol odvodený z vonkajšieho pevnostného výrazu objektu, ale reálnu vojenskú, či obrannú funkciu kúria zrejme nikdy nemala.[5]

obr. 4: Kúria *Turecký dom* v Senci (jún 2012)
zdroj: fotoarchív KPÚ BA

Kúria - Turecký dom je v súčasnosti solitérna bloková dvojpodlažná stavba postavená na mierne asymetrickom štvorcovom pôdoryse. Objekt je trojtraktový, pričom prostredný trakt má komunikačnú funkciu. Zo severného nárožia objektu vystupuje valcovitý nárožný rizalit. Po stranách juhozápadnej fasády sú umiestnené plytké hranolové rizality. Pevnostný výraz objektu dodáva okrem nárožného arkiera tiež oblúčková atika a kľúčové strieľne. Napriek pevnostnému či vojenskému dojmu, ktorý tieto architektonické prvky objektu dodávajú, kúria slúžila na obytné účely a uvedené prvky mali len dekoratívny a reprezentatívny charakter. Hlavný vstup do objektu vedie jednoduchým kamenným oblúkovým portálom situovaným uprostred hlavného priečelia. V juhozápadnom priečelí je situovaný druhý, rovnako polkruhový vstup do kúrie, ktorý je však hladký, bez zdôraznenia kamenným portálom. Pôvodne boli fasády objektu dekorované sgrafitovou výzdobou.[6] Interiér objektu bol v 20. storočí čiastočne prestavaný. Poslednou rekonštrukciu Turecký dom prešiel v r. 1994. V r.2012 bol obnovený farebný náter fasád kúrie.

Vlastníkom kúrie je mesto Senec, ktoré sa priebežne stará o jej obnovu a údržbu. V priestoroch kúrie sídli mestské múzeum a turistická informačná kancelária, a teda sú prístupné verejnosti. Súčasné využitie kúrie je primerané a vhodne zosúladené s jej pamiatkovými hodnotami.

Kaštieľ vo Veľkom Bieli

Kaštieľ vo Veľkom Bieli dal postaviť ostrihomský arcibiskup Imrich Csáky. Výstavba kaštieľa sa uskutočnila v rokoch 1722-1725 podľa projektu A.E.Martinelliho. Súčasťou kaštieľa bola kaplnka, ktorej výmaľbu vytvoril G.A Galliardi. Okolie kaštieľa tvoril park s výsadbou pozostávajúcou z domácich aj cudzokrajných drevín. Počas 2.svetovej vojny padla za obeť časť kaštieľa vrátane kaplnky, pričom došlo k zničeniu spomínanej výmaľby a k zániku pôvodného parku. V rokoch 1959-1963 bola zrealizovaná obnova a adaptácia kaštieľa podľa projektu J.Moreňa. Po rekonštrukcii objekt slúžil ako domov dôchodcov a ústav pre mentálne postihnuté ženy.[7]

obr. 5: Kaštieľ vo Veľkom Bieli (pred prestavbou, cca pol.20.st.)
zdroj: archív PÚ SR

Kaštieľ vo Veľkom Bieli bol postavený ako štvorkrídlová stavba štvorcového pôdorysu s prerušením štvrtého (severozápadného) krídla, ktoré umožňovalo priehľad a priechod do parku. Na nárožiach objektu sú situované na koso osadené

hranolové nárožné veže ukončené cibuľovitými strechami. V centre hlavného priečelia dominuje vyvýšený trojosový rizalit s trojuholníkovým tympanónom, manzardovou strechou a ukončený je vežičkou s cibuľovitou strechou. V prostrednej osi rizalitu je na prízemí umiestnený hlavný polkruhovo ukončený vstup s bosážou. Fasáda druhého podlažia rizalitu je dekorovaná pilastrami a nadokennými rímsami. Hlavné priečenie objektu je po oboch stranách rizalitu 7-osové. Fasády bočných krídel sú členené 17-timi vertikálnymi osami. S výnimkou rizalitu je kaštieľ zastrešený sedlovou, resp. valbovou strechou s novodobými vikiermi vytvorenými pri poslednej prestavbe. Ústredné nádvorie bolo pôvodne prepojené s parkom, ktorý sa z achoval už len v značne zredukovanom rozsahu. V interiéri kaštieľa sa v priestore rizalitu nachádzala slávnostná sieň so štukovou výzdobou.

V porovnaní s predchádzajúcimi objektmi sú vlastnícke vzťahy v prípade kaštieľa vo Veľkom Bieli značne komplikovanejšie. Parciálnym vlastníkom kaštieľa a parku je Bratislavský samosprávny kraj, avšak ďalšie podiely na vlastníctve prináležia viacerým súkromným vlastníkom. Zrejme práve aktuálna majetko-právna situácia je príčinou chátrania celého areálu. Kaštieľ je v narušenom stave a bez využitia, absentuje pravidelná údržba nielen objektu, ale aj parku, ktorý je zarastený náletovou zeleňou. Komplexnú obnovu objektu zrejme bez predchádzajúceho majetko-právneho vysporiadania, žiaľ, nemožno očakávať.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] HRNKO, A. a kol.: *Mesto Stupava v minulosti a dnes*. Bratislava, 2011.
[2] SABADOŠOVÁ, E., HAVLÍK, M.: *Malacky – Pálffyovský kaštieľ. Architektonicko-historický výskum*. 12/2007-05/2008. Archív KPÚ BA.
[3] JANURA, T.: *Premeny šľachtickej rezidencie v Malinove (Eberharde) od stredovekého hradu ku klasicistickému kaštieľu.* Správa o archívnom výskume k objektu, 2011.
[4] *Malinovo – Zámer obnovy pamiatky a program pamiatkovej úpravy parku*. KSŠPSOP, 1982. Archív PÚ SR, sign. T 4245.
[5] FEDOR, P. a kol.: *Senec: bránou do tretieho milénia*. Senec, 2004.
[6] HRIADEĽOVÁ, R., ŠULCOVÁ, J.: *Senec- Turecký dom. Podrobný umelecko-historický výskum*. KSŠPSOP Bratislava, 1978. Archív PÚ SR, sign. T 4525.
[7] Havlík, M., prom.hist.: *Veľký Biel – Kaštieľ. Zámer obnovy pamiatky*. KÚŠPSOP Bratislava, 08/1987. Archív PÚ SR, sign. T 4494.

Mgr. Nela BANASOVÁ
Krajský pamiatkový úrad Bratislava
Leškova 17, 811 04 Bratislava
e-mail: nela.banasova@pamiatky.gov.sk
tel.: 02/20489835

Ing. arch. Vladimír HAIN

Ing. arch. Michal GANOBJAK

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Priemyselné dedičstvo v zmenách územného plánu na základe architektonických štúdií.

Abstrakt: Priemyselné dedičstvo predstavuje jeden z najdôležitejších záznamov rozvoja miest a obcí. Monumentálne priemyselné stavby reflektujú neobyčajný technicko-hospodársky rozmach doby, pokroku vedy a techniky v posledných dvoch storočiach. Aj po zániku pôvodnej funkcie sa svojou architektúrou naďalej výrazne podieľajú na atmosfére každého mesta. Nefunkčné priemyselné budovy sa v dôsledku rastu postupne ocitli v zónach rozvoja miest. V súčasnosti dochádza k častej demolácii priemyselných areálov, bez hlbšieho zamyslenia sa nad možnosťou ich ďalšieho využitia, či posúdenia ich prípadného celospoločenského významu. Priemyselné dedičstvo trpí predsudkom ekologickej záťaže. Prevláda všeobecný názor, že je už nepoužiteľné. Prvá idea investora, ako využiť doslúžilé industriálne stavby je ich zbúrať a nahradiť novou architektúrou. Vybrané zahraničné a slovenské príklady potvrdzujú, že územný plán môže mať v budúcnosti priemyselného dedičstva kľúčový význam. (poľské mesto Ľodž - Manufaktura, Nitra - kasárne, Piešťany - elektrárňa, Špania dolina – Piesky). Preto je dôležité aby táto problematika bola v ÚP zodpovedne posúdená a včas zadefinovaná.

Kľúčové pojmy: priemyselné dedičstvo, pamiatka, územný plán, štúdia

Rozvoj miest a obcí

Priemyselné dedičstvo predstavuje jeden z najdôležitejších záznamov rozvoja miest a obcí. Monumentálne priemyselné stavby reflektujú neobyčajný technicko-hospodársky rozmach doby, pokroku vedy a techniky v posledných dvoch storočiach. Aj po zániku pôvodnej funkcie sa svojou architektúrou naďalej výrazne podieľajú na atmosfére každého mesta.

Priemyselné dedičstvo je pamäťou i dokumentom technického pokroku. Je odrazom vyspelosti doby, z ktorej pochádza. Keďže ide o „paláce“ techniky, v ktorých pracovalo množstvo „služobníctva“, predstavujú najmä hmotnú spomienku obyčajných ľudí, ktorí tu tvrdou prácou strávili veľkú časť života, aby zabezpečili živobytie pre svoju rodinu. Priemyselné dedičstvo vyjadruje množstvo dôkazov o živote ľudí, o technickom pokroku doby a komplexnosti jednotlivých prevádzok. Je enormne obsiahlou knižnicou plnou vedomostí o rôznorodých priemyselných odvetviach, výrobných postupov a v neposlednom rade aj o architektúre. Navyše, každá oblasť výroby má v inej zemepisnej šírke svoju vlastnú históriu.

Čo vyjadrujú priemyselné pamiatky

Podľa Medzinárodnej charty o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídel (Benátky 1964) cieľom ochrany a obnovy architektonického dedičstva je nielen zachovanie jeho hmotnej podstaty, ale aj zapojenie do súčasného života spoločnosti tj. priradenie adekvátnej funkcie historickému objektu či architektonickému súboru [2]. Európsky dohovor o ochrane architektonického dedičstva podpísaný v roku 1985 v Granade neskôr uvádza, že nielen priemyselné objekty a areály, ale aj ich technológia predstavuje obsiahly dokumentačný materiál k dejinám vedy a techniky, i k dejinám spoločnosti a kultúry života. [3]

Kongres Medzinárodnej komisie na zachovanie priemyselného dedičstva (The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage – TICCIH), ktorý sa konal v roku 2003 v Nižnom Tagiľe v Rusku definoval, že stavby a konštrukcie postavené pre výrobné účely, ďalej technológie a nástroje, mestá a krajiny v ktorých sa nachádzajú a ich ďalšie hmotné a nehmotné prejavy pre nás majú zásadný význam. Mali by byť preštudované, ich história by sa mala vyučovať,

zmysel a význam by sa mal skúmať a vysvetľovať. (preambula Charty industriálneho dedičstva – The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, Nižný Tagil 2003) [4]

Priemyselné objekty v minulosti a dnes

Areály priemyslu boli stavané pôvodne mimo miest. Vtedajšie technológie boli hlučné, prašné a nezriedka tvorili životu nebezpečné prostredie nielen na prácu, ale i na život. Výrobné areály sa preto stavali mimo mestských štruktúr, kde pri veľkej voľnosti viedli k veľmi racionálnym a uvážlivým návrhom, ktoré efektívne slúžili svojmu poslaniu.

Priemysel si vyžadoval vybudovanie špecifickej infraštruktúry, ubytovanie svojich zamestnancov, i zabezpečenie služieb pre ich život. Nezriedka sa práve priemysel zaslúžil o vznik a rast miest, ponúkal prácu obyvateľstvu a stimuloval rast v svojom okolí. Preto nie je ojedinelé, že výrobne z okrajovej pozície sa postupne dostali do mestskej štruktúry, ktorá ich akoby obrástla.

obr. 1: Elektráreň Piešťany začiatkom 20. storočia situovaná v extraviláne mesta (rok 1906)
zdroj: dobová pohľadnica

Predsudok ekologickej záťaže

Faktom je že mnohé priemyselné stavby boli postavené z veľmi kvalitného materiálu. Veľmi dôležitým aspektom bol účel, trvácnosť a čo najmenšia údržba. Estetika bola taktiež prítomným javom. Konštrukcie boli navrhnuté niesť veľké záťaže, umožňujúce veľkokapacitnú produkciu, boli schopné niesť veľké zaťaženia. Preto boli zhotovené z veľmi kvalitných materiálov. [5]

Tieto kvalitné stavby často ponúkajú variabilné priestory prispôsobiteľné rôznym funkciám. Investorom i občanom sa zdajú byť však nevhodné, neekologické, neekonomické, nehygienické alebo nedôstojné. Predsudkom ekologickej záťaže trpia takmer všetky doslúžilé stavby priemyslu.

Hoci ide aj o „čisté“ druhy výroby, nerozvíjajú sa úvahy o jeho ďalšom využití, spravidla skôr o demolácii. Za environmentálnu záťaž sa považujú nielen nevyhovujúce skládky odpadov, sklady chemikálií ale aj priemyselné, poľnohospodárske, banské a vojenské areály či železničné depá. Štát ponúka na tento druh „očistenia“ prostredia príspevky z Európskeho Environmentálneho fondu. Niektorí podnikavci tak vidia v odstránení stavby možnosť zníženia nákladov novej výstavby. Nie je to však komplexné riešenie odstránenia záťaže. Zatiaľ čo priamu hrozbu pre prostredie predstavujú areály spracovania ropy, ťažkých kovov a chemických látok, ostatné sú schopné jednoduchšej revitalizácie. Mimoriadne dôležité je, aby sa každá lokalita posudzovala individuálne a podarilo identifikovať, čo environmentálnu záťaž v danom prostredí predstavuje a čo nie. V programe sanácie ekologickej záťaže sa môže uvažovať so zachovaním stavby v prostredí a ich ozdravením.

Pod vidinou rýchlych peňazí sa počíta iba s demoláciou chátrajúcich továrni a ich nahradením novou výstavbou postavenou modernými „rýchlymi“ technológiami - tie predsa šetria peniaze, sú rýchle, všeobecne používané. Menej sa už hovorí o tom, že sú aj veľmi drahé, majú kratšiu životnosť a vyžadujú náročnú technológiu prevádzky (inteligentné budovy) aj údržby. O tom, aké kvality by mohla priniesť existujúca priemyselná štruktúra sa neuvažuje.

Veľakrát je to tým, že majitelia/investori si tento krok nevedia predstaviť. Preskakuje sa možnosť znovuvyužitia a priamo rozvíjajú už alternatívy novej výstavby, ktorá je menej náročná. Nesie so sebou však riziko invazívnej zmeny prostredia, neosobnosti, netypickosti, a jej neprijatím spoločnosťou. Zatiaľ čo stavby priemyslu, ktoré sú už súčasťou miesta (mesta) niekoľko dekád, sú jeho neoddeliteľnou súčasťou v mentálnych mapách (priestorových, navigačných, pocitových) obyvateľov.

obr. 2: Nedôslednosť územného plánu umožňuje svojvoľné zaobchádzanie s technickými pamiatkami, Bratislava - Cvernovka (jún 2012)
zdroj: foto - Jakub Ďurinda

Ničenie priemyselných pamiatok

V súčasnosti dochádza k častej demolácii priemyselných areálov, bez hlbšieho zamyslenia sa nad možnosťou ich ďalšieho využitia, či posúdenia ich prípadného celospoločenského významu. Jedným z hlavných problémov je absencia výskumnej časti projektu, z čoho analogicky rezultuje aj nekomplexnosť architektonického riešenia. Architektúra, rovnako ako etika, je konanie, kedy máme možnosť voľby. Christian Norberg Schulz vo svojej knihe Génius Loci hovorí: „Architektúra znamená zviditeľňovanie Génia Loci a úlohou architekta je vytvárať miesta naplnené významom.“ Ak vezmeme do úvahy, že takéto miesta sú na dosah, v podobe priemyselných areálov, nestačí ich už iba zviditeľniť?

Čiastkové prvoplánové riešenia

Hoci sa objavujú prípady záujmu a snahy o konverziu priemyselných areálov už aj na Slovensku, častokrát sú náhodné a nedoriešené v kontexte k svojmu okoliu. V mnohých prípadoch dochádza k ich úplnej degradácii nielen z hľadiska architektúry, ale aj významu a hodnôt. Odborná verejnosť aj obyvatelia danej lokality si často uvedomia tieto skutočnosti, spravidla keď je už príliš neskoro. Týmto nežiaducim situáciám by sa dalo predchádzať detailnejším zapracovaním problematiky priemyselného dedičstva do riešenia územného plánu a regulatívov.

Zapojenie širšej verejnosti

Úspešné opätovné využitie priemyselných budov závisí od viacerých atribútov: jeho lokalizácia, kvalita architektonického konceptu, využiteľné kapacity, výber funkcií, ekonomické pomery ... Predovšetkým závisí od ľudí, ktorí sa na tom podieľaju resp. nepodieľajú. Nevyhnutné je preto zvýšiť povedomie o dôl ežitosti priemyselných budov s vybavením, ktoré sú súčasťou kultúrneho a technologického dedičstva. Participatívne plánovanie pomáha stimulovať sociálne, ekonomické a politické rozhodnutia na ich ochranu. Je to jedna z možností, ktorá by tiež mala slúžiť ako relevantný podklad k spracovaniu Územného plánu.

obr. 3: Prezentácia návrhu revitalizácie in situ, za prítomnosti predstaviteľov samosprávy, investora, odbornej i laickej verejnosti - Elektrárňa Piešťany (máj 2012)
zdroj: foto - Ľubomír Dait

Štúdia ako nástroj overovania využitia areálov priemyselného dedičstva

Úvahy o vhodnosti zakomponovania priemyselného dedičstva sú predmetom overovacích štúdií. Potenciálne štúdie sa môžu stať podkladom pre zadanie alebo zmenu v Územnom pláne.

Najmä v problematike priemyselného dedičstva sa postupom času ukazuje, že ďalším veľmi užitočným a účinným nástrojom môže byť research by design (výskum prostredníctvom tvorby). „Výskum (research) priemyselného dedičstva by sa mal zakladať na interdisciplinárnej koncepcii, ktorá zahŕňa technické, sociálne, ekonomické a kultúrne aspekty." [6]

„Research by design" v obnove pamiatok a priemyselného dedičstva však stále patrí medzi netradičné metódy. Dopĺňajú ho všetky moderné počítačové technológie umožňujúce nielen podrobný architektonický či vedecký výskum, ale aj vizuálne preukázanie ich výsledkov. Pomocou simulácii pôsobiacich dopadov, no najmä prostredníctvom vizualizácii je možné v časovom predstihu predchádzať nepriaznivým vplyvom na danú pamiatku i na okolité prostredie.

Podklad pre zhotovenie územného plánu

Úlohou územného plánu je práve predstaviť dlhodobú stratégiu rozvoja obce. Cieľavedomým postupom môže byť naplnený dôsledne bez potreby neskorších zásahov. Výstupy overovacích architektonických štúdií môžu byť podkladom pre vypracovanie zadania územného plánu alebo návrhu na zmenu existujúceho územného plánu.

Úlohou samosprávy pri tvorbe územného plánu je sumarizovať potreby sídla, zvoliť prijateľnú formu spolupráce a zabezpečiť podklady pre vypracovanie overovacej štúdie. Ponúka sa aj možnosť pre tvorbu dlhodobejších plánov a stratégií rozvoja. Aj tie môžu byť predmetom overovacej štúdie. Prijatá stratégia rozvoja, ktorá prešla pripomienkovaním verejnosti a bola zakomponovaná do územného plánu môže byť potom rozložená opäť v spolupráci na čiastkové ciele, ktoré budú predmetom tvorby podkladových overovacích štúdií.

Úloha architekta v procese výskumu

Úlohou architekta by mala byť sumarizácia všetkých podkladov a ich následné implementovanie do výsledného návrhu, prípadne do v ariantných riešení, ktoré jediné dokážu objektívne poskytnúť odpovede aj na spočiatku nevyjasnené otázky a dohady, alebo vyvrátiť/potvrdiť prvotné hypotézy a rozšíriť tak pole vedomostí v danej problematike. Výsledky a závery výskumu by však nemal poznať len konkrétny výskumník či architekt, ale jeho závery by mali byť adekvátne odprezentované zainteresovanej odbornej i laickej verejnosti. Pretože je známe, že verejnosť rozpozná originalitu a prínos riešenia, iba ak je oboznámená s celým kontextom a procesom. Samotný výsledok sa až potom stane objektívnym a akceptovateľným, teda aj relevantným podkladom pre územný plán.

Možnosti spolupráce

Slabá informovanosť verejnosti o postupe revitalizácie industriálneho dedičstva je všeobecným nedostatkom. Neexistujú odborné pracoviská zamerané na prehodnotenie budúceho využitia doslúžilých stavieb priemyslu a takéto analýzy nevyžaduje ani žiadna platná právna norma. Východiskom by mohla byť spolupráca s univerzitným prostredím, kde výsledky výskumov by sa okamžite mohli uplatniť aj vo vzdelávacom procese. Jednou z možností je Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok na Fakulte architektúry STU v Bratislave, kde sa otázkam zachovania priemyselného dedičstva venujú už dlhodobo. Výzvou pre fakultu je sprostredkovať informáciu o tom, aký druh práce sú študenti Fakulty architektúry schopní pre prax poskytnúť. Realita ponúka viaceré formy spolupráce.

Príklady

Skúsenosť učí: kultúrne resp. priemyselné dedičstvo je najlepšie chránené ak si ho ľudia chránia sami." Ďalšia skúsenosť hovorí: „Ak ľudia vedia o niečom málo, tak sa o to nezaujímajú." [7] Na Slovensku je to stále aktuálna téma pretože medzi ľuďmi nie je zatiaľ dostatočné vžitá potreba ochrany ani možnosti využitia priemyselného dedičstva. Laickej verejnosti takmer neznáma. [8] Súčasné riešenie otázok pamiatok industriálnej éry je na Slovensku ešte len na začiatku dlhej cesty, hoci odborníci sa už viac ako 15 rokov venujú jeho výskumu, mapovaniu a definovaniu hodnôt priemyselného dedičstva. Poukázanie na možnosti úspešnej realizácie a vhodná prezentácia jej výsledkov, môžu výrazne napomôcť k lepšiemu pochopeniu problematiky priemyselného dedičstva a

následne aj jeho väčšej akceptácii odbornou i laickou verejnosťou. Prípad Elektrárne Piešťany ako aj ďalších úspešných projektov sú toho dôkazom. Vybrané zahraničné a slovenské príklady potvrdzujú, že územný plán, strategický nástroj regionálnej a regulačnej politiky, môže mať v budúcnosti priemyselného dedičstva kľúčový význam.

Manufaktura Lodž

Pozitívnym príkladom je konverzia post-industriálneho komplexu Manufaktury v Poľskom Lodži súkromným francúzskym developerom, ktorá výrazne napomohla k pozitívnej zmene obrazu mesta. Tretie najväčšie Poľské mesto Lodž zažilo svoje slávne roky v najmä v 19. storočí a to vďaka textilnému priemyslu. Jeho pád v 20. storočí však spôsobil aj pomalý úpadok mesta a odliv obyvateľov. Továreň opustila obrie priestory v samom centre Lodže. To vytvorilo predpoklady na ďalšie možnosti jeho využitia, ktoré by ukázali cestu a dali nádej aj pre ďalšie zmeny. Vďaka dobre premyslenej marketingovej stratégii sa historická Manufaktura stala novým moderným centrom mesta.

Koncepciu programovo-priestorových zmien z roku 1993 obsahujúcu taktiež odhad majetku celého podniku vypracovala skupina študentov z oddelenia Sarp. Východiskové podklady tohto zmapovania nepredpokladali celkové odstránenie priemyselnej funkcie. Uvádzali ponechanie niekoľkých objektov rozmiestnených v severno-východnej časti komplexu, spojených z procesom finálnej úpravy tkanín. V tom istom roku bol schválený územný plán mesta Lodž, ktorý časť predmetného areálu označil na „konverziu areálu skladov, výhybiek na mestskú zeleň, spojenú s primeraným zakomponovaným zachovalých objektov a určením ich funkcie na nerušivé s rekreačným charakterom ako súčasť tzv. „Zeleného kruhu mesta.“ Pre ostatnú plochu fabriky ÚP určoval: „povinnú adaptáciu priemyselného komplexu s možnosťou zmeny na funkciu nepriemyselnú so zachovaním urbanistickej skladby i formy stavieb a následnou konzervačnou ochranou“.

obr. 4: Obraz Manufaktury si získal priazeň obyvateľov aj ako nový symbol mesta (apríl 2012)
zdroj: foto - Tomasz Krotowski

Elektráreň Piešťany

Prípad starej Piešťanskej elektrárne je iný. Územný plán tu od začiatku vyžadoval osadenie funkcie občianskej vybavenosti. Výsledky študentskej architektonickej súťaže potvrdili vhodnosť funkcie navrhnutej investorom. Študenti prišli s návrhom, v ktorom ponúkli možnosť zakomponovania existujúcich štruktúr nielen starej elektrárne, ktorá už bola vyhlásená za NKP, aj ostatných budov areálu bezprostredne nadväzujúcich na pôvodnú produkciu pre nové vzdelávaco-kultúrne centrum. Komplexné riešenie ponúknuté návrhom sa stalo podkladom pre realizáciu, ktorá v súčasnosti prebieha.

obr. 5: Víťazný návrh konverzie areálu Elektrárne Piešťany na edukačné centrum (január 2009)
zdroj: autori - Michal Ganobjak, Vladimír Hain

Bývalé Zoborské kasárne v Nitre

Podobný prístup prípravy zvolilo aj mesto Nitra pri návrhu koncepcie revitalizácie opusteného vojenského areálu. Mestské zastupiteľstvo schválilo v roku 2010 predbežnú zonáciu územia, ktorá potom slúžila ako podklad k vypracovaniu ideových štúdií a medzinárodnej študentskej architektonickej súťaže. Prostredníctvom útvaru hlavného architekta sa mesto v priebehu dvoch rokov aktívne zúčastňovalo jednotlivých hodnotiacich komisií pri vypracovaní podkladov pre ďalšie workshopy spojené s participatívnym plánovaním. S čiastkovými výsledkami je tak pravidelne oboznamované, má ich k dispozícii a pomáha aj pri ich prezentácií širokej verejnosti. S týmito predpokladmi časom môže pristúpiť k objektívnemu vypracovaniu a schváleniu územného plánu zóny.

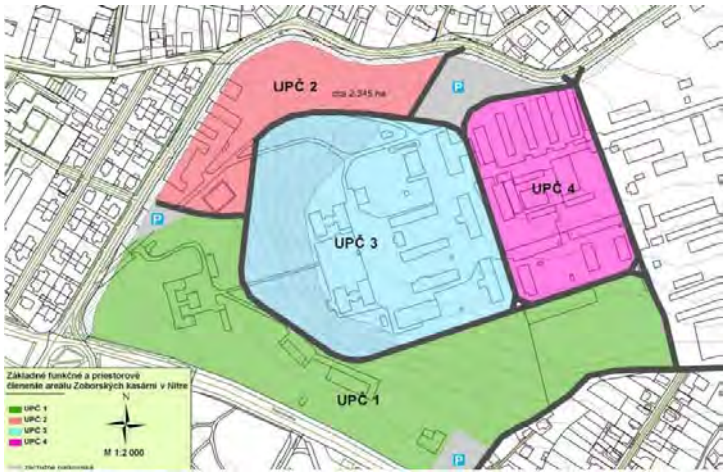

obr. 6: Návrh základnej koncepcie funkčného využitia vo väzbe na priestorové členenie areálu Zoborských kasární v Nitre (október 2009)
zdroj: Mestský úrad v Nitre

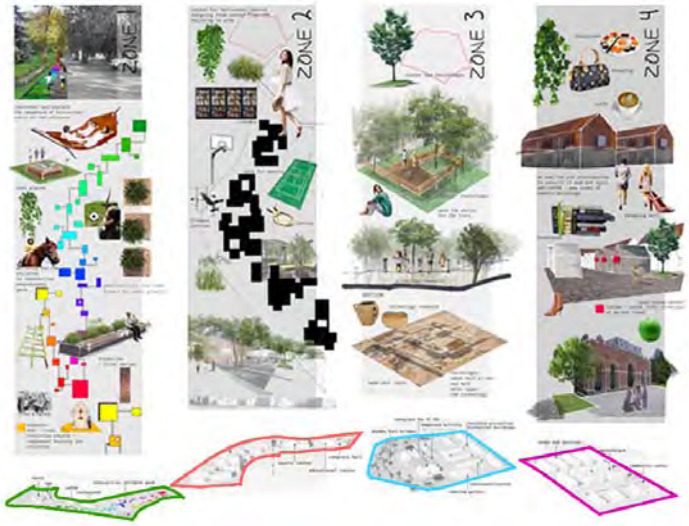

obr. 7: Študentský súťažný návrh na revitalizáciu zón kasární v Nitre - 1. cena (február 2012)
zdroj: Dubeňová Ľubica, Bašová Michala - FA STU BA

Špania dolina - Piesky

V niektorých prípadoch snaha o hľadanie vhodnej náplne vychádza z oboch strán. Tak tomu bolo pri projekte revitalizácie bývalej baníckej osady Piesky pri Španej doline. Spolupráca FA s občianskymi združeniami Geomontánneho parku a Permon, ktoré sa snažia o prezentáciu banskej minulosti tohto regiónu Slovenska viedla k systematickému dokumentovaniu zachovaných torzálnych zvyškov bývalej banskej a hutníckej činnosti a k sérii študentských štúdií na ich nové využitie. Diplomová práca revitalizácie z roku 2011 v širšom meradle slúži ako podnet pre ďalšie kroky v rozširovaní náučných chodníkov Geomontánneho parku a prezentácie bohatej banskej minulosti. Snaha je vyhlásiť celú lokalitu za chránenú a pritiahnuť novou náplňou turistický ruch. Ponuku turistom obohacuje okrem prezentácie baníctva hlavná náplň Nových Pieskov - centrum environmentálnej výchovy - Enviropark. Práca môže byť potenciálnym podkladom pre zmenu v Územnom pláne obce.

obr. 8: Diplomový projekt ako potenciálny podklad pre územný plán, Špania dolina - Piesky(jún 2011)
zdroj: autor: Michal Ganobjak

Zhrnutie

To, že v rámci pamiatkovej obnovy priemyselného dedičstva, prvé lastovičky kvalitných realizácii sa ozývajú už aj v našich podmienkach, je vďaka zodpovednej a intenzívnej interdisciplinárnej spolupráci a komunikácii odborníkov s regionálnymi inštitúciami a z ástupcami miest. Vďaka dôslednému uplatňovaniu metód ako je Research by Design, analýz a vyhodnocovania projektovaných dopadov, alebo nemenej dôležitej, im predchádzajúcej, inventarizácii architektonických prvkov a detailov, vypracovanej nezávislými odborníkmi sa v úspešných prípadoch podarilo nájsť vyhovujúce a udržateľné riešenie. Avšak tieto aktivity zatiaľ závisia len od individuálnej iniciatívy a ochoty investorov. Z pozície uplatnenia v praxi by bolo vhodné, aby sa tieto metódy stali pre územný plán záväzné, pretože z hľadiska získavania údajov a postupov, ako jedny z mála zabezpečujú objektívnu tvorbu, výrazne napomáhajú starostlivosti o priemyselné dedičstvo v duchu zachovania lokálnej kultúrnej diverzity.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] TICCIH - The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage - založená v roku 1999
[2] Medzinárodná Charta o ochrane a obnove pamiatok a pamiatkových sídel - Benátky (1964), In: preklad - ŠUJANOVÁ, O.: Ochrana pamiatok, medzinárodné dohovory, odporúčania, charty a rezolúcie., Bratislava : Videopress MON, 1982, S. 307, metodická príručka str. 178
[3] HUSÁK, V. in Metodológia obnovy architektonického dedičstva., Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2001, Zborník - vedecký seminár str. 152 - 153, ISBN 80 - 227 - 1446 - 1
[4] Charta industriálního dědictví - The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage, Nižný Tagil 2003. Dostupné na internete: < http://vcpd.cvut.cz/index.php?menuID=40>.
[5] KRÁĽOVÁ, E.: 2010. Stopy priemyselného dedičstva na Slovensku. Bratislava : Slovenská technická univerzita v Bratislave, 2010. 240 s. ISBN 978-80-227-3308-3.
[6] Kolokvium venované priemyselnému dedičstvu, Le Creusot, Francúzko 1976, článok 1.2
[7] MIHELIČ, B.: DEKD - The yuropean Heritage Days, Institute for the Protection of Cultural Heritage of Sloveni, coordinator: BOŽNAR & PARTNER, bouletin, printed by:SCWARZ, 8. pages
[8] PÁSZTOR, P.: Úvod k oponentúre dizertačnej práce na tému Industriálne dedičstvo, TUKE (2011)

Ing. arch. Vladimír HAIN, Ing. arch. Michal GANOBJAK
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: vladimirhain@gmail.com, ganobjakm@gmail.com
tel.: (VH) 0904 471 618, (MG) 0910 970 673

PhDr. Karol Závodský

Občianske združenie Mudrochov mlyn, Dechtice

Mudrochov mlyn – súčasnosť pre budúcnosť.

Abstrakt: Objekty valcového vodného tzv. Mudrochovho mlyna prestavujú špecifický obytno-hospodársky a výrobný areál, dokladajúci vývoj výrobnej technológie v nadväznosti na špecifické miestne a historické a spoločensko-hospodárske podmienky. Predstaviteľom významných hodnôt je celkový pôvodný výraz, hmota, dispozícia, riešenie fasád všetkých objektov v stave ustálenom do polovice 20. storočia. Ide o technické dielo s významnou historickou, architektonickou a urbanistickou hodnotou [1].

Kľúčové pojmy: národná kultúrna pamiatka, obnova mlyna, ekonomická sebestačnosť

Úvod

Vodný mlyn, známy pod m enom ako **Mudrochov mlyn**, sa n achádza v Dechticiach, v severozápadnej časti západného Slovenska pod úbočím Malých Karpát na ceste medzi Smolenicami a Vrbovým a do Trnavy. Obec s počtom obyvateľov 1848 leží v Podunajskej nížine na okraji Trnavskej pahorkatiny na juhovýchodnom úpätí Malých Karpát pri konci plytkého údolia potoka Blava, ktoré sa tu otvára do Trnavskej tabule. Praveké osídlenie územia obce je doložené sídliskovými nálezmi z doby bronzovej i laténskej. Prvá písomná zmienka o obci je z roku 1258. Historický názov sídla sa vyvíjal v podobe villa Degce (1258), neskôr ako Dekte (1280), Dechta (1449), Dyecthycz (1553), Dechticze (1773); po maďarsky Dejte, nemecky Dechtitz, latinsky villa Degce. Územie poddanskej obce patrilo hradnému panstvu Dobrá Voda a od 16. storočia získala obec privilégia a vyvíjala ako zemepanské mestečko. V tej dobe sa tu usadil Habáni a rozvíjali hrnčiarstvo. Časť Dechtíc bola podľa potoka Blava určitú dobu rozdelená medzi Bratislavskú a časť do Nitrianskej župy. Ale od 1884 už bola súčasťou Bratislavskej župy [2].

Areál Murdochovho mlyna je vedený ako chotárny názov. Svojim situovaním v rámci obce a rozložením na parcele má charakter samostatnej usadlosti. Mlyn s areálom s najväčšou pravdepodobnosťou vznikol najneskôr koncom 18. resp. na prelome 18. a 19. storočia. Stavebno-historický charakter zachovaných prvkov hospodárskeho objektu a obytnej časti mlyna – riešenie okien, maľované šambrány, pruské klenby a zachované fabióny poukazujú práve na koniec 18. resp. začiatok 19. storočia. Mlyn je jednoznačne zachytený na mape 2. vojenského mapovania Uhorska z roku 1838. Na mape 1. je severne od obce zaznačený mlynský objekt, situovaný v mierne odlišnej pozícii, ako na mladšom mapovaní, ale vzhľadom na často výraznú schematickosť tohto mapovania snáď zakreslený mlyn môžeme stotožniť s riešeným areálom.

vojenské mapovanie – rok 1837

obr. 1: II. vojenské mapovanie
zdroj: archív Pamiatkový úrad v Bratislave

historická mapa – viditeľné ešte aktívne severné koryto potoka

obr. 2: katastrálna mapa – rok 1898
zdroj: Kartografický ústav v Bratislave

Predmetom ochrany valcového vodného Mudrochovho (predtým Neuvirtov) mlyna je jeho areál, ktorý sa sk ladá z mlyna s obytnou časťou, včelína a hospodárskej budovy so situovaním na danej parcele. Mlyn, hospodárska budova včelín sú autenticky zachovanými stavbami areálu, ktorý má doloženú svoju existenciu od 18. resp. začiatku 19. storočia s úpravou na moderný vodný mlyn v roku 1933, kedy sa zmenil vodný pohon s použitím turbíny (dnes už neexistujúcej) a kde sa okrem mletia zrna na múku opravovali časti valcov z mlecích súprav, nie len vlastného mlyna, ale aj iných mlynov z okolia. Celý areál je od roku 1948 nezmenený – bez zásadných úprav či prestavieb. Najstaršie objekty areálu sú objekt mlyna pozostávajúci z obytnej a výrobnej časti a dvojkrídlová hospodárska budova na južnej strane dvora. Mlyn vznikol pôvodne ako kolesový s jedným vodným kolesom na vrchnú vodu, čo dokazuje zamurovaný otvor na hriadeľ kolesa situovaný približne v strede severnej fasády a vyplýva to aj zo starších katastrálnych mapovaní. Tento objekt prešiel počas svojej existencie najvýraznejšími úpravami a zmenami, ktoré si vyžiadala jednak modernizácia výrobnej technológie, jednak prispôsobovanie obytnej časti vývoju bežného štandardu bývania. Najvýraznejšia zmena, odrážajúca sa na objekte mlyna a na celom areáli bola prestavba v 30. rokoch 20. storočia, keď bol upravený náhon pozdĺž mlynského objektu, vybudovaná turbína a pristavaná dielňa so strojom na ryhovanie valcov mlynských stolíc. Hospodárska budova však od svojho vzniku prešla minimálnymi stavebnými zmenami, najvýraznejšia bola výstavba prešovne a p ivnice v jej severnej časti v medzivojnovom období 20. storočia. Najmladšou súčasťou areálu mlyna je objekt včelína postavený v 50. rokoch 20. storočia v západnej časti areálu a je unikátom na Slovensku, ktorý je tiež zapísaný za národnú kultúrnu pamiatka [3].

obr. 3: Včelín – celkový pohľad
zdroj: fotoarchív Karol Závodský

obr. 4: Včelín – detailný pohľad
zdroj: fotoarchív Karol Závodský

„Včelín je autentickým a originálnym dielom niekdajšieho majiteľa mlyna, ktorý popri svojej hlavnej činnosti mlynára sa venoval aj včeláreniu. Je osobitným typom pevnej a nehnuteľnej „poľnohospodárskej“ budovy, ktoré patrili k domom i usadlostiam na vidieku. Pod strechou je pás s vyrezávaným nápisom: *S pilnosti sa šťastie robí, lenivosť len biedu plodí.* Jednotlivé obrazce v obdĺžniku znázorňujú: Horný rad – zľava – juhu doprava – sever: kľúč, včela, kalich, slovenský znak, budovu s arkádami (kaštieľ?), delo, harfu, ihličnatý strom. Dolný rad – časť ozubeného kolesa, 8-cípu hviezdu s 3-mi esovitými ornamentmi, zväzok klasov, znak s nápisom SEK v strede, srdce prekrížené kľúčom a mečom, 1x nezachovaný ornament, lipová vetvička a pluh. Svojim utilitárnym riešením a vysoko výtvarno – estetickým stvárnením je ojedinelým typom „malej- veľkej“ ľudovej architektúry i technického diela, ktorý dnes poznáme ako kočovný voz – maringotku, alebo rôzne typy úľov i veľký včelín v Múzeu včelárstva na Včelárskej paseke v Kráľovej pri Senci či z filmu Tisícročná včela” [4].

Najstarším písomným dokladom k mlynu, uloženým Trnave na katastrálnom úrade majetkový výpisu z roku 1883 s číselným zápisom mlynu a pozemkov, staršie podklady nie sú zatiaľ evidované. Parcelný protokol z roku 1894 uvádza ako vlastníkov mlyna Nándora (Hainricha) Neuvirtha a Paulínu Neuvirthovú, stav z tohto protokolu je zachytený na parcelnej mape z roku 1898. V roku 1904 nadobudla vlastníctvo mlyna rodina Mudrochová, ich vlastníctvo dokladá aj evidencia priemyselných

listov v roku 1939, a potomkovia tejto rodiny vlastnia usadlosť aj v súčasnosti. Areál mlynskej usadlosti Mudrochov mlyn pozostáva v súčastnosti zo 4 objektov, z mlynskej budovy s výrobnou a obytnou časťou, hospodárskej budovy, zvyškov vodného náhonu a včelína. Areál vodného mlyna je nositeľom hodnoty autenticity, veku, čiastočne funkčnosti, dokumentu stavebno-historického a technologicko-historického vývoja, hodnoty architektonickej, urbanistickej, remeselno-umeleckej, hodnoty jedinečnosti a hodnoty s prostredím [5].

obr. 5: Dom mlyna – čelný pohľad
zdroj: fotoarchív Karol Závodský

obr. 6: Dieľňa – celkový pohľad
zdroj: fotoarchív Karol Závodský

Z hľadiska najstaršej stavebnej podoby areálu je najautentickejšie zachovaný hospodársky objekt, ktorý od s vojho vzniku prešiel minimálnymi stavebnými úpravami a napriek svojmu značne narušenému stavebno-technickému stavu sa na ňom zachovalo množstvo pôvodných konštrukčných a stavebných riešení. Mlynský objekt a hnacia sústava svojou súčasnou podobou dokumentujú bohatý stavebno-historický vývoj, vyplývajúci s modernizácie výrobnej technológie, zmien spôsobu bývania a rozvoja hospodárskych činností remeselníckej rodiny. Predmetom ochrany pamiatkových hodnôt, ktorých nositeľom je areál, je jeho pôvodná objektovo-dispozičná a hmotová skladba pozostávajúca z mlynského objektu, hospodárskej budovy, včelína a zachovaných častí hnacej sústav – náhonu. Predmetom ochrany sú aj zaniknuté konštrukčné riešenia, čo sa týka najmä zastrešenia hospodárskeho objektu a častí náhonu a hnacej sústavy, ktoré sú doložiteľné na základe zachovalých analogických konštrukcií, či čistí pôvodných konštrukcií a ich náznakov, ďalej doložiteľných na základe dobovej technickej a fotografickej dokumentácie, či pamiatkovým výskumom. Predmetom ochrany sú aj všetky zachované prvky dokumentujúce stavebno-historický objektov, najmä mlynskej budovy a technologicko-historický vývoj výrobnej technológie. Zároveň je potrebné zachovať pôvodný výraz, hmotu, dispozíciu , riešenie fasád objektov v stave ustálenom do polovice 20. storočia. Významnú hodnotu predstavujú všetky zachované prvky pracovnej technológie a všetky zachované technické zariadenia, aj ich časti z obdobia pred polovicou 20. storočia [6].

obr. 7: Mlynica – vnúrný a čelný pohľad
zdroj: Fakulta architektúry STU

obr. 8: Mlynica – pohľad z dvora
zdroj: Fakulta architektúry STU

Zámer obnovy vodného mlyna Mudrochov vychadza aj z diplomových prác študentov Slovenskej technickej univerzity v Bratislave, Fakulta architektúry, študujúcich na Ústave dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok a na Ústave ekológickej a experimentálnej architektúry. Adaptácia vodného mlyna Mudrochov vychádza z práce Ing. arch. Petronely Pagáčovej.

Abstrakt sprievodnej správy práce Bc. Petronely Pagáčovej

Obec Dechtice je situovaná p od úpätím Malých Karpát, asi 19 km severovýchodne od mesta Trnavy. Riešený objekt mlyna rodiny Mudrochovcov sa nachádza na okraji intravilánu, severozápadne od centra obce. Už v minulosti zaujímali Dechtice v rámci regiónu výsadné postavenie obce s kvalitnou odrodou vín, či známym veľkým habánskym dvorom, ktorého produkcia džbánov siaha až do 16. storočia. Nachádza sa tu kaštieľ rodu Pálffyiovcov, neskôr rodiny Erdődyiovcov , čo svedčí o istej obľube a záujme o túto lokalitu už v minulosti. V rámci katastra tu možno nájsť mnohé zaujímavosti ako napríklad zrúcaninu kláštora a kostola sv. Kataríny, vzácnu románsku kaplnku (Kostol všetkých svätých), pozostatky malokarpatskej úzkorozchodnej koľajničky grófa Erdődyho ako vzácnu technickú pamiatku. Dechtice sú však známe aj ako pútnické miesto zjavení a za zmienku stojí i miestny kameňolom a tzv. Jánošíkova skala. Z podhľadu širších súvislostí sa obec nachádza v v centre trás turistických cieľov (Smolenice – hrad a jaskyňa Driny, Dobrá Voda – hrad a pamätná izba Jána Hollého, Buková – hrad Ostrý Kameň, Chtelnica – priehrada, kaštieľ, Lančár – Kostol Sv. Archanjela Michaela, kaňonovitá dolina Hlboča, Vrbové – šikmá kostolná veža, synagóga, kláštor, kúria Mórica Beňovského, kúpeľné mesto Piešťany, Dolná Krupá – kaštieľ , expozícia venovaná L.van Beethovenovi, Brezová pod Bradlom a pod.) Z toho vyplýva, že aj samotná obec Dechtice má veľký potenciál zapojiť sa do takejto turistickej siete a zatraktívniť sa v širšom spoločenskom povedomí. Areál mlyna rodiny Mudrochovcov predstavuje typickú hospodársku usadlosť , ktorej vznik možno datovať do obdobia 18. storočia. Na pozemku prístupného zo severozápadu sa nachádzajú tri objekty. Mlynica s obytnou časťou, hospodársky objekt a objekt včelína. V areáli sa ďalej nachádza hospodárska časť s ornou pôdou a malý jablčný sad. Návrh flexibilne reaguje na špecifické požiadavky zadania. Zámer investora bola adaptácia celého areálu pre školiace, ubytovacie a expozičné účely. Vzhľadom nato, že areál má zvláštne a cenné hodnoty, a teda i zámer na vyhlásenie národnej kultúrnej pamiatky, bolo potrebné, aby boli pri navrhovaní zohľadnené princípy pamiatkovej ochrany. Poslednou požiadavkou bola integrácia a využitie alternatívnych zdrojov energie. Tieto požiadavky sa stali smerodajnými pri rozvíjaní hlavnej idei návrhu. Charakterizuje snaha o pokračovanie súladu s okolitým prostredím a prírodnými podmienkami, ktoré sú charakteristické, a ktorej znaky možno nájsť v celom areály mlyna. Vlastný vstup do takéhoto pamiatkovo chráneného prostredia je v čo najväčšej miere minimalistický a potlačený, pretože prvoradými vo výraze aj dominancií sa tu stávajú pôvodné objekty.

obr. 9: Hospodárska budova – návrh po rekonštrukcii
zdroj: Fakulta architektúry STU, práca Ing. arch. Petronela Pagáčová

Na druhej strane návrh hľadá kompromis medzi novotvarom a jeho presadením sa v priestore v konfrontácií s okolím. Vzhľadom na požiadavku začlenenia ekologických princípov do návrhu sme sa rozhodli pre nasledovné riešenia. Objekt mlynice a obytnej časti ako národná kultúrna pamiatka bude privedená do štandardu nízkoenergetického domu pridaním izolačnej roviny zo strany interiéru. Použité budú výhradne materiály na prírodnej báze – konopné rohože. Hrúbka izolácie je min. 5O mm. Zateplený bude aj krov oboch častí s vyššou hrúbkou pridanej izolácie. Navrhovaný objekt podzemnej architektúry je riešený ako pasívny dom. Využíva pasívne solárne zisky, princíp akumulácie a systém prirodzeného priečneho prevetrávania. Celý areál bude zásobovaný energiami z centrálneho TZB. V areáli bude nainštalovaná aj mikroelektráreň, ktorá bude pokrývať potrebu elektrickej energie mlyna. Táto technológia využíva princíp pôvodného mlynského náhonu. Voda však bude privádzaná na pozemok pozdĺž rieky potrubím a vypustená až na hranici pozemku do prívodného dreveného žľabu, ktorý vyústi v pôvodnej turbínovni, kde bude nainštalované nové vodné koleso [7].

Aktivity **Občianského Združenia Mudrochov Mlyn,** ktoré bolo zaregistrované 8.januára 2010 na Ministerstve vnútra SR, so sídlom v areáli Mudrochovho mlyna v Dechticiach, smerujú k podpore a ochrany kultúrnych a spoločenských hodnôt. Občianske združenie Mudrochov Mlyn je dobrovoľné združenie vlastníkov nehnuteľností mlyna Mudrochov a občanov Slovenskej republiky starších ako 18 rokov v zmysle zákona č. 83/1990 Z.z. a násl. . Občianske združenie Mudrochov Mlyn vystupuje ako samostatný subjekt k iným organizáciám sledujúcim podobné ciele v Slovenskej republike a zahraničí. Hlavným cieľom Občianskeho Združenia Mudrochov Mlyn (ďalej len „OZ MM“) je záchrana mlyna a priľahlých hospodárskych stavieb pochádzajúce z prelomu 18. a 19. storočia nachádzajúcich sa na Liste vlastníctva č. 223 a LV 2426, Katastrálne územie Dechtice, Okres Trnava, Slovenská republika, získanie statusu národnej kultúrnej pamiatky pre daný objekt, ako aj zachovanie existujúcich artefaktov pre budúce generácie, zriadenie Múzea mlynárstva a tradičných remesiel z Dechtíc a iných oblastí, ako aj zriadenie etnografického múzea. Zachovanie pôvodných stavieb, stavebných postupov a prác pri realizácií obnovy objektu v podpore rozvoja vedy a výskumu primárne v oblasti architektúry a stavebníctva, ako aj šírenie dosiahnutých výsledkov prostredníctvom internetu, www.mudrochovmlyn.sk, prípadne iným vhodným verejným spôsobom.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] PhDr. Katarína Kosová: Oznámenie o zápise národnej kultúrnej pamiatky do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Bratislava 2011. s.1- 2. č.j.: PÚ-11/1462-6/9261/KTL

[2] PhDr. Karol Závodský, Ing. arch. Husovská Ľudmila: Podklady k vyhláseniu vodného mlyna v Dechticiach s areálom za národnú kultúrnu pamiatku. Bratislava 2011. s.1- 2.

[3] PhDr. Karol Závodský, Ing. arch. Husovská Ľudmila: Podklady k vyhláseniu vodného mlyna v Dechticiach s areálom za národnú kultúrnu pamiatku. Bratislava 2011. s.3- 6.

[4] PhDr. Karol Závodský, Ing. arch. Husovská Ľudmila: Podklady k vyhláseniu vodného mlyna v Dechticiach s areálom za národnú kultúrnu pamiatku. Bratislava 2011. s.15- 16.

[5] Ing. arch. Gbriela Kvetanová: Vyjadrenie k pamiatkovým hodnotám objektu Mudrochov mlyn. Bratislava 2009, s. 1 – 2 TT-09/1726-2/7272/ČAN

[6] Ing. arch. Gabriela Kvetanová: Vyjadrenie k pamiatkovým hodnotám objektu Mudrochov mlyn. Bratislava 2009, s. 1 – 2 TT-09/1726-2/7272/ČAN

[7] Ing. arch. Petronela Pagáčová: Adaptácia mlyna na kultúrno-spoločenské účely. Fakulta architektúry STU, Bratislava 2011, s. 1 – 4

PhDr. Karol ZÁVODSKÝ
Občianske združenie Mudrochov mlyn, Dechtice
Dechtice 259, 919 53 Dechtice
www.mudrochovmlyn.sk
e-mail: zavodsky2001@yahoo.com
tel.: 0915 239 037

Ing. arch. Anna SOROČINOVÁ

Ing. Jozef SOROČIN

Komenského 27, Košice

Historické chronogramy versus novodobé reklamy v centrách miest.

Abstrakt: Pre nové vizuálne umenie, podujatia typu „Street art communication“ alebo „Open air action“ sú prirodzenou kulisou historické budovy a ich fasády. Zámerom príspevku je na príklade miest Košice, Levoča a Bardejov pripomenúť posolstvo historických textov na budovách v kontexte so súčasnými trendmi informačnej spoločnosti.

Kľúčové pojmy: Pentapolitana, chronogramy, orbis pictus, piktogramy, reklamy

Európske hlavné mesto kultúry a Pentapolitana

V septembri 2008 získalo mesto Košice, ako prvé na Slovensku, prestížny titul Európske hlavné mesto kultúry pre rok 2013. V rámci výnimočného projektu Pentapolitana sa na základe obnovenej kultúrnej spolupráce piatich historických miest Košice, Prešov, Levoča, Bardejov a Sabinov uskutočnia významné podujatia aj v otvorenom verejnom priestore. Aké posolstvo zanechali texty na fasádach budov v mestách Košice, Levoča a Bardejov a čo ponúka dnešná inflácia informácií?

Pentapolitana a latinčina

Ak chceme pochopiť posolstvo historických textov, zamyslime sa nad ich významom v origináli. Latinský názov Pentapolitana znamená Spolok piatich miest (Quinque civitates superiores) - Košice, Prešov, Sabinov, Bardejov a Levoča. Mimochodom, autorom významného historického náboženského textu ***Vyznanie piatich miest* (*Confessio Pentapolitana*)** bol humanista a rektor (riaditeľ) slávnej mestskej školy v Bardejove, miestny rodák ***Leonard Stöckel*** (1510–1560). [2]

Latinčina je úžasným zdrojom poznania antickej, kresťanskej aj svetskej kultúry dvoch tisícročí, vrátane dnešnej. Kolískou kresťanskej latinskej literatúry je Africké Kartágo, nie *Urbs aeterna* (Večné mesto). Tertulián (160–220) tu v r. 197 napísal svoje hlavné dielo *Apologeticum* (Obhajovací spis). Zaviedol kľúčové pojmy z gréčtiny: *clerus, evangelium, ecclesia* a označil Otče náš (*Pater noster*) za „*Breviarium totius evangelii*“ (Celé evanjelium v skratke). [1]

Nový, záväzný preklad Biblie z hebrejských a gréckych originálov do latinčiny – známej pod názvom *Vulgata* (*vulgus* = ľud) – pripravil sv. Hieronym (347?–420?) v Betleheme. Vývoj cirkevnej latinčiny rozhodujúcou mierou ovplyvnil aj jeho súčasník ***sv. Augustín*** (354–430), biskup v Hippo, blízko Kartága, najväčší cirkevný učiteľ 1. tisícročia. Samotné ***Vyznania (Confessiones) sú prvým autobiografickým dielom vo svetovej literatúre vôbec.*** Jeho brilantnú dialektiku a rétoriku zároveň vyjadruje aj myšlienka: „*Amandi deum modus est sine modo*“ (Miera milovať Boha je bez miery, *Sermo Dolbeau* 11,9).

Aj Martin Luther (1483–1546), ***Philipp Melanchthon*** (1497–1560) - „pravá ruka Luthera”, *Praeceptor Germaniae* (Učiteľ Nemecka), autor vierovyznania ***Confessio Augustana*** a Ján Kalvín, pôvodne Jean Cauvin (1509–1564) - zakladateľ reformovanej cirkvi, písali v latinčine. Teologický základ Luteránskej cirkvi tvorí ***Augsburské vyznanie***. Odtiaľ skratka v slovenčine: a. v. Prvýkrát bolo slávnostne prečítané na Ríšskom sneme v bavorskom Augsburgu 25. júna 1530 cisárovi Karolovi V. a ríšskym stavom v nemčine a následne cisárovi odovzdané v latinčine. (*Confessio* = Vyznanie viery, *Augusta Vindelicorum* = lat. názov mesta Augsburg, založeného v r. 15 pred Kr.) [2]

Chronogramy a historické nápisy v mestách

Latinčinou možno stručne a vtipne vyjadriť pravdivú myšlienku, napr.: *MODICUS CIBI - MEDICUS SIBI* (Striedmy v jedle, sám sebe lekárom). Dokonca písmená nápadito a účelovo kombinované s číslami priamo v texte obsahujú presný zápis času, ktorý sa volá chronogram. Latinčina obsahuje sedem znakov na vyjadrenie čísel: I= 1, V=5, X=10, L=50, C=100, D=500, M=1000.

Ak sú v texte zvýraznené tučne, väčším písmom alebo farebne, ich súčet udáva významný dátum, ktorý súvisí s danou budovou, osobou, udalosťou, pamätníkom, zvonom, knihou a pod. Najviac chronogramov sa zachovalo z baroka, z 1. pol. 18. st. Pravý chronogram je, ak sa spočítajú všetky vyššie uvedené znaky na označenie čísiel, ktoré sa v texte vyskytujú a zároveň sa aspoň jeden znak nachádza v každom slove.

Košice – príklady chronogramov a nápisov

V Košickej mestskej pamiatkovej rezervácii je zachovaných a v súčasnosti aj reštaurovaných niekoľko pozoruhodných chronogramov a nápisov so vzácnym posolstvom.

Seminárny kostol - nápis nad hlavným vstupom

V roku 2010 bol obnovený chronogram nad hlavným vstupom do Seminárneho kostola (bývalého františkánskeho).

CONSPICITE, PROGREDITVR
QVASI AVRORA MARIA

Vzhliadnite hore,
Mária sa blíži ako ranné zore

Z počtu rímskych čísiel v texte sa dá ľahko vypočítať letopočet: Ix5 + Vx3 + Xx0 + Lx0 + Cx2 + Dx1 + Mx1 = 1720. V barokovom štýle vtedy prestavali pôvodne gotické priečelie. [1]

Umiestnenie chronogramu nie je náhodné - denne možno vnímať v pozadí ranné svitanie ... (!)

Dominikánsky kláštor - chronogram nad portálom

pIa LIberaLItate * PVbLICI
et prIVata seDVLItate ornatVM *P správne p

Ozdobené zo zbožnej dobročinnosti verejnosti
a súkromnej horlivosti

Kontrolný súčet: Ix7 + Vx 4 + Lx4 + Cx1 + Dx1 + Mx1 = 1827

(rok dekorácie hlavného vstupu do kláštora)

Motto rádu: *Laudare, Benedicere, Praedicare* (“Chváliť, velebiť , kázať”)

Členovia (členky) rádu majú za menom skratku OP (*Ordo Praedicatorum* = Rád kazateľov).

Stručná história: r. 1230–41 založenie konventu r. 1556 – katastrofálny požiar, dominikáni opúšťajú Košice r. 1697 – opätovné založenie konventu, činnosť obnovená o rok r. 1950 – akcia „K“ – zrušenie

rádov r. 1990 – obnovená činnosť Dominikánsky kostol je najstarším kostolom v Košiciach, bol postavený okolo r. 1290 Konvent sestier dominikánok blahoslavenej Imeldy, je zriaďovateľom Gymnázia sv. Tomáša Akvinského, Zbrojničná 3 v Košiciach (1991), www.gta.sk. [2]

Kostol premonštrátov - chronogram v intreriéri

Kostol je barokovým skvostom Košíc! Na mieste terajšieho kostola bolo v stredoveku sídlo kráľovskej komory, tzv. Kráľovský dom (lat. *Domus regia*). Tu sa v noci zo 6.–7. sept. 1619, odohrala tragédia – počas protihabsburgského povstania, ktoré viedol Gabriel Betlhen, boli umučení Marek Križin, kanonik metropolity Ostrihomskej kapituly a dvaja jezuiti, Melicher Grodecký a Štefan Pongrác.

Vodcov vzbúrencov cisárske vojsko popravilo. Len jedného spomedzi nich, Františka Rákócziho I., vykúpila jeho matka Žofia Báthoryová, manželka Juraja Rákócziho II., (František Rákóczi II. bol jej vnukom).

Grófka Žofia na znak vďačnosti za záchranu syna a kajúcnosti za smrť troch košických mučeníkov financovala novostavbu kostola. Postavili ho v priebehu 10 rokov (1671–81). Ako vzor slúžil materský kostol Rádu jezuitov, rímsky Il Gesù *(tal. Ježiš)*. Ten začali stavať v r. 1568 a posvätený bol v r. 1584. V baroku sa stal neprekonateľným vzorom pre katolícke kostoly na celom svete.

Pápež Ján Pavol II. Troch košických mučeníkov vyhlásil za svätých počas historickej návštevy mesta Košice 2. júla 1995. Ich pamiatka sa slávi 7. sept. v celej Cirkvi.

Názvy kostola a prvá univerzita

– ***Kostol Najsvätejšej Trojice.*** Je zasvätený tomuto patrocíniu; na priečelí je venovanie: *HONORISS TRINITATIS* (Na počesť Najsvätejšej Trojice) – sviatok: 1. nedeľa po Turíciach.

– ***Kostol gymnáziálny, univerzitný. Jezuiti založili gymnázium a biskup Benedikt Kisdy (1598–1660) založil v r. 1654 jezuitské kolégium, ktoré bolo v r. 1657 po výšené na Academia Cassoviensis. Cisár Leopold I. ju v r. 1660 potvrdil ako univerzitu s teologickou, filozofickou a právnickou fakultou.*** V roku 1773 bol zrušený jezuitský rád a obnovený v r. 1814. Univerzita pripadla štátu a bola premenovaná na *Academia Regia* – stala sa pobočkou univerzity v Budíne, s právom promovať. V r. 1850 sa *Academia Regia* zmenila na Právnickú akadémiu. Pod týmto názvom pôsobila do roku 1921**.** Kostol takto slúžil študentom. Jezuitom patril do r. 1773, potom bol v správe Farnosti Dómu sv. Alžbety.

– Kostol Premonštrátov. Tento rád ho prevzal v škol. r. 1811/12, keď začal vyučovať na tunajšom gymnáziu. Komunisti r. 1950 rády zrušili, premonštráti sa do Košíc vrátili v r. 1997.

– ***Maďarský kostol***. Je pokladaný za „hlavný“ kostol maďarsky hovoriacich katolíkov v Košiciach.

Chronogram na kupole pred svätyňou

Ctihodní najdôstojnejší páni
Na počesť Najsvätejšej Trojice
postavila Sofia Báthory
Po stáročia biela.
Z peňažných darov brata Alberta
a iných podpôr začatá.
Svätými a štedrými darmi
preláta Takácsa podporená
Obdarená svätým a úprimným sľubom zbožnosti
zdobená farbami
skvie sa pre potomkov

Kontrolný súčet: Ix27 +Vx9 + Xx1 + Lx9 + Cx9 + Dx1 + Mx0 = 1932 [1]

Evanjelický kostol - nápis nad hlavným vstupom

Evanjelický kostol bol postavený v r. 1804–1816 podľa projektov viedenského dvorného architekta Georga Kitzlinga. Je pokladaný za najkrajší neoklasicistický evanjelický kostol na Slovensku!

Jedine Bohu sláva

Evanjelická cirkev a. v. stojí na týchto pilieroch:
1. Sola SCRIPTURA Jedine Písmo (Biblia je prameň viery a pravidlo života).
2. Sola FIDE Jedine viera (Nie skutkami, ale vierou je človek ospravedlnený → Rim 3:21–28.)
3. Sola GRATIA Jedine milosť (Dôvera človeka v Božiu milosť → Ef 2:8–10.)
4. Solus CHRISTUS Jedine Kristus (Iba Kristus svojou krvavou obetou na kríži vykúpil hriešneho človeka → Ev. Jána 14:6.)
5. Soli DEO GLORIA Jedine Bohu sláva (Rim 16:27.) *Ako skratku S. D. G. a súčasť podpisu ju často používali aj slávni hudobní skladatelia v baroku, osobitne Johann Sebastian Bach (1685–1750) a Georg Friedrich Händel (1685–1759).* [2]

Bardejov – stručná história mesta a príklad chronogramu

Dňa 27. novembra 2000 bolo historické jadro mesta Bardejov zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, v meste Cairns, Austrália. Už v roku 1986 Kuratórium nadácie ICOMOS pri UNESCO udelilo mestu Európsku cenu - zlatú medailu za rekonštrukciu historickej časti.

Z histórie je známe, že v roku 1376 Ľudovít I. Veľký (1326–1382), kráľ Uhorska a Poľska, povýšil mesto na slobodné kráľovské mesto (lat. *libera regiaque civitas*). V roku 1415 bola ukončená výstavba chrámu sv. Egídia. V rokoch 1505–1511 bola postavená goticko-renesančná radnica (lat. *Curia Barthphensis*) - symbol novej sekulárnej moci a v roku 1538 budova slávneho humanistického gymnázia, ktorého rektorom (riaditeľom) od roku 1539 až do svojej smrti bol slávny miestny rodák Leonard Stöckel (1510–1560). Za západnými hradbami bola v rokoch 1771 - 1773 postavená veľká synagóga, ktorá sa stala základom pre vybudovanie židovského suburbia (predmestia).

Leonard Stöckel, pravdepodobne najznámejší Bardejovčan všetkých čias, dostal prímenie *Præceptor Hungariæ (**Učiteľ Uhorska**).* Iba najväčší spomedzi veľkých boli podobne oslovovaní, ako napr. Jan Amos

Komenský (1592–1670) – *Præceptor mundi* (Učiteľ národov). Leonard Stöckel študoval vo Wittenbergu, kde spoznal aj Martina Luthera (1483–1546) a jeho „pravú ruku", Philippa Melanchthona (1497–1560), ktorého nazývali *Præceptor Germaniæ* (Učiteľ Nemecka).

Ako uvádzame v úvode Leonard Stöckel bol v r. 1549 autorom vierovyznania *„Confessio Pentapolitana"* („Vyznanie piatich miest"), kam patrili aj Košice, Prešov, Sabinov a Levoča. Pre „svoju" školu vydal *Leges scholæ Barthensis* (Pravidlá bardejovskej školy). Jej hlavnou myšlienkou je: *Prima debet esse cura scholasticis timor dei, qui est initium sapientæ.* (Pred starostlivosťou o školu musí byť najprv bázeň pred Bohom, ktorá je začiatkom múdrosti) →Kniha prísloví (1,7; 9, 10).

Humanistická škola bola centrom vzdelávania, kultúrneho života väčšej časti horného Uhorska. Jej predstavitelia majú veľký podiel na záchrane interiéru chrámu sv. Egídia, keď v čase protestantského obrazoborectva, popri kultovej náboženskej hodnote zdôrazňovali aj jeho kultúrny význam. Škola zanikla v r. 1775.

Bardejovská škola historického gymnázia – chronogram [4]

Múzam priniesla zbožná priazeň Ferdinanda V. obnovenie školy z majetku mesta

Chronogram udáva r. 1841. Vtedy sa začala prestavba školy v klasicistickom štýle, (druhá fáza sa uskutočnila v r. 1879). Meno Leonarda Stöckela nesie od r. 1994 miestne gymnázium, obľúbená skratka GLS, www. gymlsbj.sk.

Levoča

Dňa 27. júna 2009 bolo mesto Levoča *v španielskej Seville* ***prijaté do Zoznamu pamiatok UNESCO.*** (Spišský hrad, Spišské Podhradie a Spišská Kapitula boli prijaté v r. 1993.) Klenotmi mesta sú: Kostol sv. Jakuba s gotickým oltárom Majstra Pavla z Levoče, historická radnica a Evanjelický kostol a. v. Nádherné námestie, s veľkosťou strán v pomere 3:1, sa rozprestiera severojužným smerom. Jedinečnosť centra mesta dotvára kolorit viac ako 60 meštianskych domov. Z nich si osobitnú pozornosť zaslúžia Dom Majstra Pavla z Levoče (č. 20) a Thurzov dom (č. 7) s nezameniteľnou fasádou z r. 1904. V roku 1995 Pápež Ján Pavol II. navštívil Mariánsku horu.

Radnica v Levoči – alegórie s textami v exteriéri na južnej fasáde a nápis v interiéri

Predpokladá sa, že bola postavená v ½ 15. storočia. V r. 1768 bola barokizovaná a pravdepodobne spojená s radnicou. Od r. 1824 je dodnes v nezmenenej podobe. V r. 1893–95 sa uskutočnila prestavba, ktorá sa zachovala dodnes – ďalšie podlažie, nová strecha a nový vstup s nápisom: *Pulchritudo civitatis concordia* = V znešenosťou mesta je svornosť. Do r. 1955 radnica slúžila mestu ako úrad. Odvtedy patrí do správy Spišského múzea. Po r. 1980 - rekonštrukcia budovy a reštaurovanie nástenných malieb na fasáde.

Exteriér - *po r. 1615 namaľované* ***cnosti mešťanov vo forme alegórií ženských postáv.***

Striedmosť je cnosť, *ktorá krotí žiadostivosť.*
Rozvážnosť *je cnosť, ktorá svedomite dohliada na to, čo sa patrí v tom, či onom skutku.*
Statočnosť *je dôvera a veľkodušnosť, alebo trpezlivosť a spoľahlivosť*
Trpezlivosť *je sila znášať trápenia i bolesti.*
Spravodlivosť *je cnosť dať každému, čo mu patrí.*

Interiér - nápis nad vchodom do miestnosti na 1. poschodí, kde zasadala Mestská rada

SIC AGITUR CENSURA
ET SIC EXEMPLA PARANTUR,
CUM IUDEX, ALIOS QUOD MONET, IPSE FACIT
Toto je opravdivý dohľad,
toto je príkladné,
keď richtár sám robí, čo od iných vyžaduje

Zdroj: Ovidius (43 AC–17? AD), Fasti (6. 647–648)

Levoča a Jan Amos Komenský – Orbis Pictus (a počítače – piktogramy)

Praeceptor mundi – Učiteľ národov (1592–1670) je vo svete známy v latinskej podobe ako Comenius. Bol taktiež biskupom Jednoty Bratskej *(Unitas Fratribus)*.

Jeho najznámejším dielom je ***Orbis Sensualium Pictus*** (***Viditeľný svet v obrazoch***), populárne nazývaný „Svet v obrazoch". Zároveň je ***prvou detskou encyklopédiou*** vôbec. Pomenovanie Orbis Pictus sa používa aj dnes. Prvé vydanie vyšlo v Norimbergu v r. 1658 (latinsko–nemecky). ***Prvé rozšírené štvorjazyčné vydanie, kde je uvedená aj biblická čeština a maďarčina, vytlačila v r. 1685 slávna Breuerova tlačiareň v Levoči!*** Tlačiareň sídlila na mieste, kde sa dnes nachádza hotel Arkáda (Námestie Majstra Pavla 26). Dielo vyšlo vo svete vo viac ako 200 vydaniach a má približne 3 000 hesiel. *Friedrich Verlagsmedien, Frankfurt a. M., podľa najlepších vydaní prinieslo* ***pre žiakov a študentov od r. 2011 na trh už 3. latinsko–nemecké vydanie*** *! (www.lateinbuch.de)*

Komenský je pokladaný aj za zakladateľa didaktiky. Na školu sa díval z pohľadu detí: škola hrou –

schola ludus a dielňa humanity – *officina humanitatis*. Na Slovensku je po ňom pomenovaná Univerzita Komenského v Bratislave (1919). Jeho meno nesú aj viaceré stredné školy (napr. bilingválne Evanjelické Gymnázium J. A. Komenského v Košiciach). [3]

Dnešné **piktogramy** - grafické znaky znázorňujúce pojem alebo obrazové vysvetlenie – sú vlastne obrázkovým písmom, malým zrozumiteľným nákresom konkrétnej veci. V súčasnosti sú zrozumiteľnými symbolmi, osobitne v elektronických médiách, kde reprezentujú konkrétnu funkciu.

Reklama v historických centrách miest

Reklama je definovaná ako komunikačné pôsobenie s cieľom vyvolať kúpu, či predaj výrobku, služby, resp. osvojenie si myšlienky. Medzi reklamou a propagáciou je nasledovný rozdiel: Kým reklama (*reclamare* = vyvolávať, vychvaľovať) má bližšie ku komerčnej báze, výraz propagácia (*propagare* = šíriť) sa viaže skôr ku komplexnejšiemu chápaniu, je významovo širší. Reklama je teda šírenie informácií s cieľom predať výrobok, službu; propagácia je šírenie informácií s cieľom ovplyvniť recipienta.

Ako ovplyvňujú novodobé texty v mestách obyvateľov ? Aké myšlienky sú odovzdávané ... ?

Košice a reklama v mestskej pamiatkovej rezervácii

Pre mesto Košice sú v Zásadách ochrany pamiatkovej rezervácie, časť E – Prvky interiérov a uličných parterov, v kap. 3 definované ***Požiadavky pre umiestnenie reklamy.*** Uvádzame niektoré z nich:

1. Rešpektovať architektonický výraz a historické tvaroslovie fasád objektov. Reklama nesmie prekrývať architektonickú kompozíciu hlavnej fasády a jej dôležité detaily (napr. vstupné kamenné portály, rímsy, pilastre, balkónové zábradlia, kazety na drevených bránach).

4. Umiestnenie reklám, označenia prevádzok a informačných zariadení je neprípustné:

d. na kovaných zábradliach pavlačí, balkónov a loggií, v parapetoch okien

g. vo vyšších poschodiach objektov nad úrovňou parteru (výška parteru je obvykle vymedzená kordónovou rímsou nad prízemím)

5. Veľkoplošné reklamy, billboardy, vystužené bannery sú v pamiatkovom území neprípustné.

Propagačné, plagátovacie panely a iné podobné informačné plochy a pútače je možné v pamiatkovom území situovať iba na základe komplexného návrhu na primeranej estetickej úrovni.

8. Vylúčiť tie reklamné zariadenia, na ktorých nie je označená a propagovaná individuálna prevádzka v objekte, ale predávaný tovar, sortiment, obchodné značky výrobkov a pod..

10. Prezentáciu obchodných prevádzok, spoločenských zariadení, firiem a pod. riešiť vývesnými štítmi na primeranej tvarovej a materiálovej úrovni, s kvalitným individuálnym výtvarným a dizajnérskym prejavom. Pri výbere uprednostniť trvanlivé a ušľachtilé materiály.

15. Dôsledne chrániť vzhľad historickej uličnej zástavby a významných budov z diaľkových pohľadov. Plocha veľkoplošných reklamných zariadení, textilných transparentov a rôznych propagačných objektov nesmie zasahovať do dôležitých pohľadových kužeľov, panorámy a siluety pamiatkového územia. [5]

Žiaľ, uvedené zásady sa nie vždy rešpektujú ...

„Spolužitie nového so starým nebolo nikdy podriadené abstraktným princípom, ale bolo výsledkom symbiózy. Preto i v súčasnosti musí ísť o hľadanie vzájomného vzťahu medzi starým a novým, a nie o ich protirečenie. Dielo musí byť tiež ***odrazom životnej filozofie svojej doby****, a teda i súčasťou tvorcu."* [5]

Dobrým príkladom nevtieravej informovanosti je nový trojjazyčný audiovizuálny informačný panel s dotykovou obrazovkou pri vstupe do parku s „hrajúcou fontánou" na Hlavnej ulici v Košiciach.

Skrytý význam – otvorená výzva

Naši predkovia dokázali zašifrovať do textov na budovách nielen významný letopočet ako faktografický dokument, ale zanechali posolstvo myšlienok, ktoré považovali za osobitne dôležité. Napríklad gróf Dionýz Andrássy (1835–1913) a Františka (1838–1902) - bezdetní manželia, ktorí sa rozhodujúcou mierou pričinili o sociálne povznesenie obyvateľstva Gemera, boli mecénmi umenia a ako prví v Uhorsku začali vyplácať v roku 1898 dôchodky zamestnancom svojho veľkostatku - mali v erbe rodu nápis ***NON VIDERI SED ESSE! Nie zdať sa, ale byť!*** *(zdroj: Cicero (106–43 AC), De amicitia 98, kde sa táto myšlienka uvádza v tvare: „... esse quam videri ..." - Radšej byť, ako zdať sa).*

Dnešní mladí ľudia vnímajú a vyjadrujú sa prostredníctvom počítačov hlavne obrazom a grafickými skratkami. Obľubujú skryté významy. Dobrým príkladom je slogan tohtoročného letného tábora KECY (C[K]onversational English Camp for Youth slovensko-americký konverzačný tábor pre stredoškolákov): KECY CAMP 2012 - GREATER THAN, pričom v slove „than" je písmeno „A" vyjadrené ako matematický znak nerovnosti (väčší) a zároveň je v krúžku, čo znamená „play, spusti, zapni", v prenesenom význame - začni žiť svoj život naozaj, naplno, zmysluplne...

A na záver - Začiatok dialógu medzi učiteľom (*Magister*) a chlapcom (*Puer*), nazvaný: *INVITATIO* – POZVANIE, ktorý uvádza J. A. Komenský vo svojom ORBIS PICTUS.

M: *Veni, puer, disce sapere.* Príď, synu, uč sa byť múdrym.

P: *Quid hoc est, sapere?* ***Čo je to byť múdrym?***

M: *Omnia, quae necessaria, recte intellegere, recte agere, recte eloqui.*

Všetko, čo je nutné správne porozumieť, správne konať, správne vyjadriť... [3]

„Umenie nás zaväzuje, ale nezväzuje. Dobré umenie je nadčasové."... [6]

Informácie o chronogramoch a pozoruhodných nápisoch v troch mestách Pentapolitany sú publikované

v nižšie uvedených bulletinoch, ktoré boli vydané s finančnou podporou samosprávy (2) a Ministerstva kultúry SR (3,4) a sú dostupné pre obyvateľov a návštevníkov v mestách Košice, Bardejov a Levoča.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Tajomstvo latinských nápisov v Košiciach, VSJ, 2011
[2] Tajomstvo latinských nápisov v Košiciach – ekumenické vydanie, VSJ, 2011
[3] UNESCO na Spiši, časť druhá, Levoča – mesto Pentapolitany, VSJ, 2012
[4] UNESCO v Bardejove a okolí, Bardejov – mesto Pentapolitany, VSJ, 2012
[5] Zásady ochrany pamiatkovej rezervácie, Krajský pamiatkový úrad Košice, 2005, s. 105
[6] Perspektivy, Příloha KT 3 / 11.-17.1.2011, s. IV

Fotografie: Ing. Peter Olekšák, Levoča, peter.oleksak@centrum.sk a J. Soročin - fotoarchív (2011-2012)

Ing. arch. Anna SOROČINOVÁ
Ing. Jozef SOROČIN
Komenského 27, 040 01 Košice
e-mail: sorocin23@gmail.com
tel.: 055 633 8316, 0949 193 550, 0915 609 595

Ing. arch. Pavol IŽVOLT, PhD.

Ministerstvo kultúry SR

Autenticita a etika pri obnove pamiatok.

Abstrakt: Príspevok vysvetľuje problematiku pamiatkových obnov a novostavieb v pamiatkovom prostredí z pohľadu teórie pamiatkovej ochrany, predovšetkým vo vzťahu k autenticite a k etike. Porovnáva súčasnú situáciu s analógiami v dejinách ochrany pamiatok.

Kľúčové pojmy: pamiatková obnova, autenticita, etika, novostavba v pamiatkovom prostredí

V roku 1972, v roku vzniku Dohovoru o svetovom kultúrnom dedičstve zároveň v USA zbúrali sídlisko navrhnuté podľa prísnych zásad architektonickej moderny [1]. Tento moment sa v dejinách architektúry považuje za začiatok nového štýlu – postmoderny, ktorý u nás vystúpil do po predia predovšetkým po roku 1989 a je známy svojou názorovou štýlovou slobodou a príklonom k historizmu. Hoci sa názory na slohové zaradenie súčasnej architektúry líšia, mnohé prvky architektonického postmodernizmu ako uzavretej kapitoly sa prenášajú ako charakteristika „postmodernej doby“ pre všetky kultúrne spoločenské oblasti. Značná heterogenita prístupov sa prejavuje aj v súčasnom, dá sa povedať rovnocennom používaní rôznych metód pamiatkovej obnovy. Na jednej strane prísne konzervačná obnova s využívaním historických techník na druhej strane modernistické dostavby či slohové ilúzie zaniknutých architektúr. Zároveň s procesom demokratizácie a prebúdzania sa občianskej spoločnosti narastajú aj konflikty, ktoré vyplývajú okrem iného aj z neujasnenosti postojov ku niektorým medializovaným, alebo spoločensky atraktívnym pamiatkovým obnovám či dostavbám v pamiatkovom prostredí. Za všetky aspoň návrhy na dostavbu Bratislavského podhradia, nadstavby v centre bratislavskej MPR (obr. 1), plánovaná novostavba hotela nad Dominikánskym kláštorom v Banskej Štiavnici, novostavba komplexu Leonardo v Trnave (obr. 2) a mnohé iné.

obr. 1: Hviezdoslavovo námestie, nadstavba NKP (júl 2010)
zdroj: fotoarchív autora

Najčastejšie reakcie smerujú k subjektivite estetických kritérií a k individuálnemu vkusu. Naliehavá otázka však znie, kde sú hranice medzi názorovou pluralitou a kde sa dostávame na pôdu etických rozhodnutí? Situácia nie je pokojnejšia ani v medzinárodnom meradle, keď po mnohých rokoch usilovnej práce ICOMOS a vzniku mnohých medzinárodných dohovorov, ktoré pokryli už takmer všetky aspekty pamiatkovej obnovy a ochrany nastáva isté váhanie nad ďalším smerovaním [2]. (Témou stretnutí ICOMOS je titul zmena paradigmy“ Pamiatky už prestávajú byť pamiatkami samy o sebe ale stávajú sa súčasťou smerovania celej spoločnosti a jej hodnôt, súčasťou životného prostredia, dostávajú sa do k onfliktu ale aj do súladu s ekologickým valorizáciou. Je teda kríza jednoznačnejších postojov a postupov pri obnove pamiatok aj jedným z dôsledkov krízy hodnôt? Dovolím si v tomto momente uviesť odpoveď, že situácia je dramaticky vystupňovaná len zdanlivo.

Každé „obdobie“ od počiatkov pamiatkovej ochrany môže byť charakterizované názorovými konfliktami, niekedy tlmenými inokedy vyhrotenými. Spomeňme si len na regotizačné a puristické prestavby najvýznamnejších diel stredoveku, na polemiky nad novostavbami v pamiatkovom prostredí v 70. a 80. rokoch 20. storočia a mnohé ďalšie. Je teda možné zaujať ku kontroverzným otázkam jednoznačné stanovisko alebo musia byť ponechané na subjektívnu etické posúdenie autorov a schvaľujúcich pamiatkárov, či úradníkov stavebných úradov? Môžeme dostať od teórie pamiatkovej ochrany jednoznačný návod na odlíšenie povolenej tolerancie názorovej pestrosti od jednoznačného ustupovaniu lobbingu investorov, projektantov či iných záujmových skupín?

obr. 2: Novostavba komplexu Leonardo v MPR Trnava (apríl 2012)
zdroj: fotoarchív autora

Základnou premisou ochrany pamiatok je snaha zabezpečiť predĺženie existencie pamiatky, t.j. predovšetkým jej fyzickej substancie. V našom kultúrnom okruhu to teda znamená preferenciu materiálnej autenticity diela – pamiatky. Kľúčovým pojmom sa stáva **predmet ochrany**. Pri obnove individuálnej pamiatky j e toto hodnotenie jednoduchšie. Stačí porovnať množstvo zachovaných prvkov a povrchov ktoré sú predmetom ochrany pred a po obnove [3] . Konzervácie dochovanej historickej substancie však nie je jediným fenoménom pamiatkovej ochrany. V našom kultúrnom okruhu má svoje miesto aj teória tzv. syntetickej metódy Wagnera. V praxi to znamená, že hodnotou nie je len fragment pôvodného objektu, ale aj jeho integrita, celistvosť , t.j. komplexné pôsobenie umeleckého diela, architektúry či urbanistického celku. Tu teda vzniká nárok napríklad na chránenie pamiatok architektúry pred nadstavbami, ktoré zásadným spôsobom menia pôvodné proporcie. V prípade urbanistického celku, vnímaného ako umelecké dielo vo svojej celistvosti proporčne nevhodná novostavba znemožňuje alebo rozbíja jeho estetické pôsobenie. Ak však predmet ochrany sídla ako neustále sa vyvíjajúceho živého organizmu budeme brať v širších súvislostiach a hodnotou sa pre nás stane aj nemateriálna autenticita napr. v podobe kvalitných nadčasových architektonických diel môže celková hodnota neustále narastať (napríklad mestá ako Paríž, Barcelona neustále obohacované novými ikonickými dominantami). V súvislosti s „rekonštrukciou“ integrity umeleckého diela vyvstávajú mnohé otázniky týkajúce sa predovšetkým rozsahu a spôsobu prevedenia. Tejto citlivej pamiatkárskej téme sa venovali mnohí autori [4] je však potrebné si uvedomiť, že rekonštrukcia zaniknutých častí pôvodných celkov nech sa akokoľvek usiluje vychádzať z overených dokumentačných zdrojov je v zásade novotvorbou a jej „historická presnosť“ bude v našich očiach klesať spolu s nárastom nových informácií získavaných o samotnej pamiatky vďaka stále dokonalejším metódam výskumu. Na často citovanom príklade Zámockej ulice v Bratislave si teda môžeme klásť otázku. Máme sa pri doplnkoch usilovať o „neutrálny výraz“ alebo o svojbytnú „autenticky“ súčasnú architektúru? [5]

Istá miera subjektívneho pohľadu pri posudzovaní bude zrejme vždy prítomná aj v závislosti na afinite súčasnej architektúry k vybratým historickým vzorom (napríklad dnes sú to inšpirácie funkcionalizmu a rannej moderny). Pri retrospektívnom pohľade na dejiny pamiatkovej ochrany je zaujímavé hodnotiť vstupy „dobovej“ architektúry do pamiatkových obnov. Pri zásahoch 19. storočia súčasne s kritikou puristickej razancie a ničenia akosi automaticky chránime ich historickú hodnotu a dobový remeselný detail. Pri prvkoch modernizácie 20. storočia sú to zatiaľ len mimoriadne architektonické výkony (napríklad úpravy a dostavby pamiatok architektom Dušanom Jurkovičom). Za hodnotovú preferenciu považujeme predovšetkým **historický originál** [6]. Nie je zanedbateľný ani vzťah práve súčasnej architektúry k historickému prostrediu predovšetkým v súvislosti s programovou averziou moderny k histórií , ktorá však popri svojom ničiteľskom diele v minulosti priniesla aj vzácnu a úspešnú spoluprácu pražských architektov a pamiatkárov a zrod nového umeleckého slohu – českého kubizmu.

Harmónia súčasnej architektúry s architektúrou historickou nie je len otázkou „filozofického“ prístupu, ako sa často a veľa architektov domnieva, ale a predovšetkým otázkou kvalít toho ktorého architektonického diela a citu jeho autora pre kontext prostredia. Automatickou zárukou harmonického súladu nie sú vždy ani zvučné mená [7]. Pomyslenou pomocnou rukou nech je pri všetkých budúcich rozhodnutiach dôkladná príprava, záujem samosprávy, architektonické súťaže, overovacie štúdie či modely a dialóg odborníkov s verejnosťou, v slovenskom prostredí tak zriedkavé.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Významný postmoderný architekt a teoretik Charles Jencks označil demoláciu obytných blokov od M. Yamasakiho v Saint Louis, v štáte Missouri v júli 1972 za „smrť modernej architektúry“

[2] Témou stretnutia Výboru teórie a filozofie konzervovania a reštaurovania ICOMOS v rokoch 2010 a 2011 bol práve posun paradigmy a tolerancia a limity pre zmeny (Paradigm Shift in Heritage Protection? Tolerance for Change, Limits of Change)

[3] Podobným spôsobom sa exaktne dokumentuje pamiatková obnova napr. v Japonsku.

[4] Téma rekonštrukcie prekračuje možnosti tohto krátkeho príspevku, z českých autorov možno uviesť napríklad Mojmíra Horynu, Dobroslava Líbala či Jozefa Štulca; Jozef Štulc: Rekonstrukce ve vztahu k autenticitě památky – oprávněnost a rizika. Zborník príspevkov ku konferencii Obnova pamiatok, rekonštrukcia alebo konzervácia? 2007, s. 37 – 44.

[5] Autori štúdie „Projekt pre územné rozhodnutie“ z rokov 1997-1998 boli : Miroslav Halčin, Ivan Jarina, Rado Kachlík, Miloš Maličevič, Barbora Svetíková, Tomáš Šebo, Jozef Šoltés, Peter Vavrica, Juraj Závodný a Ľubomír Závodný. Bola navrhovaná v kontexte doznievajúcej vlny postmodernej architektúry 90. rokov. Štúdia doznala zmien po výmene investorskej spoločnosti pod vplyvom výhrad pamiatkárov, ktorý požadovali výraznejšie historizujúce citácie pôvodnej zástavby. Na výsledku sa podieľalo niekoľko rôznych architektov a projektantov. Isté zmeny a odchýlky sa udiali aj pri samotnej realizácií . Dnes, s odstupom času môžeme porovnať a hodnotiť prvotný zámer dostavby ulice Ferdinanda Milučkého a navrhovanú štúdiu z 1998 roku s výslednou realizáciou ukončenou v roku 2005. Bližšie k téme napr. Peter Žalman in ASB 2007; dostupné na: http://www.asb.sk/architektura/stavby-a-budovy/bytove-domy/nova-zamocka-ulica-v-bratislave-vyvolava-diskusie-295.html

[6] Príležitosťou k prevereniu nášho postoja môžu byť v budúcnosti napríklad opätovné rekonštrukcie pamiatkových úprav architekta Rastislava Janáka. Tvrdou skúškou pamiatkárskeho hodnotenia pri novostavbách je napríklad snaha o zápis komplexu obchodného domu Prior a hotela Kyjev (1964-1973) od architekta Ivana Matušíka za národnú kultúrnu pamiatku. Politika ochrany stavieb druhej polovice 20. storočia ako kultúrnych pamiatok je v európskych krajinách rôzna, od náročného výberu s dostatočným časovým odstupom až po úsilie o ochranu práve dokončených stavieb mimoriadneho významu (napr. budova Opery a baletu v Oslo architektonického združenia Snøhetta dokončená v roku 2007; dostupné na: <http://www.newsinenglish.no/2012/01/11/opera-house-put-under-protection/>)

[7] Napríklad pripravovaný projekt Zahy Hadid pre zónu Čulenova v Bratislave.

Ing. arch. Pavol IŽVOLT, PhD.
riaditeľ Odboru ochrany pamiatkového fondu
Ministerstvo kultúry SR
Nám. SNP č.33, 813 31 Bratislava 1
e-mail: pavol.izvolt@culture.gov.sk
tel.: 02/20 482 422, 0905 436 088

Ing. arch. Silvia BAŠOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU Bratislava

Etika viacvrstvového prístupu k riešeniu námestia.

Abstrakt: Etika viacvrstvového prístupu k riešeniu námestia, ťažiskovo námestia v pamiatkovom prostredí mesta, má význam nielen pre hľadanie kvalitného riešenia, ale aj pre samotných obyvateľov a ich participáciu na problémoch a otázkach svojho mesta. Urbánna slušnosť, nadväzujúca na urbánnu demokraciu, tak môže otvoriť priestor pôsobeniu obyvateľov na mesto a uvoľniť komunikáciu.

Kľúčové pojmy: etika viacvrstvového prístupu, urbánna slušnosť, kvalita zážitku stretnutia v priestore námestia

Úvod

Urbánne prostredie HJM, centralizované námestím je prostredím výsostne **verejným,** teda slúži verejnosti a verejnosť s ním komunikuje. Urbánny rámec námestia HJM je vyvrcholením vzťahov mestskej štruktúry, je overenou **istotou spoločenského života mesta.** Vyvrcholenie deja na mestskej scéne, potvrdené historickým vývojom malo v histórií a m á aj dnes celospoločenský význam a opodstatnenie. Je to priestor, ktorým dané spoločenstvo potvrdzuje svoju identitu a vtláča doň svoju charakteristiku. Na priestor námestia sa môžeme pozerať z viacerých uhlov. Nie je to len urbanistická alebo architektonická problematika. Komplexný prístup k riešeniu námestia z hľadiska urbanisticko – architektonickej koncepcie je zložitý proces.

Etika v prístupe riešenia, respektíve dotvorenia námestia v pamiatkovom prostredí vyžaduje okrem urbanisticko – architektonického riešenia koncepcie a základných legislatívnych krokov aj otvorenosť voči spoločnosti, voči konkrétnemu mestu, lokalite a jej obyvateľom. Potrebuje dialóg s budúcimi potenciálnymi užívateľmi daného priestoru. Tento proces kontaktu s budúcimi užívateľmi je akousi „demokratizáciou“ v plánovanom pretváraní mesta. Je to dočasný experiment, obsahujúci víziu budúceho riešenia, s možným dialógom o jeho budúcej kvalite. Etika takéhoto prístupu dáva k nahliadnutiu tie premeny, ktoré mesto pripravuje, objednáva, dáva spracovať a nakoniec realizovať. Teda ide o otvorenie diskusie skôr, než sú obyvatelia konfrontovaní s realitou samotného riešenia.

A) predloženie možných variant riešenia

Bežnou praxou sú variantné návrhy konceptu riešenia formou vyzvaných alebo anonymných súťaží, prípravou paralelných štúdií pomocou študentských projektov alebo workshopov.

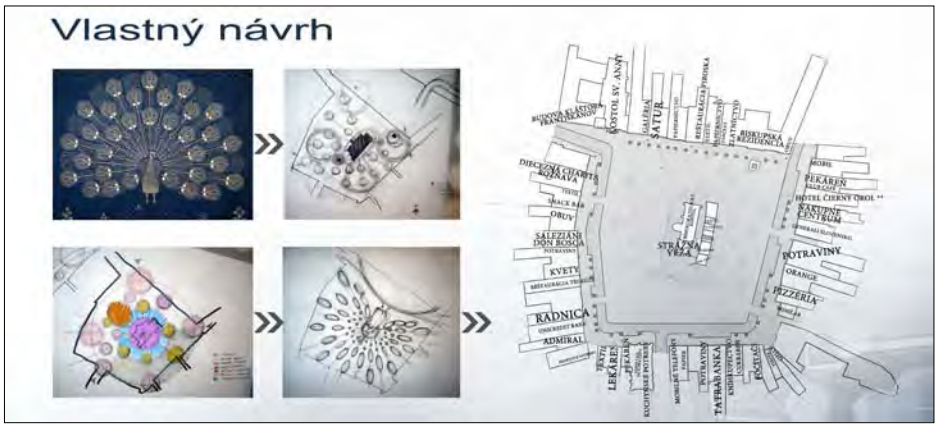

obr.1: Príprava na hľadanie variantných riešení: Ateliérový seminár k bakalárskemu projektu, št. Erika Nagyová, Námestie baníkov Rožňava, FA STU 2011/2012
zdroj: CD vlastný archív pedagóga

Významné priestory mesta nemôžu byť ponechané jednorazovému riešeniu, vyžadujú variantné vyhodnotenie rôznych návrhov, čas na dozrievanie k voľbe kvalitného konceptu a tiež čiastočné overenie danej voľby riešenia (animácie, vizualizácie, experimenty, dialóg,...).

obr.2: Výsledný variant študentskej bakalárskej práce Nám. baníkov, Rožňava, št. F. Prikler, 2011/12, FA STU pedagóg Doc. Ing. arch. E. Nagy, PhD.
zdroj: CD archív pedagóga Doch. Ing. arch. E. Nagya, PhD.

Príklad variantnosti v príprave na možné riešenia neuralgických bodov a priestorov mesta ukázali aj iniciatívne návrhy *mestské zásahy*, 2009 v Bratislave, Košiciach, Brne, v Prahe.

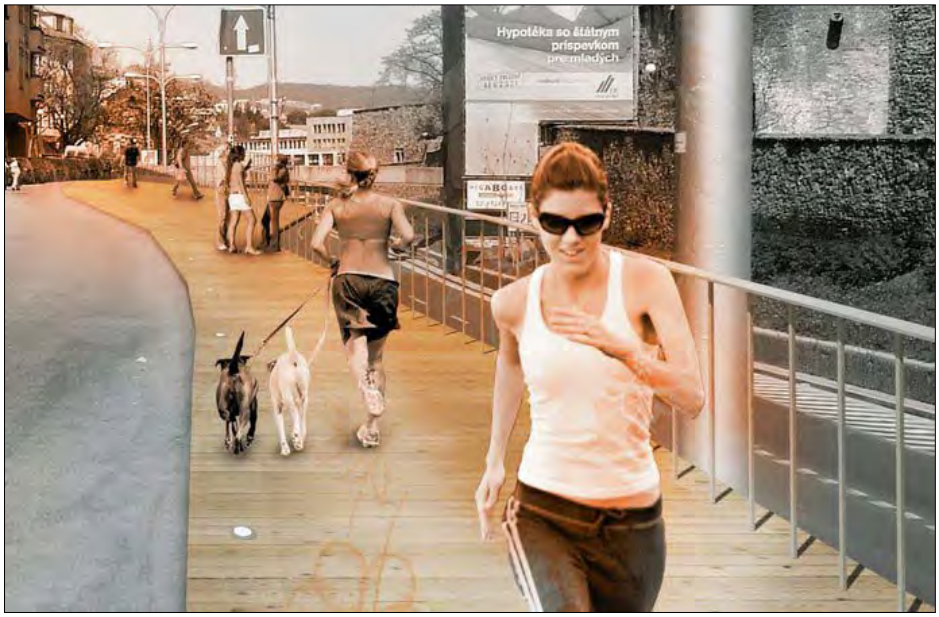

obr. 3: Návrh na rozšírenie Židovskej ulice, Bratislava Vallo Sádovský architects, in: Mestské zásahy
zdroj: http://podnikanie.etrend.sk/kreativne/ako-dopadli-bratislavske-mestske-zasahy.html

obr.4: Bratislava, otvorenie výstavy Zelené mesto a Mestské zásahy
zdroj: http://www.bratislava.sk/vismo/dokumenty2.asp

B) participáciu obyvateľov na užšom výbere voľby výslednej varianty

Participácia obyvateľov je otvorením sa voči budúcim užívateľom daných priestorov. Mesto môže modelovať prípravu na takúto participáciu s určitým cieľom, zameraním. Môže sa sústrediť na overovanie variant, kvalitatívny rast v posudzovaní a stanovení kritérií, na určité sociálne aspekty očakávané v danom prostredí a ich anticipáciu cez účasť obyvateľov na vybraných vstupoch.

Hypotéza urbánnej slušnosti nadväzujúca na výskum urbánnej demokracie neašpiruje na tvorbu noriem na úrovni zákona, na tvorbu morálnych zákazov a príkazov, pravidiel slušného správania architektov voči dielam iných kolegov a voči človeku vôbec.

Urbánna slušnosť presakuje do všetkých vrstiev organizmu mesta. Ako komplexný fenomén ju možno identifikovať a skúmať prinajmenšom:

- v priestorových vzťahoch architektonických a urbanistických foriem voči sebe navzájom,
- vo vzťahoch mesta ako celku voči svojim obyvateľom a návštevníkom,
- v súvislostiach častí mesta alebo niektorých jeho subštruktúr či vrstiev voči mestským spoločenstvám a jednotlivcom,
- v správaní obyvateľov a návštevníkov voči mestu, jeho častiam a prvkom na rozličných úrovniach,

v správaní mestských komunít voči sebe navzájom a voči iným, nemestským pospolitostiam a jedincom. [1]

Pri správnej voľbe participácie obyvateľov na pretvorení verejných priestorov mesta je možné akcelerovať samotné princípy urbánnych koncepcií do prijateľných riešení a do zažívania fenoménu urbi nielen jeho tvorcami ale aj jeho užívateľmi. Veď zmyslom riešenia centrálneho verejného priestoru mesta je ideál námestia ako miesta stretnutia. Najčastejšie sa jedná o:

- možnosť zotrvania v atraktívnom priestore
- možnosť aktívnej účasti na spoločenskom živote
- plánované i neplánované stretnutia
- oddych, relax, zažívanie scény deja námestia

Pre takéto stretnutie je potrebné formovať alebo dotvárať námestie a jeho fragmenty:

- scénu priečelí reprezentačných objektov
- vyvrcholenie kompozície
- zdôraznenie hlavnej funkcie ale aj multifunkčnosť a flexibilitu
- dotvorenie priestoru mobiliárom, zeleňou, svetlom, farebnosťou, designom,...

obr.5: Piazza di Spagna, Rím, kultúrna a estetická jednota priestoru vedie návštevníkov k zažívaniu s vysoko umelecky účinným efektom, priestor pre intenzívne zažívanie urbánneho spoločenstva
zdroj: http://www.bestourism.com/medias/dfp

Kvalita zážitku stretnutia v priestore námestia:
Kvalita výhľadov a priehľadov z miesta vnímania.
Posilnenie priestorových väzieb v nadväznosti na pasáže, átriá a nádvoria.
Zachovanie mierky a proporcií pri dotváraní prvkov mestského interiéru, pri dotváraní kontaktného parteru, a tiež v polohe priestorovej scény námestia.
Zohľadnenie toku a trasovania peších pri vytváraní prvkov exteriérového sedenia.

Stretnutie na námestí a jeho významové proporcie:
Stretám priateľov, stretám neznáme tváre, vychutnávam dialóg, zažívam samotu...
Vnímam kulisu scény námestia ako scénu deja, ktorý tam zažívam...
Prenikám priestor a jeho vrstevnatosť, prenikám myšlienkami dej, prenikám čas...
Dávam otázky, hľadám odpovede, snívam, plánujem, spomínam...

Urbánne prostredie je **prostredím verejným**, teda slúži verejnosti a verejnosť s ním komunikuje. Urbánny rámec námestia je vyvrcholením vzťahov mestskej štruktúry, je overenou istotou spoločenského života mesta. Vyvrcholenie deja na mestskej scéne, potvrdené historickým vývojom malo v histórií a m á aj dnes celospoločenský význam a opodstatnenie. Je to priestor, ktorým dané spoločenstvo potvrdzuje svoju identitu a vtláča doň svoju charakteristiku. Práve preto je **námestie** oddávna miestom pre **realizovanie etických p rincípov** spoločnosti. Medzi základné princípy a východiská urbánnej slušnosti patria:

- *múdrosť (rozvážnosť)*.....schopnosť rozoznávať skutočné dobro a voliť si správne prostriedky na jeho vykonanie, je princíp s prierezovou účinnosťou ak sa v rozhodovaní o území zohľadňuje zhora nadol i opačne
- *spravodlivosť*.....schopnosť dať každému, na čo má právo a čo mu patrí, vnášať do ľudských vzťahov súlad, ktorý podporuje spoločné dobro
- *mravná sila*.....schopnosť vytrvať v ťažkostiach a vytrvalosť v úsilí o dobro

miernosť.....schopnosť rovnováhy pri používaní dobier [2]

A nakoniec spájajúcim motívom tvorby verejných priestorov je dávny princíp architektúry, matky umení, princíp *krásy,* ktorý spája techniku a umenie do jedného harmonického celku.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Špaček,R.,Urbanita 2/2011, Návrat k urbánnej slušnosti
[2] In: http://sk.wikibooks.org/wiki/Katechéza,cnosti
SITTE,C.(1995): Stavba měst podle uměleckých zásad, Arch Praha
HALÍK, P., KRATOCHVÍL, P., NOVÝ, O.(1996): Architektura a město, Academia Praha
KRIER, L.(2001): Architektura, volba nebo osud, Academia Praha, 2001
CHALAS, Y.(2000): L Invention de la ville, Anthropos Paris
TRNKUS A KOL.(1998): Základné artefakty priestorovej štruktúry mesta, ESSTU Bratislava
KOL. AUTOROV(2004): 100 nejkrásnějších náměstí světa, Rebo productions CZ
KOL. AUTOROV(2004): 100 nejkrásnějších měst světa, Rebo Productions CZ, Čestlice
BAŠOVÁ, S. (2006): Prelínanie priestoru, prieniky parteru a námestia, In: Námestie a jeho parter, Vydavateľstvo STU BA
BAŠOVÁ, S. (2006):Kvalitatívne atribúty vnútromestskej štruktúry In: Downtown, princípy a prednosti vnútromestskej štruktúry, Vydavateľstvo STU v Bratislave

Ing. arch. Silvia BAŠOVÁ, PhD.
Ústav urbanizmu a územného plánovania
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: silvia.basova@gmail.com
tel.: 0904 283832

Ing. arch. Veronika KVARDOVÁ

Ing. arch. Katarína ŠIMONČIČOVÁ

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Úskalia pamiatkového zákona pri zachovaní priemyselného dedičstva – Na príklade uhorskej cvernovej továrne v Bratislave.

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá možnosťami záchrany a ochrany priemyselného dedičstva, ktoré sa stáva v posledných rokoch najohrozenejšou kategóriou historickej architektúry na našom území. Okrem poukázania na slabé miesta v zákone č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu (ďalej pamiatkový zákon) [1] a procese vyhlasovania industriálnych stavieb za kultúrne pamiatky, je v príspevku načrtnuté možné riešenie, ktoré by mohlo napomôcť k záchrane tejto dôležitej historickej vrstvy v našich mestách.

Kľúčové pojmy: cvernovka, Bratislava, pamiatkový zákon, priemyselné dedičstvo

V posledných rokoch sa stretávame s mapovaním a hlbším poznávaním historickej priemyselnej architektúry, čo vedie k podnetom a návrhom na zápis hodnotnej architektúry tejto doby do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu (ÚZPF). Napriek veľkej snahe zo strany pamiatkového úradu, odborníkov na priemyselné dedičstvo a pracovníkov Mestského ústavu ochrany pamiatok (MÚOP) sa najmä v Bratislave nevyhlasujú priemyselné stavby za národné kultúrne pamiatky (NKP), ale podliehajú veľkému tlaku investorov, ktorí ich asanáciou získavajú hodnotné pozemky v blízkosti centra. Na príklade bývalej Uhorskej cvernovej továrne (nazývanej aj Cvernovka) poukazuje tento príspevok na celý proces záchrany tejto priemyselnej pamiatky v meste.

Pokus o vyhlásenie a dovyhlásenie objektov bývalej Uhorskej cvernovej továrne v Bratislave za kultúrne pamiatky

V roku 2007 bol na Ministerstvo kultúry SR (MK SR) podaný návrh od Pamiatkového úradu Slovenskej Republiky (PÚ SR) na zapísanie štyroch objektov bývalej Uhorskej cvernovej továrne do ÚZPF, ktorý vypracovala PhDr. J. Šulcová z PÚ SR a PhDr. V. Obuchová CSc. z MÚOP-u. Z celého priemyselného areálu boli navrhnuté štyri objekty: farbiareň, úpravňa, strojovňa a hlavný výrobný objekt [2] (obr. 1 – vyznačené bledošedo). V odôvodnení návrhu sa píše o dôležitosti a jedinečnosti týchto objektov z architektonického, urbanistického aj historického pohľadu, ktoré udávajú ich význam ako industriálneho dedičstva z hľadiska ich pamiatkových hodnôt. Okrem iného sa píše, že *„ide o najvýznamnejšie objekty, zachované z prvej etapy výstavby továrne v rokoch 1903 – 1912, ktoré podávajú pomerne ucelený obraz jej pôvodnej podoby."* Autorky sa snažili navrhnúť objekty, ktoré ohraničujú areál, čím by sa mohli neskôr chrániť aj stavby v jeho vnútri, ktoré majú rovnaké pamiatkové hodnoty. Výsledkom tohto pokusu o zapísanie objektov Cvernovky za KP bolo v roku 2008 uznanie všetkých pamiatkových hodnôt objektov, ktoré boli popísané v návrhu Ministerstvom kultúry. Po odvolaní sa vtedajšieho vlastníka areálu sa však zápis do ÚZPF zúžil len na jednu stavbu, hlavný výrobný objekt, napriek tomu, že celý návrh v plnej miere odborne podporil aj MÚOP. Prečo sa tak stalo, nebolo dosiaľ písomne nikde uverejnené.

Aktivity smerujúce k záchrane Cvernovky, ako industriálnej pamiatky, sa obnovili v roku 2012 spoluprácou Klubu ochrany technických pamiatok (KOTP) spolu s viacerými doktorandmi z Fakulty architektúry STU (FA) v Bratislave, ktorí sa venujú vo svojich prácach industriálnemu dedičstvu. V tom čase bolo jediným z možných nástrojov, keďže uplynula trojročná lehota podľa Správneho poriadku [3] na obnovenie konania, podať podnet na PÚ SR, aby sa obnovil proces z hľadiska zistenia nových skutočností, ktoré neboli v roku 2008 známe. Otázne pre všetky strany ostalo: Nové skutočnosti akých kvalít, musia byť sformulované na znovuotvorenie konania? A aké dôvody malo

Ministerstvo kultúry na nezapísanie navrhnutých objektov v roku 2008, na priek uznaniu ich pamiatkových hodnôt?

Pri podávaní podnetov, bola PÚ SR ponúknutá odborná pomoc z FA pri objasňovaní a formulovaní nových poznatkov o pamiatkových hodnotách celého areálu Cvernovky. Túto možnosť však nevyužil a poveril svojich pracovníkov len spracovaním zoznamu archívnych prameňov, bez ich výskumu a interpretácie. Nové skutočnosti tak boli sformulované inými odborníkmi. Spomeňme len niekoľko faktov, ktoré vyplynuli z hlbšieho bádania a z odborných diskusií. Viacerí architekti, urbanisti a pamiatkari sa zhodli, že je nutné chrániť tento priemyselný areál ako celok, nielen jeho jednotlivé objekty. *„Originálne a vrcholne individuálne dielo, akým je Cvernovka, predstavuje v súčasnosti najvýznamnejšie, svojou rozmanitosťou najkomplexnejšie a so všetkými svojimi podstatnými formami a dr uhmi nielen výrobných, ale aj technických objektov najzachovalejšie historické industriálne dielo v Bratislave z celého produkčného obdobia 1895 – 2003. V tomto zmysle je jedinečné a jediné. Preto je nutné celý areál starého závodu vytvárajúci severné nádvorie, vrátane všetkých rozhodujúcich solitérov v ňom vyhlásiť za chránenú súčasť pamäti národnej kultúry - Národné kultúrne pamiatky."* [4] Taktiež z odvolania predchádzajúceho vlastníka vyplynuli pochybnosti, že nie je dokázané autorstvo a vek budov. *„Tak ako úrad sám nepriamo konštatuje, historická hodnota NKP nie je vo veľkej miere doložená žiadnymi písomnými dokladmi a listinami. Väčšina je založená na dohadoch."* [5] Hlbším výskumom v Archíve mesta Bratislavy, ktorý nebol prístupný v čase písania návrhu v roku 2007, sa zistilo autorstvo objektov, ich presný vek vzniku, ktorý dokladovala aj zachovaná pôvodná dokumentácia z roku 1900 a iné archívne pramene. [6] Napríklad sa zistilo, že stavba Farbiarne je pôvodná najstaršia budova Cvernovej továrne z roku 1900 s pokrokovým liatinovo - betónovým konštrukčným systémom. Bola prvým impulzom na vznik tohto výnimočného textilného podniku na území mesta Bratislavy. Odborníci považovali za ďalšiu novú skutočnosť aj to, že po asanácii továrne na káble v roku 2008 a následne továrne Gumon a ostaných stavieb v celej priemyselnej zóne Mlynské nivy, ostala Cvernovka stáť ako jediný kompaktne zachovaný industriálny areál, čo zvýšilo výrazne jej pamiatkové hodnoty. Na areál Cvernovky sa nepriamo vzťahuje aj hodnota ojedinelosti, keďže z výnimočného podniku jej zakladateľov, rodiny Salcherovcov, je to jediný známy zachovaný industriálny areál v celom Rakúsko – Uhorsku [7], ktorý firma od základov vybudovala. Mnohé iné spresňujúce hodnotné informácie neboli postačujúce na znovuotvorenie konania vo veci dovyhlásenia objektov Cvernovej továrne za KP. Nové podnety odporúčali skladbu objektov zapísaných v ÚZPF doplniť aj o ostatné stavby, ktoré spadajú do prvej etapy výstavby továrne, neopomínajúc aj zachované technické diela (obr. 1 – vyznačené tmavšie). Žiadne z týchto tvrdení nebolo postačujúce na otvorenie konania.

Z tohto pohľadu nám vyplynuli viaceré podnety, ktoré by pomohli pri postupe dovyhlásenia už v minulosti navrhovaných objektov do Ú ZPF. Nie je známe, kto a akým spôsobom posudzuje váhu nových skutočností, ktoré sa objavili po uplynutí trojročnej lehoty na odvolanie. A taktiež nie je jasné prečo ministerstvo uprednostnilo súkromné vlastníctvo a individuálny záujem pri vyhlasovaní objektov Cvernovej továrne pred verejným záujmom, keďže jej pamiatkové hodnoty boli preukázané odborníkmi z PÚ SR ako aj z MÚOP. Môže MK SR zasahovať do korektnosti odborného výkladu PÚ SR alebo len kontrolovať správne konanie v prospech pamiatkového zákona a pôsobiť ako administratívny orgán? Jasné definovanie týchto nejasností v zákone by pomohlo k jednoznačnejšiemu boju za záchranu nielen industriálnych pamiatok.

Pamiatkový zákon, jeho možnosti a úskalia

Téma záchrany industriálneho dedičstva je na Slovensku pomerne mladá. Napriek tomu, že sa o nej už hovorilo v 80-tych rokoch na sympóziu o technických pamiatkach Bratislavy [8], doteraz nebola jeho ochrana ustálená a vypracovaná metodika jeho záchrany. O tejto téme sa naďalej polemizuje a prevládajúcou otázkou je, či ho vôbec chrániť a nie ako.

Na druhej strane Charta industriálneho dedičstva [9] jasne hovorí o potrebe ochrany najvýznamnejších predstaviteľov priemyselnej revolúcie, ktorí majú zásadný význam pre ľudstvo ako dokumentačná a edukačná zložka. Význam industriálneho dedičstva tkvie aj v jeho svedectve hospodárskeho a technického pokroku našej spoločnosti. Je jedinečným dôkazom vyspelosti našej krajiny v časoch minulých až do dnešných dní.

V čase, kedy zlyháva etika a morálka je žiaduce usmerňovať konanie správnym nastavením zákonov v prospech verejného záujmu a práv vychádzajúcich z ústavy SR. V susedných krajinách, aj

vo svete, je situácia úplne iná. Stavebné a technické diela priemyselného dedičstva sú tam verejnosťou vyhľadávané, rešpektované a ich evidencia a výskum nachádza aj inštitucionálnu podporu. [10] U nás nezáujem a neinformovanosť verejnosti vedú k všeobecnému povedomiu vnímania pamiatok ako obtiaž a nie ako doklad našej minulosti.

Krokom, ktorý viedol k začiatku systémovej ochrany industriálneho dedičstva, bolo nariadenie MK SR zmapovať priemyselné areály a objekty. Výsledkom je doteraz okolo 600 evidovaných objektov, z ktorých pár vybraných čaká na vyhlásenie za NKP. Ukázalo sa však, že všeobecná metodika a jednotná terminológia pre kultúrne dedičstvo ako celok nie je dostatočná pre vyhodnotenie špecifickej kategórie priemyselného dedičstva, ktoré si svojou jedinečnosťou vyžaduje osobitný prístup. Chýbajúce skúsenosti s obnovou priemyselného dedičstva a jeho vyhlasovaním za NKP sa odzrkadľujú aj v pamiatkovom zákone.

Už doc. Gregorová vo svojom príspevku upozorňovala, že priemyselné dedičstvo nie je predstavované len jednotlivými objektmi, ale tvoria ho komplexné areály: „*Urbanistická dimenzia hodnotenia by mala zohľadňovať polohu priemyselného areálu v sídle, jeho možnú väzbu na ostatné časti industriálneho dedičstva mesta aj na existujúcu okolitú zástavbu. Mala by vnímať továrne ako areály ako celok a nie ako solitérne objekty. Prevažná časť týchto areálov však nie je v Pamiatkovej zóne a postrádajú územnú ochranu. Na záver by som preto odporúčala prehodnotenie objektov areálu Cvernovej továrne s ohľadom na uvedené kritériá tak, aby bola továreň prezentovaná ako areál. Pri vyhodnocovaní treba voliť postup od celku k častiam.*“ [11] Neboli to teda len jednotlivé objekty, ktoré reprezentujú historickú stopu, ale je to celý areál a väzby medzi objektmi, ktoré dokumentujú kompletný výrobný proces. Hodnotou priemyselného dedičstva je komplexnosť dochovania prevádzkových vzťahov medzi budovami. Z týchto dôvodov vychádza možnosť/potreba vzniku novej kategórie pamiatkovo chráneného územia aplikovateľného na priemysel, a to **pamiatkového areálu** s nasledovnou charakteristikou:

- je jasne vymedzené územie sídelnej alebo/súčasne krajinnej štruktúry sústredených pamiatkových hodnôt, pri ktorom je nutné chrániť historickú integritu a autentickosť usporiadania stavieb dokumentujúcich bývalé využitie.

Pri vyhlásení pamiatkového areálu by bolo nutné odborné zadefinovanie stupňa ochrany takto vymedzeného územia, vzhľadom na jeho charakter. Pri priemyselnom areáli by sa zohľadňovala najmä panoráma, silueta, technologický tok - rôznorodosť prevádzok a ich nadväznosti, dominanta hlavných výrobných budov a akcenty ako komíny, vodné veže atď. Pri určovaní kritérií ochrany, nemožno zabúdať na to, že charakteristickou črtou priemyselného areálu/objektu je jeho neustála modernizácia, ba dokonca aj zmena funkcií jednotlivých objektov s dôsledkami na jeho hmotové a výrazové znaky. Z toho vyplýva, že zachovanie historickej kontinuity pri tomto type dedičstva si priam žiada vloženie nových funkcií a modernizáciu interiérového vybavenia, čo by sa malo premietnuť v uvoľnenejšej metodike, ktorá by zachovávala architektonický výraz objektov ako dokument o prevádzkovom toku predošlej výroby, ale umožňovala by adaptáciu na nové využitie.

Presadzovanie pamiatkového zákona si vyžaduje jednoznačnú interpretáciu v prospech zachovania historických stôp a dokumentov. Je potrebné určiť pomer medzi verejným záujmom a súkromným majetkom, tak aby inštitúcia konajúca vo verejnom záujme mala zároveň aj právnu ochranu a nemohla byť finančne stíhaná podľa § 28, ods. 1, bod c pamiatkového zákona, ktorý hovorí, že „*vlastník má právo na primeranú náhradu preukázateľnej ujmy, ktorá mu vznikne aplikovaním tohto zákona alebo rozhodnutím podľa tohto zákona.*“ [12] Na základe tohto bodu je potom riskantné vôbec vyhlásiť objekt v súkromnom vlastníctve za pamiatkovo chránený bez obavy z nutnosti platenia finančnej náhrady.

V súčasnej praxi sa ukazuje, že je oveľa jednoduchšie objekty zbúrať ako ich chrániť. Je to aj následkom nastavenia nízkych pokút pamiatkovým zákonom v § 43, ktorý ako najvyššiu pokutu dovoľuje udeliť 1 000 000 €, ale ktorá ešte nebola uplatnená. Ak pokuty majú mať vôbec význam, mali by predstavovať nezanedbateľnú položku z rozpočtu investora alebo by mali mať trestnoprávny charakter. A je nutné ich prísne dodržovať.

Konverzia pamiatky môže byť finančne náročná a tým sa stáva zdanlivo neatraktívnou pre jej majiteľa. Príklady zo zahraničia poukazujú na to, že príspevky od štátu a obce bývajú dostatočne motivačným nástrojom. Pamiatkový zákon v § 34 hovorí o možnostiach štátnej podpory, ods. 1 však hovorí, že na poskytnutie príspevku nie je právny nárok. Pomohlo by inšpirovanie sa zahraničím, kde

je finančná či iná forma podpory majiteľa pri konverzii priemyselnej architektúry bežne aplikovaná a mala by byť aj zohľadnená v zákonoch.

Spomenuté body načrtávajú danú problematiku a vyžadujú si hlbšiu právnu analýzu. Primeranou novelizáciou pamiatkového zákona je možné úspešnejšie chránenie pamiatok a v tomto smere je tu veľký potenciál na zmenu v prospech verejného záujmu akým je ochrana nášho kultúrneho dedičstva.

Aký spôsob ochrany (záchrany) priemyselného dedičstva je možný, keď objekt nie je zapísaný v ÚZPF

Po namáhavom, no žiaľ neúspešnom, procese záchrany bývalej Uhorskej továrne v Bratislave (obr. 2) je nevyhnutné sa zamyslieť nad tým, akým spôsobom je možné ochrániť industriálne pamiatky, ktoré nie sú zapísané v ÚZPF, no odborníci sa domnievajú, že ich asanáciou by mesto a spoločnosť prišlo o svoju hodnotnú súčasť histórie.

Na Slovensku ako iná forma ochrany je možné zapísať objekt do zoznamu pamätihodností. Tento štatút však neprináša žiadne povinnosti pre majiteľa, zodpovednosť sa len prenesie na obec (mestskú časť), ktorá nie je povinná a spravidla neurčuje regulácie na takýto objekt, či územie. Bývalá Uhorská cvernová továreň, bola už v roku 2007 navrhnutá MÚOP-om za pamätihodnosť, doteraz sa však neobjavila na liste pamätihodností mestskej časti Ružinov. Východiskom by bolo, keby štatút pamätihodnosti so sebou prinášal aj možnosť špecifickej regulácie a najmä zákaz asanácie takýchto objektov.

Veľkú úlohu na záchrane a ochrane historických stavieb má najmä obec. Okrem regulácií, ktoré môže navrhnúť pri spracovávaní územného plánu, má možnosť sa výrazne podieľať na zadávaní a korigovaní územného plánu zóny, v ktorej sa nachádza daná stavba. V záujme mestskej časti by tak malo byť zadanie vyhotovenia územného plánu zóny s prizvaním účasti najmä odborníkov, ktorí vedia zhodnotiť využiteľnosť územia aj z pohľadu hodnôt kultúrneho, v tomto prípade priemyselného, dedičstva. Ak si mestská časť stanoví ako prioritu kontinuitu výstavby na svojom území, nemala by opomenúť ani historické stavby, ktoré tvoria jej minulosť. Pri týchto procesoch by sa malo samozrejme dbať aj na názor občanov a pomocou participatívneho plánovania ich zaradiť do procesu vytvárania ich prostredia.

Mestská časť, či obec, nemá možnosť len regulovať, teda prikazovať, čo sa smie alebo nesmie na danom území vykonávať, ale môže zo svojho postu poskytnúť investorom aj isté benefity. Pomocou odpustenia dane z nehnuteľnosti, participácii pri výstavbe cestných komunikácií a technickej infraštruktúry, podpory pri reklame a propagácii je možné s investorom prísť k dohode a spoluvytvárať prostredie pre ľudí žijúcich v okolí. Preto je v zahraničí veľmi prirodzeným javom, že samospráva, investor, pamiatkové organizácie, nadácie a zástupcovia občanov spoluvytvárajú názor na dané územie nielen ideovo, ale aj finančne. V krajinách, kde pamiatková starostlivosť funguje nielen na štátnej podpore, ale najmä formou grantového systému, občianskych nadácií a rôznych fondov, sa veľmi osvedčila participácia týchto inštitúcií s investorom, ktoré sú spoločne schopné nadobudnúť prostriedky na obnovu veľkých priemyselných areálov.

V neposlednom rade treba spomenúť aj vysoké školy, ktoré majú možnosti robiť preverovacie štúdie v rámci svojich semestrálnych prác. Tieto postrehy môžu napomôcť mestskej časti ako aj investorovi pri uvažovaní o možnostiach využitia a zapojenia industriálnej pamiatky do organizmu mestskej časti. Spôsob overovania a vytvárania vízií by bolo v prípade obce vhodné uplatniť ešte pred samotným predajom majetku. K Cvernovej továrni takáto iniciatíva vyšla z podnetu doktorandov na Fakulte architektúry STU. Projekty, ktoré boli vytvorené študentmi neboli ani len prijaté na mestskej časti, ktorá nejavila záujem na zachovaní tohto priemyselného areálu. Investor sa taktiež nestihol oboznámiť s celou škálou nápadov, ktoré neboli len konzervatívne, ale často pripúšťali veľkú mieru prispôsobenia stavby so zreteľom na jeho životaschopnosť.

Zo strany FA STU a odborníkov, ktorí sa venujú tejto téme by sme radi poukázali na to, že základným problémom, ktorý sa vyskytuje pri záchrane industriálneho dedičstva, je slabá komunikácia a spolupráca medzi jednotlivými inštitúciami a zúčastnenými stranami. Bohužiaľ ani pamiatkový úrad, samospráva, investor a iné zapojené zložky medzi sebou nespolupracujú a nesnažia sa nájsť spoločne správne riešenia, čo vedie len k zhoršovaniu situácie, napätiu a v neposlednom rade v malej dôvere v tieto inštitúcie.

Tento príspevok predostrel nedostatky v prípade záchrany areálu bývalej Uhorskej Cvernovej továrne a ponúka námety na riešenia. Pričom sa zameriava na viaceré aspekty a prináša návrhy pre rôzne sféry:

- decízna sféra – zabezpečenie suverenity zákonov v prospech záchrany kultúrneho dedičstva
- samospráva – spolupráca s univerzitami, podpora vlastníkov pri zachovávaní historickej architektúry, zabezpečovanie historickej kontinuity územia vhodnými reguláciami
- univerzity a masovo komunikačné prostriedky – zvyšovanie povedomia širokej verejnosti o kultúrnom dedičstve a možnostiach jeho využitia.

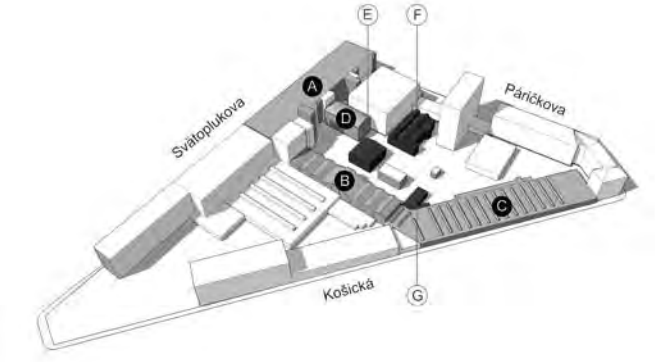

obr. 1: Schéma areálu bývalej Uhorskej cvernovej továrne – Objekty navrhované PÚ SR na zápis do ÚZPF: A - hlavná výrobná budova, pradiareň (KP od roku 2008), B – farbiareň, C - úpravňa, D – strojovňa a objekty navrhované na dovyhlásenie okrem spomenutých: E – budova so studňou, F – kotolňa, D – stolárska dielňa
zdroj: Veronika Kvardová

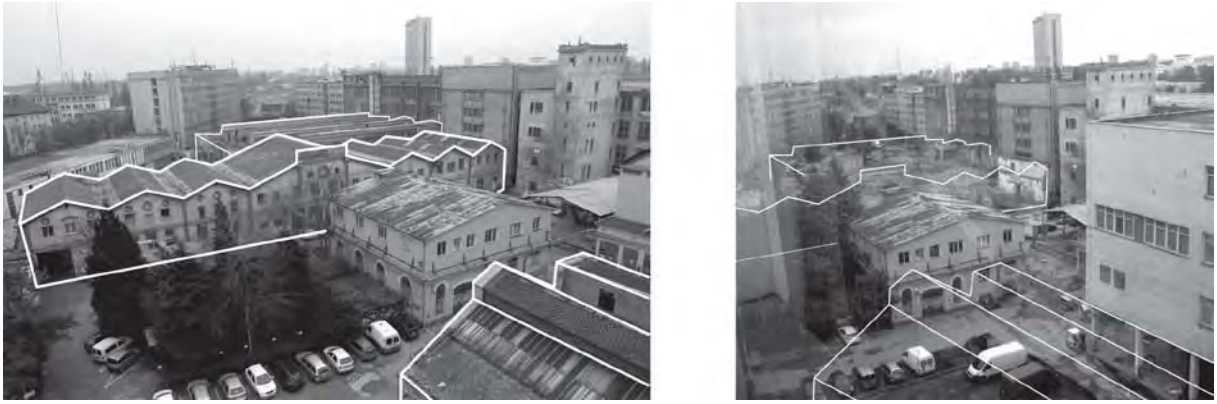

obr. 2: Bývalá Uhorská Cvernová továreň – naľavo stav marec 2011, zdroj: Nina Bartošová
napravo stav júl 2012, asanovaná kotolňa, farbiareň a hala zošlachťovne, zdroj: Katarína Šimončičová

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov. Zdroj: www.pamiatky.sk
[2] Obuchová, Viera, Šulcová, Jana. Podklad na vyhlásenie nehnuteľnej veci za národnú kultúrnu pamiatku: Továreň s areálom: továreň na nite: Cvernovka. Bratislava : PÚSR, 2007.
[3] Zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní v znení neskorších predpisov
[4] Husák, Vladimír. Cvernovka je jedinečná ako celý areál. Poznámky k pamiatkovej hodnote Bratislavskej Cvernovej továrne. In: Bratislavské Noviny. 2012, roč. XV., č.10, s.8.
[5] Rozhodnutie z Ministerstva kultúry číslo MK-613/2008-51/4913. Bratislava, 2008.
[6] Archív mesta Bratislavy. Útvar hlavného architekta mesta Bratislavy 1849-1967. Uhorská cvernová továreň. Krabica č. 413-414.
[7] Firma Salcherovcov bola významnejšia zo spojenia zakladateľov Salchera a Richtera. Niekoľko významných textilných tovární založila v oblasti St. Pöltenu. Tak ako cvernová továreň v Bratisalve, aj továreň v Ochsenburgu pri St. Pöltene patrila k ich najväčším stavebným investíciám. Prednedávnom bola celá asanovaná.
[8] zo sympózia vyšiel aj zborník: zost. SCHWARCZOVÁ, A. *Zborník MSPSOP č.8. Technické pamiatky Bratislavy.* Bratislava : Príroda, 1985.

[9] Charta industriálneho dedičstva Nizny Tagil z roku 2003 prístupná online na
http://www.mnactec.cat/ticcih/industrial_heritage.htm
[10] Fragner, Benjamin. Reflexe proměn hodnotových preferencí. In: Průmyslové dědičství na hraně : Program a sborník abstraktů. Praha: ČVUT, 2011.
[11] podporné stanovisko pre KOTP od: Gregorová, Jana. Cvernová továreň s areálom, Páričkova 18, súp.č. II 1127. Bratislava, 2012.
[12] Zákon NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov

Ing. arch. Veronika KVARDOVÁ
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: kvardova.veronika@gmail.com
tel.: 0949 122 894

Ing. arch. Katarína ŠIMONČIČOVÁ
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: katka.simoncicova@gmail.com
tel.: 0904 32 88 32

Ing. arch. Zora PAULINIOVÁ

konzultantka pre plánovacie procesy

Participatívne procesy pri záchrane kultúrneho dedičstva.

Abstrakt: V súčasnej dobe sa stiera rozdiel medzi laickou verejnosťou a odborníkmi. Iniciatívy a občianske zduženia sa profesionalizujú, architekti a pamiatkári sa aktivizujú, samospráva sa stáva facilitátorom plánovacích procesov, v ktorých treba zladiť viaceré záujmy. Ak chceme predísť konfliktom a zapojiť zainteresovaných, treba pri plánovaní využívať participatívne procesy. Príspevok predstaví trendy a konkrétne skúsenosti zo Slovenska v tejto oblasti.

Kľúčové pojmy: participatívne plánovanie a procesy, zapojenie verejnosti, občianska participácia, prevencia konfliktov, ochrana historického dedičstva

Profesionalizácia iniciatív a združení

Ochrana pamiatok a záchrana historického dedičstva už dávno prestali byť len doménou profesionálnych pamiatkárov – pracovníkov pamiatkových úradov. Skúsenosti z posledných rokov ukazujú, že ako pri záchrane konkrétnych pamiatok, tak pri sledovaní toho, či si úradníci a verejné inštitúcie plnia svoje povinnosti počuť čoraz viac aj hlas mimovládnych organizácií, ktoré upozorňujú na potrebu systematickej ochrany dedičstva a bohužiaľ často aj na nedodržiavanie platnej legislatívy pri jeho ochrane.

Miestne i celoslovenské združenia sa angažujú v záchrane hradov, technických pamiatok či historických záhrad. Iniciatíva **Bratislava otvorene** (BAO – www.bao.sk) stála napr. pri záchrane bratislavského PKO a upozorňuje na to, aby sa v bratislavskej pamiatkovej rezervácii stavalo podľa pamiatkových zásad (nelegálna výstavba na Beblavého ul, chystaná výstavba na Vydrici a Zuckermandli v Bratislave). **Klub ochrancov technických pamiatok** (KOTP – www.kotp.sk) bojuje za zachovanie industriálnych stavieb; štiavnické občianske združenie **KRUH** iniciovalo odvolanie riaditeľa KPÚ v Banskej Bystrici Miroslava Suru ako dôsledok nedostatočnej starostlivosti o historické dedičstvo; **Národný trust** každoročne popularizuje historické parky počas Víkendu otvorených parkov a záhrad (nt.sk/, www.vikendotvorenychzahrad.sk).

Aktivizácia profesionálov

Pri ochrane pamiatok sa však aktivizujú aj profesionáli – architekti, výtvarníci a umelci, fotografi či dokonca samotní pamiatkári. Za ich aktivitami je často presvedčenie, že oficiálne inštitúcie si neplnia svoje povinnosti a preto treba aktívne vstupovať do procesov obnovy a záchrany dedičstva.

Známe sú aktivity a intervencie, zamerané na oživenie, poľudštenie a revitalizáciu mestského prostredia (Mestské zásahy, Dobrý trh v Bratislave, Piknik v Banskej Štiavnici, činnosť kultúrneho centra Stanica Žilina – Záriečie), ktoré nekončia len pri úprave verejných priestorov, ale priamo podnecujú rozvoj životaschopných komunít. **Stanica Žilina - Záriečie** stojí za rekonštrukciou synagógy a jej premenou na Kunsthalle (http://www.facebook.com/novasynagoga); ľudia z občianskeho združenia **Punkt** a ďalších združení iniciujú záchranu a znovuvyužitie bratislavskej tržnice: http://bratislava.sme.sk/c/6452534/vratme-zivot-do-starej-trznice.html

Nová rola samosprávy v participatívnych procesoch

Neziskové organizácie sa tak stávajú pomocníkmi a partnermi samosprávy, ale aj tŕňom v päte, pretože poukazujú na nedodržiavanie zákonov. Samospráva má pritom dostatok nástrojov na to, aby predišla vzniku a polarizácii takýchto konfliktov. Vo svete bežná prax využitia participatívnych procesov naráža na Slovensku často na **nedostatok skúseností či nepochopenie významu zapojenia laickej i odbornej verejnosti do rozhodovania** – napríklad pri tvorbe plánov, stratégií a koncepcií.

Pripomienkovanie plánov a projektov v zmysle zákona de facto neumožňuje participáciu, pretože ponúka verejnosti hotový produkt, ktorý už často nie je možné zmeniť. Dôsledkom je rezistencia verejnosti a často aj odborníkov, petície, podania na prokuratúru či dokonca súdne spory.

obr. 1: Verejné diskusie s prezentáciou developerských projektov de facto neumožňujú akceptovanie pripomienok verejnosti. Dôsledkom je frustrácia účastníkov. Prezentácia projektu Vydrica vo februári roku 2012, kde neboli vopred zverejnené žiadne matzeriály.

Ak hovoríme o kvalitných particpatívnych procesoch, hovoríme teda o z apojení verejnosti od začiatku, už pri samotnej príprave – tak, ako to napr. definuje Aarhuský dohovor (http://www.minzp.sk/eu/medzinarodne-dohovory/aarhusky-dohovor/).

Naše skúsenosti z **Modry, Devína** (tvorba Programov hospodárskeho a sociálneho rozvoja) či **Banskej Štiavnice** (úprava verejných priestorov, tvorba Manažment plánu svetového dedičstva a ďalších dokumentov) hovoria, že dobre pripravené participatívne procesy znamenajú kľúčový posun ako v kvalite dokumentov, tak pri prevencii konfliktov.

obr. 2: Plánovanie verejných priestorov vo viacgeneračných tímoch znamená zbližovanie názorov.

V Banskej Štiavnici boli v posledných rokoch ich iniciátormi a nositeľmi nielen mesto, ale aj občianske združenia. Prvým konkrétnym príkladom s participatívnym plánovaním bola revitalizácia ulice Dolná ružová s projektom **„Zákutia kultúry pre Dolnú ružovú**“. V r. 2009 občania, najmä obyvatelia tejto ulice mapovali, plánovali a nakoniec sami upravovali svoju ulicu, ktorá sa tak stala výkladnou skriňou mesta (http://www.priestory.sk/about/project-overview.html).

obr. 3: Ak majú deti podporu dospelých, tiež sa dokážu aktívne zapojiť do plánovania. Príklad z plánovania verejného priestoru – Pajštúnskeho rínku v Borinke (2011)

Zapojenie verejnosti – občanov, združení, ale aj zainteresovaných inštitúcií a samosprávy prinieslo vysoký odborný vklad pri príprave **Manažmentového plánu lokality svetového dedičstva** http://www.banskastiavnica.sk/stranka_data/subory/zakladne-dokumenty-samospravy/management-plan-web.pdf

Naň nadviazal **Projekt revitalizácie historického jadra v Banskej Štiavnici** (2011), kde v pracovných skupinách spolupracovali ako predstavitelia mesta a poslanci, tak predstavitelia štiavnickej komunity. Podobný, aj keď kratší proces prebehol pri príprave projektu revitalizácie vodnej nádrže Červená studňa.

obr. 4: Tradičné verejné stretnutia možno nahradiť **netradičnými aktivitami**, napríklad spojením diskusie, páračiek a koncertu – takéto stretnutie zorganizovala komunitná nadácia v Moravskej Novej Vsi.

V súčasnosti viaceré grantové schémy napr. európskych projektov priamo vyžadujú zapojenie ľudí do plánovacích a rozhodovacích procesov. Problémom, prečo sa to nedeje, alebo sa to deje formálne, často nie sú ani financie, ani čas, ale neskúsenosť s tým, ako takéto procesy dizajnovať a viesť – potrebná je pomoc skúsených facilitátorov, ktorí tým, ako nastavujú celý proces, do veľkej miery ovplyvňujú kvalitu výstupov a samozrejme spolupracujú pri spracúvaní samotných dokumentov. Dôležité je dôkladné **zmapovanie a vtiahnutie zainteresovaných ľudí a organizácií a dizajn celého procesu, tvoreného verejnými stretnutiami, workshopmi a deliberačnými diskusiami**, ale aj

ďalšími netradičnými typmi stretnutí (tzv. Mestské prechádzky / Urban walks - http://www.facebook.com/media/set/?set=a.4266595549514.2179642.1424815849&type=3 , konferencie vo formáte world café - http://www.theworldcafe.com, či open space - http://www.openspaceworld.org.

obr. 5: Diskusiu v menších skupinkách a vzájomnú výmenu názorov spolu s dôkladným spracovaním výstupov umožňuje formát **world café**.

obr. 6: Aj parciálne názory a podnety môžu viesť pri profesionálnej facilitácii k vytvoreniu kvalitných kľúčových dokumentov. Použitie metaplánu pri **tvorbe vízie** v Banskej Štiavnici (2011)

Ak sa proces zapojenia verejnosti neudeje, hazarduje sa s energiou, ktorú dokáže motivovaná komunita priniesť. Predĺženie procesov, súdne spory a žaloby, zlý imidž, eskalujúce konflikty medzi samosprávou a občanmi a nekvalitné materiály, ktoré verejnosť neakceptuje nestoja za to, aby sme hlas občanov zanedbali.

Naopak, **spolupráca medzi skupinami v komunite, otvorená komunikácia a vyššia kvalita projektov prichádzajú tam, kde sa samospráva stáva lídrom participatívnych procesov**. Verejné inštitúcie vo Veľkej Británii, Francúzsku, Nemecku či USA si už nevedia vznik strategických dokumentov bez účasti verejnosti predstaviť – dúfajme, že inšpirácie z týchto krajín povedú k takejto dobrej praxi aj na Slovensku.

Ing. arch. Zora PAULINIOVÁ
Konzultantka a facilitátorka participatívnych procesov
e-mail: pauliniova@changenet.sk
telefón: 0905 890 050

doc. Ing. arch. Jana GREGOROVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Pamiatková ochrana území v procese územného plánovania.

„ Kultúrne a historické vplyvy na urbanistickú stabilitu ukazujú na kultúrnu hodnotu a historickú kontinuitu urbánnej štruktúry. Ich stabilizujúci účinok nie je jednoznačný, závisí totiž od hodnotovej orientácie spoločnosti. Štruktúra, ktorá pretrváva dlhšie časové obdobie, je nositeľom odkazu predchádzajúcich generácií , má v sebe potenciál stability a pôsobí stabilizujúco aj v kontexte širších územných súvislostí za predpokladu, že jej hodnoty spoločnosť prijíma a primerane využíva. Hrubé ignorovanie kultúrnych a historických hodnôt nemôže v žiadnom prípade viesť k dlhodobej stabilite urbánnej štruktúry“ [1]

Na základe tejto filozofie bol vyhotovený Európsky dokument priestorového plánovania , vypracovaný v rámci Európskej koncepcie priestorového rozvoja. Identifikoval vysokú kultúrnu a environmentálnu diverzitu Európy a ohrozovanie mnohorakosti prejavu kultúr v dôsledku rastúcej ekonomickej a územnej koncentrácie. Reakciou na dané zistenie bolo rozdelenie ostatných území Európy na priestory s podobnými charakteristikami a definovanie stredoeurópskeho, jadranského, podunajského a juhovýchodoeurópskeho priestoru.

V tomto spektre názorov je možné modernú pamiatkovú starostlivosť charakterizovať ako jeden z nástrojov na ochranu diverzity kultúr. Má viacero dimenzií – celosvetovú (svetové dedičstvo UNESCO), európsku, v rámci územia EÚ (etiketa európskeho dedičstva), národnú (zodpovedajúcu štruktúre pamiatkovej starostlivosti príslušnej krajiny) a lokálnu (zodpovedajúcu štruktúre ochrany K-H hodnôt v rámci regiónov, či príslušných sídel).

Pre ochranu sídelných štruktúr na území Slovenskej republiky evidujeme lokality zapísané Na Listine svetového dedičstva, na národnej úrovni sa jedná o pamiatkové rezervácie, pamiatkové zóny a ochranné pásma. Na regionálnej úrovni sa jedná o pamätihodnosti, ktoré si formou VZN schvaľujú príslušné zastupiteľstvá sídel a nespadajú pod štátnu pamiatkovú ochranu. Jedná sa však zväčša o solitérne objekty, či súbory, podobne ako pri európskom dedičstve.

Spomínaný globalizačný proces aj na Slovensku spôsobuje, že napriek pomerne dobre vypracovanému legislatívnemu systému štátnej ochrany pamiatkovo chránených štruktúr sa v praxi stále nedarí zabezpečiť ich dostatočnú ochranu , prípadne obnovu. Dôvodov je viacero.

Výraznú úlohu zohráva skutočnosť, že už viacero generácií je vychovávaných v duchu estetiky moderny. Tradičné (chápané ako prejav nášho kultúrneho kontextu) je chápané ak prežitok, v modernistickom poní maní kreativity je opakovaním už známeho – je prejavom netvorivosti. Je doménou pamiatkárov alebo laikov, ktorí nerozumejú dobrej (modernej) architektúre a preto všetko čo sa páči im, tak trochu zaváňa gýčom. Mýtus estetiky moderny ako formálneho prejavu globalizácie, je zámerne glorifikovaný. Hľadanie estetiky archetypov je doménou menšiny...

Ďalším problémom je strata kontinuity vlastníctva a dlhodobá neúdržba pamiatkových objektov, ktorá zapríčinila pretrhnutie kontinuity dedičstva. Ku pamiatkam mali v predošlom zriadení kladný vzťah iba entuziasti, či milovníci histórie. Zvýšený záujem o pamiatky v súčasnosti narástol po zistení skutočnosti, že atraktivita malebných, atypických historických centier prináša zisk. A tak sa v mnohých prípadoch z dedičstva predkov stáva biznis.

Nemalou mierou sa na danom stave podieľa aj snaha robiť všetko čo najjednoduchšie, najrýchlejšie a najlacnejšie. Preto máme radšej nové ako staré, jednoduchšie a lacnejšie, ako komplikovanejšie a drahšie. Situácia v narušených pamiatkovo chránených štruktúrach je však úplne opačná . Je potrebné citlivo vyhodnotiť kvality a potenciály týchto zraniteľných území a navrhnúť diferencovaný spôsob ich rehabilitácie. Tento proces nie je ani jednoduchý, ani rýchly – naopak – čím je štruktúra zdevastovanejšia, tým dlhší a zložitejší je proces jej diagnózy a následnej obnovy.

Tieto danosti (typické najmä pre krajiny východnej Európy) sa prejavovali tak v systéme pamiatkovej starostlivosti, ako aj v spracovávaní príslušných územnoplánovacích dokumentácií, ktoré sa po schválení stali nástrojom pre stavebnú činnosť na pamiatkovo chránených územiach.

Pamiatková ochrana území

Pamiatková starostlivosť na území Slovenska sa v územnom ponímaní začína praktizovať v polovici 50-tych rokov 20. storočia.

Zmena spoločenského zriadenia koncom 80-tych rokov 20.storočia naštartovala snahu viacerých miest či obcí po intenzívnejšej ochrane a obnove a preto sa v 90-tych rokoch 20.storočia mnohé z nich vyhlásili za pamiatkové rezervácie , prípadne zóny. Prax však ukázala, že predstava mnohých obcí, vyhlásených za pamiatkové zóny si pamiatkovú starostlivosť predstavovali oveľa liberálnejšie, než ako predpisoval pamiatkový zákon.

S odstupom času bolo možné konštatovať, že zmena spoločenského zriadenia nepriniesla so sebou iba eufóriu po o bnove zabudnutej identity sídel. Pri obnove atraktívnych historických štruktúr sa zvyšovali investičné tlaky na ich využitie do takej miery, že praktizovanie pamiatkovej ochrany na chránených územiach sa stávalo čoraz zložitejším. Výrazné nezrovnalosti vznikali najmä v názoroch na spôsob zástavby v prelukách pamiatkových území. Spomínané tendencie sa podpísali aj na stanovení hlavnej idey obnovy pamiatkových štruktúr. Uprednostňovalo sa spravidla kontinuálne napojenie na kontext a tradičný spôsob zástavby. Spracovatelia ÚPN však často materiál Zásad...neakceptovali v jeho pamiatkovej podstate. V období neskorej moderny bolo pomerne obtiažne požadovať dopĺňanie stavebných prelúk v tradičnom výraze. Pojem kontextuálny novotvar sa vysvetľoval rôzne. Využívala sa medzera v definovaní pojmu Priemet zásad do ÚPN, ktorý nebol jasne definovaný ani v pamiatkovom ani v stavebnom zákone.

Názor pamiatkárov na optimálnu pamiatkovú obnovu historického jadra sa tiež menil. Ak v 60-80-tych rokoch 20.storočia boli preferované rekonštrukčné metódy prezentácie , s výrazným používaním analytických metód pri stredovekých či renesančných objektoch (MPR Bratislava, Banská Bystrica, Banská Štiavnica...) v súčasnosti sa preferuje zachovanie pamiatkovej štruktúry v jej slohovej vrstevnatosti, s maximálnym zachovaním posledných historických vrstiev. Oveľa viac priestoru sa dáva nedeštrukčným metódam prezentácie v podobe informačného systému, virtuálnych prezentácií... Výsledkom tohto prístupu je už viacero miest na Slovensku, ktoré sú obnov ené s dôrazom na zachovanie svojej autenticity (MPR Košice, Jur pri Bratislave, Skalica...) Touto cestu sa snaží uberať pri obnove aj MPR Trnava, ktorá bola výrazne narušená v 70-80-tych rokoch 20.storočia.

Na druhej strane spomínané investičné tlaky spôsobujú, že mnohé (už aj v zmysle pamiatkových konvencií obnovené mestá) povoľujú výraznejší vstup novostavieb (Banská Bystrica, Bratislava). Najhoršie sú na tom po tejto stránke mestá, ktoré boli veľkoplošne zasanované už ako vyhlásené PR a doteraz ich identické územia neboli zastavané (Podhradie v rámci MPR Bratislava). Tieto mestá sa pri neregulovaných stavebných aktivitách aj napriek skutočnosti, že sú pamiatkovo chránené, postupne menia z homogénnych na heterogénne.

Zásady ochrany pamiatkových území – priemet do ÚPN

Aj kvôli spomínaným nezrovnalostiam sa v roku 2008 v zmysle zákona NR SR č.49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu upresnili požiadavky na st anovenie metodiky spracovávania Zásad ochrany pamiatkového územia. Jeho formálna náväznosť na ÚPN bola síce upresnená, ale samotné optimálne spracovanie materiálu je stále závislé od dohody medzi spracovateľom Zásad a spracovateľom ÚPN.

Zásady ochrany... sú chápané ako koncepčný dokument uplatňovaný v praxi.

Predpokladom pre kvalitné spracovanie Zásad... je dobré poznanie pamiatkových hodnôt územia. Sú spracované v súlade s nariadením/rozhodnutím o vyhlásení pamiatkovej rezervácie alebo pamiatkovej zóny. Spracúvajú sa zvyčajne na obdobie 10 – 15 rokov. Po uplynutí obdobia je potrebné Zásady aktualizovať. Najoptimálnejším riešením je, ak je aktualizácia Zásad... kompatibilná s aktualizáciou príslušného stupňa ÚPD.

Pre tvorbu územných plánov na úrovni sídla či zóny sú podstatné požiadavky na ochranu, ktoré presne definujú predmet ochrany v rámci celého chráneného územia.

Po metodickej stránke je potrebné diferencovať prístup a usmerňovanie v rôznych typoch pamiatkových území vo vzťahu k ich konkrétnym pamiatkovým hodnotám (PZ, PR). [2]

Zásady ...sú spracovávané v takej miere podrobnosti, aby sa o chrana územia a objektov dala realizovať – preto sa najčastejšie spracovávali na úrovni zóny. Zásady ochrany ... na Ochranné pásmo nie sú povinné. V rámci ochranného pásma sa však definuje spôsob zástavby, ktorý sa premieta spolu s príslušným pamiatkovo chráneným územím až do ÚPN sídla.

Územnoplánovacia dokumentácia – priemet Zásad...

V zmysle Vyhlášky o územnoplánovacích podkladoch a územnoplánovacej dokumentácii – Vyhláška č.55/2001 Z.z. – úplné znenie ,obsah ÚPD pozostáva z prieskumov a rozborov, zadania, konceptu riešenia, obsahu koncepcie územného plánu obce, obsahu koncepcie územného plánu zóny.... [3]. Spomínaný „ priemet“ Zásad ochrany pamiatkových území (územný priemet ochrany kultúrnych hodnôt zahŕňa v sebe aj iné kultúrne hodnoty územia než len pamiatkové -NKP, územnú ochranu a pod.)...však nie je presne definovaný. Problematika kultúrnych a historických hodnôt je v jednotlivých častiach ÚPN definovaná na inej úrovni. V zásade by sa dalo povedať, že časti Prieskumy a rozbory by zodpovedal Urbanisticko-historický výskum , v Zadaní by sa definovali požiadavky na ochranu, v Koncepte riešenia by sa prostredníctvom variant za účasti spracovateľov Zásad...overovali optimálne riešenia pre celé chránené územie. Obsah koncepcie ÚPN obce, zóny...by už iba formálne spracoval najoptimálnejší variant do záväznej podoby.

(Problematikou kompatibility medzi Zásadami ochrany pamiatkových území a príslušného stupňa územnoplánovacej dokumentácie sa zaoberal aj seminár v Banskej Bystrici, ktorý 29. 4. 2010 zorganizovalo Združenie pre urbanizmus a územné plánovanie Slovenska).

Priemet Zásad do ÚPN v praxi

Ak vezmeme do úvahy, že pri plánovaní sídla máme zložky, ktoré sú nemenné a vytvárajú základnú ideovú kostru tvorby príslušnej ÚPD, tak medzi stabilné zložky sídla určite bude patriť historické jadro aj so svojím geniom loci . Pri takomto pohľade na problém je zrejmé, že materiál Zásad...by mal byť základom pre ideu územného plánu ...Je preto potrebné si hneď v úvode ujasniť, ktoré jeho časti sú nemenné a ktoré sú vecou dohody. Z metodického usmernenia vyplýva, že materiál Zásad ochrany. ..má analytickú časť U-H výskumov exaktne stanovenú , ale interpretácia ochrany definovaných hodnôt je už vecou komunikácie interdisciplinárneho tímu. Pri reálnom spracovávaní zväčša najväčší konflikt vzniká pri stanovení spôsobu zástavby na nezastavaných častiach pamiatkového územia. V súčasnej globálnej dobe stále viac rezonujú požiadavky na modernistické pretvorenie tradičných štruktúr a ich maximálne zastavanie. Tieto tlaky sú najkonfliktnejšie v prípade že:

- pamiatkovo chránená štruktúra sa ocitla pod tlakom neúmerných investičných aktivít (zmena provinčného hlavného mesta na európsku metropolu –MPR, PZ Bratislava)
- je výrazne narušená autentická štruktúra mesta a vytvorila sa požiadavka na jej scelenie (MPR Trnava)
- sú prísne požiadavky na zachovanie autenticity pôvodnej štruktúry (územia Svetového dedičstva – Banská Štiavnica, Levoča s územiami kultúrnej krajiny)
- sa jedná o príliš veľké pamiatkovo chránené územie, a preto je praktizovanie pamiatkovej ochrany na investične atakovanom území ťažko realizovateľné (PZ CMO Bratislava).

V praxi sa ukázalo, že viaceré pamiatkovo chránené územia majú vlastné špecifiká, na ktoré je potrebné reagovať. Tak sa napríklad osvedčilo vypracovanie mapy charakteristických oblastí tých území, ktoré boli príliš rozsiahle. Pri tejto príležitosti je možné zistenie, že súčasné legislatívne členenie územia nie je kompatibilné s oblasťami vyformovanými v dôsledku stavebno-historického vývoja mesta a vznikajú problémy pri definovaní zásad a regulatívov priestorového a funkčného využitia územia (MPR Banská Štiavnica, PZ CMO Bratislava...). Príliš veľké územie PZ CMO Bratislava vymedzené v roku 1992 viedlo PÚ SR aby korigovalo v roku 2005 rozsah chráneného územia takmer na polovicu.

V prípade, že sa jedná o značne a nerovnomerne deštruované pamiatkovo chránené územie, je vhodné toto rozdeliť do viacerých menších oblastí , v ktorých sa diferencovanou ochranou nadefinuje odlišná miera direktívnosti ochrany aj obnovy (V rámci koncepcie ÚPN CMO Trnava bolo územie MPR rozdelené do 3 kategórií A,B,C, reagujúcich na mieru narušenia kompaktnej tradičnej štruktúry. Momentálne medializovaná kauza polyfunkčného domu Leonardo v MPR Trnava práve narušila sanačný proces obnovy najcennejšieho územia mesta , zaradeného do kategórie A). [4] Diferencovaný spôsob ochrany a obnovy bol následne využitý aj pri vypracovávaní ÚPN Nový Jičín. Tento zdanlivo samozrejmý prístup však nie je bezvýhradne akceptovaný v obci architektov. Medzi architektmi sa často zastáva názor, že Zásady ochrany ...sú spracované príliš podrobne a neostáva pre autora ÚPD dostatočný priestor na uplatnenie vlastného názoru na rehabilitáciu územia. V zmysle Usmernenia PÚ

SR k spracovaniu dokumentácie „Zásad...“ je treba brať do úvahy, že tento materiál bude slúžiť aj príslušným KPÚ pre vydávanie rozhodnutí alebo stanovísk (preto je potrebné, aby bol dostatočne podrobný). Na strane druhej je potrebné si uvedomiť, že spracovávateľ ÚPN by sa mal stotožniť so stanovenou metódou obnovy mesta a preto potrebuje mať jasnú predstavu o tom, kde sú možné zásahy do chránenej štruktúry. V prípade Zásad ... MPR Banskej Štiavnice, 2006 a PZ CMO Bratislavy bol vyhotovený tzv výkres disponibilných štruktúr, kde boli jasne definované možnosti nových zásahov do štruktúry, týkajúce sa terénu, stavebných prelúk, možnosti nadstavieb,...

Optimálna situácia pre realizovanie konštruktívneho dialógu medzi pamiatkármi a spracovateľmi ÚPD nastane vtedy, ak obe strany disponujú kvalitnými medziodborovými znalosťami. Pri takto stanovenom kolektíve je možné tvorivo pristupovať aj ku kompromisným riešeniam, bez ktorých sa návrh optimálnej rehabilitácie sídla ťažko zaobíde. Absencia špecialistov tohto typu v praxi žiaľ spôsobuje, že predstava pamiatkárov a tvorivých architektov o optimálnej ochrane, či prestavbe sa značne líši. Na jednej strane nedostatočne empatický „kreatívny“ tvorca-projektant a na stane druhej „fundamentalistický“ pamiatkár, ktorý radšej pre istotu nepovolí nič... Tento neuspokojivý stav začal naberať na intenzite z dvoch dôvodov:

- z pôvodných pamiatkových ústavov sa stali pamiatkové úrady, s čím súvisel úbytok technicky vzdelaných odborníkov na pôde PÚ SR (nedostatočná architektonicko-pamiatkárska interpretácia problému)
- projektovať v pamiatkovo chránenom území môže každý autorizovaný projektant, bez ohľadu na skutočnosť, či sa jedná o stavebného inžiniera alebo architekta (prax paradoxne ukázala, že ak sa vytvorí tvorivý dialóg medzi pamiatkárom a projektantom, sú možné dobré realizácie obnovy aj v prípade, že projektantom je „nearchitekt“)

Príklady zo zahraničia dokazujú, že ak sa problém uchopí tvorivo a systematicky (a všetci projektanti tvoriaci na pamiatkovo chránenom území sa s danou ideou obnovy stotožnia), je možné dospieť k zdarnému výsledku aj v prípade novostavieb. Jasné definovanie spôsobu ochrany originálu v kombinácii s rámcovo definovaným výrazom novodobej architektúry, vznikajúcej na stavebných prelukách, v konečnom dôsledku prináša novú kvalitu , zároveň pri dodržaní určitých pravidiel zachováva kompaktnosť a homogenitu pamiatkovo chránenej štruktúry. Ako príklad je možné uviesť diferencovaný prístup pri koncipovaní novostavieb uplatňujúcich režnú tehlu v Lille alebo použitie jednotných reverzibilných a neutrálnych novotvarov v dôsledne obnovených historických jadrách Kremsu, či Schwäbisch Halle). Zdarný výsledok týchto miest jednoznačne súvisí s disciplinovanosťou jednotlivých architektov, podieľajúcich sa na obnove pamiatkovo chránenej štruktúry.(Tento prístup je na Slovensku momentálne nerealizovateľný. Prílišný individualizmus tvorcov nedovoľuje zaručiť homogénny výsledok snaženia...)

Stratégia a taktika realizovania komplexnej obnovy pamiatkovo chránených území.

Proces obnovy sídla je dlhodobý a je potrebné ho presne naplánovať. Na pripravené projekty je potom možné získavať aj finančné prostriedky. Preto je žiadúce pri územiach so špecifickým režimom vypracovávať koncepčné materiály, upresňujúce spôsob obnovy a jej monitorovania. Pri územiach svetového dedičstva sa vypracovávajú tzv. manažmentplány.

Túto možnosť môžu využívať všetky mestá s historickými jadrami, spadajúcimi pod špecifický režim ochrany. Koncepčné materiály (programy regenerácie...) sa potom stávajú nielen podmienkou pre získanie finančných prostriedkov na obnovu, ale predovšetkým vhodným nástrojom pre jej koordinovanú realizáciu.

Pomôže globálna ochrana?

V súvislosti s environmentálnymi tendenciami má globalizmus vo svojej podstate snahu nanovo regulovať a optimalizovať procesy rozvoja - to znamená regulovať aj záchranu hodnotných prírodných aj umelých štruktúr – t.j. aj pamiatkovo chránených štruktúr.

Ak chceme zabezpečiť kultúrne udržateľný život v našom kultúrnom prostredí, musíme si byť vedomí , že ochrana a obnova architektonického dedičstva je determinovaná

- hľadaním rovnováhy medzi mierou zachovania tradičných princípov formovania historických štruktúr a implementáciou nových kultúrnych vplyvov

- ekonomickou atraktivitou identických častí historických sídel
- prebúdzajúcou sa emotívnou väzbou užívateľov voči dedičstvu predkov
- praktizovanou plošnou a diferencovanou štátnou ochranou, vychádzajúcou z medzinárodných konvencií

Bolo by optimálne, ak by s a v snahe zachovať udržateľnosť a stabilitu sídel, vedeli s danými determinantami vysporiadať tak pamiatkári, ako aj tvoriví projektanti, spolu so spracovateľmi územnoplánovacích dokumentácií...Extrém plodí extrém...preto asi stredná cesta je tá zlatá...

obr. 1: Asanované časti MPR Trnava (80-te roky 20.storočia)
obr. 2: Zaregulovaná výstavba v priestore kategórie A v MPR Trnava
zdroj: fotoarchív doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD.

obr. 3: Zaregulovaná výstavba v priestore kategórie B v MPR Trnava
obr. 4: Zaregulovaná výstavba v priestore kategórie C v MPR Trnava
zdroj: fotoarchív doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD.

obr. 5: Skompaktňovanie zástavby solitérov v priestore kategórie C v MPR Trnava

obr. 6, 7: Kontrastná novostavba Leonardo v MPR Trnava , neakceptujúca regulatívy
ÚPN CMO pre priestory kategórie A

zdroj: fotoarchív doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD.

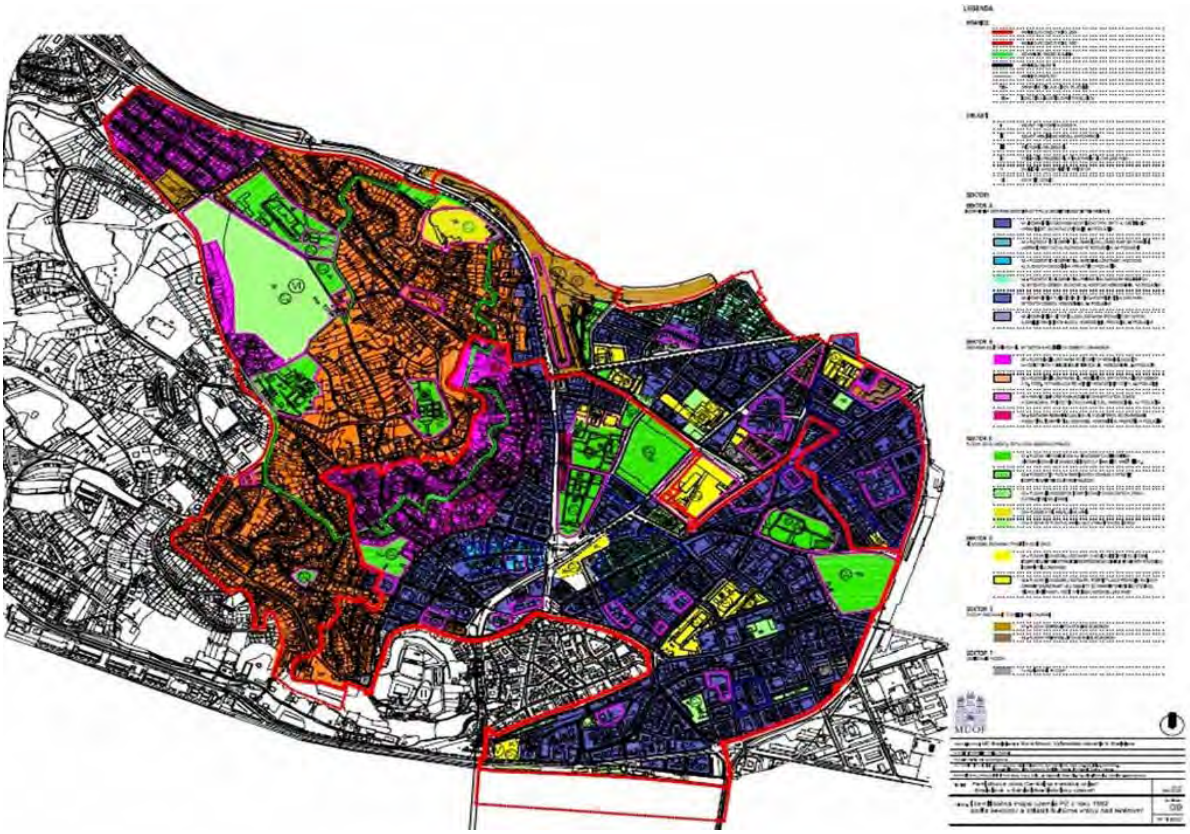

obr. 8: Výkres charakteristických oblastí a sektorov v Zásadách ochrany PZ CMO Bratislava
zdroj: Podklady zo spracovaných Zásad ochrany PZ CMO Bratislava , MÚOP Bratislava, 2006

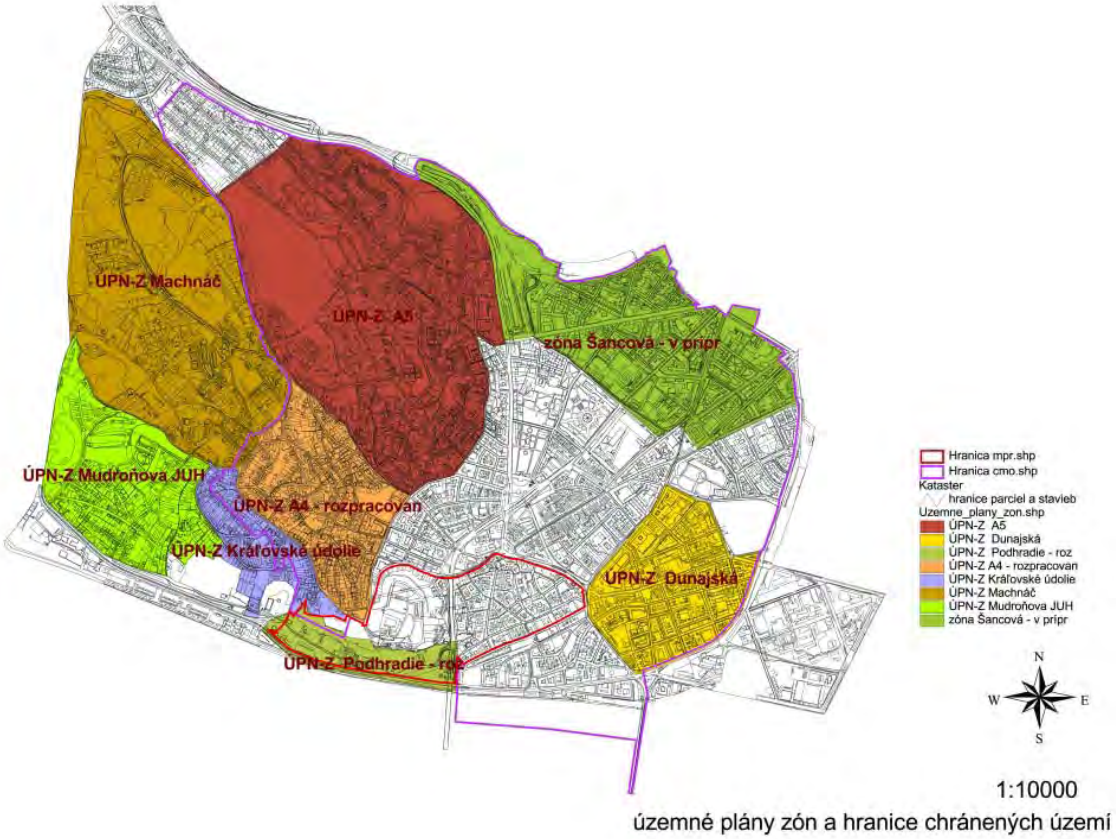

obr. 9: Rozdelenie PZ CMO Bratislava na územia, pre ktoré sa spracovávajú ÚPN Zóny
zdroj: Podklady zo spracovaných Zásad ochrany PZ CMO Bratislava , MÚOP Bratislava, 2006

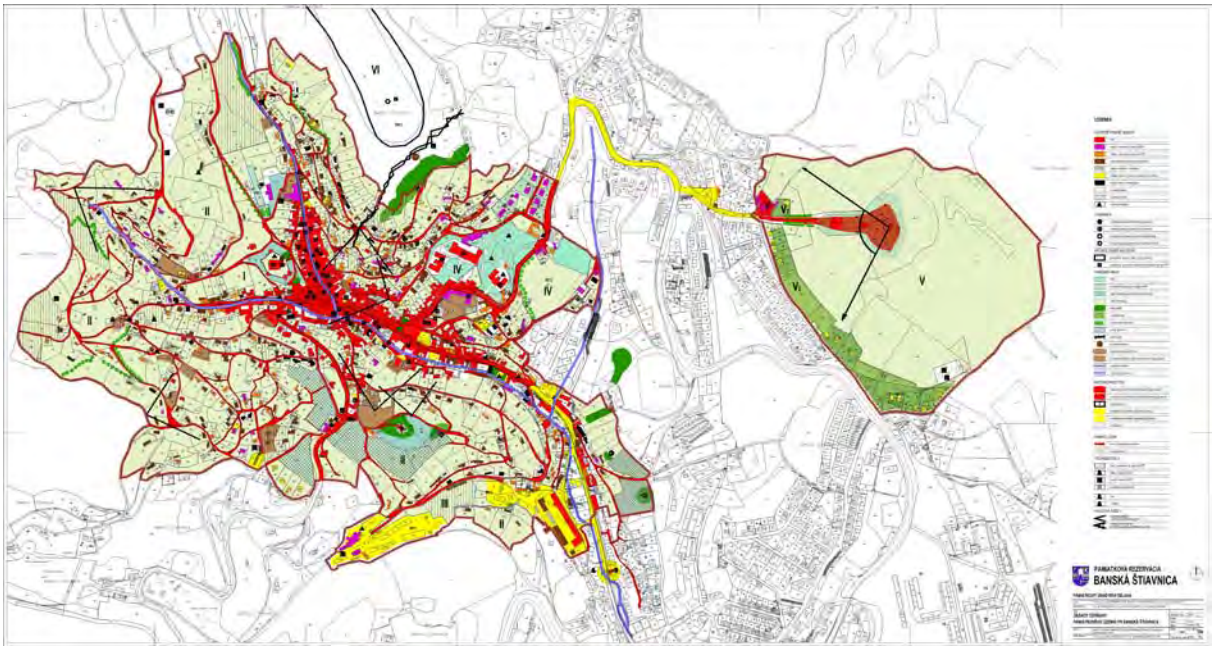

obr. 10: Výkres Zásad ochrany pamiatkového územia MPR Banská Štiavnica vyhotovený v zmysle metodického usmernenia PÚ SR
zdroj: Podklady zo spracovaných Zásad ochrany PR Banská Štiavnica – historické jadro a kalvária , Gregorová, J., Kvasnicová, M. a kol., 2004

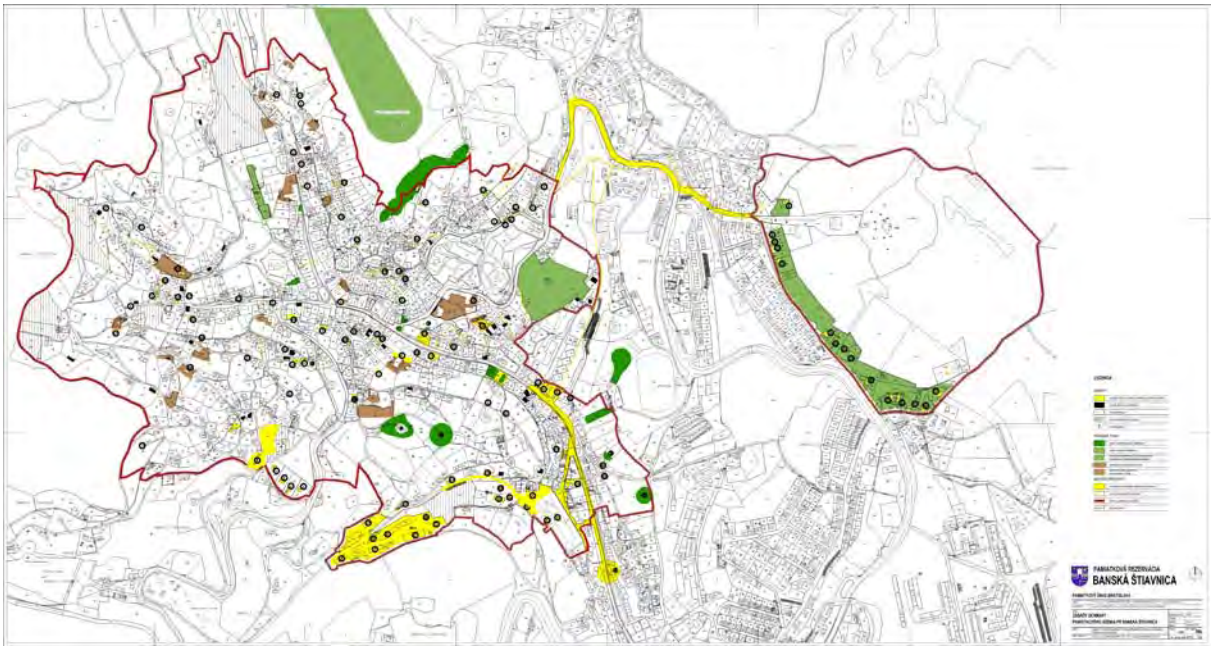

obr. 11: Výkres disponibilných štruktúr v Zásadách ochrany MPR Banská Štiavnica
zdroj: Podklady zo spracovaných Zásad ochrany PR Banská Štiavnica – historické jadro a kalvária , Gregorová, J., Kvasnicová, M. a kol., 2004

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Komrska,J.: Zvyšovanie hustoty zástavby a urbanistická stabilita. Urbanita ,24.ročník, téma Dynamika a stabilita rozvoja, 1/2012, str.18-22
[2] Usmernenie PÚ SR k spracovaniu dokumentácie „Zásady ochrany pamiatkového územia“, 2008
[3] Vyhláška o územnoplánovacích podkladoch a územnoplánovacej dokumentácii – vyhláška č.55/2001 Z.z. – úplné znenie
[4] Gregorová,J., Gregor,P., Zibrín,P., Dóka,D.: LEONARDO – polyfunkčný dom na Hollého ulici v Trnave – stanovisko k realizácii, vypracované na základe požiadavky Mesta Trnava, Mestského úradu v Trnave, Odboru územného rozvoja a koncepcie 2012

doc. Ing. arch. Jana GREGOROVÁ, PhD.
Ústav ekológie a experimentálnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: gregorova@fa.stuba.sk
tel.: 0905 427 258

***Doc., Ing. arch. Jana Gregorová , PhD.**, pôsobí na Fakulte architektúry STU Bratislava, je spoluzakladateľkou Ústavu obnovy pamiatok, špecializovaného projekčného ateliéru G+G projekt Obnova pamiatok, spol.s.r.o., zaoberá sa problematikou prezentácie architektonického dedičstva tak v architektonickej ako aj urbanistickej dimenzii, autorka a spoluautorka Zásad ochrany pamiatkového územia MPR Banská Štiavnica, PZ CMO Bratislava, spoluautorka ÚPN CMO MPR Trnava, MPR Nový Jičín,....*

Ing. arch. Ľudmila Priehodová

Inštitút urbanizmu a územného plánovania URBION, Bratislava, poslankyňa MsZ v Banskej Bystrici

Podnety na zmenu legislatívy v záujme pamiatkovej ochrany.

Abstrakt: V tomto príspevku sa venujem podnetom na diskusiu k novému stavebnému zákonu a k zákonu o ochrane pamiatok z pohľadu urbanistky, ktoré by mohli prispieť k ochrane kultúrneho dedičstva. Podnety vychádzajú zo skúseností z dlhoročnej územnoplánovacej praxe, ale aj zo skúseností poslankyne v meste Banská Bystrica.

Kľúčové pojmy: územné plánovanie, pamiatková ochrana, zákon

Úvod

Na Slovensku v súčasnosti platí zákon **č. 50/1976 Zb**. v znení neskorších predpisov o územnom plánovaní a stavebnom poriadku zjednodušene nazývaný **stavebný zákon** (SZ), ktorý má do dnešného dňa 29 (priamych a nepriamych noviel a 2 nálezy Ústavného súdu). Nový stavebný zákon bol pripravovaný už v predchádzajúcich volebných obdobiach, no v roku 2009 na konci legislatívneho procesu bol ako „tlač 995“ napokon stiahnutý z NR SR v druhom čítaní. V súčasnosti Ministerstvo dopravy, výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej republiky pracuje na Novom stavebnom zákone, ktorý by mal reagovať na celospoločenské zmeny v kontexte s postavením Slovenska v Európskej únii.

Územným plánovaním sa sú stavne a komplexne rieši priestorové usporiadanie a funkčné využívanie územia, určujú sa jeho zásady, navrhuje sa vecná a časová koordinácia činností ovplyvňujúcich životné prostredie, ekologickú stabilitu, **kultúrno-historické hodnoty územia**, územný rozvoj a tvorbu krajiny v súlade s princípmi trvalo udržateľného rozvoja. Územné plánovanie vytvára predpoklady pre trvalý súlad všetkých činností v území s osobitným zreteľom na starostlivosť o životné prostredie, dosiahnutie ekologickej rovnováhy a zabezpečenie trvalo udržateľného rozvoja, na šetrné využívanie prírodných zdrojov a **na zachovanie** prírodných, civilizačných a **kultúrnych hodnôt** (§1SZ).

Pamiatková ochrana je súčasťou všetkých stupňov územnoplánovacej dokumentácie, v Koncepcii územného rozvoja Slovenska, v územných plánoch regiónov, územných plánoch obcí a zón.

Podľa § 11 SZ sa územný plán obce spracúva pre územie jednej obce alebo pre územie dvoch alebo viacerých obcí. Mestá a obce s viac ako **2 000 obyvateľmi sú povinné mať územný plán obce**. Ostatné obce sú povinné mať územný plán obce, **ak treba riešiť koncepciu ich územného rozvoja**, uskutočňovať **rozsiahlu novú výstavbu a prestavbu** v obci alebo **umiestniť verejnoprospešné stavby**, a lebo ak to vyplýva zo **záväznej časti územného plánu regiónu**, najmä na splnenie medzinárodných záväzkov alebo na umiestnenie verejného dopravného a technického vybavenia územia celoštátneho významu. V územnom pláne obce sa vo vzťahu k pamiatkovej ochrane schvaľujú v záväznej časti UPN **zásady a regulatívy ochrany** a využívania prírodných zdrojov, **kultúrno-historických hodnôt** a významných krajinných prvkov, ktoré sa vyhlasujú **všeobecne záväzným nariadením obce**. Keďže sa pamiatkové územia nachádzajú aj v obciach pod 2000 obyvateľov, je potrebné aby sa územné plány obcí spracovávali **pre všetky obce** a nielen v záujme ochrany pamiatkových území.

Závažným nedostatkom v terajšom stavebnom zákone je, že pre pamiatkové územia nemusia byť spracované územné plány zón (resp. regulačné plány). V územnom pláne obce v mierke napr. 1:10 000, alebo 1:5 000 je možné vyjadriť graficky maximálne pamiatkové územie, hranicu jeho ochranného pásma, ale už podrobnejší priemet zásad ochrany pamiatkového územia by mal byť súčasťou územného plánu zóny. Je potrebné, aby v novom stavebnom zákone bola stanovené povinnosť pre všetky mestá a obce, v ktorých sa nachádzajú **pamiatkové rezervácie a pamiatkové zóny**, vypracovať územnoplánovaciu dokumentáciu zóny s jednoznačne definovanými regulatívmi v záväznej časti.

Z ostatných dokumentov podľa §7a SZ sa v územnoplánovacej činnosti **povinne využívajú programy ochrany kultúrneho a historického dedičstva,** ktorými sú podľa zákona **č.49/2002 Z.z.** o ochrane pamiatkového fondu **zásady ochrany pamiatkového územia.**

Zásady ochrany pamiatkového územia (ďalej len „zásady") vypracované odborne spôsobilou osobou podľa zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pa miatkového fondu sú teda **povinný vstupný podklad** pre spracovanie územného plánu. Zásady by mali byť vypracované pred začatím obstarávania územného plánu, najneskôr v etape prípravných prác, aby už v prieskumoch a rozboroch spracovateľ územného plánu zodpovedne dokázal analyzovať stav kultúrneho dedičstva premietnuť zásady do výk resu ktorý analyzuje strety záujmov v území (tzv. problémový výkres). Výstupy z prieskumov a rozborov slúžia obstarávateľovi na formulovanie Zadania pre vypracovanie územného plánu obce, a územného plánu pamiatkovej rezervácie, alebo pamiatkovej zóny. Ideálne je, ak schváleniu zadania v obecnom zastupiteľstve predchádza overenie zámerov prestavby, prípadne dostavby v podrobnejších architektonicko – urbanistických štúdiách vo variantoch, alebo v súťaži návrhov na riešenie pamiatkovej zóny. V záväznej časti ÚPD pamiatkovej zóny hmotovo-priestorové, architektonické a výškové regulatívy výstavby (dostavby) v pamiatkových územiach musia vychádzať zo zásad ochrany pamiatkového územia overených hmotovými a priestorovými štúdiami, vizualizáciami a v zložitejších prípadoch aj modelmi. Ďalej musia byť stanovené nezastavateľné pozemky z dôvodu ochrany siluety a významných pohľadov na pamiatkové územie ale aj z neho na najbližšie okolie. Zásady by mali definovať aj vzhľad a využitie verejných priestorov v pamiatkovom území ako napríklad umiestňovanie reklám, informačných systémov, letných terás a podobne.

V zákone o ochrane pamiatkového fondu je potrebné **zosúladiť úlohy KPÚ vo vzťahu k vypracovaniu zásad a ich schvaľovaniu**.

V zákone o ochrane pamiatkového fondu §11 (2), písm. b) Krajský pamiatkový úrad **schvaľuje** zásady ochrany pamiatkového územia vypracované osobou oprávnenou podľa § 35 ods. 3. Keďže v zákone nie je povinnosť mať na úrovni KPÚ zriadené odborné komisie, ktoré by zásady mohli schváliť, zásady schvaľuje štatutár KPÚ.

Podľa **§29 – Základná ochrana pamiatkového územia (2) KPÚ alebo osoba oprávnená podľa § 35 ods.3 vypracúva zásady.** Ak teda KPÚ vypracúva zásady, je potrebné v zákone uviesť, kto bude takéto zásady schvaľovať. Aby zásady neschvaľoval ten kto ich vypracuje bez predchádzajúcej odbornej diskusie a oponentúry inými odborne spôsobilými osobami. Schvaľovanie zásad nemôže byť ponechané na vôli alebo nevôli jedného človeka, ktorý je zhodou okolností štatutárom KPÚ. Ak raz Pamiatkový ústav za verejné financie zabezpečí výskum pamiatkového územia odborne spôsobilou osobou, nemalo by stať, že tento odborný dokument je ignorovaný orgánom štátnej správy na nižšom stupni. V Banskej Bystrici zásady spracované v roku 2004 odborne spôsobilou osobou nie sú dodnes KPÚ schválené a záväzné stanoviská sú vydávané k rôznym investičným zámerom v rozpore s týmito zásadami (Hotel SNP, kino Hviezda, Múzeum SNP).

Odborné komisie pri KPÚ - dnes nie sú v zmysle pamiatkového zákona povinné. Je to zásadný nedostatok. Je nutné do zákona zaviesť povinnosť zriadiť odborné komisie zložené z odborníkov v oblasti pamiatkovej ochrany nezávislých na zamestnávateľovi, by sa pri posudzovaní dôležitých investičných zámerov s dopadom na pamiatkové územie eliminovalo subjektívne rozhodovanie a možné korupčné správanie zúčastnených subjektov.

Vydávanie rozhodnutí, záväzných stanovísk a stanovísk KPÚ:

Je nesprávne, ak KPÚ vydáva rozhodnutia k investičným zámerom, ktoré sú v rozpore s územným plánom. Územný plán, ktorého záväzná časť je vyhlásená Všeobecne záväzným predpisom je pre obec zákonom. Rozhodnutia vydané v rozpore s územným plánom – zákonom sú nezákonnými rozhodnutiami. KPÚ sa samozrejme môže vyjadrovať aj k takýmto zámerom, ale nemal by vydať rozhodnutie v ktorom s výstavbou novej stavby v rozpore so záväznou časťou ÚPD súhlasí (Polyfunkčná zóna Pod kalváriou, Hotel SNP).

K **investičným zámerom**, ktoré sú len v štádiu preskúmavania vhodnosti, alebo nevhodnosti zámeru obnovy kultúrnej pamiatky, či umiestnenia novej stavby v pamiatkovom území, ktoré sú v rozpore s územným plánom by mal KPÚ vydávať len stanoviská.

K územnoplánovacím podkladom a územnoplánovacej dokumentácii by mal KPÚ vydávať **záväzné stanoviská, v ktorých jednoznačne formuluje svoje požiadavky na ochranu kultúrneho dedičstva do záväznej časti**. Je nemysliteľné, aby KPÚ k územnému plánu žiadal obstarávateľa, **aby nebol pre pamiatkovú rezerváciu stanovený výškový regulatív pre nové stavby** s odôvodnením, že výškové regulatívy budú dohodnuté na samostatnom rokovaní pre každý prípad samostatne. Orgán štátnej správy si nemôže **vytvárať predpoklady pre netransparentné rozhodovanie a potenciálnu korupciu**. (stanovisko KPÚ č. BB-10/1488-1/5907/FAR, LIE k Návrhu UPN zo dňa 06.09.2010). Samostatné rokovania pre každý prípad samostatne budú k jednotlivým územným a stavebným konaniam, v rámci ktorých KPÚ definuje svoje konkrétne požiadavky na obnovu, prípadne novú výstavbu v pamiatkovom území, ale limity výškovej regulácie v územnom pláne **musia byť jasne stanovené, aby bolo všetkým jasné, nad akú výšku v pamiatkovom území už z dôvodu ochrany pamiatkového územia nemožno ísť.** Územný plán **je práve o dohode, o regulácii a pravidlách pre všetkých**, verejne prerokovaný a dohodnutý.

Povinné zverejňovanie konaní - sa v dnešnej dobe javí ako samozrejmosť, keď je verejná správa povinná zverejňovať doklady podľa zákona o slobodnom prístupe k informáciám, patrilo by sa zverejňovať aj všetky konania na svojej webovej stránke. Niektoré samosprávy majú zriadenú elektronickú úradnú tabuľu a nemajú problém zverejňovať územné a stavebné konania a dokonca ich ponechať v archíve.

Pamiatkové rezervácia v Banskej Bystrici

obr. 1: Pohľad na historické jadro cez letné terasy prekryté igelitom nepoteší oko žiadneho návštevníka Banskej Bystrice
zdroj: fotoarchív Mária Chocholová

obr. 2: Pohľad z z pamiatkovej rezervácie námestia SNP ukončuje dominanta nákupného centra Európa shopping center
zdroj: fotoarchív Mária Chocholová

Príklady z Európy

obr. 3: Pohľad na strešnú krajinu, organizáciu dopravy, a exteriérové sedenie, Tournai, Belgicko
zdroj: fotoarchív Juraj Berdis

obr. 4: Tournai, Belgicko,
zdroj: fotoarchív Juraj Berdis

Ing. arch. Ľudmila PRIEHODOVÁ
Inštitút urbanizmu a územného plánovania URBION
Lamačská 8, 811 04 Bratislava
e-mail: ludmila.priehodova@urbion.sk
tel.: 0948031026

Ing. Anna KOLLÁROVÁ

Slovenský zväz stavebných inžinierov -
Celoštátna odborná skupina Doprava

Ing. arch. Arnošt MITSKE

Spolok architektov Slovenska -
Združenie urbanistov a územných plánovačov

Dopravná obsluha historických centier – vec odborníkov?

Abstrakt: Kvalita obslúžiteľnosti a dopravnej dostupnosti historických centier miest, pamiatkových rezervácií, zón a pamätihodností, je všeobecne považovaná za jednu s kľúčových podmienok zaistenia ich atraktívnosti zo strany návštevníkov. Súčasne ich udržateľnosť v prevádzkyschopnom stave je prioritne závislá od samotných obyvateľov, pre ktorých z hľadiska bývania a práce je prístup do a pohyb v takýchto lokalitách samozrejmou potrebou. Príspevok upozorňuje na viaceré dopravné špecifiká takýchto lokalít, ktoré treba riešiť tímovo, s ohľadom na ich udržateľnú mobilitu a ekologizáciu.

Kľúčové pojmy:
Mobilita - miera možnosti kvalitatívnej/kvantitatívnej schopnosti pohybovať sa, premiestňovať sa rôznymi dopravnými prostriedkami alebo ich kombináciou.
Udržateľnosť mobility - schopnosť, spôsobilosť zabezpečenia pohybu, s akcentom na ekologizáciu tohto procesu v území.
Dopravno-plánovacia a dopravno-inžinierska dokumentácia *(DID)* – súhrn podkladov, analýz a návrhov, riešiacich územné, technické, ekonomické a organizačné problémy dopravy a dopravnej obsluhy územia..

Úvod

Dopravná obsluha našich, v stredoveku vznikajúcich sídel a osobitne ich doposiaľ zachovaných historických jadier, je v súčasnosti výrazne postihovaná fenoménom nezvládanej expanzie individuálneho motorizmu. Dopravné kolapsy a neustále sa zvyšujúce nároky na ďalšie dopravné plochy, rovnako statickej alebo dynamickej zložky individuálneho automobilizmu negatívne zasahujú predovšetkým centrá miest. Napriek už evidentne vyčerpanej dopravno-prevádzkovej kapacite historicky utváraných úzkych uličiek, ich námestí a verejných priestorov, stále prevládajú silné tlaky a snahy dostať do nich akýmkoľvek spôsobom ďalšiu motorovú premávku a riešiť parkovanie áut pre bývajúcich a návštevníkov na verejných plochách. Pri požiadavke ako v nich popri tom zabezpečiť aj nutnú dopravnú obsluhu (*sanitky, zásobovanie, odvoz smetí, čistenie, údržba a pod.*) sa problémy naďalej vyhrocujú. V dôsledku toho sú k čiastkovým „riešeniam“ nútení pristupovať dopravní plánovači, urbanisti, projektanti, dopravná polícia, a to na základe požiadaviek správcov komunikácií, samospráv, investorov, často v dôsledku protestov motorizovaných ale aj nemotorizovaných obyvateľov a návštevníkov.

Zdalo by sa byť prirodzeným a logickým, že dopravná dostupnosť historických centier a pamiatkových zón v koncepčných zámeroch príslušných druhov ÚPD či DID a z nich vyplývajúcich regulatívov a následných opatrení je už orientovaná prioritne na peší pohyb, doplnený ostatnými druhmi ekologickej dopravy. Napriek tomu, analyzujúc súčasný stav väčšinou u nás poslednými, na koho zabezpečenie pohybu sa berie zreteľ sú predovšetkým chodci (*a tiež narastúce počty cyklistov*).

Obsluha a priame sprístupnenie historických centier hromadnými dopravami, ktoré sú ďalším pozitívnym činiteľom pri eliminovaní tlaku motoristov na historické centrá, sú u nás doposiaľ málo docenené, podporované a zatraktívnené. Keďže stredoveké osídľovanie sa formovalo prevažne popri dopravných trasách - cestách a vodných tokoch, neskôr doplnených železnicou, viacero historických lokalít sa nachádza v ich priamom dotyku, čo umožňuje tento fakt pri riešení ich dostupnosti efektívnejšie využiť.

Nežiaducou m otorovou dopravou sú najviac ohrozované tie historické pamiatky, mestské pamiatkové zóny ale tiež doposiaľ zachovalé pamiatkové územia vidieckej architektúry (lit. 3), popri alebo priamo v ktorých sú vedené cesty, vzhľadom na ich vysoké dopravné zaťaženie a nepriaznivú skladbu ťažkej dopravy. Keďže ide o historicky vzniklé cestné trasy v dolinách a popri potokoch, sú viaceré z nich doposiaľ bez šírkových úprav vozoviek, bez chodníkov v priamom dotyku s pôvodnou starou historickou chránenou zástavbou. Týka sa to nielen súborov pôv odných napr. rodinných mestských domov, ale a j ešte dochovanej dedinskej zástavby (*Hybe, Podbiel a iné*). Dilema čo, kedy, ako a pred čím najviac chrániť je „tvrdým orieškom“ na riešenie aj pre tímy rôznych odborníkov, vrátane dopravných. Bohužiaľ len zriedka sú dopravní inžinieri vôbec prizývaní ho rozlúsknuť, Výsledkom potom je skôr necitlivý tvrdý úder problematiky neznalých jednotlivcov, ktorí vidia a preferujú len jeden problém. Tak zanikajú podhradia i dedinské ulice (*aj zásluhou rozširovania komunikácií*) v okolí expandujúcej bytovej zástavby miest napr. na Záhorí, pod Malými Karpatami, na Liptove a inde. A to aj „vďaka“ odporu miestnych orgánov voči navrhovanej forme pamiatkovej ochrany a minimálnej starostlivosti štátnych orgánov o ich zachovanie a naopak rozširovanie. Z dopravno – prevádzkových hľadísk sa pritom vždy dajú nájsť odborné riešenia ako tieto „snahy“ eliminovať a tiež aj riešiť (*zmenami organizácie dopravy, znížením rýchlostí, zákazmi prejazdu ťažkej dopravy, zjednosmernením, skľudňovaním centrálnych historických jadier a pod.*) Pritom riešenie často nebýva ani finančne nákladné ani organizačno náročné, pričom súčasne prispieva k celkovému znižovaniu dopravnej nehodovosti v zastavanom území.
Snahy o zahusťovanie centier v blízkosti historických jadier ďalšími aktivitami (*bývaním, obchodnou vybavenosťou*), naďalej zhoršujú ich dopravnú obslúžiteľnosť. Pokiaľ sa takáto dostavba a prestavba nedeje aj na základe dodržiavania vopred stanovených koncepčných zásad opierajúcich sa o dopravné analýzy a riešenia v širších väzbách, možno očakávať len ďalšie zhoršovanie súčasného stavu, vedúce k stále častejším dopravným kolapsom nielen na vstupoch do miest ale aj v ich od m otorizmu „relatívne chránených“ historických zónach.

Napriek tomu, že podpora ekologizácie dopravných procesov v zastavanom území je jednou z priorít Európskej únie (lit.2), v našich súčasných podmienkach sa k odborne známym a dlhodobo overovaným postupom a opatreniam pristupuje len veľmi pomaly, nekoncepčne, formou čiastkových opatrení. Keďže sú väčšinou iba krátkodobé sú taktiež málo účinné.

Mestské zastupiteľstvá – poslanci sú zodpovední za rozhodnutia prijímané v rámci rozvojových programov, ktoré sú základnými predpokladmi trvalej udržateľnosti kultúrneho, estetického a etického charakteru nielen spoločenského prostredia (*ak ešte nejaké zostalo*). Ich úlohou je nepripustiť znehodnocovanie kultúrneho a prírodného dedičstva, zničenie génia loci – kultúrneho, estetického a etického „rodinného striebra“ mesta, obce a ich prírodného prostredia-zázemia.
Tomu je treba zabrániť zvyšovaním znalosti o kvalitách daného prostredia a spoločenských priestorov.

Ako ďalej?
Aké sú prostriedky na zlepšenie daného stavu aplikovateľné v krátkodobom časovom horizonte?
Aké koncepčné prístupy v strednodobých plánovacích procesoch je potrebné zachovávať?
Aké dlhodobé princípy a ciele presadzovať?
Čo na základe schválených koncepcií prioritne realizovať?
Je v súčasnosti potrebné definovať aj určité zásady a dopravné hľadiská a tieto zhrnúť do určitých postupov?

Sú to otázky, na ktoré sa hľadajú odpovede na rôznych úrovniach kompetencií a zodpovednosti a ako vidieť sú to otázky, ktorými sa zaoberajú príslušné európske komisie, a tiež odborné inštitúcie v nadnárodných súvislostiach.
Napriek tomu, že podpora ekologizácie dopravných procesov v zastavanom území je jednou z priorít Európskej únie (lit.2), v našich súčasných podmienkach sa k odborne známym a dlhodobo overovaným postupom a opatreniam pristupuje len veľmi pomaly, nekoncepčne, formou čiastkových opatrení. Keďže sú väčšinou iba krátkodobé sú taktiež málo účinné.

Spôsobov, ktorými je všeobecne možné neustále a rapídne sa zhoršujúci súčasný stav dopravnej obsluhy našich sídel udržať na určitej úrovni prevádzkyschopnosti je viacero (lit.2). Treba si ale uvedomiť, že na ne-udržateľnosti kvalitného rozvoja sa prioritne podieľajú neustále častejšie sa

opakujúce dopravné kolapsy mestských ulíc a výrazné zmeny v ich urbanistickom využívaní, rozložení aktivít a s tým spojenými zmenami v smerovaní a objemoch dopravných tokov v zastavanom a záujmovom území.

Na prvý pohľad by sa mohlo zdať, ako by tieto procesy išli pomimo, alebo sa len okrajovo dotýkali aj historických centier a pamiatkových zón, teoreticky, a tiež legislatívne „chránených" pred nežiaducou dopravou. Opak je pravdou, pretože každé takéto mesto malo a má aj svoj „dopravný" význam, funkciu a charakter, ktorým sa nielen v minulosti utváralo a aj teraz dotvára a jeho génius loci spočíva práve v nezameniteľnosti a jedinečnosti jeho historického jadra a s tým spojených požiadaviek na jeho sprístupnenie a dopravnú obsluhu. Takéto územie je z viacerých, nezanedbateľných dôvodov cieľom záujmu (*a ciest*) obyvateľov a návštevníkov, ktorého riešenie si vyžaduje osobitné prístupy. Problém nastáva ako a čím sa do/z neho dostať, prečo a pre koho je atraktívne a čo z toho vyplýva predovšetkým pre riešiteľov.

V nedávnej minulosti boli postihnuté naše historické sídla a pamiatkové zóny (*napr. aj ľudovej architektúry vo vidieckom osídlení*), celé alebo len sčasti, necitlivými zásahmi (*búranie, prestavba*) s odôvodneniami, že je to nutné na prospech rozvoja dopravnej infraštruktúry a bezpečnosti premávky. A to aj napriek protestu odborníkov, že z toho nemožno viniť iba dopravu. Tá nie je totiž prvotnou príčinou, je len dôsledkom!

Nekoordinované a neodborné rozhodovanie na základe tlakov investorov vnášať aj do priestorov pamiatkových zón a dokonca aj rezervácií rôznymi zmenami a doplnkami k právoplatnej ÚPD funkcie, ktoré sú v rozpore nielen s priestorovými možnosťami a požadovaným charakterom zástavby ale najmä vytváraním chaotického, neudržateľného spôsobu mobility – spôsobujú všeobecne zdôrazňované kumulovanie negatívnych dopadov na životné prostredie, bezpečnosť. . . . atď.

Tomu je treba zabrániť zvyšovaním znalosti o kvalitách daného prostredia a spoločenských priestorov. Vyhodnocovaním analýz prostredia, priestorov zamedziť nesystémovým prístupom v rozvojových tendenciách, pomýlenej hierarchii hodnôt následkom čoho bývajú nekvalifikované zásahy a výsledkom strata často nenahraditeľných hodnôt. Z týchto dôvodov je preto opodstatnené časté zdôrazňovanie systémovej spoluúčasti štátnych a samosprávnych orgánov na využívaní dlhoročných vedomostí a skúseností odborníkov, vrátane zahraničných príkladov úspešnej realizácie zámerov humanizácie prostredia a priestorov, priestranstiev sídla.

Základným prostriedkom na zlepšenie daného stavu je využiť odbornú pomoc a poradenstvo zo strany profesných organizácií samosprávam. Odborné vedomosti a skúsenosti zo zahraničných vzorov je možné uplatniť aj pre zvyšovanie zodpovednosti vlastníckych vzťahov a súdržnosti občanov a právnických osôb, ktoré sú prvoradými predpokladmi trvalej udržateľnosti už spomínaných hodnôt daného špecifického prostredia.

Čo priťahuje dopravu do historických centier?

Odpoveď zdá sa byť jednoduchou – ich atraktivita spojená s ich ešte stále relatívne bezproblémovou dostupnosťou. U nás nezriedka priamo autom, a problém nastáva až pri jeho zaparkovaní.

Predtým, ako začneme hľadať riešenia ako túto dostupnosť zabezpečiť a čím súčasne zaistiť (*trvalo*) udržateľnú mobilitu v historických jadrách miest, je potrebné si zodpovedať otázku komu je takéto (*konkrétne*) riešenie určené kedy, ako a čomu má krátkodobo ale stále slúžiť. Až na základe takýchto komplexných koncepčných analýz je možné definovať následnosť priorít a časovú naliehavosť ich realizácie. Rast záujmu o obnovenú pamiatku, či celé historické jadro, zónu a pod. znamená aj akceptovanie jej adekvátneho sprístupnenia s návrhom (*pre prevažnú väčšinu návštevníkov vyhovujúcich foriem*) dopravného napojenia a celoplošnej dopravnej obslužnosti samotnej lokality aj z hľadiska jej bežnej prevádzky.

Základom by mala byť prijatá stratégia udržateľnosti rozvoja mesta a aktívnej ochrany jeho dedičstva. Formulovanie tohto dokumentu sa priamo dotýka obyvateľov mesta, vrátene podnikateľov, ktorých treba vtiahnuť do aktívneho prerokúvania/posúdenia variant formou workshopov, verejných diskusných fór a ankiet. Je preto dôležité, aby takéto podklady boli predložené odborným spracovateľským tímom v komplexnosti riešenia s poukázaním na klady ale aj limity, ktoré podmieňujú časopriestorové riešenia – námety krátkodobého charakteru cielené na dosiahnutie vytýčeného zámeru stratégiou.

Na predstavu rozsahu pamiatkových rezervácií uvádzame materiál Ministerstva kultúry SR:

	počet	
Historické sídelné štruktúry	**2009**	**2010**
Mestské pamiatkové rezervácie	18	18
Pamiatkové rezervácie ľudovej architektúry	10	10
Pamiatkovo chránené parky (HZ) – súčasť PR a PZ	48	70
Pamiatkové zóny	85	83

Register MPR a PRLS na Slovensku:

č. PR	Mesto / obec	Typ PR	dátum vyhlásenia PR	č. uznesenia	aktualizácia hraníc	č. nariadenia vlády	č. OP	č. SKD	číslo okresu	okres	výmera v ha
1	BANSKÁ ŠTIAVNICA	MPR	11.6.1950		9.8.2000	č. 280/2000	75	2	602	Banská Štiavnica	52,06
2	BARDEJOV	MPR	11.6.1950		13.12.2001	č. 596/2001	61	4	701	Bardejov	21,87
3	KEŽMAROK	MPR	11.6.1950		13.12.2001	č. 596/2001	125		703	Kežmarok	51,12
4	KREMNICA	MPR	11.6.1950		10.2.2004	č. 108/2004			613	Žiar nad Hronom	8,15
5	LEVOČA	MPR	11.6.1950		13.12.2001	č. 596/2001	103	3	704	Levoča	60,71
6	POPRAD-Spišská Sobota	MPR	11.6.1950		13.12.2001	č. 596/2001			706	Poprad	13,8
7	PREŠOV	MPR	11.6.1950		13.12.2001	č. 596/2001	86		707	Prešov	42,9
8	SPIŠSKÉ PODHRADIE-Kapitula	MPR	11.6.1950		13.12.2001	č. 596/2001		3	704	Levoča	8,79
9	BRATISLAVA 1	MPR	5.10.1954	?	13.12.2001	č. 596/2001			101	Bratislava I	46,5
10	BANSKÁ BYSTRICA	MPR	18.5.1955	16.118/1955-leg.	10.2.2004	č. 108/2004			601	Banská Bystrica	43,5
11	ČIČMANY	PRLS	26.1.1977	21					511	Žilina	
12	PODBIEL	PRLS	14.9.1977	316					510	Tvrdošín	
13	RUŽOMBEROK-Vlkolínec	PRLS	26.1.1977	21			105	1	508	Ružomberok	
14	ŽDIAR	PRLS	14.9.1977	316					706	Poprad	
15	OSTURŇA	PRLS	3.10.1979	315					703	Kežmarok	
16	ŠPANIA DOLINA	PRLS	10.1.1979	10					601	Banská Bystrica	
17	NITRA	MPR	21.1.1981	21					403	Nitra	8,19
18	SEBECHLEBY	PRLS	21.1.1981	22					605	Krupina	
19	VEĽKÉ LEVÁRE	PRLS	21.1.1981	22					106	Malacky	
20	BRHLOVCE-Dolné Brhlovce	PRLS	14.9.1983	272					402	Levice	
21	KOŠICE 1	MPR	2.2.1983	46			31		802	Košice I	85,38
22	TRENČÍN	MPR	11.9.1987	194					309	Trenčín	85,15
23	TRNAVA	MPR	11.9.1987	194			95		207	Trnava	63
24	ŽILINA	MPR	11.9.1987	194					511	Žilina	15,23
25	PLAVECKÝ PETER	PRLS	23.5.1990	479			78		205	Senica	
26	SVÄTÝ JUR	MPR	23.5.1990	479			43		107	Pezinok	
27	PODOLÍNEC	MPR	11.6.1991	300			35		710	Stará Ľubovňa	
28	ŠTIAVNICKÉ BANE	PRTD	15.8.1995	201					602	Banská Štiavnica	

Vysvetlivky skratiek

skratka	popis
PR	Pamiatková rezervácia
OP	Ochranné pásmo
SKD	Svetové kultúrne dedičstvo
MPR	Mestská pamiatková rezervácia
PRLS	Pamiatková rezervácia ľudového staviteľstva
PRTD	Pamiatková rezervácia technických diel

Je logické aby tieto zámery vychádzali z regionálnych súvislostí, vzájomnej previazanosti a ohľaduplnosti práve vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu krajinného a urbánneho prostredia.

Jedným z prostriedkov ako sa chcelo v minulosti (*u niektorých našich miest to pretrváva doposiaľ*) zabrániť ďalšej devastácii a uchrániť najmä historické centrá a pamiatkové zóny od ne žiaducej dopravy boli riešenia zamerané iba na tvorbu námestí a peších zón, prevažne v ich historických jadrách miest. Drobná architektúra, lavičky, sprievodná zeleň mali postačovať, pričom prioritou bolo skôr zabezpečenie „statickej ako dynamickej zložky pešieho pohybu“. Pritom sa nespravila dôslednejšia parciálna dopravná analýza nielen prínosov ale tiež negatív, aké z takýchto, väčšinou pôvodne hlavných dopravných trás po obm edzení motorovej (*a niekedy dokonca aj cyklistickej*) premávky vyplynuli pre historické jadrá a ich dopravnú obsluhu. Potlačil sa dynamický a z fyziky známy a mnohými prieskumami overený „Brownov“ pohyb chodcov v takomto prostredí, ktorý je v historických jadrách umocňovaný atraktívnosťami jednotlivých stavebných zaujímavostí, charakterom navštevovaných obchodíkov a pod.

Nedoriešenosť dostatočného priameho pokrytia takýchto peších zón najmä v mestských pamiatkových rezerváciách chodcami zo zastávok hromadnej dopravy (*MHD, zájazdových autobusov atď.*) pre návštevníkov a samotných obyvateľov, vytvára narastanie tlaku na zriaďovanie

monofunkčných plošne rozsiahlych parkovísk pre IAD v priamej pešej dochádzkovej vzdialenosti historických pamätihodností.
Snahy o budovanie cestných obchvatov na zmenšenie objemov individuálnej motorovej dopravy v prieťahoch cez sídla sú účinnými len pre odklon motorového tranzitu. Nie sú riešením na zníženie zdrojovej a cieľovej dopravy, ktorá do miest, osobitne atraktívnych aj vďaka historickým pamiatkam smeruje. Riešenie odklonu dopravy z prieťahov priamo cez pamiatkové zóny v malých sídlach je väčšinou z rôznych dôvodov nereálne. Napriek tomu, že často priamo doprava, osobitne ťažká nákladná p rispieva k poškodzovaniu napr. objektov ľudovej architektúry, nie je tomu venované osobitné skúmanie ani hľadanie možnosti nápravy.
Územnoplánovaciu dokumentáciu obce (miest a dedín) v zmysle stavebného zákona je potrebné prehodnotiť každé 4 roky (zhoda s volebným obdobím) – každé zastupiteľstvo má preto v rukách možnosti úprav, zmien v prípade aktualizovania územných plánov,

- prehodnotením funkcií, analyzovať negatívne účinky na priestor vymedziť žiaduce a nežiaduce a hľadať možnosť ich postupného premiestnenia do vonkajšieho okruhu, aglomerácie,

- analyzovať dopravu – prostredníctvom nástrojov DID posúdiť deľbu práce v rámci komplexnej mobility, hľadať spôsob väzieb, okruhy pešej dostupnosti (akčný rádius) od zastávok MHD, železničných staníc, zastávok, záchytných parkovísk, zabezpečiť parkovanie bicyklov, zriadiť informačné strediská.

Je logické, že ak chceme pritiahnuť pozornosť a záujem ľudí o návštevu a dlhodobejší pohyb v historických jadrách miest, alebo ich dostať do centier histórie (*na hrady, skanzeny a zóny ľudovej architektúry a pod.*), musíme obyvateľom aj návštevníkom zatraktívniť aj pre väčšinu z nich vyhovujúci, relatívne lacný, pomerne rýchly prístup a pohyb - rovnako do/z nich ako aj v nich. Ide pritom o rôznorodé skupiny ľudí, často s výrazne odlišnými nárokmi na prepravu (*deti, starší ľudia, zrakovo a inak telesne postihnutí na vozíčkoch ale aj turisti a cykloturisti*), ktorá môže byť individuálna, ale aj v skupinách, s rôznymi požiadavkami na druh a kvalitu dopravnej infraštruktúry a doplnkovej dopravnej vybavenosti. Rádius pešej dostupnosti cieľov je pritom rôzny, závislý od ďalších faktorov (*počasie, terén a pod.*) Rôznorodosť cieľov podmieňuje hľadanie spôsobov, vždy osobitých, akými je možné optimálne skĺbiť všetky konkrétne požiadavky a vytvoriť jedinečné a zaujímavé riešenia už samotných prístupov do danej lokality. Takých úprav sme svedkami vo viacerých štátoch Európy, pokiaľ si samotné sídla, mestá, kraje, včas aj (*no nielen!*) na základe dostatku finančných prostriedkov v rámci svojej novej výstavby, obnovy, rekonštrukcii a celkovej priebežnej prestavbe, tento faktor nezanedbali. Ak sa sleduje aj dôležitosť riešenia nutnej, no súčasne primeranej, málo rušivej, bezpečnej, ekologickej a atraktívnej obsluhy historických centier, prispieva to výrazne k spokojnosti užívateľov. Je to vždy predmetom spolupráce tímov príslušných odborníkov rôznych profesií, v ktorých nezastupiteľnú rolu zastáva práve dopravný inžinier a architekt urbanista, so zástupcami samospráv a samotných občanov, ako sa takéto problémy riešia.

Osobitnú pozornosť by si zaslúžili v tomto ohľade najmä naše unikátne pamiatkové zóny ľudovej architektúry, ktoré, napriek dlhodobej devastácii, stále ešte na Slovensku máme. (lit.3). V nejednom prípade existujú alebo sú už na pokraji zániku a to aj vplyvom expanzie motorizmu či paradoxne dokonca cykloturizmu, alebo z dôvodov ochrany chodcov. Jednostranným zdôvodnením rozširovania komunikácií, prieťahov ciest, budovania chodníkov a cyklotrás s a necitlivo (*a zbytočne!*) zasahuje do ich jedinečných zoskupení a priestorového usporiadania. Pritom často by stačila včasná komplexná analýza, následné st anovenie priorít a vyhodnotenie kladov/záporov možných riešení aby sa zachránilo aspoň to málo, čo ešte máme v historických jadrách našich dedín.
Nemalo by byť napr. problémom posúdenie dopravného zaťaženia cestných prieťahov cez takéto lokality a následné prijatie účinných opatrení (*obmedzenie rýchlosti, vylúčenie ťažkej dopravy, organizácia a zmeny dopravného značenia a pod.*). Je na to dostatok legislatívnych nástrojov, ktoré by mnohé, takto ponímané dopravné riešenia a nezriedka finančne menej náročné a prevádzkovo účinné opatrenia podporili a dlhodobejšie zabezpečili. Je na to dosť zahraničných vzorov a tiež podpora zo strany EK (lit.). Ochrana pamiatkových území si takýto komplexný prístup určite vyžaduje a treba sa oň pričiniť čo najskôr.

Aká doprava patrí do územia historických centier a pamiatkových zón?

Chodec

Peší pohyb je základným, najrozšírenejším, najprirodzenejším pohybom všetkých občanov a návštevníkov v rámci sídla a jeho priamou chôdzou, (*príp. na vozíčku*) dostupného záujmového územia. Na Slovensku centrá/územia väčšiny pamiatkových rezervácií a zón je pritom v takejto primeranej dochádzkovej vzdialenosti. Je teda samozrejmé, že komplexné riešenie pešej dopravy musí byť vždy prioritou v plánovacom procese tvorby zmien alebo uchovania charakteru mesta, najmä ak ide o jeho historické jadro. Infraštruktúra, po ktorej sa tento pohyb realizuje, musí spĺňať požiadavky kladené na líniovú stavbu a funkciu zaisťujúcu jej užívateľom plynulý a bezpečný, nerušený pohyb (*chôdzou, vozíčkom*) od zdroja k zvoleným cieľom. Nie je teda prípustné aby na tejto „ceste" – chodníku boli vytvárané akékoľvek prekážky (*schody pre vstupy do budov, rampy pre vjazdy áut*), šírkové obmedzenia a prípadné prerušenia, ukončenia a pod. V historických jadrách miest rovnako ako v pamiatkových zónach napr. ľudovej architektúry v malých obciach sa predpokladajú vplyvom starej zástavby ešte dochované zúžené uličky, priechody, schody, mostíky či iné obmedzenia, ktoré súvisia s charakterom miesta výskytu a vytvárajú osobitnú atmosféru verejných priestorov. To treba akceptovať a podriadiť tomu celkové riešenie peších trás. Priam odstrašujúcimi sú niektoré navrhované a dokonca realizované „riešenia" sprístupnenia bytov (*vonkajšími výťahmi na úkor chodníka*), obchodov zásobovaných ťažkými autami až k dverám starých budov, alebo v uličných prelukách na úkor chodníkov. V historických „dopravne skľudnených" uličkách a „dvoroch" sú riešené parkovacie miesta pre autá obyvateľov v takom rozsahu, že sa tieto stávajú nielen neprechodnými, ale priam nebezpečnými pre chodcov. Kto je na vine? Aké postihy a tresty sú dostatočné za takto prijímané zásahy ? Ako je možné, že správcovia týchto priestorov, samosprávy a dopravná polícia tento protizákonný stav akceptuje, či dodatočne legalizuje?

Pešia doprava aj v našich historických sídlach je všeobecne dlhodobo najzanedbávanejším druhom dopravy. To sa prejavuje aj v samotných historických centrách, kde naopak by tento pohyb mal byť prioritným a maximálne celoplošne uprednostneným. Je tomu tak všade v kultúrnych krajinách Európy a sveta, pre ktorých sú architektonické pamiatky „rodinným striebrom" aj z hľadiska zachovávania ich adekvátnej dopravnej obsluhy.

Cyklista

Cyklistická doprava je popri pešom pohybe, považovaná za jeden z najvhodnejších druhov dopravy, aplikovateľných aj pri revitalizácii dopravnej obsluhy sídel. Kým ešte pred polstoročím aj u nás bol bicykel jedným z najbežnejších a najrozšírenejších dopravných prostriedkov v mestách i dedinách, a jeho rádius dopravnej dosažiteľnosti 2 -5 km vyhovoval obyvateľstvu pri každodenných pohyboch, prudký nárast individuálneho motorizmu a jeho následná podpora formou intenzívneho budovania infraštruktúry iba pre autá, na niekoľko desaťročí zabrzdila ich rast, najmä pri každodennom využívaní bicyklov. Rozvíjala sa ale naďalej cykloturistika, ktorej jedným cieľov zostáva aj návšteva pamätihodností, hradov, mestských historických objektov. Problémom bola a naďalej sa vyhrocuje otázka zaistenia bezpečnosti a koexistencie cyklistov s ostatnými druhmi dopravy práve na prakticky už kapacitne vyčerpanej dopravnej infraštruktúre sídel a ich pamiatkových centier, teda ako pre bežných tak aj pre cykloturistov atraktívnych priestorov. Keďže cyklista potrebuje nielen bezpečne jazdiť, ale aj zaparkovať, nie je to u nás stále koncepčne komplexne riešené, dostať sa na bicykli nielen čo najbližšie k cieľu ale mať ho tam aj kde bezpečne odložiť.
(*podiel času jeho státia je 50 -90 % času samotnej jazdy*).

Súčasný boom rozvoja cyklistickej dopravy aj u nás prichádza síce, na rozdiel od okolitých štátov značne oneskorene, ale s úsilím, najmä zo strany rôznych cykloaktivistov, dohnať čo najskôr to čo bolo a je v praxi zanedbané. Na turisticky vyznačených cyklotrasách, vedených po väčšinou existujúcej infraštruktúre (*poľných a lesných cestách, hrádzach riek a pod.*) v extraviláne a smerujúcich aj k historickým pamiatkam, je to ešte pomerne jednoduché a dá realizovať len formou cykloturistických značiek a doplnením s prievodnej vybavenosti. Na hranici sídla už sa stáva účastníkom premávky so všetkými povinnosťami z toho plynúcimi.

Hromadná doprava, MHD
Obsluha samotného vnútorného územia je podmienená jeho veľkosťou. Väčšinou vyhovujúce pešie dochádzkové vzdialenosti (300 – 500 m) z jeho okrajov postačujú, aby po nich boli vedené linky a zastávky MHD a rozmiestňované napr. aj parkoviská autobusov (*systém „bus and go“*)..

Individuálna automobilová doprava (IAD)
Autá sú (*mali by byť*) vo vnútri historických centier trpené len ako súčasť ich obytnej funkcie, pokiaľ ich odstavovanie je riešené v priestoroch samotných domov. Samotné parkovanie osobných aut musí byť situované za týmto územím. V prípade nezodpovedajúcej pešej dostupnosti *(„park and go“)* je, podľa množstva prepravovaných osôb, vhodná kombinácia s rôznymi formami HD – linkovou, kyvadlovou a pod.
Ostatná obslužná doprava
Zabezpečenie dopravných potrieb, bez ktorých by sa daná, aj pamiatková lokalita, historické centrum, pamiatka či iná zaujímavosť nezaobišla, je možné riešiť rôzne na základe potrieb (nezriedka *ale aj obmedzenia enormných požiadaviek*), prírodných daností a technických podmienok, vždy však s dôrazom na prioritný význam daného priestoru. Malo by byť samozrejmé, že zabezpečenie prístupu nevyhnutnej motorovej dopravy (*sanitky, požiarnici, zásobovanie, odvoz smetí a pod.*) treba riešiť vzhľadom na exponované územie primerane a ohľaduplne.

Na záver.
Do názvu sa zámerne vložila otázka komu prináleží zabezpečenie a riešenie dopravnej obsluhy aj historických centier a pamiatkových zón. Dostatočne vyčerpávajúcu odpoveď je potrebné pritom hľadať vždy na základe analýz a komplexných prístupov, pričom každé z riešení je vždy osobitné, jedinečné, neopakovateľné a charakteristické pre konkrétne územie.

Niet pochybností, že tvorba verejných priestorov, osobitne v mestských častiach, ktoré sú priamo historickými, alebo susedia s nimi, musí byť vždy realizovaná tímom, zloženým z rôznych špičkových odborníkov. Následne musí byť taktiež nepretržite odborne sledovaný, vyhodnotený a korigovaný akýkoľvek stavebný či organizačný zásah do územia. Dopravný odborník a urbanista sú pri tom jednými z neopomenuteľných účastníkov, podieľajúcich sa na takejto práci, rovnako v polohe obstarávateľa, spracovateľa, schvaľovateľa, spolukoordinátora a všetkých, z tejto činnosti vyplývajúcich následných povinností v riadení príslušného mesta, kraja, štátu. Nie je možné (*najmä u nás naďalej*) negovať ich nutný podiel odbornosti na pretváraní sídel, osobitne historických.

Na obranu tých dopravných inžinierov a architektov ako odborníkov, ktorým bol doposiaľ pripisovaný aktívny podiel na devastácii viacerých našich historických pamiatok a sú borov vnútromestských, architektonicky cenných historických komplexov je treba pripomenúť, že sa to robilo (*robí*) na základe zadaní a schvaľovaní koncepcií a projektov, počínajúc ÚPD a končiac výstavbou dodatočne legalizovaných čiernych stavieb. Etické komisie odborných komôr (*SKSI a SKA*) a ostatné kontrolné orgány majú pri nefunkčnosti sankcií a obchádzaní, nerešpektovaní zákonov, technických noriem a pri aplikovaní kritérií „najlacnejšej ponuky na vyhotovenie...“ len málo možností ovplyvniť tento proces.

Je to teda aj vecou samospráv a štátnych úradov, odbornosti ich zástupcov pri aplikovaní daných im kompetencií ako budú rozhodovať a následne nakladať aj s im zverenými prostriedkami. A tých je pri rozumnom a rýchlom využívaní napr. aj z nečerpaných európskych fondov zatiaľ dostatok.

Posledným, aj keď stále ešte u nás málo doceneným a akceptovaným je samotný občan a návštevník, teda užívateľ, ktorému má zabezpečiť dopravná obsluha mesta a jeho častí, teda aj historického centra, poskytnúť zodpovedajúci prepravný komfort a dopravnú bezpečnosť. Je to ale tiež predmetom usmerňovania jeho nárokov, vzdelávania a aktívnej propagácie celkovej politiky ekologizácie dopravy s jej prínosmi pre prevažujúcu časť obyvateľstva. Pritom závažnosť argumentov musí byť podopieraná príkladmi a vzormi, ktorých dostatok možno objavovať v historických centrách po celej Európe. Je inšpirujúce, že sa tak deje bez ohľadu na veľkosť daného sídla a rešpektuje sa pritom jeho historická dopravná obsluha primeranými dopravnými prostriedkami (*t.j. bez áut!*).

Odkazy, citácie, použitá literatúra

1. Zákon č. 50/1976 o územnom plánovaní a stavebnom poriadku v znení neskorších zákonov
2. „Biela kniha o doprave“ a k nej príslušné usmernenia Európskej komisie Brusel 2011
3. „Pamiatkové zóny ľudovej architektúry (1-6)“, tematická príloha časopisu Krásy Slovenska 2009 -2010

Ing. Anna KOLLÁROVÁ
Slovenský zväz stavebných inžinierov -
Celoštátna odborná skupina Doprava
Mýtna ul. č. 29, 811 07 Bratislava
e-mail: a.r.kollarova@gmail.com
tel.: 0903 274 417

Ing. arch. Arnošt MITSKE
Spolok architektov Slovenska –
Združenie urbanistov a územných plánovačov
Panská ul. č.15, 811 01 Bratislava
e-mail: arnemitske@gmail.com
tel.: 0915 703 577

prof. Ing. arch. Peter PÁSZTOR, PhD.
Fakulta umení, Katedra architektúry TU, Košice

Ing. arch. Lukáš SEČKA
Stavebná fakulta, Katedra architektúry a konštrukcií budov TU, Košice

Centrálna pamiatková zóna v Markušovciach

Abstrakt:
Historický a urbanisticko-architektonický vývoj osídlenia dnešných Markušoviec dával všetky predpoklady pre formovanie sídla s mestským charakterom. Vývoj sa však v istom okamihu zastavil a dnes je z Markušoviec obec s bohatým kultúrnym dedičstvom a množstvom národných kultúrnych pamiatok, ktoré sú len tichými svedkami minulosti. Mlčky čakajú na svoj zánik?

Kľúčové pojmy: architektúra, národná kultúrna pamiatka, história, kultúrne dedičstvo, centrálna pamiatková zóna

Úvod

Historický vývoj spoločensko-kultúrnych centier minulosti a objektov, ktorými sú dnes obecné, či mestské domy je bohatý na zmeny vo vnímaní a chápaní samotnej funkcie. Existujú príklady architektonických zásahov do historických centier a ich objektov, ktoré vytvárajú identitu historického miesta v súčasnosti. K tomu neodmysliteľne patrí potreba spoločenského života a existencia centra, ktoré dokáže organizovať turistický, spoločenský a kultúrny život sídla a pozdvihuje sebavedomie. Markušovce nepatria svojou veľkosťou medzi veľké obce, ale počtom historických objektov medzi najbohatšie na Spiši i na celom Slovensku. Sú neobyčajným vidieckym sídlom. Historický priestor obce by mal znovuobjaviť svoju strácajúcu identitu a génius loci.

Markušovce – historický vývoj a charakteristika

Jedinečná štruktúra unikátneho urbanistického komplexu Markušoviec so situovaním hlavných stavieb sídla – pôvodne neskororománsky rímsko-katolícky kostol a stredoveký hrad na návrší s ďalšími kaštieľmi a kúriami s vlastným hospodárskym zázemím pozdĺž Michalskej ulice, hlavnej komunikačnej osi sídla, sa vytvárala postupne s rastom Mariássyovského rodu. Obec patrí medzi najstaršie osady Spiša a spomína sa už na začiatku 12. storočia ako hraničná osada a strážna obec na severných hraniciach Rakúsko - Uhorska.

Lokalizácia Markušoviec

Obec je situovaná v južnej časti údolia rieky Hornád, 7 km juhovýchodným smerom od mesta Spišská Nová Ves. Prvé zmienky o obci Markušovce pochádzajú zo začiatku 12. storočia. Markušovce boli trvalo majetkom rodiny Mariássyovcov, jednej z najznámejších východoslovenských feudálnych rodín, až do zrušenia poddanstva.

obr. 1: Panoramatický pohľad na centrum obce Markušovce
Zdroj: Dostupné na internete: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2a/Markusovce-panorama1.jpg, on-line: 18.7.2012

Silueta Markušoviec

Markušovce tvoria mimoriadne harmonickú urbanistickú kompozíciu s previazaním na okolitú čiastočne zalesnenú krajinu. Dostatok zelene priamo v obci a jej voľný prechod v prírodno-krajinársku zeleň, ako i dominantnosť solitérnych objektov vytvárajú malebný obraz.

„Hradný komplex sa rozkladá na vyvýšenine severnej časti historickej zástavby obce, dominujúcej nad kedysi významnou komunikáciou vedúcou údolím Hornádu od východu na Spišskú Novú Ves. Hradný areál je zároveň situovaný v tesnom susedstve r. k. kostola sv. Michala obkoleseného samostatným opevnením, čím sa oba stavebné komplexy spoločne podieľajú na charakteristickej siluete hromadnej zástavby obce [1].“

Prirodzenou dominantou pamiatkovej zóny i celého sídla je teda kostol a hrad. Východne od kostola a hradu dopĺňa túto dominanciu z diaľky vnímateľná hmota renesančného kaštieľa. Pri severnom pohľade siluetu ovláda rokokový letohrádok Dardanely v pozadí so spomínanou kostolnou vežou.

Založenie obce

Predkovia Mariássyovcov prichádzajú na Spiš v druhej polovici 13. storočia. Prvým zemepánom sa stal Gola či Gala, ktorý sa považuje nielen za zakladateľa osídlenia, ale aj neskoršej zemianskej rodiny Mariássyovcov. Počas tatárskych nájazdov na naše územie v roku 1241 boli Markušovce vyplienené. Markus, syn Golu obnovil osadu, ktorá svoje vtedajšie meno Svätý Michal zmenila na „Terra Marci“ – Zem Markova – Markušovce po odchode tatárskych vojsk z Uhorska.

„Marek mal 6 synov, medzi ktorých patrili aj Batiz a Mikuláš. Prvé správy sa viažu k Batizovi, ktorý roku 1264 dostal od Belu IV. časť zeme pod Tatrami zvanú Chetenye. Prvým sídlom rodiny bol pôvodne neskororománsky hrad z poslednej tretiny 13. storočia. Okrem hradu, ktorý kráľ Ladislav IV. povolil postaviť roku 1284 Mikulášovi na obranu krajiny, vybudovali kostol a s narastaním potomkov postupne vybudovali celý rad kaštieľov a kúrií [1].“

Markušovce sú kolískou rodu Mariássyovcov. Prosperovali z výsledkov banského podnikania rodiny najmä v oblasti Gelnice a tiež z geopolitickej polohy pri stredovekej obchodnej ceste popri Hornáde a Váhu. Začiatkom 18. storočia stratila svoj politický význam a dochádza k úpadku. V 18. a 19. storočí obec postihujú živelné pohromy, hlavne požiare, roku 1813 povodeň, roku 1831 cholera.

Formovanie osídlenia

Obec Markušovce sa v priebehu stredoveku zmenila na významné sídlo Dolného Spiša. K pozitívnemu rozvoju prispelo niekoľko faktorov. Obec bola umiestnená na vtedajšej ceste vedúcej z Levoče cez Harichovce, Spišskú Novú Ves, Nálepkovo, Švedlár a Mníšek nad Hnilcom, ktorá sa napájala na hlavnú trasu tzv. Veľkej cesty smerujúcej zo Spiša na Dolnú zem. Bola to obchodná cesta, ktorá viedla popod hrad na návrší pri kostole. Obchod prekvital aj v Markušovciach, svedčí o tom trhový dom – prístrešok pre cudzích trhovníkov zdržiavajúcich sa v obci aj so svojím tovarom, spomínaným roku 1409.

„Zmienku o týždennom trhu a výbere trhového mýta v obci nachádzame už v listine z roku 1352, v ktorej sa uvádza aj existencia mlyna a jatiek. Jedným z hlavných zdrojov príjmov Mariássyovcov bolo banské podnikanie na Spiši, i v Markušovciach. Právo otvoriť baňu na zlato a striebro na svojich majetkoch, s obvyklými banskými právami, získal rod v roku 1344 [1].“

Koncom 15. storočia, resp. začiatkom 16. storočia došlo k rozšíreniu a opevneniu hradu Štefanom Mariássym. Počas bojov o Uhorský trón medzi Ferdinandom Habsburským a Jánom Zápoľským sa Mariássyovci pridali na stranu Zápoľského, čo malo za následok skonfiškovanie majetkov Ferdinandom a prohabsburskí Levočania vypálili hrad roku 1527. V druhej tretine 16. storočia, Mariássyovci majetok získali späť. Pavol Mariássy hrad obnovil a prestaval v renesančnom slohu do stavu aký poznáme v ruine aj dnes. Využité boli prostriedky z odškodnenia od Levočanov.

V roku 1567 sa podarilo Pavlovi Mariássymu založiť na hrade zemiansku školu. Vyučovalo sa po slovensky a jedným z učiteľov bol tiež Ján Amos Komenský [2].

Škola fungovala do roku 1663. Zakladateľovi školy sa podarilo teda získať pre školu najlepších učiteľov. Po smrti Zigmunda Mariássyho, ktorý po hospodárskom páde opäť získal a zveľadil majetky svojho rodu, renesančný kaštieľ v dedine pod hradom dal postaviť jeho syn František III. Mariássy roku 1643. Kaštieľ bol pôvodne opevnená obytná, jednoposchodová budova s okrúhlymi vežami na nárožiach, ukončená atikou a tok rieky Hornádu bol tesne pri múroch kaštieľa, aby pomáhal pri

obrane. Opevnený bol valom, zvyšky môžeme vidieť aj dnes v teréne pred kaštieľom. V roku 1773 bol objekt kaštieľa prestavaný a rokokovo upravený vtedajším majiteľom Farkašom Mariássym. Prestavba pôvodne renesančného kaštieľa nevyriešila otázku potreby veľkej spoločenskej sály.

Francúzsky park a Letohrádok Dardanely

Kaštieľ je až do dnes obklopený pôvodne francúzskym terasovým parkom s kamennými schodiskami a z časti zachovanou kamenárskom výzdobou. Na konci parku bol vybudovaný Farkašom Mariássym roku 1778 letohrádok Dardanely v súvislosti s predpokladanou návštevou Jozefa II. a cisárskeho dvora. Chýbajúce spoločenské priestory v kaštieli viedli teda k uskutočneniu zámeru postaviť pavilón pre veľké spoločenské udalosti. Preto sa takmer súčasne s renováciou hradnej sály začína stavať nový reprezentačný letohrádok v novej záhrade za kaštieľom. Letohrádok bol novým stavebným typom vtedajšej doby a spoločenskej architektúry v západnej Európe. Dokončená však bola len jeho stredná os. Bočné krídla boli vymurované len po sokel a hlavná sála na poschodí bola sprístupnená provizórnym vonkajším dreveným schodiskom. Po oboch stranách pavilónu boli pristavané v 19. storočí skleníky a krídla boli dostavané v 2. polovici 20. storočia.

Markušovce sú kolískou rodu Mariássyovcov. Prosperovali z výsledkov banského podnikania rodiny najmä v oblasti Gelnice a tiež z geopolitickej polohy pri stredovekej obchodnej ceste popri Hornáde a Váhu. Začiatkom 18. storočia stratila svoj politický význam a dochádza k úpadku. V 18. a 19. storočí obec postihujú živelné pohromy, hlavne požiare, roku 1813 povodeň, roku 1831 cholera.

Vývojové etapy územia a urbanistická štruktúra osídlenia

„Z urbanistického hľadiska obec predstavuje typ hromadnej dediny pri hradskej pod hradom. Súbor kaštieľov a kúrií s hospodárskymi objektmi, spolu s hradom, kostolom a ďalšími objektmi a hodnotnými plochami zelene tvoria ucelený historicko-urbanistický súbor rozprestierajúci sa na severnej strane hlavnej historickej komunikácie [1].“

Pôvodná parcelácia kaštieľov a kúrií bola rozdelená na väčšie a menšie parcely so severojužnou orientáciou. Neskoršie sa zástavba sústredila pri železničnej stanici a starej tehelni. Zástavbu z 1. polovice 20. storočia tvoria objekty zväčša podpivničené s hospodárskymi budovami, radenými v uzavretých dvoroch, ktoré sú už v súčasnosti modernizované. Po roku 1945 bola realizovaná výstavba domov so štvorcovým pôdorysom a s pôdorysom v tvare „L”. Viacero novostavieb na území dnešnej centrálnej pamiatkovej zóny nemá vzťah k štruktúre historického jadra.

obr. 2: Historická fotografia hradného návršia Markušoviec
Zdroj: fotoarchív Lukáš Sečka

Centrálna časť obce si do súčasnosti udržala pôvodnú formu parcelácie. Prezentuje to historická mapa z roku 1870. Základnú kompozičnú schému tvorí jedna hlavná uličná os prechádzajúca z východu na západ gradujúca prvkom veže kostola. Severne od osi sú situované kaštiele a kúrie zoradené tesne vedľa seba na osiach parciel kolmých na hlavnú os. Parcely južne tvorí dnes priestor parku a futbalového ihriska, pôvodne parky a záhrady. Urbanistická štruktúra sa formovala od 12. storočia do 17. storočia. V 17. a 18. storočí sa obec trochu intenzívnejšie rozrastá. Vznikajú kaštiele a kúrie s vlastným zázemím pozdĺž hlavnej kompozičnej a komunikačnej osi osídlenia. Objektová skladba významnejších objektov sa vytvárala postupne prispôsobujúc sa potrebám panovníckej rodiny.

Vo významnej miere sa zachovala historická parcelácia z konca 19. storočia spolu s hlavnou kompozično-komunikačnou osou v smere východ - západ.

Architektúra objektov pamiatkového územia

„Hodnota urbanistického súboru spočíva nielen v zachovaní pamiatkového fondu, ale i v zachovaní širších väzieb odrážajúcich kontinuálny rozvoj sídla [1].“

Všetky objekty spoločensko-reprezentačného charakteru tvoria poklad obce Markušovce, ktorý má obrovskú architektonickú a u melecko-historickú hodnotu. Množstvo pôvodných fragmentov kultúrneho a spoločenského života predurčuje obec, aby sa stala jedným z centier turistického ruchu na Spiši. Spomínané hodnoty je pre budúcnosť obce priam nevyhnutné začať strategicky a koncepčne využívať.

Národné kultúrne pamiatky územia

V centrálnej pamiatkovej zóne Markušoviec definovanej podľa dokumentov KPÚ a v jej blízkosti sa nachádza podľa zoznamu Pamiatkového úradu 21 Národných kultúrnych pamiatok. Tento fakt je nepopierateľným dôkazom neobvyklého historického bohatstva sústredeného na pomerne malom území sídla s niečo viac ako 4000 obyvateľmi. Každému z týchto svedkov minulosti by sme sa mohli venovať na niekoľkých stranách a niekoľkými desiatkami fotografií. V súčasnosti sa tu nachádza budova, ktorá si vyžaduje osobitnú pozornosť pre časopriestorové súvislosti, v ktorých sa nachádza. Je to Národná kultúrna pamiatka panský dom – kúria situovaná vo svahu pod kostolom sv. Michala Archanjela, ľudovo tiež nazývaná „Ošustovec“.

Ošustovec a jeho osud!?

Kúria síce pôdorysne zaberá väčší kus pozemku a pôvodne spĺňala bežný štandard vidieckeho šľachtického sídla, jej vnútorné vybavenie bolo však evidentne o niečo skromnejšie, než dokladá štandard tunajších kaštieľov. Prejavilo sa to predovšetkým na uplatnení a spôsobe spracovania klasických materiálov tvoriacich súčasť stavby, aj na niektorých murovaných častiach konštrukcií nesúcich pečať rustikálnej tvorby. Konštrukčne sa jedná o dvojtrakt. Dá sa predpokladať, že na výstavbe sa podieľali miestni murári [3].

obr. 3: Pohľad na hradné návršie s kostolom sv. Michala, vo svahu pod kostolom Ošustovec, 1954
Zdroj: fotoarchív Lukáš Sečka

Z historického výskumu vyplynulo, že všetky stavebné konštrukcie objektu kúrie boli postavené v jednej slohovej aj stavebnej etape. Nepotvrdila sa domnienka o skoršom založení stavby v sedemnástom storočí. Založenie objektu spadá do časového intervalu I. etapy, teda do rokov 1830-1832 kedy bola postavená dvojpodlažná šľachtická kúria v celom rozsahu ako sme ju poznali približne do roku 1954.

Pred rokom 1954 dochádza v objekte k druhej etape stavebných úprav, ktoré v súčasnosti nie je možné z titulu zlého stavebno-technického stavu postrehnúť. Časovo môžeme túto etapu vymedziť treťou tretinou 19. storočia až začiatkom 20. storočia. Vtedajší majiteľ kúrie Ladislav Máriássy urobil niekoľko menších stavebných úprav týkajúcich sa predovšetkým zmeny vykurovacieho systému a niekoľkých menších dispozičných úprav v SZ dispozičnom trakte.

Tretia etapa v druhej polovici 20. storočia po roku 1954 je výsledkom zásadnej zmeny funkcie objektu z obytnej na občiansku vybavenosť, čo si vyžiadalo niekoľko ďalších stavebných zásahov, ako vytvorenie nových okenných otvorov na severozápadnej fasáde a niekoľko dispozičných zmien. Rok 1954 alebo jeho blízky časový úsek priniesol aj tvarovú a materiálovú zmenu strechy kúrie. Na základe architektonicko-historického výskumu sa môžeme domnievať, že predmetná manzardová strecha objektu bola tzv. nepravá (pseudomanzarda) tvorená námetkami pridanými k jestvujúcim krokvám spolu s rímsou. Tento predpoklad čiastočne potvrdzuje aj historická fotografia z roku 1954, na ktorej je viditeľné, že uhol hornej a dolnej časti manzardy je rovnaký. Po roku 1954 boli námietky a rímsa odstránené a strecha Ošustovca dostala tvar a povrchovú úpravu ako sme ju poznali do mája roku 2010.

V tomto roku sa začala azda najsmutnejšia, štvrtá devastačná etapa života NKP Ošustovec. Zlý technický stav v tom čase už nevyužívaného objektu, diery v strešnej krytine a krov napadnutý hubou boli začiatkom „nádejnej“ rekonštrukcie. Budova prešla do vlastníctva samosprávy, teda obce, ktorá sa pustila do rekonštrukcie strechy. Črtala sa nová lepšia budúcnosť pre Ošustovec. Opak sa však stal pravdou. Od mája roku 2010, k edy bola strecha budovy demontovaná a krov rozobratý, pravdepodobne i stratený do nenávratna, je NKP bez strechy a nepretržite do objektu prší. Ťažko osudom skúšaný svedok histórie Markušoviec nás pomaly ale isto opúšťa (dúfajme, že nezmizne ako Markušovský mlyn, ktorý síce nebol NKP, ale vytváral genius loci priestoru, v ktorom sa nachádzal rovnako ako ho tvorí Ošustovec).

obr. 4, 5, 6: Ošustovec pred májom 2010, Ošustovec po rozobratí strechy, Ošustovec v máji 2012
Zdroj: fotoarchív Lukáš Sečka

Problémy pamiatkovej zóny

Problém v Markušovciach nie je len s touto jednou panskou kúriou, ale aj s mnohými ďalšími. Ešte v deväťdesiatych rokoch minulého storočia sa zdalo, že pre Markušovce svitá na lepšie časy. Jednu z kúrií v tom čase získal v spolupráci s obcou súkromný investor, miestny podnikatelia, a dodnes kúriu využívajú ako svoju administratívnu budovu. Dokonca tu vytvorili možnosť športového vyžitia na squashových kurtoch, škoda len, že nie pre širšiu verejnosť. Faktom zostáva, že spomínaný dom stále žije a je schopný existencie aj v dnešnej „krízou“ poznačenej dobe. K očakávanému postupu a rozšíreniu aktivít na ďalšie kúrie nedošlo a stále neprichádza.

V posledných rokoch sa podarilo miestnej samospráve majetkoprávne vysporiadať niektoré historické budovy aj s pozemkami (panská kúria Ošustovec, Kúria Bocian,..). Všetky aktivity smerované na ich záchranu však ostali stáť na mŕtvom bode a v tieni existenčných problémov samosprávy. V súčasnosti je viac než jasné, že takéto historické budovy a takomto množstve, obec nie je schopná sama postaviť na nohy. Nutnosťou sa stáva konštruktívna spolupráca obce so súkromným s podnikateľským sektorom. Aj vlastník (*či už je to obec alebo súkromná osoba*) však musí viac chcieť aby kultúrna pamiatka existovala, fungovala a prinášala priestoru, v ktorom sa nachádza úžitok. Príkladom nám môže byť aj problém Markušovského hradu, kde aj snaha vlastníka veľmi rýchlo skončila a v súčasnosti (*vyplynulo zo vzájomného rozhovoru*) je azda najpodstatnejšie len to, že mu bude hradný komplex patriť kým sa nerozpadne do posledného kameňa. Historickému priestoru centra sa nedostáva dostatočnej vážnosti a dôležitosti ako si právom zaslúži. Koncept neexistuje, ako ani ucelená a jasná predstava o funkčnom využívaní historických objektov a priestorom usporiadaní jednotlivých funkčných častí verejných priestorov, ktoré by nakoniec smerovali k jednému celkovému výsledku.

Riešenia, alebo kadiaľ vedie cesta?

- stanovenie jasných koncepčných cieľov pre budúcnosť Markušoviec ako jedného z historicky významných centier Spiša
- pochopenie cieľov najmä z polohy vedenia obce
- hľadanie čiastkových riešení malých problémov majúc stále na zreteli stanovený koncepčný cieľ
- neskrývanie sa za rómsku problematiku (*spôsobom, že kvôli minorite, ktorá sa stala v obci majoritou, nevidíme pre Markušovce žiadnu budúcnosť*)
- istá dávka tolerancie aj zo strany orgánov pamiatkovej starostlivosti k aktivitám obce, ktoré nie sú v principiálnom rozpore so zásadami pamiatkovej starostlivosti
- schválenie (*prípadné dopracovanie*) záväzného dokumentu zásad platných pre pamiatkovú zónu, ktoré pred časom vypracoval KPÚ pod názvom: História Markušoviec pre budúcnosť obce a zásady ochrany pamiatkovej zóny
- otvorené diskusia o riešení čiastkových problémov centrálnej pamiatkovej zóny v Markušovciach na poli odbornej i širšej verejnosti
-

Paradox priamo v centre

Pred časom sa k nám do kancelárie dostala požiadavka na spracovanie návrhu revitalizácie niektorých parciálnych častí centrálnej zóny v Markušovciach. Privítali sme aktivitu na vytvorenie kultivovaného parkoviska pred Markušovským kaštieľom a obecným úradom, i snahu o rekonštrukciu rozpadávajúcich sa schodov ku kostolu spolu s možnosťou vytvorenia malého prírodného amfiteátra v priestore pod materskou školou. Aktivity v bezprostrednej blízkosti Ošustovca, obecného úradu, kaštieľa ... V tomto priestore sa však nachádza ešte jeden objekt, ktorý sme nespomenuli – zvyšok bývalého kultúrneho domu (*dnes už neexistuje kinosála so zázemím, budova slúži ako garáž vozového parku OcÚ a pre účely miestneho folklórneho súboru*). Jedná sa o objekt, ktorý je zle urbanisticky umiestnený a svojou architektonickou formou v danom priestore nemá čo hľadať. Navyše situovaný priamo v centre a susedstve historicky významnejších NKP.

Popri riešení revitalizácie časti verejných priestranstiev centra sme dostali požiadavku na vypracovanie architektonického návrhu rekonštrukcie práve spomínaného „kultúrneho domu“. Nepochopiteľným **paradoxom** ostáva, že sa obec snaží hľadať finančné prostriedky na realizáciu novej strechy na objekt „kultúrneho domu“, ktorý historickú hodnotu nemá, a vôbec sa nesnaží riešiť situáciu panského domu Ošustovec, ktorý je NKP a od roku 2010 musí existovať bez strechy. Navodzuje to atmosféru čakania na deň, kedy sa nám všetky historické pamiatky v Markušovciach rozpadnú do posledného kameňa. Na druhej strane je snaha obce o zachovanie ako-tak prevádzky schopného objektu vcelku pochopiteľná, najmä keď prevádzky v nej umiestnené nie je kam presťahovať. Ak sa nato pozrieme z tohto pohľadu, potom je to vlastne výzva, ako takýto objekt začleniť čo najvhodnejšie do pamiatkového prostredia.

Všetko sú to relatívne malé činy výrazne postrádajúce na samom začiatku to najdôležitejšie – celkové koncepčné riešenie problémov centrálnej pamiatkovej zóny.

Záver

Všetko, čo presahuje naše vlastné životy, sa zdá byť neidentifikovateľné, nejasné až neskutočné. Množstvo symbolov a informácií skrýva pred človekom reálnu podstatu, skutočné vnímanie sveta, priestoru a skutočnosti. Nato, aby sme si uvedomili holú realitu skutočnosti, mali by sme sa na vec zadívať dostatočne dlho a uvedomiť si fakty. Musíme zaregistrovať aj podstatu úplne obyčajných vecí a všimnúť si aj naoko nudné nič nehovoriace miesta, ktoré však tiež majú svoju hlboko zakorenenú identitu. Aj priestor Markušoviec... vnímajme ho preto v kontexte celku krajiny. Priestor Markušoviec sa dostal do podobnej situácie. Obyvatelia si prestali všímať obyčajné, hlboko zakorenené skutočnosti, ktoré tvoria neopakovateľnú identitu obce v súčasnosti. Príkladom je chátrajúci hrad, ktorý určite nie je taký malý, aby sa dal prehliadnuť, alebo poveternostnými podmienkami devastovaný Ošustovec. A predsa sa jeho problematike venuje veľmi málo pozornosti! On však vždy ostane súčasťou vlastnej histórie a osobnosti Markušoviec spolu s ostatnými výnimočnými stavbami tohto priestoru.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Majerová, Zuzana a kol. autorov: História Markušoviec pre budúcnosť obce a zásady ochrany pamiatkovej zóny. KPÚ Košice, pracovisko Levoča, december 2006, s. 101

[2] Skrak, Ján: Sedemsto rokov rušných dejín farnosti Markušovce, Markušovský hrad, školy v Markušovciach v stredoveku. Markušovce, 1981

[3] Urbanová, Norma a kol.: NKP Kúria č. ÚZPF 674/0, Michalská č. 49, Markušovce – Pamiatkový výskum architektonicko-historický, Levoča – pracovisko KPÚ Košice, 2007

prof. Ing. arch. Peter PÁSZTOR, PhD., Ing. arch. Lukáš SEČKA
Architektonická kancelária DPA
Tomášikova 31, 040 01 Košice
e-mail: pasztor.peter@dpa.sk lukas.secka@gmail.com
tel.: +421 915 916 983 +421 902 101 152

Ing. arch. Beata POLOMOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Kritériá pamiatkovej ochrany na území Ochranného pásma NKP Devín – Slovanské hradisko, referát k metodickému spracovaniu.

Abstrakt: Devín - známa Mestská časť Bratislavy sa nepretržite rozrastá zástavbou mimo pôvodnú obec. V historickej časti sa zástavba tiež zahusťuje a intenzívne prestavuje starší i novší domový fond. Niekoľko objektov je zapísaných ako NKP, územie obce však chránené nie je, hoci kultúrno-historické hodnoty tu nachádzame. Samospráva dala spracovať materiál, s potrebou určiť reguláciu zástavby. Článok predstavuje príklad, ako bol podklad tvoriaci súčasť Návrhu ÚPN zóny Devín metodicky spracovaný.

Kľúčové pojmy:
kritériá pamiatkovej ochrany, regulácia územia, architektonický výraz, krajinný obraz, Devín

Úvod

Mestská časť Devín je celoslovensky známa svojim hradom a patrí medzi najnavštevovanejšie výletné lokality v Bratislave. Obec pod hradom je priestorovo jeho neoddeliteľnou súčasťou a mnohí turisti si radi prezrú aj druhé ťažisko Devína, pôvodne stredoveký kostol, pričom prechádzajú prostredím pôvodnej zástavby. Môžeme tu hovoriť o pôsobení celku: hrad – obec – krajina (na jednej strane sú to rieky, na druhej strane Devínska kobyla).

K historickému ako aj stavebnému vývoju obce sa vyjadruje viacero prameňov z viacerých vedných odborov. Prednostne sa viažu na hrad, ktorý je chránený v územnom rozsahu vyhlásenej NKP Devín – slovanské hradisko. Podhradná obec je v prameňoch evidovaná od polovice 14. storočia ako **samostatná obec (**civitas), kedy dostáva prvé privilégiá. Obec nadobúdala význam prameniaci z jej strategickej polohy (sútok riek, hranica, svahy Karpát), rozvíjali sa v nej remeslá, vinohradníctvo, rybárstvo a obchod. Rozkvet, už ako mestečko, zaznamenala v medzivojnovom období 20.storočia.

Vzhľadom na hraničnú polohu a správny režim v Devíne do r.1989, sa v ňom zachovali viaceré urbanisticko-architektonické kultúrno–historické hodnoty, ktoré vyústili do snahy zapísať v zmysle zákona historickú časť obce a jej priľahlú krajinu medzi tzv. chránené územia vyhlásením pamiatkovej zóny. K tomuto bol v r. 1991 spracovaný materiál: Zásady pamiatkovej starostlivosti a Návrh na vyhlásenie pamiatkovej zóny Bratislava-miestna časť Devín [1]. K vyhláseniu pamiatkovej zóny však nedošlo a zástavba dodnes zostáva v území ochranného pásma areálu hradu, ale bez územnej ochrany.

V uplynulom 20-ročnom období prichádzalo k pomerne silnej obmene zástavby na území historickej obce (prestavby, dostavby, novostavby rodinných domov, garáží...) i mimo nej (premeny záhradkárskych osád Svätopluk, Dolné koruny na zástavbu s objektami veľkostne rovnakými až väčšími ako tradičné rodinné domy) ako aj nové zástavby v intraviláne (východným smerom od kostola a na nábreží). Obec nemala územný plán zóny, vypracované plány v 90-tych rokoch neboli schválené. V súčasnosti sa schvaľuje Návrh ÚPN Z, ktorý je v štádiu vyhodnocovania pripomienok [2]. Predchádzali mu Prieskumy a rozbory a Urbanistická štúdia.

Samospráva mestskej časti prejavila záujem zachrániť pamiatkové hodnoty aj na území historickej obce, hlavne z pohľadu obrazu verejných priestorov. V materiáli boli preto analyzované v súčasnosti zachované hodnoty zástavby na území v rozsahu ochranného pásma NKP Devín – slovanské hradisko. Vyhodnotila sa i aktuálna zástavba z hľadiska urbanistických hodnôt ako aj architektonický výraz priečelí až po t varoslovie, tzv. vnútorný obraz obce. V závere sme navrhli reguláciu z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt, ktorá sa stala podkladom a vo vybraných častiach aj súčasťou Návrhu Územného plánu zóny Devín.

Autori dokumentu sú: Ing. arch. Ivan Gojdič, Ing. arch. Beata Polomová,PhD., Ing. arch. Silvia Petrášová. Konzultanti: Mgr.Ing.arch.Andrej Botek,PhD. a Pavlína Rumanovská, Devín. Materiál bol dopracovaný v októbri 2010. [3] Nasledovný text prezentuje metodický postup spracovania.

1 Základné údaje o evidovanom fonde v riešenom území

V sledovanom území sú evidované z hľadiska pamiatkového záujmu ku 10/2010:

a) Objekty chránené, zapísané v Zozname kultúrnych pamiatok SR
b) Ochranné pásmo pamiatky Devín – Slovanské hradisko. Poznámky:
   1. Vzhľadom na nové skutočnosti (zmeny parcelných čísel v katastrálnej mape a nové zastavovacie podmienky) sme odporúčali v zmysle Zákona č.208/2009 Z.z. (novely zákona 49/2002, par.20**),** na základe stanoviska obce vo verejnom záujme *vymedzenie ochranného pásma aktualizovať zmenou.*
   2. Vo vyhlásení ochranného pásma sa v par.3 až 5 r ámcovo definuje - limituje stavebná a hospodárska činnosť v danom území, smerom k ochrane prírodných, urbanistických i architektonických hodnôt. Pre objektívne usmerňovanie vzhľadu novej zástavby alebo rekonštrukcií je však *potrebná konkretizácia, k* čomu tento dokument môže poslúžiť.
c) Objekty zapísané v zozname pamätihodností obce Devín
d) Niekoľko chránených prírodných území, ktoré sú v dotyku so sledovaným územím.

2 Vyhodnotenie územia z hľadiska vybraných pamiatkových hodnôt - so zameraním na vnútorný obraz sídla a vonkajšiu architektúru objektov

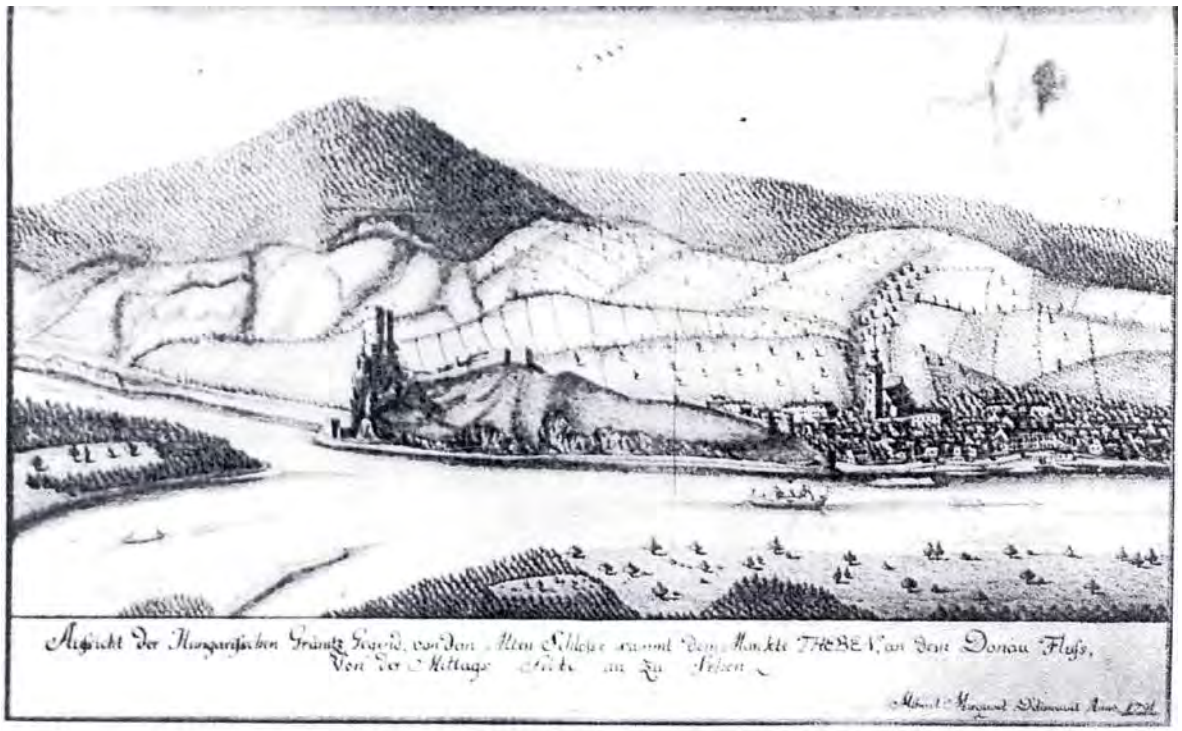

obr.1: Marquartova kresba - veduta z r.1791 Zdroj: Kópia veduty z archívu P. Rumanovskej
Pôvodná väzba sídla (mestečka) a poľnohospodársky kultivovanej krajiny v pozadí, ktorá dlhodobo pretrváva; okrem dominancie hradu je zreteľná vertikálna dominanta kostola voči nízkej prevažne vidieckej zástavbe; čo pretrváva dodnes

Krajina

Jednou zo základných charakteristík Devína je jeho ešte rámcovo zachovaný krajinoobraz, ktorý vnímame vo väzbe: h rad - nízka individuálna zástavba – kultivovaná krajina – prírodná krajina. Jednotlivé prvky sú jasne čitateľné a v hlavných pozíciách neprerastajú do seba, čo je miestna charakteristika viažuca sa aj na dejiny a hospodársky charakter mestečka. Je potrebné ju takto zachovať, aj napriek súčasnému lokálnemu narúšaniu ako tak zachovanej kultivovanej prírodnej zložky, hlavne na svahoch Devínskej kobyly.

obr.2: Panoramatický výhľad z hradu, 2010 Zdroj: archív B. Polomovej
Na svahoch sa stráca sa kresba pôvodnej kultivácie; objavujú sa novodobé zásahy do profilu kopca. Napriek tomu základný charakter horizontálneho zónovania zostáva.

Urbanistická štruktúra územia

Všeobecne možno konštatovať, že základná urbanistická štruktúra vychádzajúca z prirodzeného rozvoja obce, zostáva počas jej vývoja takmer nezmenená, čo dokladajú porovnania starších a súčasných mapových podkladov. Hlavnú os uličnej dediny nepretržite tvorila hlavná ulica, dnes Kremeľská, s obojstrannou zástavbou vinohradníckymi a remeselnými domami, kde na jej najvyššom mieste vznikol na staršom osídlenom mieste sakrálny okrsok, ktorý trvá dodnes. Námestie pod kostolom bolo a je centrálnym miestom. Medzi obcou a hradom vzniká v histórii postupne s rozvojom poľnohospodárstva a remesiel sieť niekoľkých solitérov a zároveň rovnobežných ulíc, postupne prepojených podľa funkčných väzieb a morfológie územia. Zvláštnosťou urbanistickej štruktúry ostáva miesto stretnutia západného ukončenia priekopy a priečnej trasy k severnej bráne hradu s dramatickou topografiou.

Analýza priestorovej štruktúry zástavby

Základnú kompozíciu v dnešnej urbanistickej štruktúre vytvárajú dva prvky - hradný areál ako sídelná prírodná a architektonická dominanta, ktorej jediným pandantom sa javí veža kostola, ako vertikálna dominanta obce. Ostatná zástavba má výrazne horizontálny nízkopodlažný charakter, prevažne s vidieckymi a meštianskymi 1-podlažnými objektmi so sedlovou strechou. Táto *zachovaná výšková kompaktnosť* je hodnotou, ktorá charakterizuje Devín-obec. Sú na ňu naviazané vnútrosídelné výhľady z hradu a priehľady , ako aj vonkajšie pohľady na hrad a na krajinu. Vo vnútornom obraze sa formujú verejné priestory a spoločensky atraktívne trasy. Niektorým absentuje kvalitný vzhľad. Problémový výkres zachytáva potenciály i negatíva priestorov i objektov.

Porovnanie pôdorysnej skladby zástavby

Analýza územia sa sústredila na vývoj a zmeny objemovo-priestorovej zástavby v obci. Porovnaním stavu v mapových podkladoch z cca z ½ 19. storočia a súčasného stavu sa ukázalo, že premena sa udiala vo viacerých aspektoch zástavby. Ďalej sa preukázali nezmenené, stabilizované štruktúry na uliciach alebo úsekoch ulíc. Ukázali sa aj zaniknuté javy, ktoré sa dali lokalizovať podľa máp alebo nákresov. (2 mestské brány, verejné studne, kaplnka pri vstupe od Bratislavy).

Uličná sieť sa teda ukazuje už ako stabilizovaná, berúc do úvahy i nedávno novovzniknuté komunikácie a ulice s RD. Parcelácia nad Kremeľskou ulicou zostáva pôvodná. A je aj takto vnímaná pri pohľadoch z hradu (úzke dlhé políčka obrobených vinohradov). Parcelácia v častiach s dnešnou novou výstavbou podlieha deleniu pre izolovane stojace domy a neviaže sa na historickú.

Analýza architektonického výrazu objektov domov

a) **Porovnanie** priečelia súčasného stavu objektov zapísaných ako NKP a pôvodného, resp. staršieho stavu na fotodokumentácii z cca prvej ½ 20.storočia, alebo z obdobia zápisu. Cieľom bolo zistiť udržanie formy architektúry a typického tvaroslovia. Niektoré objekty, pôvodne zapísané i pre svoj charakteristický výraz v priečelí, ho žiaľ prestavbou stratili. Otáznym tu zostáva ich zapísanie v chránenom pamiatkovom fonde, čo si vyžaduje preskúmanie hodnôt na celom objekte.

b) **Vyhodnotenie priečelí celej zástavby v historickom území**: Súčasťou verejného priestoru sú priečelia objektov a ich vizuálne vnímaná predná časť zástavby na pozemku. Po analýze uličných

priečelí takmer vo všetkých uliciach *na rozvinutých fotopohľadoch*, sa preukázalo, že sú zachované viaceré objekty s autentickým výrazom a tvaroslovím, ktoré nie sú zapísané v UZKP. Pre zachovanie historického charakteru obce vykazujú *podstatné a dôležité hodnoty*. Tiež nachádzame objekty, ktoré možno považovať za dotvárajúce toto historické prostredie. Rovnako tak sa vyšpecifikovali objekty rušivé, z hľadiska architektonického alebo urbanistického.

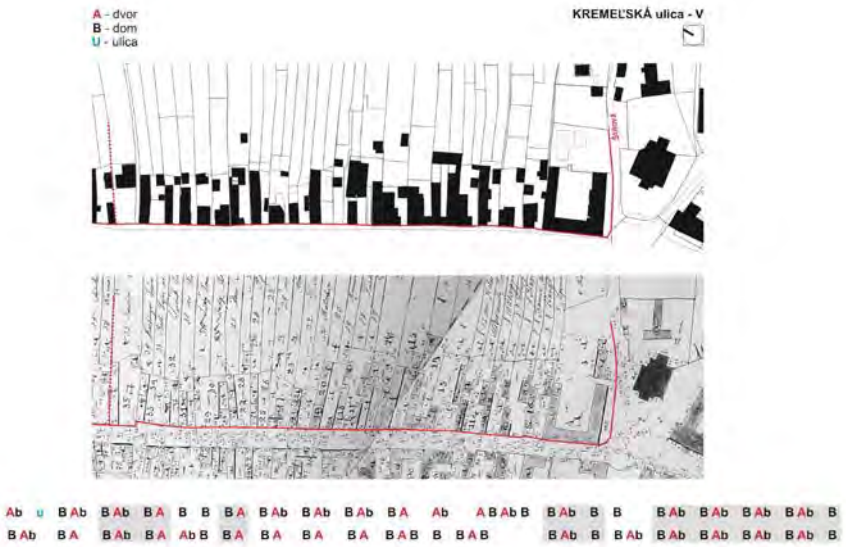

obr.3: Ukážka porovnania zástavby , fragment Kremeľskej ulice, sever.
Zdroj: archív S. Petrášovej

c) **Analýza typológie rodinných domov**. Ako sa preukázalo, existuje viacero homogénnych i heterogénnych foriem zástavby ako aj architektonických výrazov, preto k určeniu charakteristickej zástavby Devína bolo urobené ich typologické rozdelenie podľa základnej formy otočenej do priečelia. *Za identickú devínsku* sa určila zástavba a vzhľad z období do ½. 20. storočia. Ďalej sa vytvorila mapa lokalizácie jednotlivých typov, kde sme premietli architektonický vzhľad do urbanistickej štruktúry.
d) Vzhľadom na mnohé prestavby existujúcich domov, bola urobená i analýza vybraných tvaroslovných architektonických prvkov, používaných materiálov a farebnosti. Tieto sú zrovnávané s historickým výrazom, alebo kvalitou architektonického prejavu.

Vyhodnotenie

Prelínaním hodnotovo rovnakých urbanistických hodnôt s architektonickými hodnotami vznikli v území lokálne enklávy. Enklávy majú konkretizovanú identitu (čo ju tvorí) a zachovaný stupeň identity (na akej úrovni). Podľa takto identifikovaných enkláv je možné stanoviť kritériá a reguláciu stavebných zásahov, a to diferencovane. (obr.4)

obr. 4: Ukážka rozvinutých pohľadov, fragmenty Kremeľskej ulice, vyznačené objekty sú NKP
Zdroj: archív S. Petrášovej

3 Kritériá ochrany a regulácia územia

Základné požiadavky ochrany sú vymedzené zákonom

Úprava Ministerstva kultúry Slovenskej socialistickej republiky o vymedzení ochranného pásma NKP Devín – slovanské hradisko (Bratislava, 30. 4. 1987) stanovuje reguláciu zásahov

- primárne ako ochranu NKP , napr. chránené pohľadové kužele, panorámy a siluety
- požaduje *harmonický* (ďalej nedefinovaný) vzťah zástavby intravilánu k hradu a okolitému prírodnému prostrediu ako aj požaduje vysokú architektonickú úroveň zásahov v intraviláne obce
- požaduje schválenie zásahov do štruktúry Mestskou správou pamiatkovej starostlivosti, vtedy príslušnou organizáciou, čo dnes vykonáva Krajský pamiatkový úrad v Bratislave.

Kritéria regulácie územia

a) Požiadavky na ochranu krajinnej siluety a panorámy územia:

Kritériom je zachovanie historického obrazu medzi zástavbou a kultúrnou i prírodnou krajinou, ktorý je v porovnaní s ďalšími mestskými časťami Bratislavy už ojedinele zachovaný, čím sa zvyšuje autentická hodnota vizuálneho obrazu obce. K ojedinelosti sa pridáva i väzba na prírodné prostredie sútoku dvoch riek a ich nábrežia. Rovnako tak je významná silueta z rakúskej strany Dunaja, resp. z mobilnej pohľadovej trasy z toku rieky.

b) Požiadavky na zachovanie objektovej skladby územia a výškové usporiadanie objektov a architektonický výraz objektov v zmysle vytipovaných enkláv:

Pre nové zásahy boli stanovené požiadavky podľa jednotlivých enkláv. Texty obsahujú urbanisticko-architektonickú charakteristiku (CH) a návrh regulácie (NR). Ideou bolo zachovanie objektovej skladby charakteru vidieckej prímestskej zástavby, ako podstatné kritérium pre stavebné zásahy a činnosti v území.

Zoznam enkláv:

1 historická – pôvodná vinohradnícka
2 historická – pôvodná
3 kompaktná štruktúra na exponovanom mieste
4 zástavba nábrežia
5 moderná zástavba izolované RD "kocky", 70. - 80. roky 20. stor.
6 historizujúca zástavba s izolovanými RD
7 severné podhradie
8 vinice nad Kremeľskou ulicou
9 osada Svätopluk
10 bývalé ihrisko
11 ostatná obec

Ďalej boli definované:

c) Spoločné požiadavky na verejné priestory

d) Požiadavky na prezentáciu zaniknutých javov

e) Návrh ďalších opatrení, ako príklad uveďme:

- zdokumentovanie (dokumentácia meračská a fotograficka) a vyhodnotenie pamiatkovej hodnoty objektov nezapísaných do UZKP, ale so zachovaným objemom a tvaroslovím (minimálne v priečelí)
- spracovanie generelu zelene, týkajúci sa: a) obrazu verejných priestorov v zastavanom území obce, s odporučením vhodnej druhovosti okrasnej, úžitkovej i hospodárskej zelene a spôsob jej uplatnenia tak, aby zodpovedal navrhnutým enklávam i záhradkárskym osadám; b) týkajúci sa krajinného obrazu v celom záujmovom území *kultúrnej krajiny Devína* v panorámach z hradu smerom na Devínsku kobylu a vizuálne vnímaných svahov Karpát ; rovnako ako aj výhľadov na hrad a zeleň v tesnom kontakte s hradným areálom a nábrežím.

4 Sumarizácia požiadaviek na zachovanie kultúrnohistorických a prírodných hodnôt územia prenesená do textovej časti Návrhu ÚPN Zóny Devín I.:

Kritériá vychádzajú z požiadaviek: a) vyhláseného ochranného pásma kultúrnej pamiatky Devín - slovanské hradisko (30.4.1987, MK SR 3758/1987-32), /ďalej OP/ , b) z kultúrno-historických hodnôt

celej dnes zachovanej hmotovo-priestorovej štruktúry zástavby obce, vrátane hradu, a jej väzby na prírodnú zložku prostredia, to zn. prírodnú a kultúrnu poľnohospodársku krajinu a rieku.
Kritéria pamiatkovej ochrany pre obec v rozsahu OP, výber z materiálu*:*

- zachovanie identity s pôvodným charakterom zástavby, ktorá je vnímaná *spolu s pozadím* prírodného kopcovitého terénu (výhľady z hradu, diaľkové panoramatické pohľady od rieky Dunaj); v krajinoobraze zachovať prírodné zložky - kultivované aj nekultivované nad ochranným pásmom v max. možnom rozsahu, ide o vinohrady, záhrady a lúky;
- vonkajší obraz sídla: vo väzbe *hrad – obec – krajina* zachovať obraz vinohradníckej a záhradnej krajiny v pozadí zástavby, minimálne v rozsahu nad Kremeľskou ulicou – enkláva 8; väzbu zástavby a krajiny ponechať nad líniovou zástavbou jasne čitateľnú (nová zástavbu komponovať aditívnym spôsobom, max. 60 m od okraja vozovky), hospodárske objekty do 25m2; pohľady na hrad zachovať voľné, nezastavané
- nové zástavby mimo OP umiestnené v krajinnom kontexte odcloniť zeleňou; tu uplatniť pozvoľný vizuálny prechod medzi obytnou zástavbou a prírodou
- vnútorný obraz sídla: zachovať dnešnú historickú štruktúru obce, ktorá má stabilizovanú uličnú sieť a objemovo-priestorovú zástavbu založenú na líniovej forme; v nej ponechať nízky charakter zástavby s dominantou hradu a kostola /ďalej podrobnejšie rozvedené
- zástavba: zásahy do existujúcej hmotovo-priestorovej štruktúry regulovať v záujme zachovania pamiatkových hodnôt diferencovaným prístupom podľa enkláv
  - autentické pôvodné urbanistické enklávy (č.1a 2), vyhlásené pamiatky, pamätihodnosti a objekty pamiatkového záujmu a doplňujúce objekty – prísna regulácia
  - ďalšie urbanistické enklávy s im vlastnou vlastnou reguláciou (č. 3 až 9)
  - ostatná zástavba v obci (č.11): zásahy posudzovať primerane k charakteru
  - korigovať rušivé objekty (ako napr. zástavba na nábreží vhodnou farebnosťou a zeleňou),
  - v zástavbe neuplatňovať dominanty (objemové, vertikálne, rozľahlé);
- architektonický výraz exteriéru: nové zásahy prispôsobiť drobnej mierke pôvodnej zástavby štrukturovaním; viazanosť na historické tvaroslovie riešiť v zmysle enkláv; podobne kompozíciu fasád, otvory, prvky, materiál, farebnosť pravdivo uplatniť vo väzbe na historické prostredie pri nových objektoch ako aj pri rekonštrukciách; vychádzať z daného historického regionálneho tvaroslovia (napr. sklony striech, tvary otvorov, tvary brán...); nepoužívať historizmy a romantizmy (ktoré sa už začali objavovať na fasádach); uličné priečelia domov, strechy a steny vnímané z hradu riešiť bez kontrastov; uplatniť kvalitný súčasný architektonický prejav najmä v enkláve severného moravského podhradia;
- prezentovať zaniknuté kultúrno-historické javy
- uplatniť iluminácia sídelných dominánt – hradu a kostola - podľa koncepcie iluminácie.

5 Zoznam výkresovej dokumentácie, *postúpené do návrhu územného plánu zóny

1	Hranice riešeného územia	M 1: 10 000
2	Zoznam KP a pamätihodností obce	
3	*Mapa kultúrnych pamiatok	M 1: 5 000
4a	Kultúrne pamiatky - zmeny pamiatkových hodnôt fasád	
4b	Kultúrne pamiatky - zmeny pamiatkových hodnôt fasád	
5a	Analýza urbanistickej štruktúry	
5b	Analýza urbanistickej štruktúry	
6	*Analýza urbanistickej štruktúry - celok	M 1: 5 000
7	*Kompozičná analýza	M 1: 5 000
8	*Výkres problémov v obraze sídla	M 1: 5 000
9a	Kremeľská ulica V - rozvinuté pohľady	
9b	Kremeľská ulica Z - rozvinuté pohľady	
10a	Fotodokumentácia objektov vybraných ulíc	
10b	Fotodokumentácia objektov vybraných ulíc	
11	Typy rodinných domov	
12	*Architektonická analýza zástavby - mapa	M 1: 5 000
13	*Enklávy jednotlivých foriem zástavby	M 1: 5 000

14a *Enklávy urbanistickej štruktúry - legenda
14b *Enklávy urbanistickej štruktúry - legenda
15a Architektonické prvky - vybrané problémy
15b Architektonické prvky - vybrané problémy
16 *Priemet enkláv do regulačných blokov územia M 1: 5 000
17 *Porovnanie vonkajšieho obrazu: nábrežie - obec - krajina
18 *Porovnanie vonkajšieho obrazu: obec - krajina
19 *Porovnanie vonkajšieho obrazu: obec – krajina

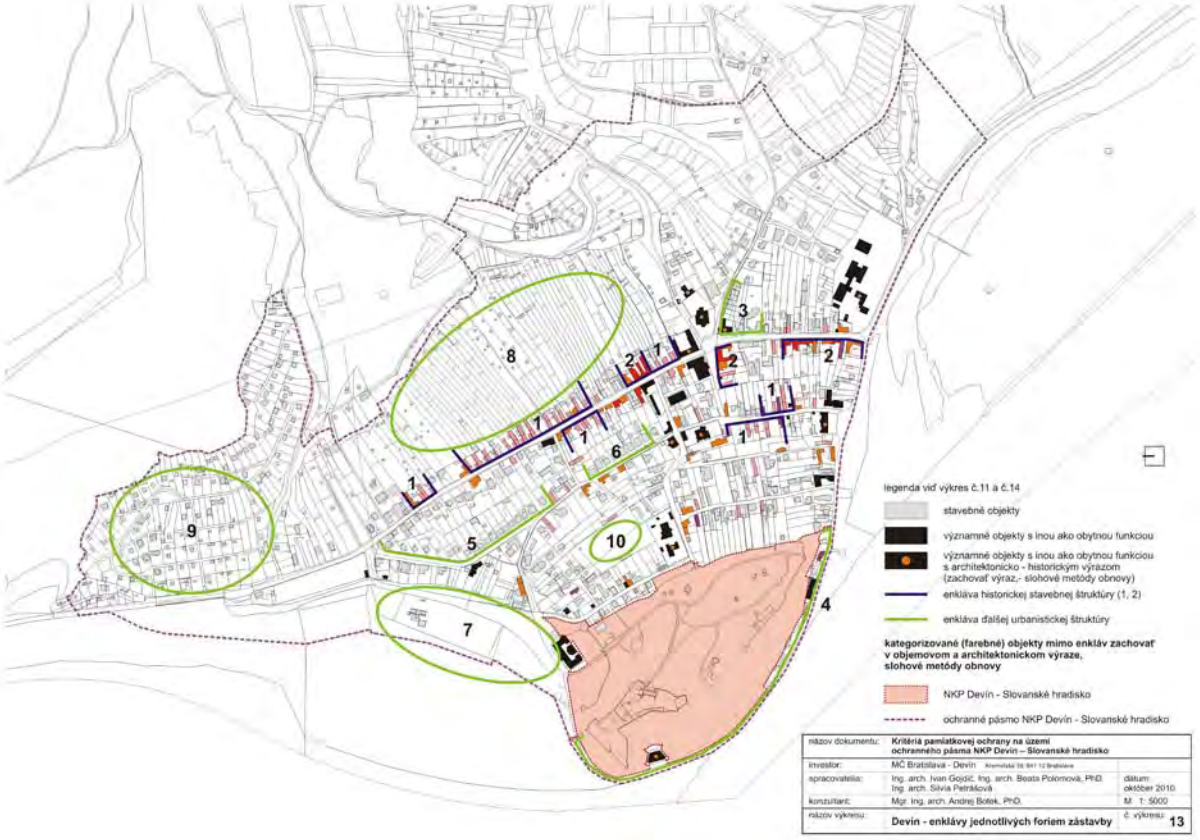

obr. 5: Vytipovanie jednotlivých foriem zástavby - enkláv
Zdroj: Výkr. č. 13 z riešeného materiálu, [3]

Záver

Materiál slúži ako odborný podklad pre spracovanie ÚPN Z Devín a pre stavebnú komisiu v rámci priebežného usmerňovania stavebných úprav objektov na celom území ochranného pásma. Bol prekonzultovaný s miestnym zastupiteľstvom, ako aj verejne prezentovaný ako súčasť územného plánu vo vybraných častiach. Legislatívnu záväznosť ako celok však nemá.

[1] Bratislava - Devín, Zásady pamiatkovej starostlivosti; zodp. riešiteľ Ing.arch. Jara Lalková a Návrh na vyhlásenie pamiatkovej zóny Bratislava- miestna časť Devín, spracovali: Ing.arch. Z. Morávková, Mgr. E. Petrášková, PhDr. Z. Liptayová, Spracovateľ Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti, október 1991.
[2] Návrh ÚPN Zóny Devín I, Spracovateľ: Aurex,spol.s.r.o., hlavný riešiteľ Ing.arch. D.Kostovský, zodpovedný riešiteľ a autor urbanistickej koncepcie Ing.arch. E. Hledíková, 2010
[3] Kritériá pamiatkovej ochrany na území Ochranného pásma NKP Devín – Slovanské hradisko. Spracovateľ: Ing. arch. Ivan Gojdič, Ing. arch. Beata Polomová,PhD., Ing. arch. Silvia Petrášová. Konzultanti: Mgr.Ing.arch.Andrej Botek,PhD. a Pavlína Rumanovská, 10/2010.

Ing. arch. Beata POLOMOVÁ, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: beata.polomova@stuba.sk
tel.: 0903 704 703

Igor KRPELÁN, autorizovaný architekt

Projekčná kancelária IK PROJEKT, Vyšný Kubín

Krajina a človek, kontext v tvorbe sídla a domu.

Abstrakt: Tradičné prostredie slovenského vidieka – pozitívne a negatívne javy v súčasnosti. Ustálené technologické a konštrukčné princípy ľudového staviteľstva. Príklady environmentálnej logiky tradičných drevených stavieb.

Kľúčové pojmy: prírodné a kultúrne podmienky miesta, tradičná ľudová architektúra, konštrukčné princípy ľudovej architektúry, environmentálna logika ľudového staviteľstva

Úvod

„Na počiatku bola krajina.
Múdra, prísna, do seba uzavretá.
Sama v sebe a sama pre seba.
Potom prišiel človek!“

Milan Rúfus

Krajina a kultúra, ako obraz ľudí, ktorí ju obývajú

Človek, napriek svojej schopnosti prekračovať medze a búrať bariéry, sa paradoxne stal závislým na dielach a predmetoch uspokojujúcich jeho vlastné potreby. Každá doba svojim spôsobom zasiahla do krajiny, zanechala stopu a často trvalo čitateľný dôkaz o vzťahu k prostrediu a kultúrnej úrovni obyvateľov. Na formovaní stavebnej kultúry na celom svete, regiónov či lokality, mali výrazný podiel ustálené podmienky kraja umožňujúce založenie tradície v uplatňovaní charakteristických architektonických znakov a stavebných princípov. Dlhodobo ustálené podmienky kraja mali výrazný vplyv aj na iné oblasti kultúry, sociálne a hospodárske súvislosti, ale najmä na vzťah obyvateľov k prostrediu. Dôverné poznanie územia, geomorfologických a klimatických podmienok a miestnych materiálnych zdrojov, umožnilo vývoj stavebných diel nadčasovej hodnoty, ktoré môžu byť príkladom aj pri riešení súčasných problémov. Dochované fragmenty tradičného ľudového staviteľstva na Slovensku sú svedectvom environmentálnej logiky ich tvorcov, ale najmä ich úcty ku krajine, ktorej boli prirodzenou súčasťou.

Environmentálna logika ľudového staviteľstva

Vnímanie charakteru prostredia poznamenaného ľudskou činnosťou, z dlhodobého hľadiska, len zdokumentovaním formálnych znakov, nestačí na skutočné poznanie historického potenciálu vývoja kultúry. Absencia potreby vysvetliť fakty súvisiace s podstatou vzniku akéhokoľvek ľudského produktu povýšením formy nad obsah, vedie často nielen k mylným uzáverom, ale pripravuje nás aj o možnosť odhalenia jeho odkazu ďalším generáciám. Ponúka riešenia udivujúce najmä úrovňou environmentálneho prístupu, ako samozrejmej súčasti existencie založenej na harmónii s prostredím, v tom čase nezaťaženom komplikovanými, na energiu a priestor náročnými výrobnými systémami. Nezanedbateľný podiel na tomto vzťahu malo ručné spracovanie materiálu, od ťažby až po finálny výrobok, čo malo bezprostredný vplyv na jeho vnímanie prostredníctvom živého – organického kontaktu s ním. Strom a neskôr materiál z neho neboli anonymnou hmotou z veľkofabrickej skládky ako je tomu v súčasnosti. Úcta k prírodným produktom, dôverné poznanie materiálu prostredníctvom vedomostí zhromaždených generáciami, viedli k pochopeniu a využitiu jeho vonkajších, ale aj vnútorných – priamymi zmyslami nevnímateľných vlastností. To umožňovalo zapojiť do celkového priaznivého výsledku aj sily v ňom skryté. Je to filozofia založená nie na zložitých teoretických predpokladoch, ale na empirickom poznaní a rešpektovaní vekmi overených konštrukčných princípov a tvarov. Spôsob hodnotenia týchto skutočností v súčasných podmienkach často znemožňuje odhalenie reálnych faktov a racionálnej podstaty používaných postupov ich zaradením medzi povery, či iné, z nášho hľadiska transcendentné javy. Hoci spôsob uvažovania ľudí v minulosti bol vo veľkej miere

ovplyvnený mytológiou a rôzne magické sily boli neodmysliteľnou súčasťou ich spôsobu vnímania sveta, zjednodušením posudzovania skúmaného riešenia takýmto spôsobom, sa pripravujeme o príležitosť a potrebu odkrývať skutočnosti, v prevažnej miere založené na praktických pohnútkach s racionálnym jadrom. Ako dôkaz uplatňovania overených princípov a environmentálnej logike tradičnej ľudovej architektúry, je v nasledujúcej časti uvedené niekoľko príkladov.

1. Výrazný podiel na kvalite stavebného diela, malo už spomínané dôverné pozanie vlastností miesta z hľadiska terénnych podmienok, kolobehu zrážkových aj podzemných vôd, prevládajúcich vetrov, orientácie voči svetovým stranám atď. Zásadou bolo umiestnenie domu v súlade s uvedenými faktormi, tak aby stavba bola čo najmenej zaťažená týmito činiteľmi a naopak využívala priaznivé okolnosti. Pri tom zásah do prirodzenej konfigurácie pôvodného terénu bol minimálny, čo malo nepochybné výhody aj z hľadiska náročnosti pri osádzaní stavby. Objekt sa zásadne prispôsoboval terénu a stal sa tak jeho prirodzenou súčasťou (obr. č.1). V tom je rozdiel od súčasnej nepochopiteľnej tendencie na svahu vytvoriť rovinu, aj za cenu trvalého poškodenia bezprostredného okolia, zmeny režimu odvedenia povrchových vôd a rizík vyplývajúcich z narušenia geologickej stability podložia, nehovoriac o neporovnateľne vyššej ekonomickej náročnosti (obr. č.2). Samozrejmosťou bolo aj podriadenie ustáleným sídelným formám a prevládajúcim stavebným typom, čo je tiež výrazným protikladom voči nízej úrovni súčasnej stavebnej kultúry reprezentovanej veľmi často chaotickým usporiadaním urbanistických systémov a nesúrodou architektúrou.

obr. 1: Stavba prispôsobená terénu

obr. 2: Drastický zásah do terénu

2. Nepochybne zaujímavo a v prvom momente neuveriteľne znie tvrdenie starých majstrov, že „drevenica, ktorej základové drevo nie je označené krížikom má kratšiu životnosť"! Bez ďalšieho vysvetlenia je možné túto informáciu chápať len ako súčasť rituálu spojeného s výberom dreva, bez racionálneho opodstatnenie. Skutočnosťou však je, že v rámci výberu dreva v lese (celý proces obsahuje ďalšie praktické podrobnosti a zasluhuje si samostatnú pozornosť), bol na určený kmeň stromu nad miestom budúceho rezu, z j u ž n e j strany vyťatý sekerou spomínaný krížik. Krížik potom slúžil na orientáciu dreva pri jeho ďalšom opracovávaní a uložení na miesto určenia – vždy bol na hornej strane, teda dole severnou stranou, kde je drevo prirodzene najhustejšie a logicky najviac odoláva vlhku. Okrem toho kmeň stromu vytvára spravidla mierny oblúk s vnútorným zakrivením orientovaným smerom na sever, čím je prirodzeným spôsobom, pri horizontálnom uložení v stene zrubu dosiahnuté jeho určité predpätie a súčasne stabilné uloženie na dvoch koncoch (obr. č. 3.). Na tomto príklade je potrebné uvedomiť si aj spôsob zachovania a prenosu informácie skratkovým spôsobom a z toho vyplývajúce časté nepochopenie jej skutočnej hodnoty.
(Adam Marko, Zázrivá 1992 a ďalší)

3. Ďalším príkladom je racionálny spôsob zakladania drevených stavieb len na „riedkom" základe z voľne uložených kameňov, čo umožňovalo povrchovým vodám odtekanie bez rizika deformácií podmŕzaním základov, čomu sú vystavené základy pevných konštrukcií, odkázané na zakladanie v nepremŕzajúcej hĺbke (obr. č. 4). Samotná zrubová konštrukcia stien s ponechaním oblého tvaru trámov v styčných škárach, je logickým dôsledkom potreby zachovať možnosť nezávislých tvarových a objemových zmien jednotlivých prvkov (prirodzená vlastnosť dreva), čím bolo zamedzené prenášanie deformácie na ďalšie prvky steny. Nezanedbateľný je aj fakt, že takouto úpravou zostane zachovaná najkvalitnejšia hmota stromu, najlepšie odolávajúca vlhku (obr. č. 4). Štvorstranné

opracovanie stenových trámov, často uvádzané v odbornej litertúre, ako bežný konštrukčný princíp, bolo v skutočnosti výnimočné (niektoré sakrálne stavby).

obr. 3: Označenie stromu

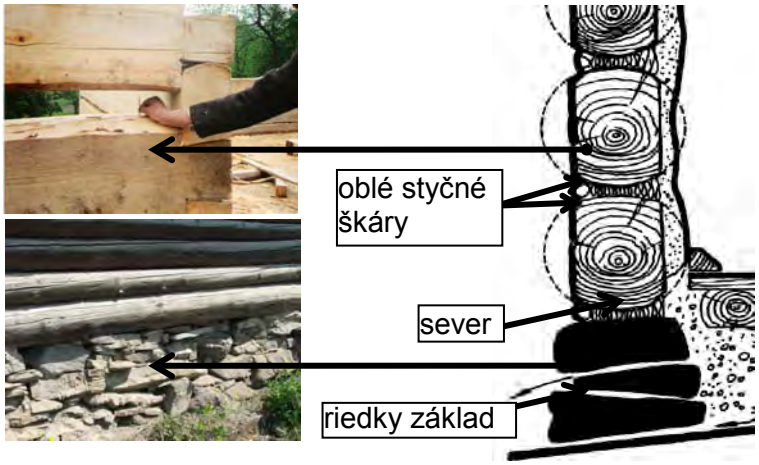

obr. 4: Konštrukcia zrubovej steny na kamennom základe

4. Príkladom racionálneho využívania prirodzených fyzikálnych procesov najmä v náročnejších klimatických podmienkach, je odvádzanie tepla do podstrešného priestoru prostredníctvom komínov vyústených tesne nad úroveň podlahy čím bolo eliminované zaťaženie strechy snehom a umožnilo to zredukovať konštrukciu krovu na osovú vzdialenosť krokiev 1200 – 1400 mm s prierezom ∅ 100-140 mm. Podcenenie tejto skutočnosti, často vedie k deštrukcii striech pôvodných obytných objektov využívaných len príležitostne, bez pravidelného prívodu tepla pod strechu. Odvádzanie dymu do podstrešného priestoru malo aj ďalšie praktické výhody. Dechtové látky obsiahnuté v dyme zo spáleného dreva, po čase zabezpečili dokonalú konzerváciu konštrukčných prvkov krovu a šindľovej krytiny, tým ich ochranu voči vode a organickým drevokazným činiteľom, ale znižovali aj riziko požiaru od iskier z otvorených ohnísk a pecí. Pozornosť si zasluhuje samotná konštrukcia krovu klieštinovej sústavy s charakteristicky lomenými štítmi. Najmä lomenie štítovej časti strechy, považované v podstate len za estetický prvok, prekvapí posúdením tohoto tvaru zo statického hľadiska, keď si uvedomíme funkciu trojuholníka vytvoreného lomením formou spodnej časti valbového nárožia, zabezpečujúceho pozdĺžne zavetrenie strechy. Pri takto tvarovanej streche sa zavetrovacie kríže, bežné u sedlových striech s hladkým štítom, nevyskytujú. Tiež uloženie konštrukcie strechy prostredníctvom obvodových väzníc na krakorcový presah stropných trámov udivuje svojou dôvtipnosťou z ekonomického hľadiska aj z hľadiska stavebnej mechaniky. Množstvo použitého materiálu je takýmto riešením zredukované na minimum a naviac spolupôsobenie strechy so stropom zabezpečuje určité predpätie stropných trámov, čím sa zvyšuje možnosť ich užitočného zaťaženia. obr. č. 5.

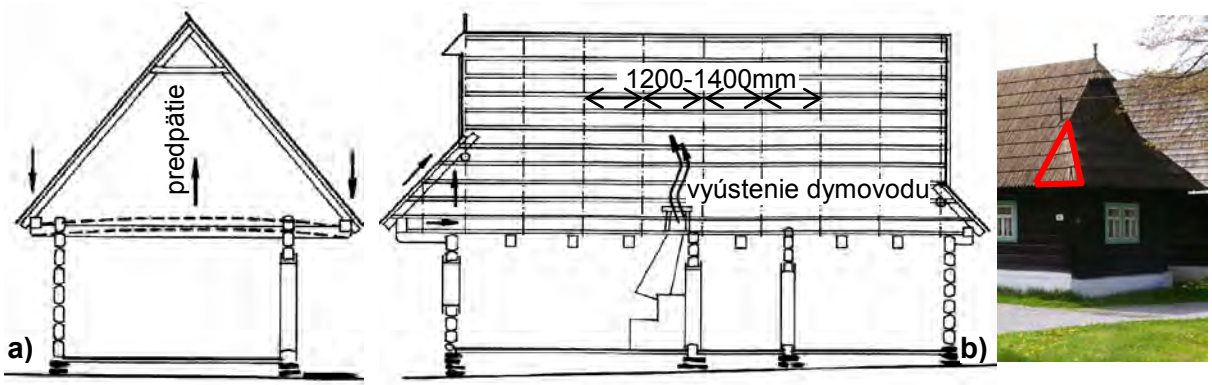

Obr. 5: a) - predpätie stropu, b) - ohrev podstrešného priestoru, zavetrenie

5. Výzdoba vo výtvarnom prejave bola uplatňovaná v minimálnej miere a obmedzovala sa len na detaily nepresahujúce rámec skutočnej funkcie konštrukčného prvku. Určite mala svoj význam

v symbolike znakov a tvarov vychádzajúcich najčastejšie z metafyzického ponímania niektorých javov, v snahe ochrániť obydlie pred zlými silami. V skutočnosti je však málo konštrukčných prvkov, ktoré plnili len túto funkciu, hoci na prvý pohľad takýto dojem vyvolávajú. Príkladom sú stĺpiky (kolíky) vo vrchole striech so šindľovou krytinou, často bohato zdobené rezbou s rôznym profilovaním. Jeho umiestnenie na najvyššom mieste domu mu predurčovalo funkciu ochrany domu, ale nebolo to jeho jediné a zrejme ani to najdôležitejšie poslanie. Prakticky slúžil na uzatvorenie vrcholu šindľovej krytiny v tom mieste v tvare kužeľa čo znemožňovalo ukončenie krytinu tak ako na rovnej časti hrebeňa, kde bol vrchol prekrytý presahom šindľa z náveternej strany. Niektoré stĺpiky mali aj ďalší – skutočne fascinujúci význam. Pri úprave ich hornej časti do tvaru štvorcípej korunky sa do takto vytvoreného priestoru vkladala škrupina z vyfúknutého slepačieho vajca, zaistená ako v klietke, klincami pribitými do hrotov korunky (obr. č. 6). Toto riešenie údajne fungovalo ako účinné plašiace zariadenie proti vtákom, hlodavcom a d okonca aj hmyzu, zrejme zvukovými efektmi ľudským uchom nepočuteľnými, spôsobenými jemnými vibráciami škrupiny vplyvom prúdenia vzduchu (podľa rozprávania Jozefa Turčáka, Podbiel 1973).

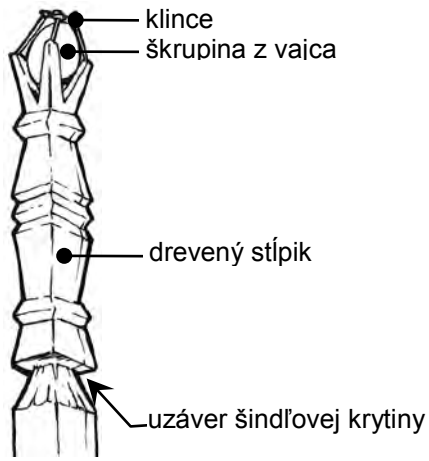

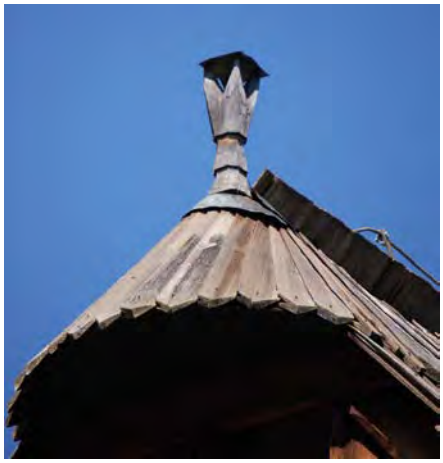

obr. 6: Úprava strešného stĺpika

6. Príkladom efektívneho využitia prírodného produktu, je hlina, ktorá sa v oblastiach drevenej architektúry využívala na hlinené podlahy (obr. č.7), úpravu stien, výstavbu pecí a podobne. Obdivuhodný a vzorovo environmentálny j e technologický postup využívajúci hlinu z úvozov poľných ciest (obr. č.8), ktorá sa ťažila v období po Michalovi (koniec septembra, začiatok októbra), keď už bola úroda z polí a lúk zvezená, dobytok a ovce z letných pastvísk zvedené do dediny. Hlina, obohatená takýmto prirodzeným spôsobom potrebnými komponentmi z trusu hospodárskych zvierat a rastlinných zvyškov vytrúsených z vozov, premiesená kolesami a nohami, mala kvality hotovej stavebnej zmesi pripravenej na použitie (podľa informácie Libora Palugu, Malatiná 1994).

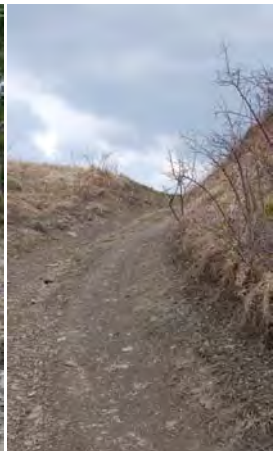

obr. 7: Hlinená podlaha

obr. 8: Úvozy poľných ciest po vyťaženej hline

7. Z hľadiska posudzovania logiky stavebných postupov uplatňovaných v tradičnom ľudovom staviteľstve, by si samostatnú pozornosť zaslúžili zdroje tepla, či už s ohľadom na ich tvarovú a rozmerovú pestrosť, alebo konštrukčné a technologické princípy. Uvedený príklad čerpá z poznatkov získaných z prieskumov ľudovej architektúry na Orave (obr. č. 9). Funkcia takejto pece nespočívala len v zabezpečení tepla v obydlí, ale aj na prípravu stravy. Pec sa tiež využívala na pečenie chleba a jej rozmer bol daný spravidla počtom chlebov, pre ktorý bola určená. Rozmer nezávisel len od plochy potrebnej na umiestnenie daného počtu bochníkov, ale aj od akumulačnej schopnosti pece. Chlieb sa nepiekol v peci, v ktorej horel oheň, ale prostredníctvom tepla naakumulovaného objemom telesa pece, vykúrenej na potrebnú teplotu pred sádzaním chleba. Vykúrená pec sa vymietla a chlieb sa uložil na čistú plochu. Požadované parametre z tohoto hľadiska boli dosiahnuté objemom použitého materiálu, pozostávajúceho jednak z murovanej časti (kamenné murivo), ale najmä z určitého množstva hliny, ktorá tvorila výplň priestoru obklopujúceho dutinu pece (priestor pre chlieb) a jej objem bol presne stanovený. V takejto peci sa chlieb upiekol na požadovanú kvalitu bez ďalšej prítomnosti gazdinej. Racionálnym prístupom pri budovaní pece uvedenej konštrukcie je poznamenané aj jej samotné budovanie. Za zmienku stojí zhotovenie klenby na drevenom debnení, na ktoré sa poukladali kamene (tvoriace základ samotnej klenby) a zaliali sa riedkou hlinou. Po dokončení celého pecného telesa a patričnom vysušení konštrukcie, sa pri prvom zakúrení spálilo aj debnenie klenby pri čom sa hlinená zálievka vypálila na homogénnu keramickú vrstvu. Ešte teplé teleso pece sa omazalo z vonkajšej strany hlinenou mazanicou a obielilo vápnom, čím sa zabránilo nadmernému praskaniu omietky pri ďalších kúreniach.

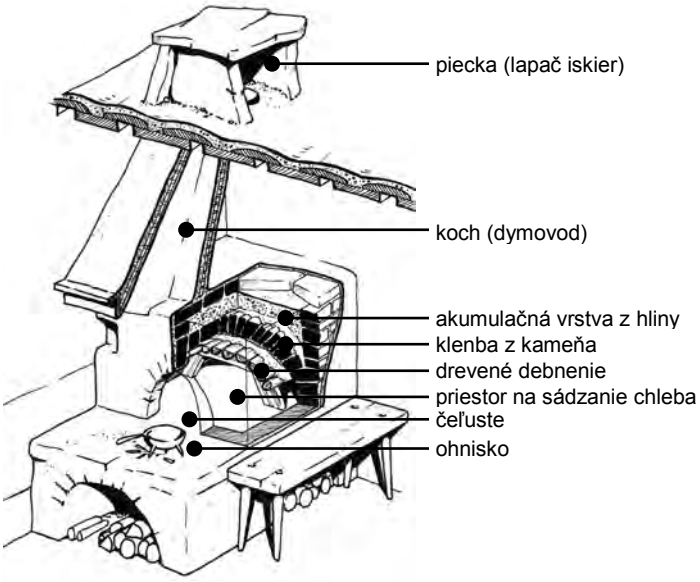

obr. 9: Konštrukcia pece s otvoreným ohniskom

Záver

Uvedenými príkladmi je určite demonštrovaná len časť výsledkov tvorby nespočetného počtu jedincov s individuálnym talentom, remeselnou zručnosťou a vyššou kreatívnou disponovanosťou, ktorá vyústila do kolektívom uznávaného ducha tvorby. Cítiť v nich dych poznania vekov, zdanlivo predlžujúci možnosti tvorivej činnosti človeka tej doby, keď sa výsledky uvažovania generácii stali hotovým produktom vysokej kvality, základom interakcie človeka v krajine a s krajinou. Uchopiť však tieto poznatky bez skutočného poznania ich podstaty predstavuje riziko ich deformácie v súčasných aplikáciách. Nesprávne je však zovšeobecňovanie týchto poznatkov a chápať ich ako celoplošne uplatňované. Úžasná je práve pestrosť v modifikáciách a rozmanitosť úplne odlišných postupov zodpovedajúcich miestu a dobe. Bolo by nezodpovedné premrhať tento potenciál najmä v čase, keď si čoraz nástojčivejšie uvedomujeme zodpovednosť za životné prostredie. Využime vzory minulosti, aby sme opäť mohli konštatovať, že v tejto krajine nielen žijeme, ale že žijeme s ňou.

Igor KRPELÁN,
IK PROJEKT, Ul. Hôrka č. 14/48, 026 01 Vyšný Kubín
e-mail: ikprojekt@orava.sk

Dr hab. inż. prof. P Rz Marek GOSZTYLA

Mgr inż. Bogdan MOTYL

Politechnika Rzeszowska, Rzeszow, Poľsko

Zabytkowe obiekty drewniane w zespołach miejskich.

Abstract: The historic wooden buildings in urban units

Preserved wooden buildings in cities are not always in the concered of the urban local governments and among the owners. In Podkarpacie region sacred objects are protected and beinh cared of in the first place. To a lesser extent or even not at are protected public or residental facilities. There have been developed legal and financial solutions and software on a sc ale that can inhibit the self-destruction and demolition of historic wood. Unresolved issue remains the question of contemporary conservation programs of these buildings of architectural interior Wood.

Keywords: wooden buildings, Podkarpacie region, contemporary conservation programs

Wprowadzenie

Zachowane obiekty drewniane w zespołach miejskich nie zawsze znajdują zrozumienie w samorządach miejskich i wśród właścicieli. Na terenie woj. podkarpackiego ochroną i opieką w pierwszej kolejności obejmowane są obiekty sakralne. Natomiast w mniejszym stopniu bądź wcale nie chroni się obiekty użyteczności publicznej lub mieszkalne. Nie zostały stworzone rozwiązania prawno-finansowe i programowe w skali samorządowej mogące zahamować proces niszczenia i rozbiórek zabytków drewnianych. Nie rozwiązanym zagadnieniem konserwatorskim pozostaje kwestia współczesnych programów architektonicznych wnętrz tych budynków drewnianych.

W artykule poruszono zagadnienie adaptacji reprezentatywnych historycznych obiektów drewnianych w zespołach miejskich takich jak: Przemyśl, Jarosław, Sieniawa i Pacław oraz omówiono ich wartości architektoniczne. Zaakcentowano znikomy stopień ich ochrony w planach samorządowych.

Przemyśl w latach 70 i 80-tych ubiegłego wieku po raz kolejny przeżywał okres rozbudowy i modernizacji tkanki miejskiej a zwłaszcza jego części północnej zwanej Zasaniem.
Obrzeża miasta z zabudową pochodzącą z lat 20 i 30 ubiegłego wieku, po jej wyburzeniu, zajęły osiedla miejskie budowane w technologii zwanej wielką płytą. W nowej strukturze w nielicznych miejscach pozostały jednak obiekty starej zabudowy, które dotrwały do naszych czasów i stanowią one istotny element kulturowy krajobrazu miejskiego z początku XX wieku. Jednym z takich obiektów jest budynek Klubu Sportowego „Czuwaj" w Przemyślu.
Budynek ten o konstrukcji drewnianej powstał w latach 30 ubiegłego wieku i pełnił on funkcje siedziby klubu KS „Czuwaj" i do dnia dzisiejszego nie uległa zmianie jego funkcja. Autorstwo jego projektu przepisuje się znanemu polskiemu architektowi Kazimierzowi Osińskiemu, choć rodzą się liczne wątpliwości, gdyż zachowane źródła nie zostały w pełni zinterpretowane.
Analiza porównawcza wykazuje sporo elementów zaczerpniętych z Witkiewiczowskiego domu „pod Jedlami" a zwłaszcza koncepcja ryzalitu na elewacji północnej i dachu nad elewacją północną, oraz kształtu dachu głównego. Budynek zalicza się do modernistycznego nurtu budynków w stylu zakopiańskim i powstał on w tak zwanym drugim okresie.

Obiekt wybudowano w systemie zrębowym z ostatkami z połowizn belek. Posadowiony jest na podmurówce z piwnicami. Część murowana obrysem od strony stadionu jest szersza od budynku i stanowi w tym miejscu taras. W podmurówce na elewacji występuje sześć prostokątnych okienek z szczeblinami o geometrycznych kształtach. Okna są rozmieszczone symetrycznie wzdłuż cokołu, który pierwotnie obłożony był łamanym kamieniem, a obecnie obrzucony jest cementowa zaprawą z imitacją spoin.

Budynek na elewacji północnej posiada ryzalit umieszczony osiowo i zwieńczony jest szczytem. Na ryzalicie znajdują się trzy wielokwaterowe okna o ozdobnym przebiegu szczeblin o kształtach geometrycznych. Są to kwadraty, trójkąty i rąby. Na ścianach bocznych występują po dwa identyczne okna jak na ryzalicie, lecz okna rozdzielone są lizenami utworzonymi z ślepych ostatków ścian działowych budynku. Całość zadaszona jest okapem dachu wspartym na rysiach. Nad ryzalitem powyżej okapu jest szczyt, którego kalenica łączy się z szczytem elewacji południowej. Na skrzyżowaniu połaci dachów wbudowana jest centralnie latarnia. Szczyt elewacji północnej jest wieloelementowy a w jego płaszczyźnie znajduje się okna prostokątne o wzorze szczeblin takim jak na oknach ściany parteru. Po bokach okien, ściany ozdobiono elementami promienistymi. Okna zadaszone są półszczytem leżącym na belkowym gzymsie podpartym siedmioma rzeźbionymi słupami. Powyżej półszczytu znajduje się ozdobny fryz o motywie arkadkowym osłonięty kolejnym półszczytem, a ponad nim jest następny z promienistymi zdobieniami. Po obu stronach szczytu występują w połaci dachu głównego dwie duże lukarny nakryte daszkami pulpitowymi, których boki pokryte są również elementami promienistymi. Okna lukarn otrzymały ornament szczeblin jak w oknach elewacji. Obiekt akcentuje latarnia w kształcie sześciobocznej wieżycy z daszkiem okapowym w formie kołnierza przy przejściu jej przez kalenicę dachu. Powyżej linii kalenicy ściany wieżycy lekko się rozchylają tworząc kielich. Na kielichu wsparta jest sześcioboczna latarnia nakryta namiotowym daszkiem zakończonym ozdobną gałką z iglicą.

Elewacja zachodnia nie ma okien, a w osi znajdują się drzwi wejściowe. Nad drzwiami występuje ozdobny daszek podhalański wsparty na rysiach i na dwóch słupach. Nad daszkiem osłaniającym drzwi wejściowe znajduje się połać dachu głównego tworząca półszczyt podparty na rysiach. Nad nim są okna o układzie szczeblin jak w oknach elewacji północnej. Po bokach okien zgodnie z przebiegiem krawędzi dachu umieszczono promieniste zdobienia. Okna nakryto daszkiem, nad którym jest połać szczytowa ozdobiona elementami promienistymi.

Elewacja wschodnia otrzymała rozwiązanie zwierciadlane w stosunku do zachodniej.
Elewacja południowa jest architektonicznie rozrzeźbiona, podobnie jak jej połacie dachowe. Wysunięte podpiwniczenie poza obręb budynku tworzy taras. Taras ten jest zadaszony w większej części krawędzią dachu budynku wspartą na 12 ozdobnych słupach i pełni funkcje trybuny dla widzów. Poniżej tarasu znajduje się wysokie podpiwniczenie z małymi okienkami jednoskrzydłowymi i drzwiami wejściowymi do piwnic, na którymi zawieszono współczesne zadaszenie pulpitowe. Elewacja ściany południowej jest cofnięta w stosunku do lica ścian wysokich piwnic. Umieszczono na niej pięć okien o układzie szczeblin jak w pozostałych oknach budynku. Okna rozmieszczone są w układzie symetrycznym, a dwa boczne oddzielone są lizenami ze ślepych ostatków. Połać południowa dachu głównego jest flankowana daszkami bocznymi nieco wysuniętymi do przodu. Szczyty daszków zdobiono promienistymi listwami, z tym, że w szczycie zachodniego daszku znajduje się otwierana okiennica i okno. Pod daszkiem z oknem wstawiono dodatkową parę wspierających słupów. W centralnie umieszczonym szczycie wstawiono okna o w zorze szczeblin analogicznie jak w pozostałych oknach. Po bokach okien zgodnie ze spadkiem krawędzi dachu naniesiono zdobienia promieniste. Okna zadaszone są półszczytem, którego płaszczyznę pokryto dekoracją promienistą. Między daszkami a szczytem centralnym znajdują się lukarny jak na elewacji północnej. Dach jest kryty gontem, ma więźbę jętkową łączoną na czopy i zbijaną gwoździami. W wnętrzu wykonano stropy płaskie drewniane z podłogami drewnianymi. Schody biegnące w części zachodniej budynku wykonano również drewniane zabiegowe z podestami, osadzone w belkach policzkowych. Obecna stolarka okienna jest nowa, wykonana na wzór oryginalnej-historycznej. Drzwi płycinowe także współczesne o różnej konstrukcji, jedynie drzwi wejściowe z zachowanymi elementami zdobień.[1].

Pomieszczenia wykorzystywane są do celów biurowych. Na parterze znajdują się biura ks. „Czuwaj" a na poddaszu pomieszczenia Wydziału Kultury i Turystyki Urzędu Miasta Przemyśla. Obiekt po licznych pracach restauratorskich nie utracił charakteru zabytkowego. Można postawić taką hipotezę, że na zachowanie zabytkowego charakteru obiektu miał wpływ: niezmieniony program funkcjonalny jak i też poprawna jakość wykonywanych prac konserwatorskich i restauratorskich.

Do obiektów drewnianych zaliczany jest budynek socjalny dworca Bakończyce w Przemyślu. Jest to budynek wzniesiony w 1875r w kompleksie wybudowanego wtedy dworca Bakończyce, jaki powstał w Przemyślu, w związku z budową kolei na górne Węgry [2].

Budynek wybudowano na rzucie prostokąta o dwuspadowym dachu krytym blachą ocynkowaną. Ściany wykonano w technologii ryglowej starego typu. Zastosowano słupy o przekroju 17×14 cm i rygle o przekroju 14×15 cm, powierzchnie pomiędzy ryglami i słupami wypełniono cegłą układaną wozówkowo. Konstrukcję słupowo -ryglową związano poprzecznie czterema dźwigarami złożonymi z dwóch belek kleszczowo obejmujących słupy i krokwie.

Obiekt posadowiony jest na ceglanej podmurówce. Elewacja frontowa -wschodnia posiada drzwi wejściowe umieszczone w osi. Po obu stronach dwuskrzydłowych drzwi z nadświetlem umieszczono symetrycznie po dwoje okien pomiędzy słupami. Zastosowano dość rozpowszechnione rozwiązanie. Okna pierwotnie były czterokwaterowe, obecnie są o różnych podziałach i obwiedzione opaską. Elewacja północna jest bez okien ze szczytem dwuspadowego dachu. W szczycie dachu znajduje się wejście na strych. Deski szalunkowe szczytu zakończone są koronką ciesielską. Elewacja zachodnia posiada jedno małe centralnie położone podłużnie trójkwaterowe okno. Z układu słupów wynika, że prawdopodobnie pierwotnie były tam drzwi, lecz otwór przemurowano, wstawiając okno. Po bokach małego okna znajdują się zaś symetrycznie rozmieszczone dwa duże okna czterokwaterowe. Elewacja południowa jest analogiczna jak północna z tym, że w szczycie dachu brak jest otworu wejściowego na strych. Budynek posiada drewniane podłogi, stolarka okienna jest ościeżnicowa a drzwi płycinowe. Ściany wewnętrzne tynkowane są tynkiem mineralnym. Budynek pełnił funkcje socjalne dla załogi dworca.

Obecnie obiekt stoi pusty i jest do wynajęcia. Pozostawiony budynek bez określenia współczesnych funkcji wraz z upływem czasu ulega stopniowej destrukcji. Taki stan rzeczy staje się zagrożeniem dla bytu zabytku. Losy tego historycznego obiektu, mogą się zakończyć jego rozbiórką, z chwilą braku określenia funkcji i przeprowadzenia adaptacji. Krajobraz miasta związany z rozwojem kolejnictwa pozbawiony zostanie wtedy wartościowego dokumentu historycznego.

W historycznym założeniu rezydencjonalnym Czartoryskich w Sieniawie połączonym kompozycyjnie z organizmem miejskim wybudowany został pałac letni. Obiekt znajduje się w zespole założonym na południowym przedpolu dawnej siedziby sieniawskich. Został zbudowany około 1716r. i był często przebudowywany oraz modernizowany. W 1763r pierwszej przebudowy dokonał Hempel, następnie modernizację wnętrz przeprowadził Gises, a ostateczny kształt po gruntownej przebudowie w latach 1879-1882 nadał mu B. Podczaszyński [3].

Dwór założony na rzucie prostokąta, częściowo podpiwniczony wzniesiono w systemie drewnianej konstrukcji wieńcowej z bali łączonych w węgłach na zamek płetwowy bez ostatków. Ściany pokryto tynkiem mineralnym obrzuconym na trzcinie. Stropy poddaszy i strychu wykonano jako drewniane belkowe, a stropy piwnic w jednej części kolebkowe w drugiej strop Kleina [4].

Dach otrzymał rozwiązanie mansardowe polskie łamane i pokryto go dachówką. Budynek na elewacji zachodniej posiada osiowo umieszczone ozdobne drzwi z nadświetlem łukowym, po bokach których rozmieszczono symetrycznie dwa wąskie wysokie czterokwaterowe okna. Po lewej stronie elewacji wykonano symetrycznie trzy wysokie ośmiokwaterowe okna, z prawej strony zaś również takie same trzy okna lecz asymetrycznie. Okna obwiedziono płaską opaską. Nad drzwiami wprowadzono zadaszenie ozdobnym daszkiem w stylu podhalańskim wspartym na wspornikach i na dwóch parach kolumn. W szczycie daszku wkomponowano lunetę z promienistymi listwami. Od strony północnej dobudowano przeszklony ganek. Dach główny wsparty jest na wspornikach z ugięciem na przepustnicach w części dolnej a w części górnej łamany. Daszek nad wejściem flankowany jest trzyokiennymi lukarnami o daszkach półszczytowych z pionowym deskowaniem.

Na elewacji północnej znajduje się osiowo umieszczony ganek z dwuskrzydłowymi przeszklonymi drzwiami. Ganek jest przeszklony z trzech stron i posiada ozdobne elementy architektoniczne.
Elewacja wschodnia posiada osiem symetrycznie rozmieszczonych okien analogicznie jak w elewacji zachodniej. Od strony południowej występuje dobudowane skrzydło, z drugiej strony przeszklony ganek. Na dachu głównym wykonano dwie lukarny o konstrukcji i rozmieszczeniu analogicznym jak na połaci dachu elewacji zachodniej.

W elewacji południowej osiowo postawiono ganek o trójpłaszczyznowej elewacji z drzwiami wejściowymi. Dwuskrzydłowe ozdobne drzwi z łukowatym nadświetlem umieszczono asymetrycznie z prawej strony ganku. Okna elewacji ganku są takie same jak pozostałe okna na elewacjach głównych. Schody prowadzące na poddasze i strych wykonano z drewna.

Pałac obecnie zaadaptowano do celów hotelowych, wnętrze uległo generalnej modernizacji i przebudowie. Obiekt przystosowany do nowej funkcji zachował formę i kształt bryły oraz wzory okien. Wnętrze utraciło wartości zabytkowe. Kończąc omawianie tego przykładu wysuwa się następujące i często spotykane zagadnienie konserwatorskie, na ile i do jakich granic może uciekać się ingerencja konserwatorska w celu ożywienia zabytku.

Stosunkowo mało poznanymi obiektami drewnianymi na terenie Podkarpacia pozostają świetlice w osadach, które zakładane były na wzór ośrodków miejskich. Takim reprezentatywnym przykładem jest świetlica w Pacławiu, która powstała w 1935 roku z inicjatywy ówczesnego wójta Józefa Szwerca. Wybudowano ją na placu centralnym, który do tego czasu był pusty. We wnętrzu urbanistycznym odbywały się jarmarki, odpusty z okazji świąt związanych z funkcjonującą tu od 1923r. kalwarią greckokatolicką. Na święta te przybywali wierni z całego województwa lwowskiego i ze Słowacji.

Budynek ten o rzucie prostokąta i wymiarach : 19,5 m długości oraz szerokości 14,5m wybudowali cieśle z pobliskiego Dobromila. Konstrukcja ścian obiektu jest typowa dla tych okolic bowiem jest to konstrukcja sumikowo - łątkowa. Podwaliny zostały położone na ceglanej podmurówce. Elewacje oszalowane zostały pionowo przebiegającym deskowaniem. Stolarka okienna i drzwi są drewniane z ornamentem z epoki. Dach o złożonych płaszczyznach kryty jest blachą ocynkowaną. W części centralnej uniesiony został na ścianie skrzynkowej. Dach jest o połaciach czterospadowych z przebiegiem kalenicy od elewacji południowej do wschodniej. Poniżej ścianki skrzynkowej dookoła budynku znajduje się dach o połaci jednospadowej. Dach ten kończy się na ryzalitach połaciami trójspadowymi.

Elewacja zachodnia posiada dwa ryzality o szerokości 4,40 m, w ścianach ich osi występują prostokątne okna sześciokwaterowe, obecnie mocno zniszczone. Między ryzalitami znajduje się wejście do sali głównej, są tam drzwi dwuskrzydłowe drewniane o ornamentyce ciesielskiej z nadświetlem i bocznym doświetleniem w postaci podłużnych dwukwaterowych okien po bokach. Drzwi są umieszczone asymetrycznie, z lewej ich strony znajduje się okno sześciokwaterowe z drugiej zaś strony drzwi są dwa okna sześciokwaterowe. Przed elewacją znajduje się taras zadaszony daszkiem łączącym się z krawędziami dachów ryzalitów. Daszek podparty jest symetrycznie dwoma rzeźbionymi słupami. W konstrukcji dachu wykonano ściankę skrzynkową zlicowaną ze ścianą elewacji zachodniej. Znajdują się w niej cztery podłużne czterokwaterowe okna ustawione w osiach otworów ściany elewacyjnej.

Elewacja południowa posiada centralnie ustawione dwuskrzydłowe drzwi z nadświetlem górnym i doświetleniem bocznym analogicznie jak drzwi na elewacji zachodniej.

Na elewacji wschodniej znajdują się drzwi z nadświetlem. Kształt drzwi jest taki sam jak w elewacji poprzedniej, z lewej strony znajdują się trzy asymetrycznie umieszczone okna a z prawej strony dwa okna i duże wrota dwuskrzydłowe z nadświetlem. Okna są czterokwaterowe obwiedzione opaską. W szczycie dachu w części środkowej wykonano lukarnę, która pokryta jest trójspadowym daszkiem, znajduje się w niej małe okienko.

Elewacja północna posiada drzwi dwuskrzydłowe z nadświetlem o kształcie jak drzwi poprzednie. Są one umieszczone asymetrycznie, z prawej strony znajdują się trzy wysokie dwukwaterowe okna, z lewej strony ściana jest bez okien. Podłogi w świetlicy ułożono z desek. W sali głównej pozostawiono ściany drewniane, pomieszczenia obok otynkowano tynkiem mineralnym na trzcinie.

Po drugiej wojnie światowej świetlica pełniła funkcje mieszkalne, później adaptowano ją na dom zebrań lokalnej ludności i urządzano w niej zabawy i wesela. Służyła też miejscowej młodzieży do rekreacji. Po zerwaniu dachu w czasie wichury na początku tego wieku, urządzono w niej magazyn na zboże i stary sprzęt strażacki [5]. Świetlica drewniana o oryginalnym rozwiązaniu architektonicznym ulega stopniowej degradacji. Brak zainteresowania ze strony władz samorządowych i konserwatorskich zagraża dalszemu istnieniu temu cennemu regionalnemu zabytkowi.

Na terenie Jarosławia przy głównej ulicy J. Pawła II prowadzącej do centrum stoi budynek drewniany o architekturze dworkowej. Jest to obiekt wolno stojący o konstrukcji drewnianej sumikowo - łątkowej z wielospadowym dachem krytym gontem. Budynek wybudowano przed 1848r. Pierwotnie był otynkowany i posiadał bonie na narożach, a dach był kryty blachą ocynkowaną. Wielokrotnie zmieniano jego funkcje użytkowe, stąd liczne remonty i adaptacje, które zatarły jego pierwotny charakter. Początkowo pełnił funkcje mieszkalne. W 1947r został przejęty przez miasto Jarosław, planowano w nim urządzić siedzibę muzeum, a po roku 1975 odstąpiono od tego zamiaru i wydzierżawiono go na cele gastronomiczne. Po adaptacji funkcjonowała tu restauracja, którą zlikwidowano w 1989r. W 1990r budynek sprzedano prywatnemu inwestorowi, który urządził w nim dom handlowy istniejący do dziś [6].

Obiekt wzniesiony na rzucie prostokąta z ryzalitami, posadowiony jest na podmurówce z cegły. Dach o rozczłonkowanej formie jest ustrojem wielopłaszczyznowym. Elewacja główna –północna składa się z dwóch ryzalitów, które flankują taras, z elewacją ściany głównej. Na ścianie znajdują się centralnie umieszczone dwuskrzydłowe drzwi ze szprosami. Po bokach drzwi znajdują się po dwa sześciokwaterowe okna, obwiedzione drewnianą opaską. Taras zadaszony jest połacią dachu wspartą na czterech symetrycznie rozmieszczonych słupach, które posiadają ozdobne uszy. Na środku zadaszenia występuje daszek ze szczytem. W szczycie zamontowano półkoliste wieloszprosowe okno. W ryzalitach umieszczono po dwa sześciokwaterowe okna z półkolistym zwieńczeniem, również obwiedzione opaską drewnianą. W szczytach ryzalitów wykonano lunety z czterema szprosami. Płaszczyzny szczytów ryzalitów pokryto deskowaniem zakończonym dekoracją o spotykanym ornamencie główkowym. Krawędzie dachu ryzalitów i daszku nad wejściem ozdobione są ornamentem koronkowym. Kalenica dachu przebiega na różnej wysokości.

Elewację zachodnią, stanowi wspólny bok ryzalitu frontowego i ryzalitu elewacji tylnej, który tworzy skrzydło. Na elewacji zachodniej obok siebie w jej części środkowej znajdują się dwa sześciokwaterowe okna obwiedzione opaską. Elewacja wschodnia to wspólna ściana ryzalitu frontowego i ryzalitu tylnego i jest ona krótsza od ściany ryzalitów znajdujących się od zachodu. Na elewacji tej znajdują się cztery symetrycznie rozmieszczone sześciokwaterowe obwiedzione opaską okna. Skrzydła kryte są dachami dwupołaciowymi.

Elewacja południowa składa się z dwóch wspomnianych już skrzydeł ze szczytami, pomiędzy którymi znajduje się ściana korpusu głównego. Ściana południowa korpusu głównego posiada w części środkowej jednoskrzydłowe drzwi drewniane. Obok drzwi po ich lewej i prawej stronie znajdują się duże dziewięciokwaterowe okna z łukowatą kwaterą. Całość ściany jest zadaszona połacią dachu głównego, w której umieszczono lukarny z rzędami okien. Okap dachu wsparto na czterech ustawionych symetrycznie słupach z ozdobnymi uszami. Skrzydło wschodnie posiada na ścianie frontowej asymetrycznie umieszczone drewniane jednoskrzydłowe drzwi. W szczycie wstawiono czteroszprosową lunetę, powyżej której znajduje się ozdobne wiązanie dachu z iglicą na szczycie. Na ścianie bocznej od podwórza w skrzydle wykonano asymetrycznie umieszczone drewniane drzwi z nadświetlem. Z prawej strony drzwi znajduje się jedno sześciokwaterowe okno, a z ich lewej strony dwa takie same okna. Ściana frontowa ryzalitu zachodniego posiada asymetrycznie

umiejscowione sześciokwaterowe okno. Ściana ryzalitu od podwórza posiada z lewej strony drzwi drewniane, a z prawej strony okno dziewięciokwaterowe analogiczne jak na ścianie głównej korpusu.

Wnętrza obecnie adaptowano na cele handlowe i usługowe. Stolarka została zrekonstruowana w latach 70 - 80 ubiegłego wieku. Stropy drewniane obito ozdobnymi listwami, miejscami pozostawiono z odsłoniętymi belkami. Ściany wewnątrz są tynkowane, niektóre pokryto drewnianą boazerią do wysokości drzwi. Współczesne ściany działowe wykonano z płyt gipsowo kartonowych. Niespójna adaptacja obiektu z jego wartością architektoniczną stanowi przykład niezrozumienia restauracji zabytków.

Obr. 1: Budynek swietlicy w Paclawiu
zdroj: fotoarchív Bogdan Motyl

Obr. 2: Budynek Klubu Sportowego „Czuwaj” w Przemyslu
zdroj: fotoarchív Bogdan Motyl

Obr. 3: Dom mieszkalny w Jaroslawiu – obecnie Dom Handlowy
zdroj: fotoarchív Bogdan Motyl

Obr. 4: Budynek socjalny dworca na Bakonczycach w Przemyslu
zdroj: fotoarchív Bogdan Motyl

Obr. 5: Domy drewniane w Przeworsku
zdroj: fotoarchív Bogdan Motyl

Obr. 6: Palac letni Czartoryskich w Sieniawie
zdroj: fotoarchív Bogdan Motyl

Budownictwo drewniane stopniowo wraca na tereny Podkarpacia. Realizowane są pseudo stylizowane zajazdy, karczmy i domy weselne. Coraz częściej można zauważyć domy drewniane jednorodzinne o różnej architekturze. Są to zjawiska, które korzystnie wpływają na treść krajobrazu kulturowego. Trendy powrotu budownictwa drewnianego powinno połączyć się z ratowaniem i rewaloryzacją historycznego budownictwa drewnianego. Tak prowadzona działalność przyczyniała by się do zachowania tożsamości kulturowej i jej ideowego rozwoju.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Karta biała nr A 118 z 15.07.2005r., Barbara Tondos w zbiorach Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu.
[2] Karta biała nr A-465, Teresa Piekarz, Irena Zając październik – listopad 1993r. w zbiorach Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu.
[3] Karta biała nr A-799, Jacek Kaczurba, Teresa Palacz, Joanna Skwarz w zbiorach Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu.
[4] Inwentaryzacja arch - konserwatorska „ Pałac Letni „ w Zespole Pałacowym w Sieniawie pow. Jarosławski, Małgorzata Wnorowska, Alicja Niestrzęba, Ewa Woźniak, Ryszard Dybczak, Maria Majdański, Waldemar Burkiewicz., P.P. PKZ oddział Lublin Pracownia Projektowa, Rzeszów 1974r.
[5] Relacja Zenona Osoby spisana 21.07.2011r. w Pacławiu przez autorów.
[6] Karta biała nr A 734, Teresa Piekarz 22.08.1973r. w zbiorach Podkarpackiego Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z siedzibą w Przemyślu.

Dr hab. inż. prof. PRz Marek GOSZTYLA
Mgr inż. Bogdan MOTYL
Politechnika Rzeszowska, Rzeszow, Poľsko
Katedra Konserwacji Zabytków
Al. Powstańców Warszawy 12, bud. "V"
35-959 Rzeszów
Tel.: (+4817) 865 1041
e-mail: kkz@prz.edu.pl

Ing. arch. Róbert ERDÉLYI

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Kostoly/cerkvi/ a kaplnky kresťanských cirkví.
Problémy ich (vy)užívania, úprav a adaptácií.

Abstrakt: Príspevok sa bude venovať stavu sakrálnych objektov na našom území, prístupu vlastníka a spoločenstva k týmto stavbám; klesajúcej miere využívania kostolov a kaplniek a z toho vyplývajúcim otázkam vhodnosti využívania objektov aj pre iné funkcie

Kľúčové pojmy: opustené kostoly, ohrozené kostoly, kostol, kaplnka, sakrálna architektúra

„Neboť když přestanu stavět chrám, který je lodí kamsi směřující, když přestanu zkrášlovat báseň, rozeznívající lidská srdce, ušetřeného času budu pak muset použít zase především k tomu, abych lidské plemeno zušlechtil, a ne vykrmil. A začnu tedy vymýšlet básně a chrámy.“ [1]

Terminológia.

Je nutné aspoň stručne zadefinovať a vysvetliť niektoré pojmy a slovné spojenia, ktoré sa budú v texte vyskytovať.

V texte sa budeme venovať **historickým kostolom a veľkým kaplnkám** kresťanských cirkví na území Slovenska – tzn. stavbám, určeným náboženskému kultu, do ktorých je možné vojsť a ktoré vznikli do roku 1989.

Budeme sa zaoberať aj **nevyužívanými kostolmi/kaplnkami, opustenými kostolmi/kaplnkami a kostolmi/kaplnkami s klesajúcou mierou využívania**. Preto je nutné definovať pojem - **využitie sakrálneho objektu** – pre náš výskum [2] je nevyhnutné stanoviť si hodnotiace kritérium frekvencie využívania objektu – osvojením vzoru zo zahraničnej praxe [3] (aj kvôli kompatibilite so zahraničným výskumami) teda budeme za využitie objektu pokladať **početnosť (frekvenciu konania) bohoslužieb**. Osobitným problémom je aj návšetvnosť bohoslužieb a sledovanie jej vývoja, z ktorého by sa dali vytypovať budúce problémové lokality. [4] Toto je však komplexnejšia úloha, na ktorú by už bol potrebný pomerne rozsiahly tím výskumníkov, zahŕňajúci aj odborníkov na demogeografiu.

Sakrálne stavby na našom území.

Podľa údajov Štatistického úradu SR z roku 2009 s a na našom území nachádza **5639** kostolov, kaplniek a modlitební sledovaných kresťanských cirkví.[5]

Z tohto počtu sa podľa informácií zo stránky Pamiatkového úradu SR v Ústrednom zozname Pamiatkového fondu (ÚZPF) nachádza **2073** kostolov a kaplniek so štatútom kultúrnej pamiatky. [6]

Mnoho objektov, ktoré majú nesporné pamiatkové hodnoty, nie je v ÚZPF zapísaných. Takéto objekty preto nepodliehajú ochrane a schvaľovacím procesom Pamiatkového úradu a sú teda vystavené veľkému riziku poškodenia alebo straty svojich hodnôt pri rôznych väčších ale i menších opravách, úpravách, adaptáciách.

Ak sa nachádza v obci takáto historická stavba, ktorá nie je kultúrnou pamiatkou na zozname ÚZPF, je vhodné vyhlásiť ju za pamätihodnosť obce a pokúsiť sa po konzultácii s Pamiatkovým úradom o prípadné vyhlásenie za kultúrnu pamiatku.

Žiaľ, u správcov objektov sa stretávame s odporom ku štatútu kultúrnej pamiatky ako k niečomu negatívnemu, z čoho vyplývajú len obmedzenia a sankcie. Pritom si často neuvedomujú, že tento štatút otvára možnosti na čerpanie finančných prostriedkov na obnovu a sprístupňuje bezplatné odborné poradenstvo pamiatkového úradu.

Stav fondu sakrálnych stavebných pamiatok v SR a problematika nevyužívaných objektov.

Väčšina aktívne využívaných kostolov a kaplniek je vo vyhovujúcom stavebnotechnickom stave. Na tomto mieste je potrebné upozorniť na **rozmáhajúci sa fenomén opúšťania sakrálnych stavieb.**

Stavebnotechnický stav takýchto objektov, ktoré nie sú aktívne využívané alebo sú využívané len minimálne, sa s chýbajúcou údržbou rapídne zhoršuje. Počet takýchto kostolov a kaplniek je na našom území nad očakávania vysoký. K tomuto problému sa vrátime v ďalších odsekoch príspevku.

Príčiny zhoršovania stavebnotechnického stavu sakrálnych objektov.

Hlavnými príčinami vzniku problémov sú:

- zanedbanie údržby alebo nevhodná údržba
- nevhodné zásahy do objektov (opravy, úpravy)

Vo všeobecnosti sa stratám pamiatkových hodnôt dá predchádzať najmä dodržiavaním pravidelnej údržby v súlade s podstatou historickej architektúry a v súlade s použitými materiálmi a technikami.[7] Takáto **údržba poučenými osobami nie je nákladná**, zahŕňa niekoľko jednoduchých krokov, ktoré môžu ušetriť veľké výdavky na neskoršie odstraňovanie problémov, vzniknutých jej zanedbaním.

Nevhodné zásahy [8] v zásade vytvoria rad problémov, ktoré sa môžu neskôr prejaviť v oveľa väčšom meradle a ohroziť samotnú existenciu stavby. Z tohto pohľadu sú potenciálne vysoko rizikovými aj opravy/úpravy objektov vykonávané farníkmi ako prejav ich zbožnosti a ich vklad pre miestnu komunitu. Keďže v povojnovom období bola u nás prerušená kontinuita remesiel, súčasní „majstri“ už neovládajú tradičné techniky a nepoužívajú tradičné materiály, ich zásahy do objektov majú teda skôr negatívny dopad (častokrát nezvratný, keď dôjde k porušeniu starších hodnotných vrstiev a prvkov architektúry).

Ďalším okruhom problémov, s ktorým sa stretávame v praxi, je **nízke kultúrne povedomie** – a to nielen u farníkov, ale častokrát aj u správcov farností. Pritom cirkev bola v histórii nositeľom a širiteľom kultúry a vzdelanosti, veď smerovanie k Bohu je aj hľadaním dokonalosti. Je teda nesporné, že práve kňazi by mali byť tými, kto bude zároveň aj širiteľom kultúrnosti. V tejto oblasti by bolo vhodné **posilniť vzdelávanie adeptov na kňazské povolania rozšírením alebo akcentovaním výuky** estetiky, dejín umenia a **najmä základných postupov pri spravovaní a údržbe objektov v správe cirkví.** Bolo by prínosné, ak by cirkvi využívali poradenstvo odborníkov na historickú architektúru.

Jedným z problémov je aj prístup vlastníka, resp. správcu, k historickým stavbám z hľadiska ich akceptovania ako prejavu zbožnosti minulých generácií. Žiaľ, v súčasnosti sa častokrát stretávame so stratou záujmu o sakralitu miesta, používajú sa len utilitárne riešenia, nehľadí sa na kvalitu projektov, nehľadajú sa alternatívne riešenia – je to aj problém absencie vzdelávania remeselníkov k tradičným postupom. Takto vzdelaný remeselník potom nevie ponúknuť iné riešenie ako ponúkajú súčasné siete obchodov so stavebninami. Pritom **sakrálna stavba bola od raných historických dôb prejavom najvyššieho umeleckého a technického majstrovstva svojej doby, ktoré má ambíciu pretrvať po stáročia.**

Metodické hľadisko obnovy sakrálnej architektúry.

Z metodického hľadiska je problémom obnova stavieb s viacerými kultúrnymi vrstvami, kedy nezvládnutá metodika obnovy vedie k narušeniu celistvosti pôsobenia priestoru. Tým sa pre nepoučených návštevníkov bohoslužieb narúša vnímanie takéhoto priestoru, pretože nechápu rôzne výrezy analytických prezentácií, prekrývanie vrstiev a iné problematické body. Bolo by vhodné v takýchto prípadoch trvať na vyhotovení informačnej tabuľky, ktorá by pri vstupe do kostola v skratke vysvetlila historický vývoj stavby a význam jednotlivých prezentovaných nálezov, prípadne aj vysvetlila celkovú koncepciu prezentácie.

Pri stanovovaní metodiky obnovy by sa mal brať ohľad na to, či ide o stavbu „živú“ – ďalej slúžiacu svojmu účelu, alebo ide o „exponát“, ktorý bude slúžiť najmä potrebám turistického ruchu. V tomto smere je nevyhnutná kooperácia so správcom farnosti, vysvetľovanie a hľadanie kompromisov, pretože ak správca farnosti nepríjme navrhované riešenie a nestotožní sa s ním, svoju nespokojnosť prenesie aj na komunitu veriacich. **Tu treba ešte pripomenúť, že takéto kompromisné riešenie by nemalo poľavovať zo svojich nárokov na komplexnú kvalitu diela. Pretože mnohé „ľudové“ úpravy, kedy kostol pripomína svojou gýčovou výzdobou skôr púťovú atrakciu ako sakrálny priestor, deformujú vnímanie krásna a vkus užívateľov takýchto priestorov. Ľudí treba formovať.**

Monitorovanie využívania a stavebnotechnického stavu sakrálnych objektov.

V súčasnosti absentuje účinné sledovanie frekvencie využívania kostolov a kaplniek – čo je údaj indikujúci prítomnosť problému, resp. je predzvesťou budúcich problémov. Rovnako chýba účinné sledovanie stavebnotechnického stavu, ktoré by včas odhalilo vznikajúce problémy a pomohlo predchádzať ich dôsledkom.

Nie je v možnostiach pamiatkového úradu, aby saturoval takéto požiadavky, nemá na to dostatočné personálne ani finančné zázemie.

Evanjelická cirkev a.v. sleduje využívanie svojich objektov a tieto informácie aj zverejňuje. Horšie je to s inými denomináciami, ktoré buď zverejňujú len súhrnné štatistiky za farnosti, ktoré nemajú v sledovanom smere dostatočnú výpovednú hodnotu, alebo takéto údaje nezverejňujú.

Odporúčania pre prax.

Bolo by preto vhodné poveriť vlastníkov (resp. správcov) objektov:

- podávaním jednoduchých štatistík o reálnom počte bohoslužieb za rok pre konkrétne objekty (minimálne pokiaľ ide o kultúrne pamiatky, resp. pamätihodnosti)
- podávaním správ o stave objektov s adekvátnou fotodokumentáciou.

Pri správnom nastavení parametrov by tieto správy mali byť časovo nenáročné, maximálne stručné a dátovo úsporné. Ideálne by bolo elektronické podávanie údajov, umožňujúce automatizáciu ich vyhodnocovania. Bola by to administratíva „navyše“, ale v konečnom dôsledku by ušetrila čas a prostriedky s odstraňovaním poškodení, ktoré sa dali včas podchytiť.[9]

Takto vzniknutá databáza by potom mohla byť jedným z podkladov pre rozhodovanie komisie, prideľujúcej dotácie na obnovy objektov a zároveň by mohla slúžiť ako podklad pre nariaďovanie nápravných opatrení, prípadne ak vlastník zanedbal svoje povinnosti, bolo by možné vyvodiť príslušné sankcie.

Nevyužívané kostoly a kaplnky na našom území.

V našich podmienkach sa do súčasnosti nepovažoval problém s nevyužívanými kostolmi a kaplnkami za aktuálny, náš výskum[2] však preukázal, že na Slovensku je tento problém prítomný a počet nevyužívaných kostolov narastá. S klesajúcou mierou využívania prichádza aj klesajúca miera údržby a postupné chátranie stavieb. V našom zozname veľmi málo až vôbec nevyužívaných kostolov a kaplniek sa nachádza momentálne viac ako 200 objektov, pričom kvôli chýbajúcej spolupráci zo strany niektorých cirkví máme v ich prípadoch v zozname len stavby, zistené vlastným terénnym výskumom (databáza objektov je vo výstavbe a je dostupná na stránke www.ohrozenekostoly.sk).

Časť objektov je závažne narušených, kedy je už nemožná ich záchrana - častokrát nie po stránke technickej, ale finančnej (obr.1). Ďalšia časť je vo veľmi zlom stave, ale ešte s nádejou na záchranu (obr.2-4). Značná časť týchto objektov je ešte vo vyhovujúcom stavebnotechnickom stave, s chýbajúcou údržbou sa však môžeme pripraviť na budúce problémy. Z tohto hľadiska je ešte čas na vytvorenie stratégie pre podchytenie budúceho vývoja.

Možné využitia pre nevyužívané kostoly a veľké kaplnky.

V zahraničí sa s problémom nevyužívaných a opustených/nadbytočných kostolov vysporiadavajú už dlhšiu dobu. Napríklad v Anglicku už v roku 1969 vydali zákon o nadbytočných kostoloch [10] a venujú sa možným a vhodným riešeniam problémov s opustenými kostolmi, v Nemecku je táto problematika tiež dostatočne široko rozpracovaná a takto by sa dalo pokračovať ďalej. Čo je ale rozdielne – v týchto krajinách ide často o mestské kostoly, čo je u nás jav skôr výnimočný. Preto sú postupy, zabehnuté v zahraničí, pre naše prostredie nepoužiteľné, resp. použiteľné len v niektorých lokalitách.

Rovnako je potrebné rozlišovať medzi kostolmi katolíckymi a protestantskými. Katolícke kostoly sú viac vnímané ako posvätné miesto, v protestantizme ide viac o funkciu zhromaždiska. V prípade protestantských kostolov sa teda otvárajú väčšie možnosti na rozširujúce využitie priestorov aj pre iné potreby. Samotné cirkvi sa vo svojich zákonoch, kánonoch a interných pravidlách venujú aj problematike využívania opustených kostolov – sú to však poväčšinou len odporúčania, že takéto objekty sa majú využívať v súlade s učením tej-ktorej cirkvi, resp. na vhodné kultúrne a iné prospešné funkcie. Tieto pravidlá sú rozdielne pre každú cirkev a ich priblíženie nie je na takomto priestore možné.

Miera zásahov a adaptácií kostolov a veľkých kaplniek **z hľadiska funkcie** môže byť rozličná - v závislosti od pamiatkových hodnôt, umeleckých kvalít, priestorových a dispozičných možností až po umiestnenie stavby a jej funkčnú a priestorovú nadväznosť na zástavbu. V zásade však môžeme hovoriť o :

1. **rozširujúcich funkciách objektu** (liturgická funkcia sa strieda a dopĺňa s inou funkciou v tých istých priestoroch)
2. **adaptácii časti objektu na inú funkciu** (liturgická funkcia sa odohráva vo vyčlenenej časti kostola)
3. **úplnej adaptácii na novú funkciu** (zaniká liturgická funkcia)

Problematike úprav a adaptácií sakrálnych objektov sa venovali aj niektorí slovenskí autori:

- B.Polomová člení mieru zásahov z hľadiska funkcie rovnako na tri celky:
  „viacfunkčnosť – priestorové rozdelenie – úplná zmena". [11]
- A.Botek člení mieru zásahov pri adaptácii na novú funkciu do dvoch hlavných celkov:
  „obmedzenie liturgickej funkcie – strata liturgickej funkcie". [12]

V rámci vnútorných predpisov cirkví sú prijateľnými a tradičnejšími možnosťami: využitie na múzeum, galériu, koncertnú sieň, knižnicu, archív, prípadne dom smútku. Takéto riešenia sú však často len akýmsi prvoplánovým riešením, ktoré bez reálneho zhodnotenia možností lokality a vyriešenia nadväzujúceho marketingového plánu zostávajú len stratovými aktivitami, ktoré samotným objektom, ako ani ich zriaďovateľom, situáciu nezlepšia. Využitia tohto charakteru si vyžadujú prepracovaný podnikateľský plán a dobrý manažment.

V zahraničí sa do kostolov umiestňujú aj kolumbáriá, čo im zabezpečuje trvalé využívanie a aj potrebnú starostlivosť. Pre naše prostredie je to však diskutabilný spôsob využitia. Ostatné v zahraničí bežné využitia (reštaurácia, bývanie, divadlo atď) sú už vo väčšom rozpore s pôvodným určením sakrálnych stavieb, v niektorých prípadoch by však mohli byť umožnené za dodržania vopred dohodnutých a zmluvne ukotvených podmienok medzi cirkvou a nájomníkom.

V krajných prípadoch opustených kostolov alebo kaplniek bez výhľadu na využitie pre potreby cirkvi sa pristupuje k **odpredaju**. V minulosti boli takéto prípady riešené asanáciou, od tejto praxe sa však už našťastie upustilo. Predaj kostola alebo kaplnky by mal byť vždy sprevádzaný štandardizovanou zmluvou, ktorá zriaďuje predkupné právo cirkvi na prípadné neskoršie spätné odkúpenie objektu a dáva jasné mantinely novému majiteľovi pre spôsob ďalšieho využitia stavby. Dodržiavanie stanovených pravidiel je potrebné priebežne monitorovať.[13] Týmto opatrením sa dá predchádzať prípadom nevhodného využívania odpredaných sakrálnych stavieb. [14]

Námet na využitie nevyužívaných sakrálnych stavieb v našich podmienkach.

V našej krajine sú problémom nevyužívaných/opúšťaných kostolov zasiahnuté najmä lokality, kde došlo po II. svetovej vojne k významným zmenám v zložení obyvateľstva a kde sa v posledných desaťročiach mení pomer aj v jeho etnickom zložení. Ide najmä o Gemer a Spiš. Tieto regióny s vysokou nezamestnanosťou, nízkou úrovňou infraštruktúry a vysokou pôrodnosťou v cigánskych komunitách spojenou s nízkou vzdelanostnou úrovňou si vyžadujú komplexné riešenia. Nejde tu len o problém sociologický, demografický, ekonomický, vzdelanostný, ale aj o problém kultúrny a morálny. V takýchto podmienkach, kde zlyhávajú nielen podporné vládne programy, ale dokonca aj represívne opatrenia, by mohli nastúpiť cirkvi so **systematickou misijnou a pastoračnou činnosťou za podpory štátu**. Dalo by sa nadviazať na úspechy, dosahované v lokalitách ako Toporec, Lomnička, Jelšava a podporiť rozšírenie takýchto aktivít [15]. Práve na túto činnosť, ktorá je v súlade s poslaním cirkví, by bolo vhodné využívať existujúce a momentálne častokrát chátrajúce kostoly, kaplnky a fary.

Takýto spôsob využitia by mohol byť životaschopným a udržateľným modelom starostlivosti a zmysluplného využitia pre väčšinu nevyužívaných kostolov, kaplniek a farských objektov na Slovensku.

Záver.

Pre našu spoločnosť kostoly okrem iného symbolizujú viac ako tisíc rokov kultúrneho vývoja a napredovania spoločnosti. Ak dnes tieto stavby strácajú naplnenie svojho prvotného určenia, je potrebné využiť ich na pozitívne formovanie spoločenstva – spojením s vhodnými kultúrnymi a komunitnými aktivitami – a oživiť tým záujem o duchovno a pozdvihnúť človeka z pozície

apatického konzumenta na mysliaceho jedinca so záujmom o duchovno. Je to neľahká úloha, ktorá je veľkou výzvou pre dnešné cirkvi a zároveň šancou na pozitívnu zmenu pre celú spoločnosť.

obr. 1: Žiar nad Hronom-Kupča - kostol sv.Štefana
zdroj: archív autora (2012)

obr. 2: Zacharovce – ref.kostol
zdroj: archív autora (2011)

obr. 3: Lomnička – ev.kostol
zdroj: archív autora (2012)

obr. 4: Čabradský Vrbovok – Koháryovská kaplnka pod hradom Čabraď
zdroj: archív autora (2012)

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Saint-Exupéry, Antoine de; Citadela. Praha, Vyšehrad 2004, s.143
[2] autor spracúva dizertačnú prácu na tému „Ohrozené kostoly" na FA STU u Prof.Ing.arch. P.Gregora, PhD.
[3] v anglickom prostredí „use", v nemeckom „nutzung", v českom „využití" atď.
[4] v mnohých lokalitách, aj keď je bohoslužba každý týždeň, zúčastní sa jej minimálny počet veriacich. Častokrát je tento počet nižší ako 5 ľudí vo veku nad 70 rokov.
[5] údaje ŠÚ SR za rok 2009
[6] podľa ÚZPF na stránke www.pamiatky.sk
[7] základné princípy starostlivosti o historickú sakrálnu architektúru nájdete na stránke www.ohrozenekostoly.sk v sekcii „STAROSTLIVOSŤ"
[8] popis možných dôsledkov nevhodných úprav nájdete na stránke www.ohrozenekostoly.sk v sekcii „STAROSTLIVOSŤ"
[9] napr. lokálna oprava poškodenej strechy, prípadne dažďových zvodov, je neporovnateľne lacnejšia v porovnaní s opravou zatekaním poškodenej stavby, atď
[10] Redundant Churches and Other Religious Buildings Act 1969
[11] Polomová, Beáta: *Premeny pôvodnej funkcie* in: kol.autorov; Prezentácia achitektonického dedičstva II. Bratislava. Perfekt 2008, s. 63
[12] Botek, Andrej; Sakrálna architektúra. Tvorba vo vzťahu k historickej štrutúre. (dizertačná práca). Bratislava. FA STU 2005, s. 74, 77-79
[13] prax bežná v Taliansku
[14] napr. v súkromnom divadle v Prahe sa v priestore bývalého presbytéria odohrával pánsky striptíz. Takýchto príkladov nevhodného využitia sakrálnej stavby sa dá v zahraničnej praxi nájsť pomerne veľa (nočné zábavné podniky atď.).
[15] v zásade ide o intenzívnu prácu s mládežou, jej zapájanie do aktivít farskej komunity, podporu tvorivosti, hudobné a divadelné predstavenia atď. Takto má mládež z osád šancu získať potrebné sociálne zručnosti, morálne vzory, vedomosti a v neposlednom rade aj hygienické návyky.

Ing. arch. Róbert ERDÉLYI
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: rb.erdelyi@gmail.com
tel.: 0949 475 662
web: www.OhrozeneKostoly.sk

Ing. arch. Barbora VACHOVÁ

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Analýza použitia metódy kópie pri obnove kostola Panny Márie z Liptovskej Mary v MLD Pribylina.

Abstrakt:

Príspevok sa zaoberá problematikou kópií v obnove pamiatok. Kriticky hodnotí jeden z prípadov kopii na Slovensku, ktorý mal predpoklady stať sa ukážkovým príkladom pozitívneho použitia tejto často diskutovanej metódy a technických schopnosti. Pôvodný zámer sa však kvôli rozličným činiteľom nepodarilo dotiahnuť do želanej podoby.

Kľúčové pojmy:

Kópia, rekonštrukcia, Liptovská Mara, MLD Pribylina

Úvod

Múzeum ľudovej dediny (MLD) v Pribyline bolo sprístupnené v roku 1991 a je najmladším múzeom tohto typu na území Slovenska. Vzniklo v dôsledku výstavby vodného diela Liptovská Mara, kde došlo k vysídleniu 13 obcí - 732 domov (okolo 4000 ľudí). Zaujímavoť tohto areálu spočíva v tom, že okrem objektov tradičného ľudového staviteľstva rôznych spoločenských vrstiev s prevahou drevených konštrukcií, sem boli premiestnené aj dva významné murované objekty. Tento príspevok si dáva za cieľ analyzovať jeden z nich - „kópiu“ kostola Panny Márie z Liptovskej Mary.

Terminológia

Pre potreby príspevku je nevyhnutné upresniť pojmy použité k popisu metódy záchrany objektov

Rekonštrukcia [1] – termín bol použitý v rámci zámeru na záchranu vybraných objektov v zmysle znovu-postavenia, v tomto prípade sa jedná o *vedeckú* alebo *exaktnú rekonštrukciu* na základe vedecky dokázaných – exaktných – podkladov, čo boli v tomto prípade zameranie, fotodokumentácia pôvodného objektu.

Kópia – v pamiatkovej obnove ide o čo najpresnejšie napodobenie umeleckého diela, umelecko-remeselného výrobku alebo listiny, v zhodnej mierke, materiáli a technike prevedenia. [2] V príspevku vo význame vedecká rekonštrukcia.

Proces záchrany

Na základe uznesenia č. 288 z 27.5.1964 sa v roku 1965 začalo s výstavbou vodného diela Liptovská Mara. Do roku 1970 s a realizovali úpravy terénu. V rámci prípravných fáz prebiehala dôkladná inventarizácia, dokumentácia a výskumy jestvujúcich objektov. Tie boli následne vyhodnotené, a začalo sa uvažovať o spôsobe záchrany vybraného stavebného fondu typického pre túto lokalitu.

„Skutočná pamiatková hodnota mala byť východiskom, na základe ktorého sa rozhodlo o spôsobe záchrany alebo dokumentácii.“[3] (V konečnom dôsledku sa však k záchrane autentických objektov nepristúpilo).

Ako architektonické objekty ojedinelej kvality boli vyhodnotené nasledovné (v zátvorke metóda použita pre ich „záchranu“):

- *Kostol P.Márie z Liptovskej Mary* (rekonštrukcia na novom mieste v MLD Pribylina s použitím pôvodných prvkov),
- *Kostol Panny Márie v Liptovskej Sielnici* (rekonštrukcia presbytéria v MLD Pribylina - dodnes nezrealizovaná),
- *Kaštieľ z Parížoviec* (rekonštrukcia na novom mieste v MLD Pribylina s použitím pôvodných prvkov),

- *Drevený artikulárny kostol z Paludze* (rozobratý a zrekonštruovaný na novom mieste v Liptovskom Sv. Kríži).

Jednalo sa o stavby s bohatým vývojom, ktoré nebolo možné ochrániť vo svojej pôvodnej polohe. Preto bolo vypracovaných niekoľko alternatív, ktoré sa zvažovali pre každý z objektov [4] s ohľadom na jeho polohu a špecifiká.

Kostol Panny Márie z Liptovskej Mary

Rímsko-katolícky kostol, najvýznamnejší objekt zátopového územia, mal výnimočné postavenie nielen v rámci Marskej farnosti. Zachovaná podoba kostola a jeho výtvarných a umeleckých diel dokumentovala a dokresľovala vývoj v tejto oblasti od polovice 13. storočia do konca 18.storočia.

Návrhy riešenia

1. Ponechanie kostola na pôvodnom mieste.
Negatíva: problematické riešenie valov/násypov proti vzdúvaniu vodnej hladiny a zlé podložie v lokalite.
2. Posunutie o cca 150-200m severozápadne.
Negatíva: po vypracovaní projektu na presun sa zistilo, podobne ako pri prvej alternatíve, zlé podložie.
3. Posunutie o 400-500m a vyzdvihnutie o cca 20m.
Negatíva: vysoká cena, technické problémy a zlý technický stav objektu.
4.Prenesenie na umelý ostrov v kesone.
5.Premiestnenie – panelizácia: celku alebo častí.
Negatíva: lomové murivo bolo miestami porušené.
6.Premiestnenie – zdvihnutie a odrezanie v úrovni dlažby a rozobratie drevených častí.
Negatíva: technicky náročné vytvorenie nosného systému na prenos, nerovnomerné rozloženie hmoty kostola. [5]
7. Vedecká rekonštrukcia na nedaľekom návrší kopca „Hliník“.
Negatíva: ťažkosti a hroziace zdržanie kvôli potrebnej dokumentácii pred začatím stavby (výber staveniska, povolenia, zameranie, prístup, siete).

Metóda záchrany objektu:

Nakoľko spomínané alternatívy záchrany pôvodného objektu stroskotali na technickej, časovej a finančnej náročnosti, pristúpilo sa k radikálnemu riešeniu – „*hmotová a priestorová rekonštrukcia objektu s prenesením a novoosadením všetkých architektonických cenných detailov a častí stavby tak, aby si objekt zachoval svoje architektonické a výtvarné kvality*“. [6]

V rámci projektu sa malo pristúpiť k rekonštrukcii objektu v novom areáli pozostávajúcom z vybraných objektov z celej oblasti, simulujúcich charakter dediny z tejto lokality.

Objekt bol odstrojený od všetkých charakteristických a vývojovo významných prvkov vrátane transferu gotických nástenných fresiek. Následne prebehla demolácia objektu, na mieste ostala stáť len pôvodná zvonica. Neskôr, keď došlo k obnove pôvodnej zvonice, bol v náznaku odprezentovaný aj pôvodný rozsah kostola.

Kamenné články boli následne uskladnené (a reštaurované) v depozitných halách v priestoroch budúceho múzea.

Metodika obnovy

Ako bolo spomenuté v predošlom odstavci, plány premiestnenia objektu boli najmä kvôli finančným možnostiam zredukované na rozobratie kostola a prevezenie kamenárskych článkov, mobiliáru a transfer výmalieb. Hmotová a priestorová rekonštrukcia s prenesením a osadením všetkých pôvodných výtvarných častí a detailov bola stanovená do vývojovej etapy neskorá gotika – renesancia datovaná po roku 1520.

Datovanie vývojovej fázy po r oku 1520 vy chádzalo z poznatkov výskumu [7], kedy sa predpokladalo, že objekt už po tomto roku neprešiel významnejšími stavebnými zmenami, ktoré by výraznejšie poznamenali jeho siluetu a celkový charakter.

Potenciál zvolenej metódy

Vzhľadom k podmienkam bola metóda rekonštrukcie zvolená optimálne. Jestvujúca spoločenská situácia bola prijateľná pre realizáciu konceptu takéhoto rozsahu, aj s vybudovaním kópie objektu na novom mieste. Výber metódy bol podporený aj budúcim edukačným účelom. Zámerom bolo vytvorenie objektu, ktorý by bol historickým dokumentom a niesol by v sebe informácie, ktoré v tom čase už nebolo možné zachovať v pôvodom objekte a na pôvodnom mieste. Presná formulácia účelu bola dnes už nie veľmi používaným termínom: „kultúrno – osvetové účely“.

Bol to ideálny priestor pre využitie tradičných technológií a ich rozvoj, výučbu, formovanie názoru laickej verejnosti a poskytnutie komplexných vierohodných informácií.

V prípade takejto kópie v umelom prostredí odpadlo množstvo diskusií a okruhov problémov, ktoré sa otvárajú pri riešení kópií v živých organizmoch pamiatkovo chránených súborov, ako je opodstatnenosť či správnosť kópií, ich funkcia, materiálové a technologické riešenie – priznanie originálu/novostavby.

Vyplývajúce metodické problémy

Tak ako pri všetkých obnovách zameraných na určité slohové obdobie, došlo ku kolízii s dochovanou vrstevnatosťou. Objekt bol v stave uceleného diela, s interiérovou výmaľbou a dochovaným mobiliárom.

Keďže sa v interiéri pristúpilo k analytickej prezentácii starších vrstiev, resp. goticko-renesančného konceptu lode, bola disproporcia s jestvujúcim mobiliárom (renesančný súbor lavíc a oltáre s kazateľnicou z druhej tretiny 17. storočia) veľmi výrazná. (Z gotického mobiliáru kostola sa zachovala iba soška Panny Márie integrovaná do r okokového oltára). Rozdielne estetické cítenie rokoka a zmena chápania liturgie sa prejavili aj v rozložení mobiliáru v priestore. Preto došlo ku kolíziám prezentácie dochovaného mobiliáru s analytickou inštaláciou prenesených výmalieb. Hlavný oltár svojimi rozmermi a umiestnením skresľuje pôvodné dimenzie presbytéria a potláča architektonické detaily, rozetová kružba nerešpektuje výmaľbu stien.

Ďalším problematickým článkom sa ukázala vrstevnatosť výmalieb, nie všetky transfery bolo možné prezentovať v ich pôvodnom liturgickom koncepte. V rámci gotickej fázy boli identifikované 4 vrstvy, pričom dva najstaršie nálezy nebolo možné kvôli časovému harmonogramu výstavby vodného diela zachovať (časová náročnosť transferu), rovnako aj neskorší nález renesančnej florálnej výzdoby okolo okien (pristúpilo sa len k fotografickej dokumentácii).

Fresková výzdoba severnej steny značne uľahčila formu prezentácie, nakoľko sa výjavy zachovali v stave, kde nebolo možné ich oddelenie, čiže je prezentovaná nálezová situácia výjavu posledného súdu z 15.storočia, na pozadí kristologického cyklu zo 14.storočia. Tu sa opäť dostávame k problému s pozíciou bočného rokokového oltára, ktorý bol umiestnený pri tejto stene, v tom čase už pod vrstvou vápenných náterov.[8]

Zhodnotenie realizácie kópie

Celkový vzhľad objektu je dodržaný, pozícia na umelom návrší sa snaží simulovať pôvodné umiestnenie chrámu vo svahu.(obr.1, obr.2) Myšlienka tvoriaca formu pamiatky je ucelená (obnova do neskorogoticko – renesančnej fázy), došlo však k problému prezentácie nálezov kvôli prirodzenej bohatej vrstevnatosti objektu.

Pôvodné materiály neboli rešpektované, boli použité súdobé moderné (a dostupné) technológie, povrchová úprava mnohých je nevhodná. Použité materiály sú nevhodné – betónové a kamenné sokle, keramický obklad a dlažba v interiéri.(obr.3, obr.4, obr.5) Cementové omietky severnej steny v dôsledku poveternostných podmienok začínjú viditeľne zvetrávať.(obr.6)

Remeselné spracovanie je pri takejto obnove nesmierne dôležitým prvkom celkového pôsobenia objektu. Rovnako ako pri klasických obnovách sa tu dostávame k problematike profesionality remeselníkov a ich skúsenosti so spracovaním takýchto zadaní.

Pôvodné detaily boli riešené ako osadenie kópií – v nie veľmi kvalitnom prevedení (aj ked zámer bol osadenie zreštaurovaných pôvodných kusov). Novo vysekané kópie pôvodných článkov sú zreteľné, navyše sú niektoré chybne osadené (klenák nad vstupným portálom) niektoré nie sú osadené vôbec - sú znázornené len náterom.(obr.7, obr.8., obr.9)

obr. 1: Pôvodný objekt v Liptovskej Mare (1970); obr.2: Kópia objektu v MLD Pribylina (nov. 2011)
zdroj: fotoarchív PU SR dostupné na www.pamiatky.custodea.com; fotoarchív Róberta Erdélyiho

Problémy tejto realizácie, ako ukáže nasledujúca obrazová dokumentácia, laické oko vníma len podvedome. Na základe všeobecnej skúsenosti nevie vyhodnotiť kvalitu videného a pamiatku považuje poväčšine za autentickú. Preto môžeme vyhodnotiť toto vyhotovenie ako skresľujúce a degradujúce pôvodný zámer historického dokumentu tým, že nenesie vierohodnú informáciu o pôvodnej stavbe a technológiách na nej použitých. (obr.10., obr.11)

V tomto prípade sa kópia kostola P. Márie stala reprezentanom toho, ako kópia nemá vyzerať.

obr. 3: Nevhodne volené materiály v úrovni sokla po celom obvode objektu a ich slabé remeselné spracovanie skresľujú celkové vnímanie pamiatky a zavádzajú. (november 2011)
zdroj: fotoarchív Barbory Vachovej

obr. 4: Zle zvolená dlažba - detail pri vstupe; obr.5:detail prechodu do presbytéria (november 2011)
zdroj: fotoarchív Barbory Vachovej

obr. 6: Severná stena objektu (november 2011)
zdroj: fotoarchív Barbory Vachovej

obr. 7: Pôvodný portál v Liptovskej Mare (1970); obr.8: Kópia portálu v MLD Pribylina (nov. 2011)
Porovnanie pôvodného renesančného portálu z roku 1635 a jeho zrekonštruovanej podoby je názornou ukážkou pochybenia. Portály nie sú identické materiálovo ani výtvarne, spracovanie kópie je na veľmi slabej úrovni. Je otázne, čo sa stalo s pôvodnými kamennými článkami, resp. prečo neboli osadené aspoň ich kópie. Farebná pasparta v prípade rekonštrukcie a opačne otočený reliéf nad klenákom len dotvára celkové nepochopenie pojmu exaktná rekonštrukcia a nízku úroveň remeselného spracovania objektu. Okrem toho môžeme vidieť absentujúci vymytý nápis nad portálom. Na objekt neboli prenesené ani dvoje slnečné hodiny, ktoré sa pôvodne nachádzali na veži nad portálom.
zdroj: fotoarchív PU SR dostupné na www.pamiatky.custodea.com; fotoarchív Barbory Vachovej

obr. 9: Detail kópie portálu s kópiami kamenného klenáku a opačne osadeným reliéfom (nov. 2011)
Voľba nevhodného materálu spôsobila, že aj cca 20 rokov po osadení tieto časti nejavia známky patiny.
zdroj: fotoarchív Róberta Erdelyiho

obr. 10: Pôvodný objekt v Lipt. Mare (1970); obr.11: Kópia objektu v MLD Pribylina (nov. 2011)
Na pôvodnom objekte môžeme vidieť červené kvádrovanie v pozícii optického zosilnenia nároží, ktoré presvitá spod vrstiev vymytého vápenného náteru. S touto červenou kvádrovanou úpravou pravdepodobne súvisela aj červená úprava kamenných ostení a rozety, ktoré sa však do výslednej podoby rekonštruovaného objektu nepremietli v danej súvislosti. Boli analyticky prezentované len červené nátery kamených ostení. Problematickým je aj spôsob prezentácie armovania oporných pilierov, ktoré je na rozdiel od originálu bez povrchovej úpravy.
zdroj: fotoarchív PU SR dostupné na www.pamiatky.custodea.com; fotoarchív Róberta Erdelyiho

Záver:

Charakter objektu sa stal signifikantný pre túto oblasť, umožňuje ľahkú identifikáciu a má dominantné pôsobenie v okolitej krajine. Pri bližšom skúmaní však práve nedotiahnutosť remeselných detailov, sterilnosť opracovania kamenných článkov a do očí bijúca nekvalita zvolených materiálov narúšajú atmosféru tohto objektu. Na objekte sa podpísali dobové trendy obnovy pamiatok a možno tiež snaha o naznačenie, že sa nejedná o originál.V takomto umelo vytvorenom súbore to však nie je opodstatnené, nakoľko sa jednalo o ideálny príklad použitia metódy kópie v úlohe nositeľa hodnôt pôvodného objektu, ktorý musel ustúpiť výstavbe vo verejnom záujme. V prípade znovupostavenia objektu v novom prostredí, s účelom zachovať čo najviac charakteristických rysov pôvodného objektu, totiž odpadá množstvo metodických problémov, ktoré prichádzaju na zreteľ v historických mestských jadrách.

Aj napriek tomu, že je objekt rekonštruovaný, tvorí neoddeliteľnú súčasť súboru MLD Pribylina. Laickí návštevníci majú „milosrdnejšie“ vnímanie nedotiahnutých alebo zle vyriešených detailov a poväčšine si neuvedomujú, že sa jedná o novovybudovaný objekt. Na jednej strane je to poľahčujúca

okolnosť, na strane druhej to podvedome pôsobí stratu citlivosti vnímania autentickej historickej architektúry, čo je jav kontraproduktívny.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Používa sa vo význame spodobenie, alebo znázornenie predpokladaného vzhľadu nezachovanej alebo len čiastočne zachovanej pamiatky (alebo určitého štádia jej historického vývoja). Rovnako sa týmto výrazom označuje jeden zo spôsobov obnovy pamiatok, pri ktorom sa doplní chýbajúca väčšia časť pamiatky, v krajnom prípade aj celej pamiatky opakovaním pôvodného a v origináli už nezachovaného vzhľadu. Podľa toho, o aké podklady sa opiera, môže rekonštrukcia obsahovať rôzny stupeň vernosti v pomere k pôvodnému vzhľadu pamiatky. Gregor, P. a kol: Obnova pamiatok, Perfekt, Bratislava, 2008, s 95

[2] Blažíček, O. J.: Slovník památkové péče - Terminologie. Morfologie, Sportovní a turistické nakladatelství, Praha 1962

[3] Puškár, I.: Vývoj názorov na dokumentovanie a záchranu pamiatok v oblasti vodného diela Liptovská Mara, Monumentorum tutela 12, Obzor, Bratislava 1988, str.8.

[4] Okrem artikulárneho kostola z Paludze, kde bola metóda rozobratia a znovupostavenia na novom mieste jednoznačná, nakoľko bol objekt z dreva.

[5] Táto myšlienka bola realizovaná neskôr, pri presune gotického kostola v Moste.

[6] Puškár, I.: Vývoj názorov na dokumentovanie a záchranu pamiatok v oblasti vodného diela Liptovská Mara, Monumentorum tutela 12, Obzor, Bratislava 1988, str.11

[7] Puškárová, B.: Výskum kostola Panny Márie v Liptovskej Mare, Monumentorum tutela 12, Obzor, Bratislava 1988, str. 91-138

[8] Oltár je inštalovaný v južnej lodi.

Ing. arch. Barbora VACHOVÁ
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: barbora.vachova@gmail.com

Ing. arch. Silvia PETRÁŠOVÁ

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Mestské opevnenie v Modre – príprava projektovej dokumentácie komplexnej obnovy.

Abstrakt: Urbanistické systémy, akými sú mestské opevnenia, predstavujú komplexný problém. Je dôležité postupovať systematicky už v prípravnej fáze návrhu pamiatkovej obnovy tak, aby sa jazyk pracovníkov pamiatkových úradov stal kompatibilným s jazykom architektov – projektantov a jazykom samosprávy. Príspevok predkladá metodiku spracovania podkladov pre pamiatkovú obnovu pevnostného systému mesta Modra, ktorú spracovala Fakulta architektúry v Bratislave. Po úpravách je možné aplikovať ju na obdobné prípady na Slovensku aj v zahraničí.

Kľúčové pojmy: Modra, mestské opevnenie, metodika, projektová dokumentácia

Úvod

Mestské opevnenie (MO) v Modre bolo predmetom pamiatkového záujmu už v 80. rokoch 20. storočia, kedy boli zamerané jeho existujúce časti, vyhotovená ich fotodokumentácia a bolo vypracovaných niekoľko čiastkových zámerov obnovy:

- Zámer obnovy pamiatky, Modra – mestské opevnenie [1]
- Mestská brána - pamiatkový zámer [2]
- Bašta - zámer obnovy pamiatky [3]
- Východné krídlo MO - program pamiatkových úprav [4]

Podľa spracovaných zámerov obnovy pamiatky boli zrealizované obnovy Hornej brány a bašty s priľahlými úsekmi hradbového múru. V 90. rokoch 20. storočia sa však proces obnovy MO zastavil.

V roku 2010 sa na západnej strane zrútila časť múru MO. Teleso MO sa nachádza v zastavanom území s aktívnym pohybom obyvateľov, preto je z hľadiska bezpečnosti kondícia murív dôležitá. Táto skutočnosť upozornila mesto, aby znovu otvorilo problém pamiatkovej obnovy MO.

Začiatkom roku 2012 bola oslovená Fakulta architektúry STU v Bratislave s prípravou projektovej dokumentácie komplexnej obnovy celého pevnostného systému. Pod vedením doc. Ing. arch. Jany Gregorovej, PhD. na zadaní pracovali doktorandi a študenti v rámci premetu Prezentácia architektonického dedičstva. Na spracovaní textových podkladov sa čiastočne podieľali aj študenti Filozofickej fakulty UK v Bratislave (študijný program Muzeológia a kultúrne dedičstvo).

História vzniku MO

13. augusta 1607 udelil Rudolf II. Modre privilégiá kráľovského mesta, s čím vznikla mestu povinnosť opevniť sa. Práce sa začali v roku 1612 - dokladom je účtovná kniha. Posledná zachovaná účtovná kniha staviteľov MO je z roku 1646.

Obranná fortifikačná línia po obvode mesta patrí medzi stavby bastiónového typu (obr. 1). Tvoril ju múr jednotnej výšky tvarovaný do bastiónov a kurtín, doplnený o valcovitú baštu (obr. 2) a tri brány: Dolnú – v južnej časti mesta (obr. 3), Hornú – v severnej časti (obr. 4) a Pezinskú bránu – v západnej časti (obr. 5).

Pôvodný plán výstavby nebol realizovaný v plnom rozsahu. Úsek severnej polovice západného krídla (od bastiónu pri Pezinskej bráne až takmer po hrot SZ – bastiónu) predstavuje anachronizmus v stavaní hradieb v 17.storočí. Predpokladá sa, že bol postavený ako prvá etapa, ktorá sa následne prerušila a ostávajúca časť opevnenia sa dokončila už podľa profesionálneho projektu, s pravidelnými bastiónmi. Vyspelejšie bastiónové opevnenie súvisí s talianskymi fortifikačnými školami, preto sa tu prejavuje tendencia po symetrii a pravidelnom opakovaní prvkov. Hranolovité vežovité mestské brány a ich obranné prvky (padacie mosty, kľúčové strieľne, veža s prejazdom a vysokou dlátovou strechou)

obr. 1: MO Modra
zdroj: Závadová, Katarína: Verný a pravý obraz slovenských miest a hradov ako ich znázornili rytci a ilustrátori v XVI. XVII. a XVIII. storočí. Bratislava, Tatran 1974. obr. č. 207

obr. 2: Valcovitá bašta
zdroj: poskytla Ing. arch. Andrea Bachorecová

obr. 3: Dolná brána
zdroj: poskytla Ing. arch. Andrea Bachorecová

obr. 3: Horná brána
zdroj: poskytla Ing. arch. Andrea Bachorecová

obr. 4: Pezinská brána
zdroj: poskytla Ing. arch. Andrea Bachorecová

sú charakterom ešte stredoveké. Horná a Pezinská brána boli tvarovo rovnaké, Dolná brána bola mohutnejšia, s veľkými kanónovými strieľňami.

Predpokladá sa, že súčasťou opevnenia bola vodná priekopa. K portálu mestskej brány cez ňu viedol padací most. Mestské opevnenie bolo postavené z lomového kameňa z miestnych zdrojov – malokarpatská žula – rula (jeho štiepateľnosť do pretiahnutých tvarov ovplyvnila charakter muriva). Hradobný múr bol obojstranne omietaný.

V 19. storočí opevnenie prestalo plniť obrannú funkciu a z dôvodu rozširovania ciest došlo k odstráneniu Pezinskej brány (1874) a Dolnej brány (1882).

Miera zachovania MO

V súčasnosti je zachovaných okolo 70 % dĺžky hradobného múru, valcovitá bašta (využívaná ako Galéria Ignáca Bizmayera), Horná brána (sídlo dlhodobej výstavy Živé remeslo hrnčiarske) a torzá hradbových uličiek pri zaniknutej Dolnej a Pezinskej bráne. Predpokladá sa, že súčasťou systému MO bola aj mestská veža v centre mesta, ktorá sa dodnes zachovala ako veža rímskokatolíckeho kostola sv. Štefana kráľa (obr. 5 vpravo).

Metodika spracovania

Cieľom práce bolo zhrnúť súčasný stav poznania, pripraviť podklady pre projektovú dokumentáciu a vytvoriť jednotný systém pomenovania jednotlivých častí MO tak, aby bol logický a čitateľný pre všetky profesie vstupujúce do procesu interdisciplinárnej spolupráce na návrhu komplexnej obnovy MO a jeho následnej realizácie.

Elaborát sa skladá z dvoch častí. Prvá obsahuje tieto súčasti:

- ***Spracovanie a digitalizácia dostupných materiálov*** (vyhotovených od roku 1982)
- ***Mapové podklady*** (súbor všetkých dostupných mapových vyobrazení)
- ***Digitalizácia výkresovej dokumentácie z roku 1982*** (geodetické zameranie – tlačená verzia)
  Dokumentácia pozostávala zo 14 úsekov pôdorysu a 24 úsekov fasády (rozvinutý pohľad). Prvým krokom bola digitalizácia existujúcej dokumentácie, následne bola táto dokumentácia prerozdelená na nové úseky tak, aby boli kompatibilné pôdorysné úseky s fasádami a zároveň aby obsahovali ucelené časti MO (obr. 5). Tak bolo vytvorených 8 úsekov pôdorysu (prvý je severný s jedinou zachovanou bránou MO, ostatné nasledujú v smere hodinových ručičiek) a 16 úsekov fasády (každý úsek má svoju interiérovú a exteriérovú fasádu). Vznikla schéma mestského opevnenia, podľa ktorej sú už jednotne pomenovávané všetky časti opevnenia – vrátane jeho zaniknutých častí (kurtín, bastiónov, brán, priekop,…).
- ***Digitalizácia fotografickej dokumentácie z roku 1982*** (vyhotovenej v rámci návrhu pamiatkovej obnovy MO)

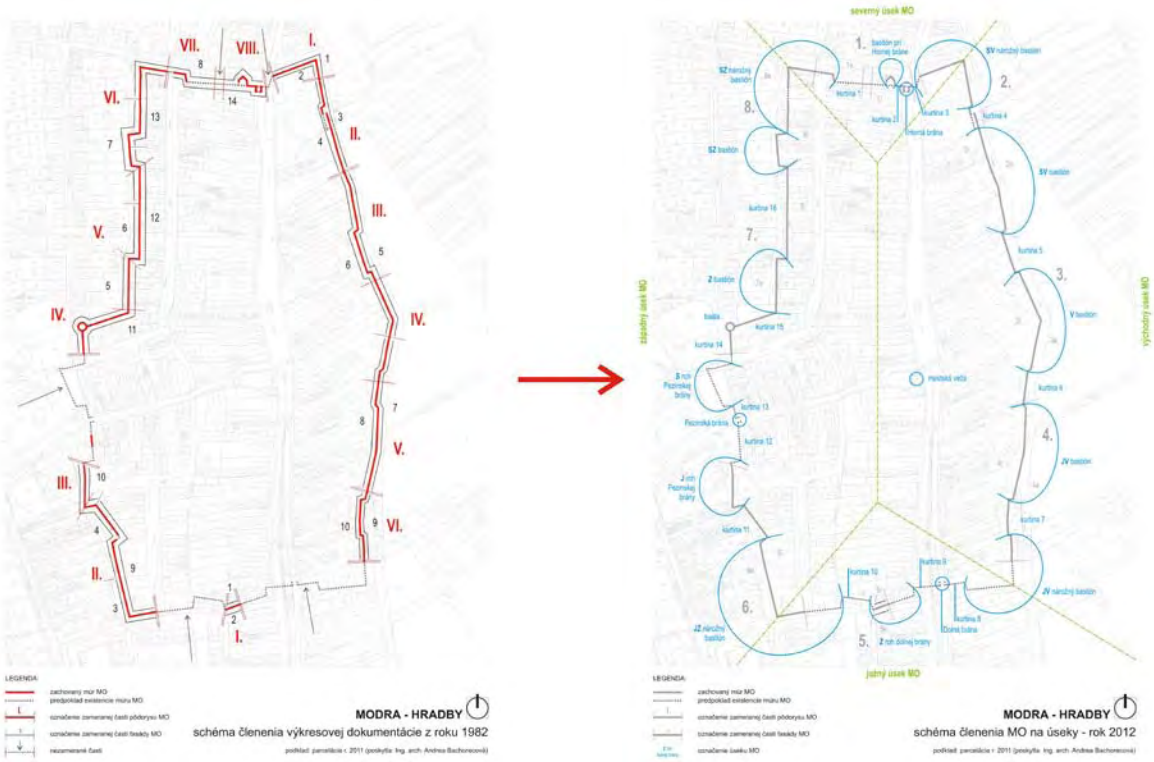

obr. 5: Schéma členenia výkresovej dokumentácie - rok 1982 a rok 2012

Druhá časť už pracuje s materiálmi, posúva stupeň poznania a vytvára podklady pre ďalšie stupne PD. Obsahuje tieto súčasti:

- ***Historické vyobrazenia a súčasnosť*** (Identifikácia existujúcich častí MO v teréne a ich komparácia s historickými vyobrazeniami. Z porovnaní jasne vidieť premeny mesta a jeho MO, čím sa 2D informácie z historických mapových podkladov preniesli do 3D informácií.)

obr. 6: Horná brána – pohľad z exteriéru MO a z interiéru MO

Komparácia fotodokumentácie historickej situácie (mestská brána plnila svoju pôvodnú funkciu) a súčasnosti (mestská brána neplní svoju pôvodnú funkciu). Horná brána sa dostala do nových súvislostí.
Zanikla hradobná ulička - prieluka medzi bránou a mestskou štruktúrou domov bola zastavaná. Naopak, časť opevnenia s priľahlým objektom ustúpili novej cestnej komunikácii.

- ***Schémy vývoja MO*** (nakladanie historických máp na súčasnú katastrálnu mapu, analýzy vývoja)
- ***Systematizácia dokumentácie***

  Jedným zo základných problémov takto rozsiahlej dokumentácie je zabezpečiť jej dostatočnú prehľadnosť a zrozumiteľnosť. Bol preto vytvorený systém, akým sa riadi čítanie výkresovej dokumentácie, aj fotodokumentácie.

  Pri systematizácii fotografickej dokumentácie sa vychádzalo z delenia (úseky 1-8), ktoré bolo vytvorené kvôli digitalizácii projektovej dokumentácie (obr. 5). Každá strana úseku (interiérová aj exteriérová) bola rozdelená na ďalšie podúseky. Z exteriérovej strany sa hranice podúsekov lámu napr. na rohoch bastiónov. Z interiérovej strany sú pozemky pri mestskom opevnení časťou súkromných záhrad. Jeden podúsek z interiérovej strany spravidla znamená jeden obytný dvor. Označené sú veľkými písmenami. Celkové označenie podúseku vyzerá nasledovne: napr. *3Di* (číslo *3* znamená, že sa nachádza v 3. úseku MO. *D* je názov obytného dvora a *i* znamená, že ide o interiérovú stranu.) Ak napríklad projektant potrebuje vidieť fotodokumentáciu práve z tejto časti, hľadá zložku nazvanú *3Di* (obr. 7).

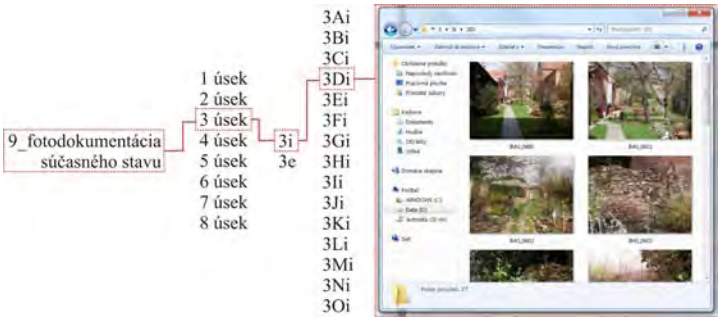

Obr. 7: Orientácia vo fotodokumentácii – názorná ukážka

Keďže exteriér opevnenia je nezastavaný a vytvára jeden celok v línii pôvodnej priekopy, vymedzenie podúsekov z vonkajšej strany nesúviselo s parcelami z vnútornej strany opevnenia (konkrétne v 3.úseku je len podúsek *3e*).

Kvôli ľahšej orientácii bola vytvorená prehľadná tabuľka a mapa (obr.8 a 9), ktorá obsahuje delenie na úseky, typologické pomenovanie jednotlivých častí, označenie podúsekov, ich adresu, parcelné čísla im prislúchajúce a poznámku. Tabuľka slúži aj ako podklad pre ďalšiu aktualizáciu materiálu (napr. pracovníka na mestskom úrade, ktorý si môže tabuľku upraviť a doplniť napr. o vlastníkov jednotlivých parciel).

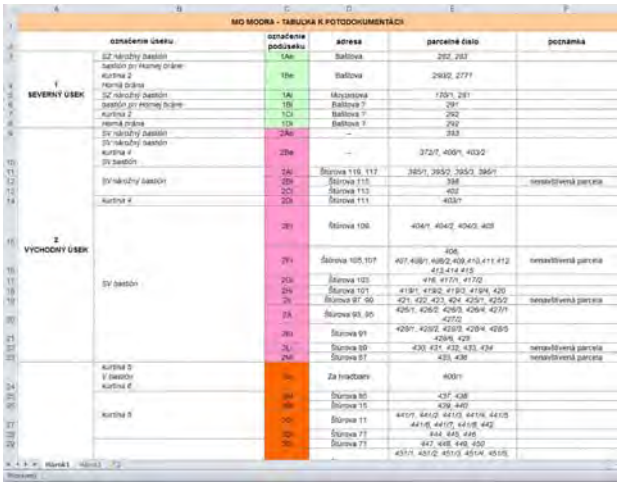

MO MODRA - TABUĽKA K POTODOKUMENTÁCII

	označenie úseku	označenie podúseku	adresa	parcelné číslo	poznámka
1 SEVERNÝ ÚSEK	SZ nárožný bastión	1Ae	Baltova	292, 293	
	bastión pri Hornej bráne				
	kurtina 2	1Be	Baltova	290/2, 277/1	
	Horná brána				
	SZ nárožný bastión	1Ai	Mysliveckova	120/1, 291	
	bastión pri Hornej bráne	1Bi	Baltova 7	291	
	kurtina 2	1Ci	Baltova 7	292	
	Horná brána	1Di	Baltova 7	292	
2 VÝCHODNÝ ÚSEK	SV nárožný bastión	2Ae	–	333	
	SV nárožný bastión				
	kurtina 4	2Be	–	372/7, 400/1, 403/2	
	SV bastión				
	SV nárožný bastión	2Ai	Štúrova 119, 117	395/1, 395/2, 395/3, 396/1	
		2Bi	Štúrova 115	398	nezastavená parcela
		2Ci	Štúrova 113	402	
	kurtina 4	2Di	Štúrova 111	403/1	
	SV bastión	2Ei	Štúrova 109	404/1, 404/2, 404/3, 405	
		2Fi	Štúrova 105,107	406, 407,408/1,408/2,409,410,411,412, 413,414,415	nezastavená parcela
		2Gi	Štúrova 103	416, 417/1, 417/2	
		2Hi	Štúrova 101	419/1, 419/2, 419/3, 419/4, 420	
		2Ii	Štúrova 97, 99	421, 422, 423, 424, 425/1, 425/2	nezastavená parcela
		2Ji	Štúrova 93, 95	426/1, 426/2, 426/3, 426/4, 427/1, 427/2	
		2Ki	Štúrova 91	428/1, 428/2, 428/3, 428/4, 428/5, 429/5, 429	
		2Li	Štúrova 89	430, 431, 432, 433, 434	nezastavená parcela
		2Mi	Štúrova 87	435, 436	nezastavená parcela
	kurtina 5	3e	Za hradbami	400/1	
		3Ai	Štúrova 85	437, 438	
		3Bi	Štúrova 15	439, 440	
		3Ci	Štúrova 11	441/1, 441/2, 441/3, 441/4, 441/5, 441/6, 441/7, 441/8, 442	
		3Di	Štúrova 77	444, 445, 446	
		3Ei	Štúrova 73	447, 448, 449, 450	
				451/1, 451/2, 451/3, 451/4, 451/5	

obr. 8: Tabuľka úsekov MO v Modre (výsek)

obr. 9: Mapa delenia úsekov MO v Modre

- ***Súčasný stav 2012 – aktualizácia výkresovej dokumentácie z roku 1982***

  Po konzultácii so zodpovedným metodikom Ing. arch. Ivanom Staníkom bola vytvorená legenda javov, ktoré bol nutné zaznačiť do dokumentácie pre dosiahnutie potrebného množstva základných informácií pre ďalšie stupne projektovej dokumentácie (obr. 10).

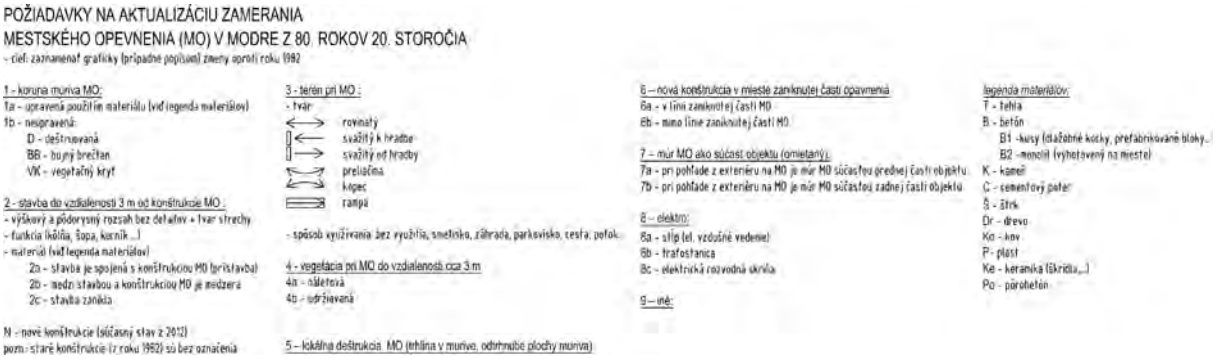

obr. 10: Legenda javov potrebných zaznamenať do aktualizácie dokumentácie z roku 1982

Študenti dostali od mesta služobné preukazy, na základe ktorých boli oprávnení dokumentovať celý hradobný systém, zameriavať detaily a objekty v jeho blízkom okolí a fotografovať. Zároveň bol každý majiteľ parcely priľahlej MO listom oboznámený o prebiehajúcej akcii v mesiacoch marec – máj. Aktualizácia prebiehala po etapách, navštívených bolo 89 pozemkov zo 110. Získané poznatky študenti digitálne spracovali. Výsledkom bolo vytvorenie troch typov výkresov:

- digitalizácia podkladov (zameral: Andor, M., zamerané: 1982) - 1. časť práce

- výkres stavebných úprav 1982 – 2012 – 2. časť práce
- súčasný stav 2012 - aktualizácia výkresovej dokumentácie z 1982 - 3. časť práce

- ***Fotodokumentácia súčasného stavu*** (okrem fotodokumentácie všetkých zachovaných súčastí MO boli vyhotovené aj komparačné fotografie s historickými vyobrazeniami a panoramatické zábery z mestskej veže)

Záver

Odporúčania všeobecného charakteru (spracovala doc. Gregorová)**:**
- doplnenie vstupných podkladov
- zahájenie systematického urbanisicko-historického výskumu MO
- zahájenie systematického výskumu stavebno-technického stavu MO
- zahájenie medializácie procesu obnovy MO so zapojením relevantných kultúrnych inštitúcií (mestské múzeum,...)
- vyhotovenie propagačných materiálov vrátane fyzického modelu MO a jeho inštalácia na verejne prístupnom mieste

Odporúčania týkajúce sa koncepcie obnovy MO (spracovala doc. Gregorová)**:**
- vytvoriť samostatný koncepčný materiál ku obnove MO ako celku (varianty možných prístupov vypracované formou architektonicko-urbanistickej štúdie)
- obnovu častí MO zadávať až po vypracovaní celkovej koncepcie
- vybraný variant obnovy MO zapracovať do aktualizovaných Zásad ochrany pamiatkového územia PZ Modra (aktualizácia môže prebiehať súčasne so spracovaním architektonicko-urbanistickej štúdie)
- premietnuť vybraný variant architektonicko-urbanistickej štúdie s aktualizovanými zásadami do aktualizovaného ÚPN – Z mesta

Spracovaný elaborát bol začiatkom leta prezentovaný mestskému zastupiteľstvu v Modre. V diskusii o ďalšom pokračovaní sa otvorili otázky financovania, súkromného vlastníctva a mnohé iné problémy, ktoré so sebou urbanistický celok takýchto rozmerov nesie. Systematickou prácou a správnou koordináciou je možné časom dosiahnuť pozitívny výsledok. Príkladom je mesto Trnava, na ktorého koncepcii obnovy MO sa podieľali aj riešitelia tejto úlohy.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] STANÍK, Ivan: *Zámer obnovy pamiatky, Modra – mestské opevnenie.* Bratislava, Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1982.
[2] FERUSOVÁ, Dagmar: *Modra, Mestská brána. Pamiatkový zámer.* Bratislava, Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, 1989.
[3] STANÍK, Ivan: *Zámer obnovy pamiatky a program pamiatkovej úpravy. Modra – bašta, mestské opevnenie.* Krajské stredisko štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava – Hrad, 1981.
[4] STANÍK, Ivan: *Architektonický výskum a program pamiatkových úprav. Modra – východné krídlo MO.* Krajský ústav štátnej pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody, Bratislava, 1986.
Z histórie mesta. [on line], [citované 8.6.2012], dostupné na: http://www.modra.sk/historia-mesta.html
všetky vyobrazenia sú z elaborátu:
GREGOROVÁ, J., STANÍK, I., FOLTÍNOVÁ, E., PALGUTOVÁ, K., PETRÁŠOVÁ, S.: Modra – hradby. Príprava projektovej dokumentácie pre komplexnú obnovu mestského opevnenia v Modre. Bratislava, jún 2012.

Ing. arch. Silvia PETRÁŠOVÁ
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: gnosiska@gmail.com
tel.: 0904 927 396

Ing. arch. Janka ČÚRNA, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Prostredie historického mesta - brána pre voľnočasové aktivity
Iné funkčné využitie historického jadra a parkov v súčasnosti

Abstrakt: Brána opticky orientuje pohyb, slávnostne víta obyvateľov a návštevníkov, sústreďuje mimoriadne architektonické a výtvarné prostriedky. Brána predstavuje pre voľnočasové aktivity vstup, diferencuje a presne vymedzuje jednotlivé druhy a ich nároky na špecifický priestor, je istotou pre zabezpečenie návštevnosti. Môže byť fyzická, virtuálna, ideová. Brána podporuje aj priblíženie novej metodiky súčasných prístupov k využívaniu verejných, poloverejných a čiastočne aj privátnych priestorov v štruktúrach sídiel (vrátane priestorov historických a prírodných t.j. parkov a záhrad).

Kľúčové pojmy: voľnočasové aktivity, rekreačné využitie, časový rozsah, historické jadro, vnútorné mesto, historický park, záhrada, brána, verejný priestor, efektívnosť, udržateľnosť, ekonómia územia, hustota, územný rozvoj, zaťažiteľnosť, únosnosť intenzity využitia

Úvod

Bratislava ako brána na Slovensko mala a m á vyšší význam nielen kultúrny, politický a spoločenský, ale aj výtvarno-estetický. "Aj Mária terézia budovala nové domy, paláce, sídla šľachticov a cirkevných hodnostárov. A ako v tom čase Bratislavčania trávili svoj voľný čas? Existujú aj dnes miesta, ktoré v minulosti (ešte za monarchie) slúžili obyvateľom a obyvateľkám mesta na oddych ?" zamýšľa sa aj redaktor v mimoriadnej prílohe denníka Pravda dňa 2. júla 2012 [1]
"Spôsob trávenia voľného času Bratislavčanov sa sčasti odvíjal od ich príslušnosti k určitej spločenskej vrstve (iným spôsobom trávila voľný čas šľachta a buržoázia, iným robotnícka trieda). Významnou zložkou voľného času bol spolkový život, bolo tu veľké množstvo spolkov, ktoré sa často delili na základe príslušnosti k národnosti (spolky maďarské, nemecké, neskôr už aj slovenské a české). V prevažnej väčšine išlo o športové spolky napr. vodácke, futbalové, atletické a ďalšie, ale aj o spolky kultúrne, okrášľovacie, podporné, či vzdelávacie. Nemožno zabudnúť ani na spolky náboženské a charitatívne. V minulosti neboli masmédiá, preto ľudia spoločne trávili viac času v tom-ktorom spolku na základe spoločného záujmu, či myšlienky." [1] Obyvatelia Bratislavy vždy chodili na športové podujatia, do kaviarní, na plesy, do divadla, do kasín (napr. do kasína v dnešnej Redute, ktorá bola skôr miestom stretávania sa ako miestom pre harazardné hry). Tieto návštevy boli jednoducho súčasťou "bontónu" [1].

"Charakteristika urbanisticko-architektonického chápania voľného času, CR, rekreácie a zotavenia, nadobúda nové dimenzie vo vnútromestských štruktúrach, predovšetkým v ich ťažiskových centrálnych polohách, teda aj v historických jadrách a v ich prírodných štruktúrach - v historických parkoch. V polohe funkčného podsystému bývania fenomén voľného času dopĺňa základné životné funkcie z hľadiska širších súvislostí."[4] Vnútromestské historické štruktúry s vhodnými podmienkami pre formovanie prostredia pre voľný čas, ponúkajú široké možnosti uplatnenia jednak v polohe teoretickej, jednak v polohe konkrétnych tvorčích počinov a realizácií. Staré mesto so svojou urbanisticko-architektonickou štruktúrou, so systémom uzlových priestorov (námestí) a lineárnych priestorov (ulíc), v polohách horizontálnych i vertikálnych, poskytovalo a poskytuje neopakovateľné možnosti pre diferencované voľnočasové aktivity v rôznej časovej relácii dňa, týždňa, sezóny, roka. Poskytuje iné možnosti v zime, na jar, v lete, v jeseni. V Bratislave možno spomenúť podujatia, ktoré sa pravidelne opakujú každoročne napr. Bratislavské Hradné slávnosti, obrady Korunovácie na Hlavnom námestí, koncerty Festivalu Viva Musica, ale aj národné dni (napr. Dni Perugie, Cyperské dni, dni Americkej kultúry a pod.). Populárne sú aj Dni milovníkov folklóru, Medzinárodný festival Vodníkov, beh Bratislavou, bratislavský maratón, Street Art festivaly a pod..

"S rozvojom sídla dochádza k zmene významu lokality historického jadra v rôznych vývojových etapách, čo vyvoláva aj zmeny nárokov (funkčné, priestorové) na zariadenia voľného času v závislosti od širších regionálnych vzťahov, od stupňa rozvoja a ich vymedzenie v ťažiskových - dominantných

polohách (vzhľadom na dosiahnutý stupeň urbanity), alebo v polohách extenívnych. Špecifickým, neodmysliteľným pólom pre voľnočasové aktivity je prírodné zázemie sídelného útvaru, ktoré okrem biologických vkladov zhodnocuje, obohacuje a dotvára urbanizované prostredie. V mestách sú napr. enklávy zelených plôch rôznej úrovne a rôznej kvality". [4]

Druhy voľnočasových aktivít:

Voľnočasové aktivity pohybové [4]:

- individuálna krátkodobá prechádzka historickým jadrom, prehliadka ulíc a ich dotvorenia
- individuálna alebo spoločná prechádzka v atraktívnych obchodných, alebo kultúrno-spoločenských priestoroch historického jadra
- prechádzka vo verejných priestoroch, priestranstvách a na promenádnych peších ťahoch, po nábreží, na korze a pod.
- prechádzky v historických parkoch a záhradách
- priehliadky sakrálnych stavieb a kostolov
- prehliadky hradov, zámkov, kaštieľov (ich parkov) a iných významných architektonických objektov a historických pamiatok zapísaných v zoznamoch
- prehliadky novodobých kultúrnych pamiatok, výstav (napr. Street Art´s),pamätníkov, kostolov, pietnych miest
- prehliadky mestských parkov, záhrad, cintorínov a urnových hájov

Každá z uvedených foriem pohybovej voľnočasovej aktivity a rekreácie môže byť čiastočne spojená s krátkym odpočinkom, prípadne s občerstvením v doplnkových reštauračných zariadeniach.

Voľnočasové aktivity pobytové [4]:

- pobyt v h istorických urbanisticko-architektonických súboroch, rezerváciách a pamiatkach za účelom poznania, prípadne vzdelávania
- pobyt v sakrálnych objektoch
- individuálny krátkodobý pobyt a oddych spojený s posedením v historických jadrách, v historickej zeleni, na pešej zóne, prechádzka na promenáde, korze
- pobyt v historických mestských parkoch a záhradách
- pobyt v lesoparkoch, luhoparkoch
- pobyt doplnkových napr. v reštauračných zariadeniach

Nosná ťažisková sústava (vrátane vegetačných plôch t.j. záhrad a parkov) sídelného útvaru sa pritom definuje ako hierarchické usporiadanie najatraktívnejších, prevažne polyfunkčných zložiek štruktúry, reprezentuje najmä:

- najvyššiu urbanitu
- najvyššiu intenzitu
- prostredie najvyššieho ruchu

Takáto charakteristika ťažiska toto prostredie predurčuje pre všetky aktivity voľného času, ktoré majú priaznivé predpoklady v intenzívnom polyfunkčnom prostredí mestského centra.

Teoretické predpoklady

Potenciál prostredia:

Potenciál historického prostredia (ako teoretický predpoklad) je jedným z podstatných pojmov hodnotenia prostredia (prírodného zvlášť), od ktorého sa odvíjajú ostatné úvahy o optimalizácii (i ekologickej) jeho využitia a vhodnosti pre aktivity voľného času. "Potenciál predstavuje súhrn všetkých vlastností, ktoré vytvárajú predpoklady pre ekonomické zhodnotenie priestoru. Z hľadiska tohto príspevku je to aj potenciál prírodný, alebo potenciál prírodného priestoru". [5] Potenciál sa vzťahuje na predpoklady prostredia všeobecne z najrôznejších stránok pohľadov využiteľnosti (napr. pohľad energetický, priestorový, pohľad vnímania a pod.), čo v podstate zahŕňa aj antropogénne a antropické aspekty. Z nich (z nášho hľadiska) je najdôležitejší potenciál "rekreačný", ktorý vytvára predpoklady pre realizáciu špecifických voľnočasových aktivít a rekreácie v tejnej väzbe na prírodné prostredie parkov vnútormestskej štruktúry, ale aj na prostredie socioekonomické.

Výskumné programy v tejto oblasti boli zamerané na potenciály, ktoré prispievajú veľkou mierou k zachovaniu dlhodobej reprodukčnej schopnosti prírodného prostredia v sídlach a k zachovaniu priaznivo pôsobiaceho ich vnútorného aj vonkajšieho obrazu. Takýto účelový výskum bol vykonávaný

z hľadiska záujmov človeka-obyvateľa-návštevníka sídla. "Človek je v neustálom, neprestajnom priamom, či nepriamom kontakte s krajinou cez jej stavy - dané počasím, ročným obdobím, závislosťou od jej zdrojov (napr.vody, pôdy), krajina (aj mestská) mu poskytuje duchovné inšpirácie, poskytuje celú škálu voľnočasových aktivít, rekreráciu a zotavenie. *(Lekár lieči, príroda uzdravuje)*".[5]

Únosnosť prostredia:

"Únosnosť a ekologická únosnosť je komplexná účelová vlastnosť prírodného prostredia, ktorá vyjadruje mieru prípustného zaťaženia antropickými aktivitami, pri ktorej sa nenarušia, nezničia prirodzené vlastnosti, funkcie a procesy, ako aj kvalita životného prostredia, Ekologická únosnosť vyjadruje prípustnú intenzitu využívania prírodného prostredia a predstavuje doplnkovú hodnotu ku vhodnosti jeho využitia. Niektorí autori vo svojích metodikách nejasný pojem únosnosti nahradzujú jednoznačne pojmom - *vhodnosť* - krajinnoekologických komplexov pre návrh aktivít človeka". (5)

Citlivosť a zraniteľnosť prostredia (pomocné pojmy):

Ďalšími kľúčovými kritériami hodnotenia ekologickej únosnosti je zraniteľnosť prírodného prostredia, ekologická významovosť a súčasné zaťaženie. Všetky tieto interpretované vlastnosti, vrátane únosnosti, sú nositeľmi prognostických hľadísk. To však znamená, že prognózy tiež nie sú cieľom, ale len *prostriedkom pre návrh optimálneho využívania prírodného prostredia a parkov* v sídlach a v ich ťažiskových štruktúrach zvlášť. "Citlivosť a zraniteľnosť ako interpretovaná vlastnosť prírodného prostredia vyjadruje jeho náchylnosť na rôzne vonkajšie rušivé vplyvy. V zásade sa hodnotí osobitne zraniteľnosť abiotických a biotických komplexov a súčasné zaťaženie územia stresovými faktormi primárnymi i sekundárnymi". [5]

V podstate je to odraz hmotných a nehmotných antropogénnych vplyvov, ktoré negatívne pôsobia na jednotlivé krajinnotvorné zložky, predstavujú reakciu prírodného prostredia parkov na vonkajšie vplyvy (kolíšu v priestore a v čase). Ohrozenie (ako prírodný hazard) sa porovnáva so skutočným rozsahom poškodenia (postihnutia) povrchu, resp. aj s intenzitou týchto procesov, čo si vyžaduje ich výskum, pozorovanie a merania.

Zaťažiteľnosť:

Je vlastne rozsah tolerancie, v rámci ktorej nevznikajú v krajine (a to aj v mestskej), z nášho hľadiska v parku, žiadne trvalé poškodenia štruktúry krajiny, (prírodného prostredia, prírodných prvkov a systémov) v dôsledku využívania, pričom rozsah tolerancie je závislý od stupňa jej odolnosti a regeneračnej schopnosti. Iná definícia zaťažiteľnosti: "Zaťažiteľnosť je schopnosť organizmu alebo ekosystému uniesť určitý stupeň zaťaženia bez toho, aby sa zmenil. Zaťažiteľnosť vyplýva z citlivosti sytémov na vonkajšie vplyvy a z ich schopnosti obnoviť pôvodný stav, pričom ju možno chápať aj ako mieru (po ktorú zmeny stavu resp. nimi vyvolané poškodenie dotknutej požiadavky na využívanie sa ešte javí ako únosné). Po dosiahnutí určitého prahu zaťažiteľnosti sa pomalý vývoj zmeny premení na rýchly. Aj pojmy "prahy" a "limity" sú spoločné pri téme zaťažiteľnosti ako aj pri téme únosnosti. Hovoríme o prahoch priestorových a kvantitatívnych, o prahoch abiotických a biotických a o socioekonomických limitoch." [5]

<u>Druhy zaťaženia [5]:</u>

V problematike hodnotenia rekreačného potenciálu zaťaženia, ktoré sa vzťahujú na objekt i subjekt využívania a vyjadrujú dôsledky v prípade nevhodného využívania. (5)

a - Sociálno-psychologické zaťaženie:
- a.1. rozrušenie sociálnej štruktúry
- a.2. koexistenčné problémy
- a.3. rozrušenie vnímania štruktúry
- a.4. vizuálny a informačný smog

b - Ekologické zaťaženie
- b.1. inaktivácia biologicky aktívnych plôch
- b.2. znečistenie ovzdušia, vôd (zvýšenou dopravnou obsluhou, zvýšením množstva odpadov a pod.)
- b.3. poškodenie rastlinstva (stratou plôch, priamym vplyvom na biotu zošľapávaním, rušením hlukom a pod.)
- b.4. rozvoj erózie

Do úvahy môže prísť aj ekonomické a politické zaťaženie, pričom intenzita vplyvov zaťaženia je zistiteľná, jednotlivé voľnočasové aktivity, ktoré ich spôsobujú, sú zistiteľné tiež, pričom pri

hodnotení zaťaženia sa rozlišuje druh, stupeň a časová relácia. Zároveň sa hodnotí aj stav ekosystémov v území. "[5]

Vhodnosť prostredia parku pre špecifické voľnočasové aktivity

V tejto súvislosti je potrebné zdôrazniť pojem ***„atraktivita"***, ktorý však nesie so sebou vždy i druhý význam t.j. súťaživosť miest, súťaživosť lokalít medzi sebou. **Atraktivita** by nemala sama o sebe zmysel, keby sa neprejavovala ako vlastnosť určitého miesta. Atraktivita je tak do veľkej miery závislá na voliteľnosti (dobrovoľnosti) výberu. Môže však byť definovaná i ako vlastnosť určitej ojedinelej lokality, ktorá nemá v okolí konkurenciu, ak ako jediný pól atraktivity berieme do úvahy skutočnosť, že obyvatelia volia možnosť zostať doma a nenavštíviť žiadne miesto ani zariadenie, ktoré by im poskytlo určité služby.Teória atraktivity a jej využitie v území (aj v ÚP) je významným štrukturotvorným činiteľom a preto je v súvislosti s voľným časom a s voľnočasovými aktivitami potrebné poznať jej podstatu.

O vhodnom priestore pre aktivity voľného času, rekreácie a zotavenia v historickom prostredí môžeme hovoriť iba vtedy, keď sú optimálne zastúpené zložky pobytové a pohybové, keď sú pre ne priaznivé predpoklady s vhodnou voľbou ich funkčnej náplne a vzájomné harmonické vzťahy.

obr. 1: Bratislava - Michalská brána (vstup do historického jadra mesta)
predstavuje určitú väzbu - medzi bránou a pohybovými voľnočasovými aktivitami v priebehu celého roka
(foto: Čúrna,J.: júl, 2012)

obr. 2: Bratislava - historické jadro - priekopa a čitáreň Červený Rak (istota enkáv zelene)
priestor vhodne využívaný pre pobytové voľnočasové aktivity individuálych návštevníkov,
ale aj pre organizované skupinové podujatia
(foto: Čúrna, J.: 2007, 2012)

Modelové územie - MEDICKÁ (Aspremontova) záhrada

"Vo východnej časti Bratislavy, ktorá sa začala rozrastať po zrušení mestských hradieb, budovali si niektoré feudálne rodiny letné sídla a letohrádky s rozsiahlou zeleňou záhrad (barokových) v duchu francúzskeho štýlu. Tieto záhrady boli často spojené s ovocnými sadmi". [2] Medzi ne patrila aj Medická záhrada, ktorá prešla vlastníctvom mnohých majiteľov (cez dar od netere Stabwasserovej až po novozaloženú Medickú fakultu UK). Odvtedy sa záhrade začala venovať väčšia pozornosť. "V novej anglickej úprave ju opisuje na prelome storočia Ortwaj, ktorý uvádza, že je dobre udržiavaná. Za prvej ČSR bola záhrada (už ako súčasť Lekárskej fakulty) sprístupnená verejnosti. Dobre bola upravená najmä pre potreby študujúcej mládeže. Kým v prednej časti sa usporiadúvali slávne medické majálesy, v zadnej časti, v niekdajšom ovocnom sade, boli zriadené tenisové kurty a v zime klzisko. Postupným rozvojom mestskej zástavby sa vzácny priestor z pôvodnej okrajovej časti mesta dostal priamo do jeho centra a dodnes tvorí jednu z najvýznamnejších historických záhrad Bratislavy". [2]
Z pôvodnej výzdovy francúzskej barokovej záhrady a z jej anglickej úpravy sa nezachovali nijaké plastiky ani významnejšie záhradné drobné architektúry. Až v roku 1985 - 1986 sa uskutočnila jej celková rekonštrukcia a rozsiahle parkové úpravy (autor: Ing, Torma, Alfonz, stavebné povolenie zo dňa 11.03.1985 bolo vydané na obnovu).
V súčasnosti patrí Medická záhrada (obr. 3, 3a, 4) k najcenejším záhradným objektom Bratislavy. "Je dendrologicky neobyčajne bohatá, vyskytuje sa tu takmer sto druhov, variet a foriem drevín, z ktorých najväčšiu skupinu tvoria práve novovysadené okrasné kry a stormy" [2]. Okrem rastlinnej a kvetinovej výzdoby tvorí významnú časť estetických doplnkov aj celý rad sochárskych diel, ktoré dopĺňajú a výrazne obohacujú tento vzácny prírodný priestor, veľmi dôležitý v živote hlavného mesta Bratislavy. Je potrebné zdôrazniť, že záhrada je zapísaná v štátnom zozname kultúrnych pamiatok spolu s Aspremontovým palácom a tvorí s ním jeden architektonický celok, (*Zoznam vybraných historických parkov a záhrad podľa Zákona č. 40/2002 Zb. NR SR O ochrane pamiatkového fondu).*

a b c d

obr. 3: Bratislava - Medická záhrada (Asprementova záhrada) - brány parku
a - hlavná vstupná brána do Medickej záhrady, b - vedľajšia vstupná brána do parku,
c - brána do paláca z parku, d - vedľajšia vstupná brána pri čitárni
foto: Čúrna,J.,2012

obr. 3a: Bratislava - Medická záhrada (Asprementova záhrada)
novopostavená brána v priestore parku pri príležitosti *Cirkul´Art 2012*
foto: Čúrna, máj, 2012

obr. 4: Bratislava - Medická záhrada (Asprementova záhrada)
aktivity života v priebehu všedného dňa v parku (oddych - posedenie, cvičenie pod stromami, hra na detskom ihrisku a pod.
foto: Čúrna,J.,2012

Poloha parku :"Medická záhrada"v hlavnom meste SR Bratislava si vynucuje, aby bol prístupný po celý rok a za každého počasia. Preto sa pri úprave komunikácií použil spôsob, aký dovtedy u nás ešte použitý nebol (zhutnéné kamenivo s prímesmi pojív, ktoré vytvára neblativý, pevný a pritom pohľadovo vyhovujúci povrch). "Staré mesto v súčasnosti vrátilo Medickej záhrade dych a ešte viac ju zatraktívnilo pre obyvateľov a návštevníkov. Nedávno pribudlo vynovené detské ihrisko, ktoré spĺňa európske parametre. O záhradu sa starajú dobrovoľníci. V minulom roku sa rozšírila aj letná čitáreň. V záhrade sa pripravuje a uskuotočňuje viacero kultúrno-spoločenských podujatí. Medzi ktoré patria napr.: populárny *Festivalu Gurmán Fest,* festival *CIRKUL´ART* a pod.." [3]
V priebehu roka 2012 sa na internete uskutočnila anketa (zúčastnilo sa jej cca 2000 respondentov), podstatou ktorej bola otázka: "Ako najčastejšie využívate Medickú záhradu ?" [3]
Boli zaznamenané odpovede :
- "Chodím tam s deťmi na novovybudované ihrisko" (33%)
- "Trávim tam čas oddychom a posedením v parku, prípadne v čitárni" (32%)
- "Záhradu využívam na aktívny šport (beh, cvičenie pod stromami, loptové hry a pod.)" (35%)

Ďalšie zhodnocovanie a záchrana kultúrneho dedičstva historickej hmotnej podstaty parku je aj výrazným urbanizačným počinom. Preto sa pri jej adaptácii do života mesta sleduje najmä:
Spojenie zachovania historických objektov parkov s ich využitím pre voľnočasová aktivity, pobyt a pohyb, oddych a prechádzky v rôznych časových reláciách dňa, týždňa, sezóny (letnej, zimnej), nielen čo to preštudovať, poučiť sa, ale aj relaxovať a oddýchnuť si (v zmysle: lekár lieči, príroda uzdravuje).
Je jasné, že historická záhrada, či historický park nie je len predmetom pozorovania spoza plota, alebo cez mreže, cez bariéry, oddeľujúce verejný priestor od poloverejného, prípadne až súkromného, ale že súčasný mestský (sídelný) *park ako verejný priestor* je v skutočnosti verejnosti aj prístupný.

Parky majú väčší potenciál, okrem osvedčených aktivít sa ich spektrum obohacuje o nové, súčasné podujatia, zamerané na prezentáciu a reprezentáciu cieľových skupín. V Medickej záhrade je to napr. *Festival CIRKUL´ART, Festival "Gurman fest"* (obr. 6) a pod. "Čarovný deň a večer plný cirkusových gagov, ktorého súčasťou bolo aj jedno z najlepších talianskych predstavení nového cirkusu súčasnosti (pod záštitou mesta a MČ-Staré mesto). Divadelné predstavenie začínalo už na autobusovej zastávke, kde sa čakanie na MHD zmenilo na pastry komediálny experiment plný žonglérskych a akrobatických kúskov (obr. 5)." [3]

obr.5: Bratislava - Medická záhrada, festival ***CIRKUL´ART***
špecifické voľnočasové aktivity, máj, 2012
foto: Čúrna,J.: 2012

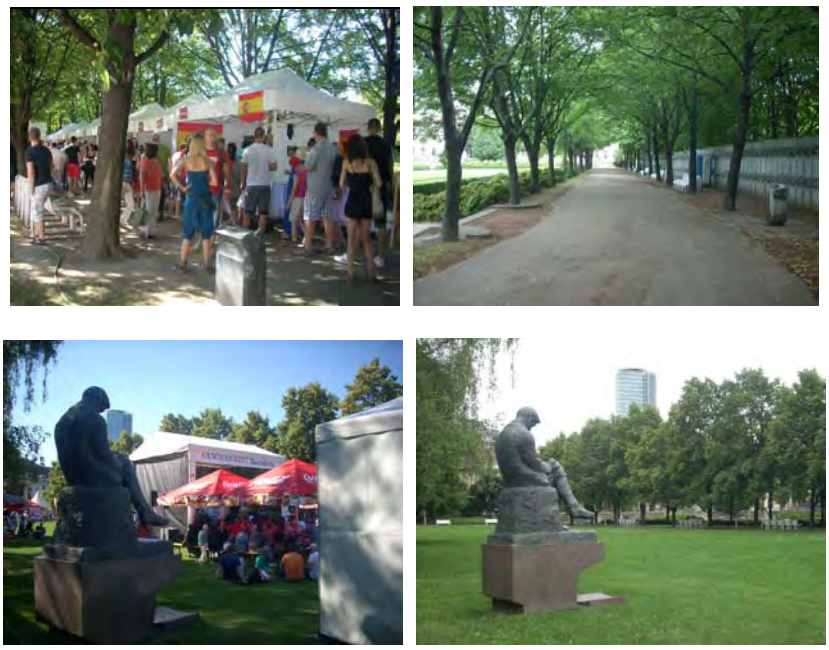

obr. 6: Polaritné situácie života v parku - zaťaženie prostredia počas
Festivalu Gurmán Fest (jún, 2012) a tie isté priestory počas bežného pracovného dňa
foto: Čúrna,J., 2012

obr. 7: Dôsledky antropologickej činností na prostredie (prekročenie prahu zaťažiteľnosti) - zošľapaný trávnik, najviac v nástupných priestoroch od vedľajšej (bočnej) brány do Medickej záhrady
foto: Čúrna,J., jún-júl 2012

Podujatia sú veľmi navštevované, čo môže postupne spôsobovať stres. Stres pri pohybe, stres pri samotnej prevádzke, pri obsluhe, pri konzumácii a pod. „Voľnočasové aktivity môžu spôsobiť stres aj samotnému prostrediu, môžu narušiť jeho prírodný ekosystem. Predstavujú zaťaženie prírody

antropickými aktivitami, pričom sa rozlišuje zaťaženie krajiny a zaťaženie aktivít (konflikt skutočného alebo plánovaného využívania).“ [5] V tejto súvislosti je však potrebné uvedomiť si nielen zmeny a dopady na samotný park, ale aj dopady na okolitú urbanistickú štruktúru (obr. 7).

Záver

Historické prostredie a parky na Slovensku všeobecne predstavujú určitú hodnotu. *„Ale… prírodu a jej nevyčísliteľné hodnoty je potrebné aj chrániť, zatiaľ ju človek len využíva“*.[4] Za základ zlepšenia situácie je potrebné viac oceniť a zhodnotiť hodnoty parkov a stanoviť ich zdôvodnenú cenu. Táto skuotočnosť sa v trhovej ekonomike prejaví ako základný signál pre optimálne využívanie prírodných zdrojov, ale takým spôsobom, ktorý nepoškodzuje prostredie, ani schopnosť ich prirodzenej obnovy, napriek tomu, že pri posudzovaní sa vychádza z posúdenia základného ekonomického vzťahu „zisk-spotrebiteľ“. Hlavným cieľom súčasných ekonomických subjektov - investorov (či štátneho alebo súkromného sektora), ktoré podnikajú v priestorch parkov, je dosiahnutie takého stavu, aby zisky prekročili náklady, čo je aj cieľom ich manažmentu. Tento “biznis v ťažiskových štruktúrach sídiel” t.j. komercionalizácia voľnočasových aktivít si však vyžaduje dôsledné posúdenie situácie v každej špecifickej lokalite individuáne.

Na záver je potrebné dodať, že príspevok vznikol s podporou VÚ-G (registračné číslo 1/0184/09). Názov:“Optimalizácia rozvoja urbánnych štruktúr vybranných slovenských m iest”, zodpovedná riešiteľka: Doc.Ing.arch.VITKOVÁ,Ľubica,PhD., spoluriešiteľka: Ing.arch.ČÚRNA, Janka, PhD., ÚU a ÚP, FA STU, Bratislava, 2009-2011.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

Mimoriadna príloha denníka Pravda - Bratislava, pondelok, 2júla 2012, str.20

Janota, D.-Bagin,A.: Historická zeleň Bratislavy (Sady, záhrady a parky), učebné texty pre vlastivedných s prievodcov, Vydavateľstvo Obzor, Bratislava, 1977, str. 74-79

www.Bratislava/Staré mesto.sk

Čúrna,Janka: “Fenomén voľného času-istota alebo stres ?” (Voľnočasové aktivity v reštrukturačnom procese súčasného ťažiskového prostredia mesta), In: Klasické mesto, jeho istoty a stresory, Zborník prednášok z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou, Vydavateľstvo STU, Bratislava, 2008, ISBN 978-80-227-2974-1, str.46-54

Izakovičová,Z.-Miklos,L.-Drdoš,J.: Krajinnoekologické podmienky trvalo udržateľného rozvoja, VEDA, Vydavateľstvo SAV, Bratislava, 1997, ISBN 80-224-0485-3

Ing. arch. Janka ČÚRNA, PhD.
Ústav urbanizmu a územného plánovania
Fakulta architektúry STU
námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: curna@fa.stuba.sk
tel.: 0902 074 983

Ing. arch. Gabriel HARTL

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Adaptácia synagóg na nové funkčné využitie – väzba v územnom kontexte.

Abstrakt: Príspevok sa zameriava na architektúru zachovaných synagóg na Slovensku v územnom kontexte. Na vybraných príkladoch synagóg v Senci, Leviciach, Trenčíne a Žiline ilustruje vplyv umiestnenia synagógy a jej lokality na výber nového funkčného využitia.

Kľúčové pojmy: synagóga, adaptácia, prezentácia, územie.

Úvod

Synagógy su špecifickým architektonickým typom architektúry, vyznačujúcej sa výnimočným tvaroslovím, či už regionálneho alebo stredoeurópskeho charakteru. Sú súčasťou celkového vývoja najširšieho spektra architektonických typologických druhov na našom území. Zároveň sú dokladom vývoja sídiel a územnej správy.

V súčasnosti je na Slovensku zachovaných iba niečo vyše sto synagóg a modlitební, z ktorých už drvivá väčšina neslúži pôvodnému účelu. Pritom sa predpokladá, že na našom území existovalo až takmer sedemsto centier židovského spoločenského života[1].

Podľa sčítania ľudu z 1. decembra 1930 na našom území žili židia v 2262 slovenských obciach z celkovo 3589, kde zanechali stopy svojej kultúry [2].

Z celkového počtu zachovaných synagóg či modlitební iba osem slúži, i to nie všetky pravidelne, pôvodnému bohoslužobnému účelu (Bratislava, Nové Zámky, Komárno, Žilina, Prešov, Bardejov, Košice) . K tomu prirátajme sedem synagóg, ktoré sú využívané na sakrálne účely inými konfesiami (Bánovce nad Bebravou, Drietoma, Halíč, ...). Dvadsaťjeden synagóg je bez akéhokoľvek využitia, čo znamená, že v dôsledku nedostatku údržby chátrajú. Dve synagógy sú v ruinálnom stave (Skalica, Sekule). Ostatných takmer sedemdesiat historických synagóg slúži inému ako pôvodnému účelu.

Adaptácia synagóg na nové funkčné využitie

Dnes vyvstáva potreba obnovy a ochrany synagóg na našom území. Vzhľadom na nepriaznivú demografiu židovského obyvateľstva na Slovensku je obnova pôvodnej funkcie synagóg prakticky nereálna. Riešením záchrany dedičstva židovskej sakrálnej architektúry je jeho vhodná adaptácia na nové funkčné využitie.

Proces pamiatkovej ochrany a obnovy sakrálnej architektúry je charakterizovateľný viacerými hľadiskami. Architektka B. Polomová (FA STU) ich definuje štyrmi základnými okruhmi [3]:
1.Znakovosť, symbolika; 2.Umelecký prejav; 3.Univerzálne a regionálne znaky; 4.Interdisciplinárny charakter problematiky

Špecifickosť sakrálnej architektúry je v týchto okruhoch obsiahnutá najmä z hľadiska objektu ako solitéru, vrátane interiéru i exteriéru. K týmto štyrom aspektom procesu ochrany a obnovy synagóg nevyhnutne patrí ďalší doplňujúci determinant, širšie okolie a územné väzby.

Nasledujúce porovnávacie prípadové štúdie načrtávajú vybrané problémové okruhy, ktoré môžu byť ovplyvnené umiestnením synagógy v rámci sídelnej štruktúry. Porovnaním historických máp so súčasnou situáciou je možné sledovať dlhodobé zmeny v širších väzbách synagógy v rámci sídla, rovnako tak i rozmiestnenie hlavných miest židovskej komunity v obci.

Prípadová štúdia: Senec

V polovici 19. storočia sa v Senci vytvára náboženská obec a zároveň sa zriaďujú rôzne židovské inštitúcie [/2/ Bárkány-Dojč, s.60]. Prvá synagóga tu však stála už v roku 1825 (obr.1). Bola postavená v západnej časti šošovkovitého námestia, vo vnútri parcely, so vstupom pravdepodobne zo západnej strany prístupnej úzkou uličkou z námestia. Mapový podklad naznačuje koncentráciu viacerých objektov okolo synagógy, ktoré boli súčasťou židovského okrsku. Pravdepodobne sa jednalo o rituálne kúpele a bitúnok. Rovnako sa tu mohli nachádzať hospodárske objety a byt správcu či modlitebňa.

Stará synagóga bola po vyhoretí nahradená novou v rokoch 1904-1907. Synagógu obklopoval areál, ktorého súčasťou bol objekt pohrebnej spoločnosti Chevra kadiša, stojaci za synagógou. Pred priečelím sa pravdepodobne nachádzala predzáhradka. Židovský cintorín sa nachádzal na vzdialenejšom mieste na okraji obce, za tehelňou. Dodnes je zachovaný, pravdepodobne aj vďaka plotu z vysokej kríkovej zelene [4].

obr. 1: Komplex budov židovskej komunity v Senci – porovnanie stavu v roku 1894 a 2012.
zdroj: a) Magyar Országos Levéltár [online] 2012. Dostupné: mol.arcanum.hu; b) Google Earth 2012.

Aj tieto charakteristiky svedčia o koncepčnom začlenení synagógy do židovského okrsku a do štruktúry obce. Pri obnove a adaptácii synagógy na nové funkčné využitie je nutné brať do úvahy práve tieto kvality a determinanty širších vzťahov.

Objekt je reprezentantom architektúry synagóg so stredovekými a o rientálnymi vplyvmi [5]. Vyniká o to viac, že mestská zástavba prekonala necitlivý zásah do urbanisticko-architektonickej podoby v centre mesta. Z historických objektov v meste ostali iba solitary, tzv. Turecký dom, Štift, katolícky kostol s kalváriou nad cintorínom a židovská synagóga.

Pozícia synagógy na parcele ovplyvňuje riešenine novej funkcie v dvoch smeroch. Ustúpením priečelia objektu do úzadia sa synagóga stráca v niektorých významných priehľadoch z námestia. Verejný priestor si tak vyžaduje zvláštnu pozornosť a riešenia, ktoré zvýraznia polohu synagógy v zástavbe. Často sa vyskytujúcim je problém parkovania v centre mesta (obr. 2).

obr. 2: Senecká synagóga vo väzbe na najbližšie okolie.
zdroj: a) foto: senec.sk [online] 2012. [cit. 2012-07-15]; b, d) foto: Gerda Michal, Dostál Peter; 2012. c) foto: GH, 2012.

Druhým činiteľom je vnútorný dvor, dnes značne zanedbaný náletovou zeleňou, ktorý sa vytvoril po strate objektov okrsku v zadnej časti parcely. Tu sa naskytá architektovi možnosť prepájania novej náplne medzi interiérom a exteriérom. Vnútorný dvor poskytuje šancu pre doplnenie funkcie objektu v zmysle vonkajších aktivít či odpočinku návštevníkov, zároveň zvyšuje nároky objektu na sebestačnosť bez potreby nových objektov. V opačnom prípade môže ponúknuť priestor na vytvorenie pomocných objektov pre novú funkciu, tu však je nutné brať do úvahy dialóg medzi existujúcou hmotou objektu a novotvarom.

Prípadová štúdia: Levice

Židovská náboženská obec bola v Leviciach založená v roku 1840. Od tohto roku sa jej aktivita v lokalite zvyšovala, rovnako tak i počet jej členov narástol na približne sto. Obec už v polovici 19. storočia mala vlastnú školu. V roku 1853 si židia postavili synagógu, ku ktorej pribudol aj objekt rituálnych kúpeľov. Synagóga so školou boli situované v blízkosti levického hradu, na okraji obce (obr. 3).

Po neutíchajúcich rozporoch sa komisia, zložená zo zástupcov ortodoxnej a neologickej obce, rozhodla spojiť obe obce do jednej, status quo ante kongregácie. Zmeny viedli k potrebe väčšieho priestoru pre bohoslužby a tak v roku 1883 synagógu prestavali a zväčšili. Obec mala na hranici katastra vyčlenený cintorín, na ktorom postavila aj Ciduk hadin, obradnú halu [/2/ Bárkány-Dojč, s.214].

Koniec rozkvetu levickej židovskej náboženskej obce ukončila II. svetová vojna. Donedávna bola synagóga v dezolátnom stave. Jej kompletná obnova a adaptácia na kultúrne centrum prebehla až v posledných rokoch, s ukončením prác v apríli 2012.

obr. 3: Objekty židovskej komunity v Leviciach.
zdroj: II. vojenské mapovanie Uhorska (1819-1869) [online]. 2012. Dostupné: archivportal.arcanum.hu; Google Earth 2012.

Na rozdiel od židovského okrsku v Senci, kde sa zachovala iba synagóga, v prípade Levíc dodnes stojí aj objekt židovskej školy (plány z roku 1934 znázorňujú aj kultúrnu sieň a obytnú budovu), tiež bez využitia. Architektúra oboch je rozdielna, synagóga v eklektickom štýle, so sedlovou strechou a zdobeným tympanónom, škola s funkcionalistickým riešením.

Pri voľbe novej funkcie pre synagógu je teda možné uvažovať aj o využití susedného objektu. Z hľadiska zachovania hmotovo-priestorového charakteru okrsku je žiadúce pri návrhu novej náplne riešiť objekty ako sebestačné, bez potreby prístavieb či ich stavebno-konštrukčného prepájania.

Voľba funkcie náročnej na prevádzku môže túto požiadavku potlačiť. Súčasná adaptácia synagógy na kultúrne centrum ide práve touto cestou [6]. Objekty sa, popri ich rekonštrukcii a komplexnej obnove, prepojili stavebným zásahom, ktorý zmazal hmotové predelenie a solitérny charakter (obr. 4).

obr. 4: Adaptácia synagógy v Leviciach na kultúrne centrum.
zdroj: a) foto: Peter Buday; b) Matúš Martinák [online] 2011. [cit. 2012-07-15]. Dostupné: obnova.sk; c) Emil Vojtánek [online] 2012. [cit. 2012-07-15]. Dostupné: delet.sk.

Prípadová štúdia: Trenčín

V priebehu 18. a 19. storočia sa v Trenčíne utváral židovský okrsok. Po zániku mestského predbránia a severozápadnej časti mestského opevnenia sa uvoľnil priestor na výstavbu objektov pre potreby židovskej komunity. Začiatkom 20. storočia sa neologická obec rozhodla pre vypísanie súťaže na novú synagógu, na mieste starej 125 ročnej deväťklenbového typu [/2/ Bárkány-Dojč, s.223].

Monumentálna synagóga bola postavená v roku 1913 podľa plánov Richárda Scheibnera a Huga Pála, v orientálnom štýle s prvkami secesie. Mohutná hmota na centrálnom pôdoryse je ukončená kupolou na tambúre s okennými otvormi. Jej súčasťou je dodnes aktívna modlitebňa. Synagóga je v priamom kontakte s objektom židovskej školy so spoločným predpolím (obr. 5a).

Už v období výstavby tvorcovia preukázali vynikajúci cit pre lokálne danosti. Stavba je koncipovaná symetricky, s nárožnými vežičkami pre schodiská vedúce na ženské empory. Avšak veža na juhovýchodnom ukončení bola autormi zámerne vynechaná (obr. 5b). Nachádzala by sa totiž v úzkej uličke, úplne skrytá pred priehľadmi z námestia. Týmto boli ušetrené nemalé finančné prostriedky, s minimálnou estetickou i funkčnou stratou.

obr. 5: Synagóga v Trenčíne.
zdroj: a) foto: GH.; b) foto: Pamiatkový prieskum k synagóge. Projektový ústav kultúry, 1983. KPÚ Trenčín.

Synagóga je dnes súčasťou MPR Trenčín (obr. 6a). Patrí medzi najvýznamnejšie historické objekty v meste a je dominantou Štúrovho námestia. Je až zarážajúce, že objekt je bez permanentného využitia. Iba občas sa v ňom konajú príležitostné výstavy miestnych škôl. Obnova a adaptácia pre nové účely je v záujme zachovania tejto národnej kultúrnej pamiatky viac než žiadúca.

Vhodná náplň sa však nehľadá ľahko, aj vzhľadom k exponovanej pozícii. Objekt musí zvládať funkciu pri prevádzkovej sebestačnosti. Pomocné prevádzky by mohli byť eventuálne umiestnené v úzkej uličke, kde sa nachádzajú málo či vôbec nevyužívané jednopodlažné domy. Ulička navyše spája predpolie synagógy a vyúsťuje priamo pred Dolnou bránou (obr. 6b).

Synagóga je svojou architektúrou jedna z najvýraznejších na našom území. A to ako z hľadiska interiérových, tak aj exteriérových kvalít. Aj tento fakt ju predurčuje k voľbe funkcie s celomestským, či dokonca nadmestským charakterom.

Problémom môže byť dopravná náväznosť. Dnešné riešenie statickej dopravy nie je vyhovujúce, autá parkujú v predpolí synagógy a židovskej školy, ktorá je v súčasnosti využívaná na komerčné účely. Rovnako môže spôsobovať komplikácie zásobovanie, ktoré by sa pravdepodobne muselo prispôsobiť režimu priľahlého námestia, aj keď má lepšiu prístupnosť, keďže je na jeho okraji.

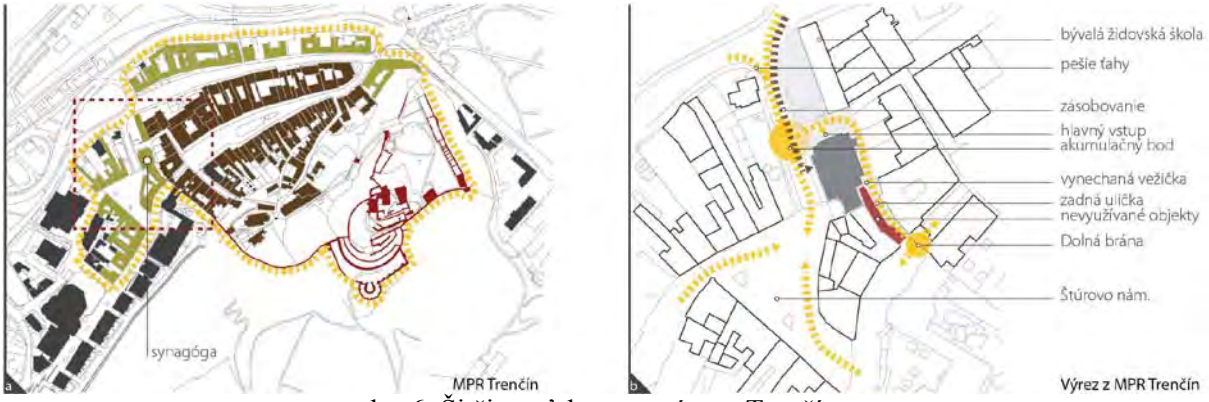

obr. 6: Širšie vzťahy synagógy v Trenčíne.
zdroj: a) schéma MPR Trenčín: GH.; b) schéma Štúrovho námestia: GH.

Prípadová štúdia: Žilina

V Žiline pôsobili koncom 19. storočia tri náboženské obce. Najvýznamnejšia bola neologická. Tá vypísala na výstavbu svojej synagógy medzinárodnú súťaž, z ktorej vzišiel víťazne Peter Behrens, pôsobiaci v tej dobe vo Viedni. Nezvyčajné to bolo práve v období, kedy mestá uprednostňovali skôr maďarské vplyvy reprezentované architektom Lipótom Baumhornom (tiež sa zúčastnil súťaže) [7]. Je tu podobnosť so súťažou na synagógu v Trenčíne, do ktorej sa Baumhorn tiež zapojil, no nevyhral.

Synagóga má významnú polohu v rámci mesta na vonkajšom okraji MPR, v miestach bývalých mestských hradieb (obr. 7a). V jej okolí stojí viacero významných objektov ako banky, palác či kostol.

Samotná synagóga, postavená v roku 1931, je znamenitou medzivojnovou architektúrou, dnes národnou kultúrnou pamiatkou. Jej narastajúca hmotová kompozícia na svahovitom teréne je ukončená kupolou. V severnom predpolí je umiestnený jeden z dvojice hlavných vstupov (druhý z južnej strany), zvýraznený širokým schodiskom a terasovým ukončením. K objektu patrí aj modlitebňa na južnej strane a neskoršie pristavaný technický object v zadnom dvore (obr. 7b).

obr. 7: Synagóga v Žiline.
zdroj: a, b) Google Earth 2012.

Významná pozícia v rámci mesta spolu s výnimočnou architektúrou vyžaduje pre synagógu adekvátnu funkčnú náplň celomestského až nadmestského charakteru. Hlavná dopravná tepna obtekajúca parcelu synagógy limituje riešenie priľahlých exteriérových priestorov. Vhodné exteriérové rozptylové plochy s prípadnou voľnočasovou aktivitou sú v južnom predpolí, ktoré je však od ulice vedúcej do centra mesta oddelená rušnou komunikáciou. To kladie zvláštne nároky na dotvorenie tohto predpolia na verejný priestor, na jeho hlukové či optické oddelenie od cesty, napríklad vhodnou zeleňou a mobiliárom.

Tradičný problém pri voľbe funkcie s celomestským charakterom spôsobuje statická doprava. V tomto prípade je aspoň čiastočne možné pokryť ju vyhradením niekoľkých parkovacích miest v zadnom dvore pri mladšej prístavbe, prípadne jej odstránením.

Dopravné riešenie v lokalite, najmä čo sa bočných ulíc smerujúcich do centra mesta týka, narušuje priehľady na synagógu, ktorá by mohla a mala slúžiť ako navádzací orientačný bod k novovzniknutému kultúrno-spoločenskému uzlu v rámci štruktúry mesta.

V súčasnosti v synagóge prebieha proces rekonštrukcie a adaptácie na kultúrno-spoločenské centrum, resp. kunsthalle, s plánovaným ukončením realizácie v roku 2014 [8].

obr. 8: Priehľady na synagógu v Žiline.
Zdroj: a) foto: Dušan Mellner, archív mesta Žiliny. 2007.; b) foto: Matúš Dulla, 2004 [/7/, Dulla, s.211]; c) foto: GH, 2012.

Zhodnotenie

Vybrané prípadové štúdie reprezentujú dva možné varianty územných daností, synagógy na parcele pôvodného židovského okrsku a synagógy v historických jadrách.

Synagógy v Senci a Leviciach sú postavené na miestach bývalých židovských okrskov. V prípade Senca sa na parcele nezachovali žiadne pôvodné objekty okrem synagógy, čo v súčasnosti umožňuje využiť, dnes značne zanedbaný a zeleňou zarastený, zadný dvor. Takto môže byť nová funkcia navrhnutá tak, aby bol objekt prevádzkovo sebestačný. Druhou možnosťou je využitie zadného dvora pre rozšírenie funkcie do exteriéru či pre stavbu novotvaru.

Situácia v Leviciach je oproti Sencu rozdielna v miere zachovania okrsku, kde objekt židovskej školy stále stojí. Prístup k návrhu novej funkcie pre oba objekty je týmto zložitejší. Ich vzájomné stavebno-konštrukčné prepojenie by síce uľahčilo prevádzkové riešenie objektov v prípade súvisiacej funkcie, avšak ich charakter solitérov v rámci parcely by bol v tomto prípade potlačený a hmotová kompozícia územia zmenená.

Synagógy v Trenčíne i Žiline sú integrálnou súčasťou historickej štruktúry mesta. Významná poloha spolu s výnimočnosťou ich architektúry ich predurčuje k adaptácii na nové funkčné využitie s celomestským až regionálnym charakterom. Hustota a charakter výstavby v okolí parciel limituje prestup funkcie z interiéru do exteriéru v podobe predpolí či verejných priestorov. Náročná je aj požiadavka prevádzkovej sebestačnosti objektov.

Záver

Popri problémových okruhoch, ktoré sa vyskytujú pri adaptácii akéhokoľvek objektu na nové funkčné využitie (dopravné napojenie, technické riešenie,...), v prípade architektúry synagóg treba brať do úvahy ich historický územný kontext. Synagógy boli spravidla súčasťou viacerých objektov okrsku a s židovským cintorínom na okraji obce.

Tento atribút širšej sídelnej náväznosti (v závislosti na miere zachovania jednotlivých objektov okrsku) nie je využitý ani v jednom z prípadových štúdií. Pritom by mohol byť výraznou výhodou v snahe prinavrátiť synagógam plnohodnotnú pozíciu v rámci organizmu obce, mesta či regiónu.

Prepojenie jednotlivých objektov a vzdialených cintorínov môže vytvoriť zaujímavú poznávaciu trasu, ktorá by poukázala na kultúrno-spoločenský význam židovských komunít vo vývoji obcí a miest.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] BORSKÝ, Maroš: Synagogue Architecture in Slovakia: A Memorial Landscape of a Lost Community. Bratislava: Menorah 2007. 150 s. ISBN 978-80-969720-0-5.
[2] BÁRKÁNY, Eugen – DOJČ, Ľudovít: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Bratislava: Vesna 1991. 463 s. ISBN 80-85128-56-X.
[3] POLOMOVÁ, Beata: *Sakrálna architektúra. Premeny pôvodnej funkcie.* s. 61-66. In: Kolektív autorov: *Prezentácia architektonického dedičstva II.* Bratislava: Perfekt 2008. 191 s. ISBN 978-80-8046-394-6.
[4] SABADOŠOVÁ, Elena – HAVLÍK, Marian: Pamiatkový výskum synagógy v Senci. s. 123-130. In: *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 17.* Bratislava: PÚSR 2006. 296 s. ISBN 80-89175-13-9.
[5] LUKÁČOVÁ, Elena – POHANIČOVÁ, Jana: Návraty k stredovekej a orientálnej inšpirácii v architektúre synagóg na území juhozápadného Slovenska. s.175-198. In: Architektúra a urbanizmus. Synagógy – Slovensko. Ročník XXXVIII, 2004, číslo 3-4. ISSN 004 8680.
[6] *Z levickej synagógy sa stane kultúrne centrum.* [online] 2011. [cit. 2012-07-15].
Dostupné: http://www.asb.sk/architektura/projekty/z-levickej-synagogy-sa-stane-kulturne-centrum-4739.html
[7] DULLA, Matúš: Posledná synagóga: Vznik a podoba synagógy neológov v Žiline od Petra Behrensa. s.199-215.
In: Architektúra a urbanizmus. Synagógy – Slovensko. Ročník XXXVIII, 2004, číslo 3-4. ISSN 004 8680.
[8] *Nová synagóga.* [online] 2012. [cit. 2012-07-15]. Dostupné: http://www.novasynagoga.sk/kunsthalle/

Ing. arch. Gabriel HARTL
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: gabriel.hartl@gmail.com

Mgr. Barbora MATÁKOVÁ

Krajský pamiatkový úrad Trenčín, pracovisko Prievidza

Prínos interdisciplinárnej spolupráce v pamiatkovej starostlivosti
Na okraj nálezov v rímskokatolíckom Kostole sv. Bartolomeja v Prievidzi

Abstrakt: Napĺňanie interdisciplinárneho charakteru pamiatkovej starostlivosti v praxi je nevyhnutným predpokladom odborného spracovania a ochrany historických pamiatok. Dôležitú úlohu zohráva spolupráca samosprávy s vlastníkmi pamiatok a nevyhnutný podiel špecializovaných odborníkov pri výskume a interpretácii doposiaľ nespracovaných artefaktov pamiatkového fondu.

Kľúčové pojmy: ochrana a výskum pamiatok, účasť samosprávy, odborná spolupráca, nálezy

Zákonnú povinnosť chrániť a zveľaďovať pamiatky majú ich vlastníci. Zmysel ochrany pamiatok však ďaleko presahuje možnosti pragmatického využitia, ktoré by vlastníkovi priniesol spätný materiálny úžitok. V dejinách nachádzame zachované pamiatky hnuteľného i nehnuteľného charakteru práve tam, kde súčinnosť samosprávy a vlastníka pamiatky bola daná nadväzujúcou tradíciou a v určitom zmysle pestovanou predstavou o povinnej účasti magistrátu alebo jednotlivcov na vytváraní a „lokalpatriotickom“ zachovávaní trvalých materiálnych hodnôt kultúry. Vyňatie pamiatky z týchto vzťahov má dlhodobé dôsledky v strate súvislostí a nastupujúcom nezáujme o pamiatku ako nositeľa duchovných hodnôt. Považujem za korektné a zároveň nevyhnutné, aby sa samospráva zúčastňovala na ochrane pamiatok vo svojom spravovanom území tak priamou finančnou účasťou, ale tiež podporovaním aktivít jednotlivcov, záujmových združení a klubov zameraných na regionálnu históriu. Ťažko sa však chráni to, o čom človek doma nevie, hoci by sa zdalo, že dejiny sú jasné, prehľadné a nemajú čím prekvapiť. Otvorenosť hlbšiemu bádaniu a novým interpretáciám v mnohom závisí od ochoty nielen vlastníka, ktorým je obyčajne cirkev, ale v nemalej, a občas i podstatnej miere, od samosprávy. Pamiatky s náboženským obsahom neslúžia iba občanom praktizujúcim náboženskú vieru, často sú práve sakrálne pamiatky nositeľom všestranných informácií rozširujúcich oblasť spoločenskej dejinnej situácie v regióne. A to najmä v prípadoch, kedy nastala prudká zmena charakteru mesta či obce. V prípade mesta Prievidza nastal zlom v polovici 20. storočia, kedy sa neveľké remeselnícke mestečko v krátkom čase zmenilo na priemyselné mesto. Proces spriemyselnenia sprevádzala aktuálna ideologická de-formácia obyvateľstva i urbanistického konceptu mesta, pamiatky považované za symbol starého sveta sa stali záťažou a prekážkou, samozrejme, ľahko zdolateľnou invazívnymi asanáciami a ignoranciou chátrajúceho stavu architektonických pamiatok a exteriérových sôch. O niečo menej zraniteľnými sa javia hnuteľné z odstupu času pamiatky uchovávané v sakrálnom prostredí, prípadne deponovaná v novovzniknutej muzeálnej inštitúcii na Bojnickom zámku.

Súpis pamiatok na Slovensku vytvoril v šesťdesiatych rokoch databázu pamiatkového fondu hornej Nitry platnú v mnohom dodnes. Aktualizácia súpisu uskutočnená v rokoch 2000 až 2010 priniesla viaceré indície o možnostiach rozšírenia tejto databázy, viaceré otázky však zostali otázkami pre ďalšie generácie. V roku 1971 vydalo Mesto Prievidza monografiu kňaza a historika Mikuláša Mišíka, ktorá však bola krátko po svojom vydaní z ideologických dôvodov stiahnutá a dostupnou sa stala až po roku 1989. Kým aktivita vtedajšej pamiatkovej organizácie smerovala k dokumentovaniu reálneho stavu pamiatkového fondu a jeho základnému vyhodnoteniu, Mišíkove bádania sa opierali o rozsiahle štúdium archívnych materiálov, k čomu mal ako kňaz prístup, dostatočnú jazykovú dispozíciu i zanietenosť regionálneho historika. Mišíkova monografia sa napriek drobným nepresnostiam stala popri Súpise pamiatok základnou literatúrou a jedným z mála zdrojov pre skúmanie dejín mesta a jeho pamiatkového fondu . Prevažnú väčšinu Mišíkom uvádzaných informácií potvrdzujú i súčasné výskumy k obnovám pamiatok. Systematické výskumné aktivity v oblasti

pamiatkového fondu však dodnes absentujú. Fragmentárnosť súčasných výskumov súvisí s finančnými možnosťami investorov a ich predstavami o obnov e smerujúcej prevažne k pragmatickej reprezentatívnosti vybranej časti pamiatky. Preto býva veľmi zložité doložiť vzájomné súvislosti medzi rôznymi prvkami architektúry, či nadväznosti architektúry a mobiliáru. Prevažne viacvrstvový stavebno-historický vývoj objektu sa tak atomizuje a pri bádaní je náročné vyhnúť sa omylom. Od roku 2004 vydáva Miestny odbor Matice slovenskej v Prievidzi časopis Prievidzský občasník zameraný na zaznamenávanie orálnej histórie, publikovanie historických fotografií a odbornú publicistiku v autentickom prostredí.

V nedávnej dobe obohatilo históriu Prievidze niekoľko pamiatok, ktoré boli doposiaľ nepovšimnuté, odborne nespracované, ich pôvod bol neznámy alebo boli považované za zaniknuté. Pre identifikáciu nálezov bola veľmi užitočná spolupráca kolegov historikov so zameraním na kampanológiu, heraldiku či archívníctvo, spolupráca s vlastníkmi pamiatok, odbornými i spoločenskými inštitúciami a redakciou časopisu Prievidzský občasník.

Niekoľko pozoruhodných nálezov bolo identifikovaných vo farskom Kostole sv. Bartolomeja v Prievidzi. K najstarším patria „objavy“ neskorogotických zvonov. Podnetom bola historická správa o starom prievidzskom zvone publikovaná v roku 1864 v časopise Vasárnapi Ujság [1]. Článok hovoril o zvone z roku 1111, čo sa ukázalo ako chybné prečítanie letopočtu, inšpirujúcim však bolo preveriť existenciu zvona i napriek tomu, že v dovtedajších zmienkach a informáciách boli staré zvony v prievidzských kostoloch považované za zaniknuté [2]. Obhliadkou na mieste, podrobnou dokumentáciou vrátane vytvorenia odtlačkov reliéfu písma, štúdiom archívnych cirkevných materiálov a kampanologickou analýzou s prepisom a prekladom nápisu [3] sa podarilo identifikovať **zvon zasvätený Panne Márii z roku 1504** (obr. 1) publikovaný v spomínaných budapeštianskych Nedeľných novinách. Zároveň bol vo zvonici veže identifikovaný „neznámy“ z von **Umieračik z roku 1451** (obr.2), o ktorom sa zmieňujú staršie kánonické vizitácie [4].

Z hľadiska histórie mesta, ale i širších nadregionálnych súvislostí, je zaujímavá identifikácia **gotického erbu kráľovnej Barbory Celjskej** (obr. 3, 4) vo svätyni toho istého kostola [5]. Erb so štvrteným štítom tvorí súčasť výzdoby klenby svätyne zachovanej po celoplošnej maliarskej úprave v osemdesiatych rokoch 20. storočia v duchu novogotickej úpravy z roku 1886. N achádza sa na jednom z troch zachovaných kruhových svorníkov v krížení rebier spolu so sekundárne upraveným gotickým erbovým štítom s datovaním regotizačnej obnovy z roku 1886 na strednom svorníku, a tiež sekundárne upraveným svorníkom s nápisom IHS pri Víťaznom oblúku. Pozícia erbu nad hlavným oltárom upozorňuje na významnú účasť Celjských pri obnove kostola v tridsiatych rokoch 15. storočia. Identifikácia erbu datuje významnú etapu prestavby farského kostola, odkrýva doposiaľ neznáme vzťahy kráľovnej Barbory Celjskej k Prievidzi a s doterajšími nálezmi publikovanými Prof. Andrejom Fialom rozširuje poznanie o zachovaných heraldických pamiatkach tohto rodu na našom území [6].

Vďaka sprístupneným cirkevným historickým materiálom farnosti Prievidza - mesto bola v roku 2006 potvrdená **účasť Ferenca Storna** na prestavbe farského kostola sv. Bartolomeja [7]. „Bonusom“ nálezu tejto správy boli návrhy z roku 1885 na maľbu klenby svätyne, návrhy vitráží okien a návrh hlavného oltára z majetku Soproni Múzeum Šoproň, publikované na výstave v Slovenskej národnej galérii v Bratislave v roku 2008 [8]. V nadväznosti na Stornove návrhy sa do pozornosti dostal aj doposiaľ nepublikovaný realizátor návrhu hlavného oltára (obr. 5) **Josef Seilnacht** a jeho hlohovská rezbárska dielňa [9]. Signum je zachované na bočnej stene oltárneho retábula tak na hlavnom oltári (obr. 6), ako aj dvoch bočných oltároch, ku ktorým sa Stornove návrhy nezachovali a boli pravdepodobne Seilanchtovou dielenskou interpretáciou podľa hlavného oltára [10]. Ide o prvú doloženú realizáciu Seilnachtovej dielne na hornej Nitre, a tiež prvú známu realizáciu tohto rezbára podľa návrhu F. Storna.

História farnosti a mesta rozširujú a j poznatky zašifrované v rozsiahlom texte kamennej náhrobnej stély umiestnenej na východnej stene južnej kaplnky kostola [11]. Text **epitafu kňazov Michala a Antona Piačkovcov** (Piatsek, Piacsek) z roku 1728 (obr. 7) sprostredkúva údaje o bratoch Piačkovcoch, šľachticoch a kňazoch vzdelaných na artistických a teologických univerzitách v Trnave, Viedni, Győri a v Ríme, ktorí posledné roky svojho života pôsobili v Prievidzi a obaja umreli v priebehu jedného roka [12]. Záverečný text obsahuje chronogram s letopočtom úmrtia 1728.

Spomenuté nálezy možno považovať za výsledok všestrannej spolupráce pri výskume a prezentácii pamiatok mesta na nadregionálnej úrovni obohacujúcej kultúrne dedičstvo krajiny.

[1] Vasárnapi Ujság, Budapest, č. 34, 21. august 1864, s. 344. Za upozornenie na článok a jeho sprístupnenie ďakujem Jánovi Sabovi predsedovi Klubu priateľov histórie Prievidze..
[2] Mišík, Mikuláš: Prievidza. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo 1971, s. 86, 151, 309.
[3] Matáková, Barbora: Príbeh starého prievidzského zvona. In: Prievidzský občasník 4/2011, s. 5-9.
[4] Za odbornú pomoc a podporu pri identifikácii zvonov ďakujem PhDr. Jurajovi Spiritzovi a Doc. PhDr. Jurajovi Šedivému, MAS, PhD..
[5] Za určenie erbu rodu Celjských ďakujem PhDr. Jane Oršulovej.
[6] Fiala, Andrej: FIALA, Andrej: Kráľovná Barbora, rod Celjských a ich erby vo vzťahu k Slovensku. In: Genealogicko-heraldický hlas, ročník V, 1995/1, s. 11-17.
[7] Matáková, Barbora: Kostol – symbol kultu a pamäti. Prievidza, Krajský pamiatkový úrad Trenčín, pracovisko Prievidza, 2006, s. 24.
[8] Buran, Dušan (ed.): Reštaurátor Franz Storno starší (1821-1907). Bratislava: SNG 2008, s. 29.
[9] URMINSKÝ,Jozef: Majster rezbárskeho dláta. Dostupné online http://www.elap-hlohovec.sk/osobnosti/clanok2005_urminsky_majster.html
[10] Zachované sú tri rovnaké kovové štítky na hlavnom oltári a na dvoch bočných s nápisom: „SEILNACHT JÓZSEF / OLTÁRÉPITÖ GALGÓCZ.“
[11] Matáková, Barbora: Kostol – symbol kultu a pamäti. Prievidza, krajský pamiatkový úrad Trenčín, pracovisko Prievidza,2006, s. 24.
[12] Za epigrafický prepis ďakujem Doc. PhDr. Jurajovi Šedivému, MAS, PhD., za preklad z latinčiny a spresnenie chronogramu ďakujem Mgr. Marekovi Púčikovi].

Obr. 1: Zvon „Umieračik“, 1451.
Zdroj: Fotoarchív Barbory Matákovej, 2011

Obr. 2: Zvon „Mária“, 1504. Detail datovania.
Zdroj: Fotoarchív Barbory Matákovej, 2011

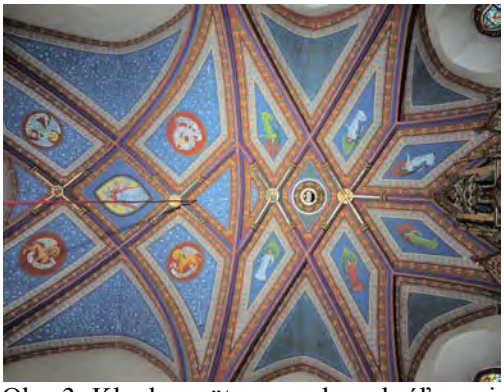

Obr. 3: Klenba svätyne s erbom kráľovnej Barbory Celjskej, okolo 1435.
Zdroj: Fotoarchív Barbory Matákovej, 2008

Obr. 4: Erb kráľovnej Barbory Celjskej, okolo 1435.
Zdroj: Fotoarchív Barbory Matákovej, 2012

Obr. 5, 6 : Novogotický hlavný oltár podľa návrhu F. Storna z r. 1885 realizovaný v rokoch 1903-1912 rezbárskou dielňou Jozefa Seilnachta z Hlohovca.
Zdroj: Fotoarchív Barbory Matákovej, 2012

Obr. 7: Epitaf kňazov Michala a Antona Piačkovcov, 1728.
Zdroj: Fotoarchív Barbory Matákovej, 2008

Mgr. Barbora Matáková
Krajský pamiatkový úrad Trenčín, pracovisko Prievidza
barboram04@gmail.com
Tel.: 046/245 11 22

doc. Ing. arch. Andrea URLANDOVÁ, PhD.

Mgr. Jana VÁŇOVÁ

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Farebnosť stavebného dedičstva – k úlohe resp. možnostiam samospráv a metodike pamiatkových výskumov.

Abstrakt: Príspevok sa zameriava na dva okruhy problémov súvisiacich s farebnosťou stavebného dedičstva. Prvý ponúka informácie ohľadne významu farebnosti urbanistických priestorov ako aj inšpirácie o možnostiach participácie samospráv na zvyšovaní kvality farebnosti prostredí našich historických miest a náhľad do možností samospráv účinne využiť farebnosť stavebného dedičstva na posilnenie kvality urbánneho prostredia, jeho celkovej hodnoty, historickej pravdivosti a tým aj atraktívnosti. Druhý sa venuje problematike spracovania pamiatkových výskumov - konkrétne záznamu exteriérovej farebnosti stavebného dedičstva vo výskumoch. Obsahová nepresnosť a formálna nejednotnosť záznamu exteriérovej farebnosti vo výskumoch a absencia metodického usmernenia tohto druhu v pamiatkovej praxi je v súčasnosti problémom. Z toho prameniace skreslenie informácií znemožňuje čerpanie a využívanie exaktných dát pri ďalšom spracovaní, či už v teoretickej alebo praktickej rovine.

V tomto duchu sa príspevok snaží vyhodnotiť súčasný stav problematiky spracovania pamiatkových výskumov z formálneho ako aj obsahového hľadiska - rozoberá jednotlivé metódy výskumu farebnosti v súčasnej pamiatkovej praxi, záznam farebnosti, ako aj možnosti využitia zozbieraných dát a vyslovuje odporúčanie smerom k spracovaniu metodického usmernenia o formálnom unifikovaní záznamu farebnosti pamiatky v pamiatkovom výskume, ktoré by malo byť cielené do pamiatkovej praxe.

Kľúčové pojmy: exteriérová farebnosť, stavebné dedičstvo, pamiatkový výskum, metodika, záznam farebnosti, koloristické štúdie

Úvod

Problematike spracovania pamiatkových výskumov z hľadiska exteriérovej farebnosti architektúry sa v odborných kruhoch v našom prostredí nevenuje dostatočná pozornosť, aj napriek tomu, že problémy z nej vyplývajúce sú v súčasnosti naliehavými. Absentuje akýkoľvek metodický materiál tohto druhu, ktorý by mohol slúžiť ako podklad pre výskum a prax. Z toho vyplýva problém nejednotnosti, a mnohokrát aj nepresnosti záznamu exteriérovej farebnosti historických vrstiev pamiatky. Výsledkom je, že nie je možné čerpať exaktné dáta, ktoré by mohli v opačnom prípade slúžiť ako cenný zdroj informácií, či už pre potreby praxe (spracovanie databázy historickej farebnosti pamiatok), alebo pre štatistické účely. Preukázať potrebu spracovania usmernenia pre formálne unifikovanie záznamu farebnosti je hlavným cieľom tohto príspevku, nakoľko je zrejmé, že exaktné a dostupné podklady predstavujú nevyhnutnú súčasť odborného prístupu aj k samotnému riešeniu obnovy farebnosti. Dielčim cieľom je tiež poukázať na možnosti aktívneho podieľania sa samospráv na procese riešenia farebnosti urbanistických priestorov, nakoľko takáto koordinácia u nás v praxi bežne neexistuje a pritom výsledok i najvydarenejšej obnovy bude vždy vizuálne ovplyvňovaný prostredím.

Metódy výskumu exteriérovej farebnosti pamiatky

V prípade zisťovania farebnosti exteriérových náterových vrstiev historických omietok pamiatky je v súčasnosti možné k analýze pristupovať prostredníctvom architektonicko-historického výskumu, ako aj reštaurátorského výskumu (ktorý je východiskom reštaurátorského zámeru). Reštaurátorský výskum sa v tomto prípade zameriava na vybrané časti historicky hodnotných omietkových vrstiev, ktoré sa často krát vyznačujú výtvarnými hodnotami, a využíva rovnako nedeštruktívne [1], ako aj deštruktívne metódy výskumu.

Pri výskume superpozície farebných omietkových resp. náterových vrstiev na fasáde či už v architektonicko-historickom, alebo reštaurátorskom výskume, sa v našom prostredí a v okolitých krajinách (Česko, Maďarsko, Poľsko) postupuje štandardne najmä deštruktívnymi metódami (plošný odkryv alebo bodový odber vzoriek), ktoré poskytujú údaje o slede farebných vrstiev. Úspešnosť metódy ale závisí na skúsenosti odborníka, ktorý sondáž vykonáva – v prípade príliš tenkých farebných vrstiev, alebo vrstiev s podobným farebným tónom sa pre bližšiu špecifikáciu materiálového zloženia a presnejšiu charakteristiku odoberá vzorka pre *mikroskopickú analýzu priečneho rezu*, ktorá obsahuje všetky vrstvy maľby [2]. Pri sondáži sa voľba umiestnenia sond v prípade výskumu farebnosti fasád javí ako rozhodujúca – vhodné umiestnenie sond môže významne ovplyvniť ďalšie postupy [3].

Detailnejšie skúmanie ďalej smeruje k analýze náteru – jeho pojiva (organické alebo anorganické prísady) pomocou niekoľkých metód chemicko-technologického výskumu, a to pred aj po separácii jednotlivých vrstiev [4].

Najbežnejšími a zároveň najdostupnejšími metódami v praxi sú *mikroskopický prieskum,* ktorý zisťuje petrografické zloženie omietky, identifikuje pigmenty, povrchové úpravy omietky (z farebnej vrstvy na omietke sa pripravujú práškové preparáty), atď.; a *granulometrická analýza,* ktorá zisťuje zrnitosť kameniva a pomer miešania pojiva k plnivu. V súčasnosti sa čoraz viac využíva skenovacia elektrónová mikroskopia (SEM) pre pozorovanie morfológie povrchu, často v spojení s energiovo-disperzným spektrometrom (EDS), pomocou ktorého je možné získať aj informácie o prvkovom zložení analyzovanej vzorky [5].

Skúmanie pojiva omietkovej vrstvy môže objasniť datovanie povrchovej úpravy omietky, rovnako ako aj určiť spôsob degradácie omietky. Skúmanie bežných minerálnych pigmentov nevypovedá o dobe vzniku vrstvy, je dôležité najmä pre bádateľský a dokumentačný účel, pre účely reštaurovania (a voľbu technológie reštaurovania) má význam len zriedka [6]. V niektorých prípadoch je výskum doplnený o detailnejšiu charakteristiku pigmentu, a zmienky o jeho výskyte v prírode, alebo o výrobe daného syntetického pigmentu [7]. Farebnosť, t.j. určenie farby náterovej vrstvy sa vo fyzikálno-chemickom výskume exaktnejšie nešpecifikuje.

Archívny výskum ako súčasť architektonicko-historického výskumu obvykle nebýva súčasťou výskumu o farebnosti pamiatky. V mnohých prípadoch je ale vhodné ho využiť pre objasnenie širších súvislostí stavebno-historického vývoja pamiatky (napr. nákup farieb v jednotlivých stavebných etapách, ktorý pomáha v datovaní vrstiev). Vo výnimočných prípadoch sa pri archívnom výskume postupuje dôslednejšie – v Českom prostredí sa skúmajú centrálne sklady farieb jednotlivých panstiev (s evidenciou farieb na sklade) a vydávanie farieb pre konkrétne stavby na panstve [8].

V prípade mladšej architektúry (2.pol.19.st. – 1.pol.20.st.) je možné čoraz častejšie využívať len nedeštruktívne postupy – výskum si vyžaduje len minimálne zásahy do omietkových vrstiev, čo je v súlade so súčasnými trendmi pamiatkovej ochrany, výraznejšie sa presadzujúcimi od konca 90.rokov 20.st. [9]. Výskum mladšej architektúry predpokladá zisťovací bodový odkryv plochy v rozsahu niekoľkých centimetrov štvorcových, pomocou ktorých určuje jednotlivé omietkové vrstvy a ich pôvodnú farebnosť a materiálové zloženie za pomoci vizuálneho merania farebnosti. Pre väčšiu exaktnosť si tento prístup ale žiada hlbšie znalosti historických náterov, z ktorých je potom možné vyčítať jednotlivé stavebné periódy objektu.

Pri staršej architektúre je do väčšej miery využívaná sondáž, v súčasnosti najmä v podobe plošného odkryvu, ktorá ale v prípade hĺbkového odkryvu umožňuje zistiť aj ďalšie skryté architektonické a výtvarné prvky (napr. nástenná maľba), ak sú predpokladané. Napriek tomu sa aj tu v ideálnom prípade kladie dôraz na minimálne narušenie omietkových vrstiev pamiatky [10]. V slovenskom prostredí sa pri sondáži na omietkových a náterových vrstvách odporúča vopred vykonať *zisťovací reštaurátorský výskum na prípadné maliarske výzdoby* podľa *druhu a typu objektu a jeho častí, kde je výskyt nálezov možné predpokladať* [11].

Prvým krokom výskumu farebnosti by teda v ideálnom prípade malo byť určenie prvotných omietkových a náterových vrstiev a nasledujúcich druhotných vrstiev pomocou pásovej plošnej sondáže, a po murivo postupovať iba tam, kde je sled vrstiev nesúvislý, no ani tento postup nie je univerzálne aplikovateľný. Je možné ho uplatniť predovšetkým tam, kde už sú k dispozícii aspoň čiastkové poznatky o stavebno-historickom vývoji pamiatky a prípadných zmenách jej funkcie [12].

Vo vyhodnotení sondážneho prieskumu (v prípade, že je sondáž súčasťou výskumu), sú zhrnuté zistenia a prehľadne zoradené jednotlivé vzorky omietok a náterových vrstiev spolu s fotodokumentáciou. Nakoľko ale kvalita fotodokumentácie vzoriek môže byť znížená, resp.

farebnosť náterových vrstiev skreslená, odborníci z praxe v mnohých prípadoch používajú chromatické karty (*farebný štandard*), ktoré prikladajú k fotografickému záznamu vzorky, pre presnejšiu identifikáciu farebnosti vzorky [13 + 14]. Pre čo možno najpresnejšie určenie farby danej vrstvy sa v praxi pre vizuálne meranie farebných vrstiev používajú aj farebné vzorkovníky (napr. RAL) priamo *in situ*. Niektorí odborníci konštatujú, že ani pri použití vzorkovníkov nie je možné určiť presný farebný odtieň vrstvy - nanajvýš podobný, ktorý následne nie je možné presne reprodukovať v prípade obnovy pamiatky [15]. Je možné tvrdiť, že v našom prostredí sa k prístrojovému meraniu exteriérovej farebnosti (kolorimetria) v pamiatkových výskumoch pristupuje len zriedka, je využívaná skôr pri experimentálnych štúdiách [16].

Problematika záznamu farebnosti v pamiatkových výskumoch

So záznamom farebnosti náterovej vrstvy omietky je možné sa stretnúť ako v prípade architektonicko-historického, tak v prípade reštaurátorského výskumu. Ako bolo vyššie spomenuté, popis sond (a nálezových situácií) je sústredený vo vyhodnotení sondážneho prieskumu elaborátu, spolu s fotografickou a inou dokumentáciou identifikujúcou vzorky vrstiev.

V ideálnom prípade by v tejto časti výskumu malo ísť o záznam všetkých omietkových a náterových vrstiev, ich materiálového zloženia, vzájomných vzťahov a farebnosti, s presnou lokalizáciou odobratých vzoriek na fasáde [17]. Tento popis by mal mať vo výslednom hodnotení záverečnej správy výskumu podobu poučenej interpretácie [18], v príslušnom rozsahu, aby z nej bolo možné vychádzať v prípade ďalšieho postupu odborníka (obnova), ale aj v prípade ďalšieho teoretického výskumu farebnosti pamiatky [19]. Podmienkou by však mala byť znalosť dejín farebnosti architektúry [20].

Z formálneho hľadiska ide vo väčšine elaborátov o pomerne stručný slovný popis farebných vzoriek [21] prezentovaných na priloženej fotografii z miesta skúmania, vychádzajúci z individuálneho prístupu jednotlivých odborníkov [22], forma teda nie je jednotná. Niekedy sa pri popise sond využívajú porovnávanie so vzorkovníkmi farieb, avšak novodobé firemné vzorkovníky nie sú z viacerých dôvodov vhodné. Inokedy sa využíva aj názvoslovie farieb známe z oblasti výtvarnej tvorby (napr. *umbra pálená*) [23].

Zápis farebnosti založený na identifikácii pomocou farebného vzorkovníka je presnejší ako individuálny slovný popis farebnosti, nakoľko presná identifikácia farby vzoriek pomocou slovného označenia je zložitá) [24].

Treba konštatovať, že takáto nepresnosť a nejednotnosť záznamov neumožňuje ich ďalšie spracovanie, porovnateľnosť a oslabuje ich spoľahlivosť pre potreby obnovy. Nadobúdajú len orientačný charakter. Odborník, ktorý spracúva výskum farebnosti je často jediný, ktorý sa k originálu dostane, a preto výstup jeho práce je kľúčový pre všetky ostatné profesie, ktoré pri riešení exteriérovej farebnosti naň svojou prácou nadväzujú. Informácia, ktorú dostanú by mala preto byť presná, jasná, uchovateľná na dlhé obdobie, vložiteľná do databázy údajov o farebnosti a dostupná pre odborné potreby. V súčasnosti máme poznatky a možnosti s farbou narábať na vysokej úrovni poznania a skúseností - postupov. Pre presnejšie označenie farby vzorky by sa dnes mali jednoznačne využívať štandardizované systémy farieb (napr. NCS, Munsell). Pracovníci, ktorí s farbou na tejto úrovni pracujú by mali mať možnosť absolvovať krátke odborné školenie v prospech jednotného postupu a odbornej komunikácie.

Niektoré možnosti využitia dát o farebnosti pamiatky

V prípade prevedenia výskumu exteriérovej farebnosti pamiatky je možné získané dáta využiť v niekoľkých rovinách. V prvom pláne ide o praktickú aplikáciu dát do databázového systému. Pri aplikácii do jestvujúcej databázy pamiatok (AIS OP) situovanej na Pamiatkovom úrade SR, ktorá združuje informácie o pamiatkovom fonde (ÚZPF) by bolo možné dáta usporiadať v podobe vyhľadávacích alebo informačných registrov a doplniť tak poznatky o danom objekte. Digitalizácia získaných údajov taktiež doplní prebiehajúcu aktualizáciu Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Týmto spôsobom by sa rozšírili aj poznatky o farebnej charakteristike jednotlivých slohov a štýlov.

V druhom pláne sa zlepší dostupnosť k informáciám o historickej farebnosti pamiatky a bude možné získané poznatky využiť pre štatistické účely, pre ďalší výskum exteriérovej farebnosti na Slovensku ako aj pre samotný proces obnovy a riešenia farebnosti súčasných urbanistických priestorov, v ktorých sú zastúpené architektúry rôznych období a úrovne zachovania.

Participácia samospráv ako šanca pre zvýšenie kvality farebnosti mestských prostredí

Samosprávy samozrejme nie sú priamo prepojené s výskumami, o ktorých ťažiskovo pojednáva tento príspevok, napriek tomu môžu zohrať dôležitú úlohu celkovej koordinácie farebného vzhľadu historických mestských prostredí a správnosti ich riešení. Najmä na úrovni zóny cestou všeobecne záväzných nariadení a regulatívov by bolo užitožné usmerňovať farebný charakter priestorov. Podkladom pre takúto úlohu je obvykle štúdia farebnosti zóny alebo urbanistického priestoru spracovaná koloristom špecializovaným na túto aplikačnú oblasť *colour science.*

Ako inšpirácia môžu slúžiť doterajšie skúsenosti u nás a v zahraničí. Vo Švédsku K. F. Anter potvrdzuje, že ani architekt nie je vždy pripravený a dostatočne vzdelaný na náročnú úlohu riešenia farebnosti v urbanisticko-architektonickej dimenzii. Odborníkom sa človek stáva po absolvovaní špeciálnych školení, na základe ktorých sa profilujú poradcovia v oblasti farebného navrhovania. Prvý komplexnejší materiál – Farebnosť uličných fasád – bol spracovaný pre mesto Banská Štiavnica v roku 1992 a PÚ ho úspešne dodnes využíva. V posledných rokoch si v Laboratóriu farby FA STU štúdiu farebnosti pre historické centrum objednal jeden mestský úrad.

Pre nové súbory je príkladom W. Spillmann - odborný konzultant a autor koncepcie a štúdie farebného riešenia pre celú obytnú zónu Postdam Kirchsteigfeld od autorov R. Kriera a Ch.Kohla v roku 1995. V meste Zurich [5] vyšli z názoru, že farba sa veľkou mierou podieľa na určovaní a formovaní životného priestoru a preto Haus der Farbe (centrum kompetencie pre farebnosť a navrhovanie v meste) na základe požiadavky magistrátu mesta a pod jeho patronátom začal v roku 2005 výskumný projekt Farebný atlas mesta Zurich. Vzniklo podkladné dielo pre mapovanie, analýzu a navrhovanie farebnosti urbanistických priestorov, ktoré slúži pre odborníkov ako nástroj a zdroj inšpirácie pre samotnú tvorbu. Sú v ňom vysvetlené metódy a výsledky výskumov, poskytnuté rôzne farebné identity, čím slúži na usmerňovanie celkového vzhľadu mesta. Plán vychádza zo zistených farieb fasád na cca 41000 objektoch mesta a uľahčuje podchytenie farebných zón a stanovenie kontextu budov. Podobné materiály sa spracúvajú pre mestá v Taliansku či Francúzsku, ale aj Nemecku.

Odporúčanie na záver

Ako bolo spomenuté vyššie, nejednotnosť v zaznamenávaní farebnosti omietkových a náterových vrstiev v podobe používania individuálnej formy záznamu v elaboráte výskumu vedie k nepresnosti a skresleniu dát. Potreba unifikácie záznamu, zvýšenia presnosti a jej dodržiavania v praxi je zrejmá, a mala by viesť k spracovaniu metodického usmernenia, ktoré novú formu predpíše a overí jej používanie u odborníkov v praxi. Súčasťou tohto usmernenia by mal byť aj predpis používania pomôcok, ktoré budú nápomocné pri jeho dodržiavaní, teda systematické využívanie vybraných štandardizovaných systémov farieb pri popise farebnosti omietkových a náterových vrstiev pamiatok *in situ* a pri spracovaní elaborátov pamiatkových výskumov a možnosti doškolenia odborníkov pracujúcich v tejto oblasti. Toto opatrenie by malo prispieť k zlepšeniu obsahovej kvality záznamuňov, ich kompatibility a lepšej čitateľnosti získaných dát pre potreby ďalšieho spracovania a praktického využitia výsledkov výskumu.

Samosprávy majú možnosť aktívne vstupovať do procesu zlepšovania vizuálnej kvality mestských prostredí prostredníctvom farebnosti. Je to šanca, ktorú by mali využívať. Nie všetky historické budovy sú pamiatkovo chránené, nie ku každej existujú informácie o vývoji pôvodnej farebnosti. Existuje mnoho faktorov, ktoré treba zohľadniť a odborne zladiť. Spracúvanie štúdií farebnosti špecialistami (konzultantami farebnosti, resp. koloristami) pre jednotlivé urbanistické priestory – námestia a ulice je v mnohých krajinách úspešne praktizované a prispieva k historickej hodnovernosti a úspešnému koncepčnému ovplyvňovaniu obrazu mesta, jeho (tradičného) farebného charakteru a kvality celkového vzhľadu.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Nedeštruktívnymi postupmi sú v tomto prípade: infračervená reflektografia (pri štúdiu nástenných malieb), ultrafialová luminiscencia (pre rozlíšenie materiálov v omietke), röntgenová fluorescenčná analýza (pre identifikáciu pigmentov v nástennej maľbe), atď. In ADAMCOVÁ, Kateřina. *Restaurátorský průzkum*. In Zkoumání historických staveb. (ed.) RAZÍM, Vladislav, MACEK, Petr. Praha : NPÚ, 2011. s.67-68. ISBN 978-80-86516-41-7

[2] Metódy analýzy omietkových vrstiev (pojiva a anorganických pigmentov), ktoré môžu byť použité pri výskume v prípade deštruktívneho postupu (odberu vzoriek): FTIR spektrometria, chromatografická metóda, Ramanova spektroskopia v spojení s mikroskopom. In KOPECKÁ, Ivana, NEJEDLÝ, Vratislav. 2005. *Průzkum historických materiálů. Analytické metody pro restaurování a památkovou péči.* Praha : GRADA, 2005. s. 54, 57. ISBN 80-247-1060-9

[3] MACEK, Petr. 2009. *Barevnost fasád. Průzkum, dokumentace, vyhodnocení a obnova exteriérů historických staveb*. Zv. 36. 1.vyd. Praha : NPÚ, 2009. 111 s. ISBN 978-80-87104-48-4

[4] KOPECKÁ, Ivana, NEJEDLÝ, Vratislav. 2005. (cit. v pozn. 2) s.54, 57.
[5] Nedeštruktívnymi metódami sú: infračervená reflektografia, meranie ultrazvukom, atď. In TRIBULOVÁ, Tereza. *Chemicko-technologický průzkum*. In RAZÍM, Vladislav, MACEK, Petr. 2011. (cit. v pozn. 1) s.83 - 84
[6] KOPECKÁ, Ivana, NEJEDLÝ, Vratislav. 2005. (cit. v pozn. 2) s.54, 57.
[7] ŽELINSKÁ, Jana. 2009. *Sférulitická forma zeleného pigmentu malachitu.* In Fyzikálno-chemický výskum vzoriek fragmentov nástennej maľby fasády kostola sv. Alžbety v Šaštíne-Stráže. Bratislava : PÚ SR, 2009. nestr.
[8] MACEK, Petr. 2009. (cit. v pozn. 3) s.22.
[9] HARIS, Andrea. 2004. *Műemlék épületek kutatásának módszertana és annak változásai*. In Műemlékvédelem, 48, 2004, č.5, s.299. ISSN 0541-2439
[10] ŠEVČÍKOVÁ, Eva. 2011. Usmernenie Pamiatkového úradu SR pre spracovávanie dokumentácie pamiatkového architektonicko-historického a umelecko-historického výskumu. Bratislava : PÚ SR, 2011. s.13.
[11] Ibidem, s.13.
[12] HARIS, Andrea. 2004. (cit. v pozn. 9), s.300.
[13] Za informáciu ďakujem: BÍRÓ, László (KÖH). Prevzaté z korešpondencie (10.07.2012).
[14] MACEK, Petr. 2009. (cit. v pozn. 3) s.27.
[15] BÍRÓ, László. 2012. (cit. v pozn. 13).
[16] Napr. experimentálna štúdia realizovaná v Banskej Štiavnici. In URLANDOVÁ, Andrea. 1993. *Colour in architecture – methods of design and practical application in historical surroundings and restoration of monuments with the use of relevant fields of Colour Science* : Doktorandská dizertačná práca. Bratislava : FA STU, 1993. s.60.
[17] MACEK, Petr. 2009. (cit. v pozn. 3) s.27.
[18] Ibidem, s.31.
[19] Ibidem, s.36.
[20] Ibidem, s.31.
[21] Napr. popis exteriérovej renesančnej omietky v Súpise sond a nálezových situácii elaborátu výskumu: *„(omietka) ...má hladený povrch s primárnym ružovkasto-okrovým náterom...“*. In MARČEK, Milan, ZVEDELOVÁ, Kristína. 2005. Architektonicko-historický výskum národnej kultúrnej pamiatky. Dom meštiansky v Žiline (č.ÚZPF: 1420/0). Martin, 2005. Rukopis. s.13.
[22] MACEK, Petr. 2009. (cit. v pozn. 3) s.27.
[23] Ibidem, s.29.
[24] SCHWARZOVÁ, Anna, ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana, HABERLANDOVÁ, Helena, URLANDOVÁ, Andrea: Banská Štiavnica – Farebnosť uličných fasád. Výskum a návrh riešenia farebnosti fasád pre HJ Banská Štiavnica. 1992.

doc. Ing. arch. Andrea URLANDOVÁ, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Laboratórium farby
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: andrea.urlandova@stuba.sk
tel.: +421 (2) 572 76 261, +421 (2) 572 76 360

Mgr. Jana VÁŇOVÁ
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: jana.vanova@stuba.sk
Pamiatkový úrad Slovenskej Republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
e-mail: jana.vanova@pamiatky.gov.sk
tel.:+421 (0) 911 579 792

Ing. Ľubor SUCHÝ

Krajský pamiatkový úrad Prešov

Ing. Renáta KORENKOVÁ, PhD.

Žilinská univerzita v Žiline, Stavebná fakulta, KPSaU

Nové prístupy k starostlivosti o historické krovy a strechy ako súčasti kultúrnych pamiatok.

Abstrakt: Príspevok sa venuje novým prístupom k obnove historických tesárskych (krovových) konštrukcií, ktoré sú súčasťou pamiatkového fondu na Slovensku. Zároveň porovnáva posledných 10 rokov s prístupom k obnove týchto konštrukcií v minulosti (70-te – 90-te roky 20. storočia). Odrazom nového prístupu k obnove historických krovov je predovšetkým ich štúdium a poznanie.

Úvod

Strechy svojim tvarom, materiálovým a konštrukčným riešením dotvárajú charakter historickej stavby a zároveň prostredie celých sídiel. Základom modernej pamiatkovej starostlivostije úcta k dochovanému historickému objektu, ktorého súčasťou sú občas aj staršie – ešte historické krovy. Dôležitou snahou a základnou úlohou starostlivosti o architektonické dedičstvo je zachovanie tých historických konštrukcií, prvkov a povrchov, ktoré vytrvali až dodnes (autenticita).

V prípade, keď historicky hodnotné objekty, konštrukcie či prvky, nemôžu plniť požadované funkcie z dôvodu ich poškodenia (často najmä statického), je potrebné pristúpiť k riešeniu rekonštrukcie (sanácie) celku či jeho častí. Poškodené prvky v rámci konštrukcie krovu je potrebné spevniť predpísanými sanačnými technológiami. Použitie konzervačných a sterilizačných metód je tiež vhodné, avšak tie sa používajú na dlhšie zachovanie životnosti dreva, neobnovia však pevnosť poškodeného prvku.

Samotné sanačné úpravy sa vykonávajú na základe vypracovanej projektovej dokumentácie, kde je presne stanovené použitie jednotlivých „ozdravných“ metód. Výsledok je v podstatnej miere závislý od kvality komunikácie, a teda od spolupráce projektanta, statika, odborníka na drevo (prípadne iných špecialistov) a v neposlednom rade pamiatkara.

Sanačná obnova poškodených drevených prvkov, či celých konštrukčných celkov je potrebná pre obnovenie pôvodnej nosnej funkcie prvkov, v praxi sa realizuje najmä formou opráv a rekonštrukcií. Bežné opravy menšieho až stredného rozsahu sa vykonávajú v rámci bežnej údržby strešnej konštrukcie, pričom k takýmto úpravám zvyčajne nie je potrebná projektová dokumentácia. Potrebné je dodržiavať zásadu, že väčšie rekonštrukčné zásahy sa majú realizovať len na základe vypracovanej a schválenej projektovej dokumentácie.Otázkou, ktorá nie je predmetom diskusií len u nás, ale vlastne všade tam, kde funguje pamiatková starostlivosť, je použitie novodobých spojovacích prostriedkov, v protipóle (alebo vo vzájomnej koexistencii) s tradičnými tesárskymi spojmi. Dôležité je určiť, kde je (a kedy je potrebná) hranica medzi ešte tradičným spôsobom opravy či obnovy historickej tesárskej konštrukcie (krovu, trámového stropu a pod.)a už novodobým spôsobom. V každom prípade, pri akejkoľvek sanácii historického krovu, či vo fáze jej prípravy, projektu alebo už realizácie, je potrebné pristupovať citlivo k ochrane starého, niekedy aj autentického objektu (krovovej konštrukcie), ktorý je rovnako predmetom pamiatkovej ochrany ako celá stavba.Na základe terénnych prieskumov je možné konštatovať, že väčšina sanačných úprav historických krovov bola v minulosti často realizovaná bez dôkladnej prípravnej a projektovej dokumentácia.

Pred samotným vypracovaním projektovej dokumentácie je nesmierne dôležitá fáza spracovania prípravnej dokumentácie, ktorej súčasťou by mal byť architektonicko-historický výskum (§ 35Zákona č.49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu). Výsledkom tohto výskumu je čo najpresnejšie historicko-typologické zhodnotenie konštrukcie stavebným historikom, jej význam a časová

nadväznosť na samotný objekt. Okrem toho je súčasťou výskumu aj kapitola, ktorá sa venuje samotnej obnove danej konštrukcie, kde je všeobecne uvedený spôsob záchrany – obnovy, resp. možnosti náhrady predmetného krovu ako celku, prípadne niektorých častí. Samozrejme architektonicko-historický výskum nesupluje statické ani stavebno-technické posúdenie konštrukcie, ale hodnotí jej význam z hľadiska historického, typologického, autenticity, jedinečnosti v danom regióne, alebo v širšom okolí, analyzuje a porovnáva s konštrukčne a časovo príbuznými krovmi u nás ale aj v blízkom zahraničí.

Dôkladný stavebno-technický prieskum s detailnou diagnostikou poškodení dreva má za úlohu presné definovanie poruchy, odlíšenie nepoškodených prvkov od poškodených a zároveň má stanoviť typ, stupeň a rozsah poškodenia jednotlivých prvkov a ich častí, tiež príčiny porúch, resp. poškodenia dreva, ktoré posudzuje odborník na biotické poškodenie dreva. Následne statik vykonáva posúdenie konštrukcie ako celku, so zohľadnením výsledkov posúdenia odborníka na poškodenie dreva. Pri posudzovaní na tvári miesta je vhodná aj účasť projektanta a pracovníka príslušného krajského pamiatkového úradu. Treba si uvedomiť, že obnova pamiatkovo hodnotných objektov a konštrukcií je multidisciplinárnou oblasťou, kde je nutná kooperácia rôznych profesií- od historikov, cez technikov až po samotných remeselníkov a reštaurátorov.

V pamiatkovo cennej konštrukcii nesmú byť vykonané zásahy, ktoré by zmenili jej pôvodný charakter v súvislosti s jej pamiatkovou hodnotou. Je potrebné veľmi citlivo pristupovať k predmetu sanačných úprav už v štádiu projektu a zohľadňovať nasledujúce požiadavky[1]:

- pri vkladaní nového dreva do konštrukcie použiť rovnaký druh dreviny, z akej je pôvodný prvok– vhodné je protézovanie, plombovanie, akceptovaná je aj výmena prvku, atď.,
- spôsob opracovania, ale tiež rozmer prvku prispôsobiť pôvodnému - pílenie, kresanie, potrebná je eliminácia rozmerových rozdielov nastavovaného prvku – tak, aby úprava vyzerala prirodzene, pôvodnú konštrukciu nečistiť mechanickými prostriedkami (kefy, brúsny papier, kotúče) aby nedošlo k strate trasologických stôp na povrchu jednotlivých prvkov,
- na opravu poškodeného dreva použiť tradičné techniky a metódy (pri protézovaní uprednostniť tesárske metódy pred používaním polymér-betónu),
- pri realizácii tradičných tesárskych spojov je vhodné používať tam kde boli na zaistenie spoja drevené kolíky,
- svorníkové spoje musia okrem samozrejmých technických požiadaviek (dodržanie predpísaných minimálnych vzdialeností svorníkov, typy podložiek) vyhovovať aj estetickým nárokom (umiestnenie spojov a rozmiestnenie svorníkov),
- ochranné nátery aplikovať len transparentné, tak aby nedošlo k zmene farby pôvodného dreva, použiť nátery bez pridaných pigmentov (pre kontrolu realizácie je potrebné použiť iný spôsob), taktiež je možné - predovšetkým na nové drevené prvky použiť úpravy s patinou alebo bez nej (to však treba pri každej obnove osobitne zvážiť),
- ak je nevyhnutné použitie oceľových prvkov v konštrukcii krovu, vhodné je ich opatriť ochranným náterom tmavej farby (najlepšie sivej, hnedej, čiernej), historické železné kovové prvky je potrebné zbaviť hrdze odhrdzovačom (v minulosti často používaný Odhrdzovač T), alebo opatriť grafitovým náterom, v žiadnom prípade by nemali byť čistené mechanicky (drôtené kefy, brúsne kotúče a pod.)
- pokiaľ je potrebná oprava, je lepšie použiť dočasné opatrenia ako trvalé nesprávne, či nevhodné riešenia (napr. uprednostniť provizórne statické zaistenie konštrukcie v prípade, ak sa v súčasnosti nedá na požadovanej úrovni zaistiť jej oprava alebo rekonštrukcia),
- potrebné je zachovať pôvodné konštrukčné riešenia (napr. nevhodné je meniť typológiu pôvodných krovov, tvar strechy, osadzovať strešné okná či vikiere, príp. meniť ich veľkosť, typ, počet).

Základnou požiadavkou je, že v konštrukcii treba ponechať maximálny podiel pôvodného dreva, zachovať autenticitu konštrukcie a to sa dá docieliť zvýšeným dôrazom na stavebno-technický prieskum, ale tiež na:

- urýchlené a trvalé odstránenie zdrojov vlhkosti a iných faktorov, ktoré podmieňujú aktivitu biologických škodcov dreva,
- dôkladnú sterilizáciu drevenej konštrukcie,
- akceptovaná je chemická ochranu dreva i iných materiálov (fungicídy, insekticídy...),
- uprednostnenie konzervačného a sanačného spevnenia dreva pred jeho výmenou za nové,
- nepoužívať drevo, resp. drevené prvky, ktoré sú nedostatočne alebo nie sú vôbec zbavené kôry. Drevo musí byť zdravé, skladované minimálnu dobu potrebnú pre vysušenie, nesmie byť z dlhodobej skládky v lese, prípadne ťažené z polomu či iných kalamít.

Metodika a obnova strešných konštrukcií v období 70.-90. rokov 20. storočia

V tejto kapitole uvádzame dva rozdielne príklady obnovy striech z minulosti na významných kultúrnych pamiatkach – gotickom kostole sv. Vojtecha v Gaboltove (okr. Bardejov) a nad knižnicou Premonštrátskeho kláštora v Jasove (okr. Košice-vidiek), ktorý bol postavený v druhej polovici 18. storočia.

Gaboltov, rímskokatolícky kostol sv. Vojtecha – krovy nad loďou a svätyňou

Rímskokatolícky kostol sv. Vojtecha v Gaboltove bol podľa dostupnej literatúry postavený v 14. storočí, významnou stavebnou obnovou prešiel v roku 1715 (obr. 1).

K poslednej komplexnej „obnove“exteriéru a strechy kostola došlo v polovici 70. r okov 20. storočia, kedy boli v plnom rozsahu odstránené pôvodné - stredoveké, resp. staršie omietkové vrstvy v exteriéri, asanovaná barokovo-klasicistická južná predsieň, ktorú nahradila nová v neogotickom duchu. Ďalšou nenahraditeľnou stratou bolo úplné odstránenie historických krovov nad loďou aj svätyňou, vrátane sanktusníkovej vežičky (obr. 2). V súčasnosti sa po viac ako 30 r okoch opäť pripravuje obnova kostola (veže a exteriéru). Pri tejto príležitosti bola vykonaná obhliadka objektu, vrátane podkroví, kde boli zachytené nálezové situácie na kamennom štíte medzi loďou a svätyňou, na základe ktorých je možné rekonštruovať pôvodný tvar plnej aj medziľahlých väzieb krovu nad loďou. Keďže štít bol postavený až po vztýčení, dnes už nejestvujúcich krovov (možno ešte stredovekých, resp. rano-novovekých) a nebol odstránený v 70. rokoch 20. storočia, zachovali sa v ňom zvyšky obmurovaných drevených trámov centrálnej stojatej stolice. Pozitívomvyššie uvedenej obnovy kostola v 70. rokoch 20. storočia bolo, že pred samotným odstránením krovov boli tieto aspoň čiastočne zamerané.

Vzhľadom na vyššie uvedené poznatky vydal v tomto roku Krajský pamiatkový úrad Prešov na základe žiadosti vlastníka k plánovanému zámeru obnovy rozhodnutie, v ktorom podmienil ďalšiu obnovu, resp. vypracovanieprojektovej dokumentácie, architektonicko-historickým výskumom veže a exteriéru kostola. Práve vyššie spomínaný architektonicko-historický výskum by mal upresniť vznik kostola a následné stavebné fázy. Bezpochyby neoddeliteľnou súčasťou architektonicko-historickej analýzy murovaných konštrukcií, sú aj drevené konštrukcie – trámové stropy, zvonová stolica a krov vo veži, rovnako ako prieskum a vyhodnotenie dnes už nedochovaných krovov nad loďou a svätyňou.

Jasov, premonštrátsky kláštor – krov nad knižnicou

Súčasný kláštor bol postavený v druhej polovici 18. storočia na mieste stredovekého kláštora. Rozdelený je symetricky na dve štvorkrídlové časti – západné quadrum (pôvodne prelatúra) a východné quadrum (pôvodne konvent). V osi je situovaný kostol s dvojvežím na južnej strane, na opačnej - severnej strane je medzi severnými krídlami západného a východného quadrapostavený objekt knižnice. Jej priestor svojím hmotovým zvýraznením v podobe výškového prevýšenia a vystupujúceho rizalitu dominuje hmote kláštora v severnej časti (obr. 3). Okrem mimoriadne hodnotných knižných zbierok sú jej hlavnou hodnotou nástenné maľby J. Krackera znázorňujúce oslavu stavebníka kláštora Andreja Sauberera.

Krov s ležatými stolicami nad knižnicou je historickou hambálkovou konštrukciou typickou pre obdobie druhej polovice 18. storočia a patrí k hodnotným tesárskym konštrukciám. Vztýčený bol ako

druhá konštrukcia (nie je pôvodný), keďže celý kláštor vyhorel v roku 1792. Následne boli realizované súčasné krovové konštrukcie na kláštore, s výnimkou krovu nad kostolom a postrannými krídlami s pultovými strechami, ktoré opäť zhoreli 27. 5. 1970. Do roku 1974 bol kostol aj priľahlé krídla zastrešený provizórnymi strechami. Následne došlo k definitívnemu zastrešeniu kostola vysokou sedlovou strechou a krídiel plytkými pultovými strechami. Práve po tomto požiari bol najviac atakovaný nevhodnými klimatickými podmienkami (dážď, sneh) objekt knižnice. To sa podpísalo aj na stave krovu, predovšetkým na južnej strane, kde strecha knižnice tvorí spoločné úžľabie so strechou kostola.

V krove nad knižnicou boli v minulosti realizované najmasívnejšie zásahy na jeho statické zabezpečenie, zo všetkých zachovaných historických tesárskych konštrukcií kláštora.
V roku 1991 bolo v krove na základe PD – statické zabezpečenie krovu, vypracovanej PÚK Bratislava a Prešov (12/1989) zrealizované predmetné zabezpečenie krovu pomocou priečne orientovaných kovových priehradových väzníkových konštrukcií (obr. 4), kotvených pri korune muriva do mohutných železobetónových pätiek. V pozdĺžnom smere boli na severnej aj južnej strane medzi konce prvých hambálkov vložené drevené väzníky. Na južnej strane pri komínoch boli vztýčené postranné stojaté stolice (väznica a stĺpiky zavetrené pásikmi) a vložené valcované nosníky tvaru písmena I.

Môžeme len skonštatovať, že ide o vizuálne mimoriadne necitlivý zásah do historického prostredia, akým krov a celé podstrešie nad kláštornou knižnicou je.Avšak prínosom tejto „agresívnej“ sanácie je ponechanie pôvodnej konštrukcie, takže nedošlo k jej nenávratnej strate ako v prípade krovov na kostole sv. Vojtecha v Gaboltove. Okrem uvedených zásahov do krovu nad knižnicou boli vykonané v roku 1991 opravy v rozsahu doplnenia, nahradenia a vloženia niektorých prvkov na južnej strane krovu, pri komínoch, kde sú najväčšie poškodenia pôvodnej konštrukcie. Zároveň bol vymenený druhý zdvojený vešiak od východu, vrátane priľahlých rozpier a pásikov (obr. 5). Prvky poškodené hnilobou sa pomerne vo veľkom rozsahu dnes vyskytujú na južnej strane krovu – pri komínoch a úžľabiach. V závere roku 2011 bol a realizovaná posledná oprava poškodených drevených prvkov krovu na základe odsúhlasenej PD „Kláštor Jasov – stavebné úpravy a udržiavacie práce – krov nad knižnicou“ vypracovanej ateliérom TECTUM s.r.o., Kováčska 28, 040 01 Košice (Ing. arch. Richard Neufeld) a zároveň bol vymenený strešný plášť s krytinou.

Záver

Na rozdiel od vyššie uvedených dvoch príkladov obnovy striech v nedávnej minulosti (poslednej štvrtine 20. storočia), môžeme konštatovať, že v poslednom desaťročí je snaha čo najpodrobnejšie spoznať krovové konštrukcie, tak aby pri samotnom realizovanísanácií boli v čo najväčšom rozsahu zachované tieto historicky aj remeselne cenné konštrukcie. Len v regiónoch Spiša, Šariša a Zemplína boli pomerne citlivým spôsobom (predovšetkým protézovaním, ale aj menej vhodným priložkovaním) obnovené v poslednom období historické krovy na meštianskych domoch v Levoči - Námestie majstra Pavla č. 15 (obr. 6) a Prešove - Hlavná č. 131, bývalej mestskej škole Hlavná č. 139, objekte tzv. Caraffovej väznice v Prešove, vežiach rímskokatolíckeho kostola vo Vranove nad Topľou (obr. 7) a evanjelickom kostole v Raslaviciach, rímskokatolíckych kostoloch v Radome, Ondavských Matiašovciach, Bijacovciach, katedrále sv. Martina a Kanónii č. 2 na Spišskej kapitule. V rokoch 2010 (nad loďou a kaplnkou) a 2011 (nad svätyňou) bola realizovaná na Slovensku rozsahom prác, najväčšia obnova mimoriadne hodnotných stredovekých krovových konštrukcií zo záveru 15. storočia na rímskokatolíckom kostole sv. Petra z Alkantary v Okoličnom (obr. 8, 9). Dôležitou informáciou je, že tieto krovy, ktoré sa d odnes takmer intaktne zachovali, sú primárnymi konštrukciami na tejto neskorostredovekej sakrálnej stavbe.

Celkom na záver je potrebné spomenúť, že v roku 2011 bola prvýkrát na Slovensku použitá proti aktívnemu a značne rozšírenému drevokaznému hmyzu v krovenedeštruktívna,termosanačná metóda moravskou firmou Thermosanace s.r.o., Ostrava (obr. 10). Spôsobom termosanácie bol ošetrený najstarší krov s ležatými stolicami u nás na Katedrále sv. Martina v Bratislave (obr. 11), datovaný do začiatku 16. storočia.Tak, ako už názov napovedá metóda termosanácie spočíva v ohrievaní vzduchu v podstrešnom priestore na teplotu 110°C, pričom dôjde k nahriatiu drevených konštrukcií napadnutých **aktívnym** drevokazným hmyzom na teplotu, pri ktorej nezvratne dochádza k úhynu škodcov vo všetkých jeho štádiách – vajíčko, larva, kukla, chrobák. Teplota dreva na základe mnohoročných skúseností zo zahraničia (v Nemecku je využívaná táto metóda sanácie už od 30. rokov

20. storočia) je stanovená na 55 stupňov. Touto teplotou je potrebné pre dosiahnutie 100 percentného výsledku, prehriať drevené prvky minimálne na jednu hodinu v celom konštrukčnom priereze[2].

Metóda má význam predovšetkým u pamiatkovo chránených drevených konštrukcií, keďže nedochádza k jej deštruktívnej aplikácií na substanciu. Dôležitým upozornením je však to, že termosanácia zaručí 100 percentné vyhubenie drevokazného hmyzu z konštrukcie, ale nie jej opätovné napadnutie. Z tohto dôvodu musí byť po termosanácii zaistená ochrana preventívnymi insekticídnymi nátermi dreva proti opätovnému napadnutiu škodcami, samozrejme v kooperácii s vytvorením nevhodných podmienok v podstreší pre jeho život (neustály prievan, zníženie vlhkosti v podstreší a pod.).

Fotodokumentácia

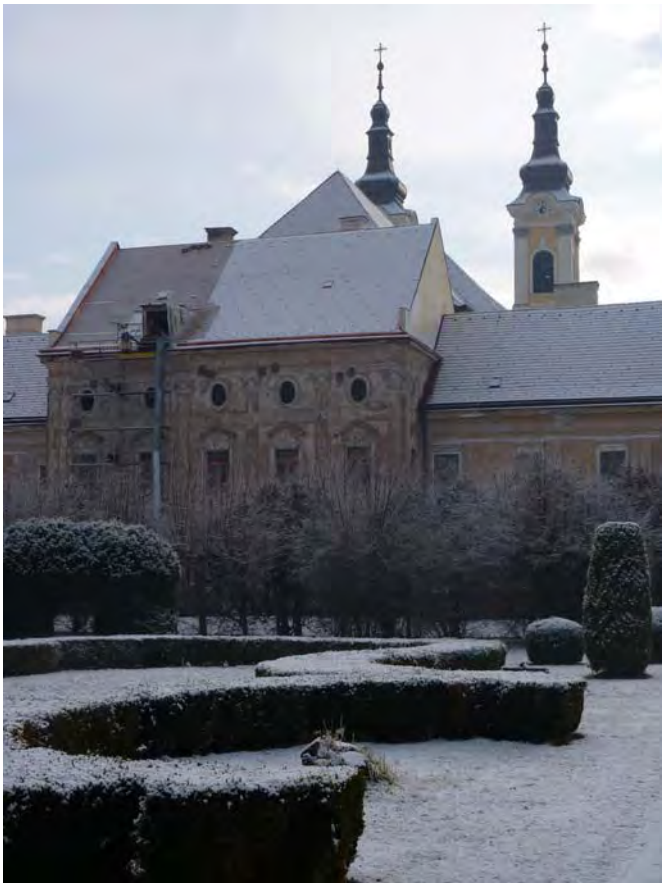

obr. 1: Gaboltov, r. kat. kostol – severovýchodný pohľad na kostol (1986)
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

obr. 2: Gaboltov, r. kat. kostol – odstraňovanie historického krovu a sanktusníka (1975)
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

obr. 3: Jasov – premonštrátsky kláštor, severný pohľad na knižnicu (2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

obr. 4: Jasov – premonštrátsky kláštor, pohľad do podstrešia s vloženými väzníkmi v roku 1991(2011)
zdroj: fotoarchív Ľubor Suchý
obr. 5: Jasov – premonštrátsky kláštor, pohľad do podstrešia aj s tesárskou obnovou krovu v roku 1991 (2011)
zdroj: fotoarchív Ľubor Suchý

obr. 6: Levoča, Námestie majstra Pavla č. 15 – oprava krovu meštianskeho domu v roku 2011 (2012)
zdroj: fotoarchívĽubor Suchý
obr. 7: Vranov nad Topľou, r. kat. kostol – obnova krovu veže (2010)
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

obr. 8: Okoličné, r. kat. kostol – protézovaniezhlaví väzných trámovstredovekého krovu nad loďou (2010)
zdroj: fotoarchívĽubor Suchý
obr. 9: Okoličné, r. kat. kostol – doplnená krokva stredovekého krovu nad severnou kaplnkou (2010)
zdroj: fotoarchívĽubor Suchý

obr. 10: Bratislava, katedrála sv. Martina – termosanácia krovu nad svätyňou, pohľad z exteriéru na technologické zariadenia (2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov
obr. 11: Bratislava, katedrála sv. Martina – termosanácia krovu nad svätyňou, pohľad do krovu (2011)
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Krušinský P., Suchý Ľ., Korenková R., Ďurian K., Grúňová Z., Zacharová D.,: Historickékrovy v regióne Liptova I. Žilinská univerzita v Žiline - Stavebná fakulta -Katedra pozemného staviteľstva u M. Gibala KNM 2011, ISBN 978-80-970171-8-7,Realizované s finančnou podporou Ministerstva kultúry Slovenskej republiky.
[2] Sborník příspěvků k semináři konanému u příležitosti „Termosanace krovů presbyteria Katedraly sv. Martina v Bratislavě. Bratislava, ŠMÍRA-PRINT, s.r.o. 2011. s.4-5, ISBN 978-80-87427-16-3

Ing. Ľubor SUCHÝ
Krajský pamiatkový úrad Prešov
Hlavná 115, 080 01 Prešov
e-mail privat: lubor.suchy@gmail.com
Tel.: 00421-51-245 2825 (do práce), 00421-902 677 700

Ing. Renáta KORENKOVÁ, PhD.
Žilinská univerzita v Žiline, SvFKPSaU,
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
e-mail: korenkova@fstav.uniza.sk
Tel.: 00421-41-513 5708 (do práce), 00421-915 801 677

Ing. Katarína ŠIMONČIČOVÁ

Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny v Bratislave

Možnosti účasti verejnosti pri ochrane kultúrneho dedičstva.

Kľúčové pojmy: verejnosť, aktívny občan, štátna správa, samospráva, pamiatkový zákon, zákon o obecnom zriadení, kultúrne dedičstvo

Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny (MV SZOPK) je občianske združenie, venujúce sa najmä ochrane prírody a krajiny, ochrane zelene, ale aj ochrane pamiatok. Iniciatíva Bratislava otvorene (BAO) je zoskupenie aktívnych občanov a občianok, viacerí sú členmi ďalších občianskych združení. MV SZOPK v spolupráci s BAO sa aktívne venujú i ochrane kultúrneho dedičstva, uvediem niektoré kľúčové z nich:

- od r. 2003 Obnovme Podhradie
- od r. 2005 záchrana PKO
- po zbúraní Kablovky (2008) aj industriálne pamiatky (napr. Cvernovka)

Legislatíva

Aké sú legislatívne možnosti pre verejnosť, teda pre aktívneho občana, občianske združenie v oblasti ochrany pamiatok a kultúrneho dedičstva:

Verejnosť nemôže vstupovať do konaní štátnej správy, môže s ňou spolupracovať (aj to iba s Pamiatkovým úradom SR). Verejnosť má k samospráve bližšie – vykonáva samosprávu obce prostredníctvom svojich volených zástupcov.

Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu

§ 10 ods. 2 – Pamiatkový úrad

m) spolupracuje s občianskymi združeniami a nadáciami zriadenými na záchranu, využívanie a prezentáciu pamiatkového fondu,

§ 11 ods. 2 – Krajský pamiatkový úrad

f) spolupracuje pri zabezpečovaní osobitnej ochrany kultúrnej pamiatky s orgánmi štátnej správy a orgánmi územnej samosprávy v období krízovej situácie a mimoriadnej situácie a pri príprave opatrení na uvedené situácie,

h) poskytuje obci metodickú a odbornú pomoc pri evidovaní miestnych pamätihodností obce,

§ 14 – Obec

(1) Obec utvára všetky podmienky potrebné na zachovanie, ochranu, obnovu a využívanie pamiatkového fondu na území obce.

(2) Obec

a) dbá, aby vlastníci kultúrnych pamiatok konali v súlade s týmto zákonom,

b) koordinuje budovanie technickej infraštruktúry sídel s pamiatkovým územím,

c) spolupôsobí pri zabezpečovaní úprav uličného interiéru a uličného parteru, drobnej architektúry, historickej zelene, verejného osvetlenia a reklamných zariadení tak, aby boli v súlade so zámermi na zachovanie a uplatnenie hodnôt pamiatkového územia,

d) podporuje iniciatívy občanov a občianskych združení pri ochrane pamiatkového fondu,

e) na základe výpisov z ústredného zoznamu vedie evidenciu pamiatkového fondu na území obce.

Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení

§ 4 ods. 3 - Obec pri výkone samosprávy najmä

f) zabezpečuje výstavbu a údržbu a vykonáva správu miestnych komunikácií, verejných priestranstiev, obecného cintorína, kultúrnych, športových a ďalších obecných zariadení, kultúrnych pamiatok, pamiatkových území a pamätihodností obce,

o) zabezpečuje ochranu kultúrnych pamiatok v rozsahu podľa osobitných predpisov a dbá o zachovanie prírodných hodnôt,
§ 5 Vzťah štátu a obce
(1) Na obec možno zákonom preniesť niektoré úlohy štátnej správy, ak je ich plnenie týmto spôsobom racionálnejšie a efektívnejšie. S prenesením úloh na obec štát poskytne obci potrebné finančné a iné materiálne prostriedky.

obr. 1: Petícia za záchranu Parku kultúry a oddychu v Bratislave
zdroj: fotoarchív BAO

Možnosti účasti verejnosti pri ochrane kultúrneho dedičstva

Z legislatívy vyplývajú teda tieto možnosti účasti verejnosti:
1. Verejnosť si môže založiť občianske združenie, špecializované na záchranu, využívanie a prezentáciu pamiatkového fondu (napr. KOTP, Klub ochrany technických pamiatok) a spolupracovať s Pamiatkovým úradom SR (PÚ).
2. Verejnosť má možnosť – podľa stavebného zákona – pripomienkovať územné plány obce (ÚP), alebo územné plány zón (ÚPZ), v ktorých by mala byť zahrnutá ochrana kultúrneho dedičstva (všeobecne v ÚP, podrobnejšie v ÚPZ). Pripomienkovať môže, ale výsledok aj tak závisí od obstarávateľa, bez zodpovedania sa verejnosti (*návrh: zmena stavebného zákona?*).
3. Verejnosť má možnosť komunikovať s vedením obce, poslancami, komisiami – výsledok často závisí od vôle samosprávy. Skúsenosti z Bratislavy: ani mesto, ani napr. MČ Bratislava – Staré Mesto nemajú žiadneho pracovníka – pamiatkára, ani na čiastkový úväzok. Zdá sa, že to samospráve nevadí. Nepozná svoje zákonné povinnosti? Nevadí to ani štátnej správe? Má predsa partnera, s ktorým by pri ochrane kultúrneho dedičstva mohla účinne spolupracovať (*návrh: zmena pamiatkového zákona a zákona o obecnom zriadení?*).

Uvediem jeden príklad – ochrana historickej zelene: zo zákona o ochrane prírody a krajiny (ZOPK) majú občania (cez občianske združenia) možnosť byť účastníkmi konaní vo veci výrubu drevín. Obec – orgán ochrany prírody (v Bratislave mestská časť) však pri rozhodovaní o výrube historickej zelene, alebo pri uložení náhradnej výsadby v pamiatkovej zóne, alebo pamiatkovej rezervácii nespolupracuje s Krajským pamiatkovým úradom (KPÚ), alebo iba vtedy, ak na to upozorníme (MV SZOPK je účastníkom výrubových konaní). Teda možnosť účasti verejnosti tu je, hoci veľmi pracná. Samospráva to sama od seba nerobí, KPÚ to od samosprávy nevyžaduje.

obr. 2: Návrh zastavania Podhradia – autori Marek Antoniaci, Ján Budaj, Jakub Ďurinda a BAO (2012)
zdroj: fotoarchív BAO

obr. 3: Búranie Cvernovky, jún 2012
zdroj: fotoarchív BAO

obr. 4: Stavba na Beblavého ulici v Bratislave, tzv. Fischerov dom
zdroj: fotoarchív BAO

Návrhy na legislatívne zmeny

Zmena pamiatkového zákona – podobne, ako v ZOPK, aj v správnych konaniach podľa pamiatkového zákona by mali mať možnosť občianske združenia, majúce v štatúte ochranu pamiatok, byť účastníkmi takýchto konaní.

Ďalší návrh na legislatívnu zmenu – prenesený výkon štátnej správy v oblasti ochrany pamiatok na samosprávu (?) – toto je skôr na diskusiu, či by takáto zmena nepriniesla skôr zánik pamiatok, ako ich ochranu, keďže doterajšia skúsenosť hovorí, že samospráva nevyužíva ani tie svoje možnosti, ktoré z doterajšej legislatívy má. Pozitívom tejto zmeny by mohlo byť to, že pamiatkové úrady by boli odbremenené od administratívnych úloh a mohli by sa viac venovať odbornej a výskumnej činnosti.

obr. 5: Protestné zhromaždenie na Beblavého ulici (18. 4. 2012)
zdroj: fotoarchív BAO

obr. 6: Pozvánka na protestné zhromaždenie
zdroj: fotoarchív BAO

Príklady aktívneho konania BAO v spolupráci s MV SZOPK

1. Návrh na vyhlásenie PKO v Bratislave za národnú kultúrnu pamiatku (NKP), petícia (obr. 1), listy, žiadosti, stretnutia s najvyššími štátnymi i samosprávnymi predstaviteľmi – ani MK SR, neskôr ani PÚ SR nevyhoveli (napriek nimi samými uznaným hodnotám).
2. Návrh na zmenu ÚPZ Podhradie (ktoré sa nachádza v pamiatkovej rezervácii Bratislavy), najmä s ohľadom na pamiatkové hodnoty – ani KPÚ (ochrana pamiatkovej rezervácie), ani mesto (ako obstarávateľ ÚPZ) zatiaľ nevyhoveli, resp. nekonajú. Na obr. 2 je návrh riešenia zastavania Podhradia, ktorého autormi sú Marek Antoniaci, Ján Budaj a BAO.
3. Návrh na vyhlásenie objektov Cvernovky za NKP (spolu s KOTP) – PÚ SR nevyhovel, napriek ním samým uznaným hodnotám (medzitým časť už zbúraná – obr. 3).
4. Stavba na Beblavého ulici (tzv. Fischerov dom), nachádzajúca sa v mestskej pamiatkovej rezervácii, rovno pod Hradom (obr. 4), je podľa nášho názoru v príkrom kontraste s historickými objektmi ulice, vizuálne narúša hlavný prístup k národnej kultúrnej pamiatke Bratislavský hrad a svojím exponovaným umiestnením aj celú panorámu hradu a Bratislavy – upozorňujeme, píšeme, žiadame, protestujeme (obr. 5 a 6), podávame podnety na prokuratúru, možno aspoň v tomto prípade sa podarí dosiahnuť uspokojivý výsledok?

A čo občan?

Je „majiteľom“ kultúrneho dedičstva rovnako, ako úrady, inštitúcie, ale jeho názor je veľmi často pre tieto úrady a inštitúcie nezaujímavý. Čo môže teda urobiť? **Nevzdávať sa!**

Ing. Katarína ŠIMONČIČOVÁ
Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny
Iniciatíva Bratislava otvorene
Godrova 3/b
811 06 Bratislava
email: mvszopk@internet.sk

Ing. arch. Ingrid KONRAD

Hlavná architektka mesta Bratislava

O historickej kontinuite a identite.
samospráva – developeri – územné plánovanie – ochrana hodnôt

Veľmi si vážim, že ma organizátori oslovili, či by som sa nezúčastnila tejto konferencie a ďakujem mestu Bardejov, Združeniu historických miest a obcí SR, Pamiatkového úradu SR, Fakulte architektúry STU Bratislava a Krajskému pamiatkovému úradu Prešov za jej usporiadanie a za tohoročnú dôležitú tému Kultúrne dedičstvo a spoločnosť.

Ochranu kultúrneho dedičstva, hmotného i nehmotného, vnímam ako jeden zo základných atribútov rozvoja modernej spoločnosti. V situácii, v akej sa dnes nachádza naša kultúrna spoločnosť, jej súčasné povedomie vo vzťahu a chápaniu kultúrneho dedičstva, považujem túto problematiku za výsostne aktuálnu a privítala by som, keby sa do tejto debaty zapojili aj slovenskí sociológovia a psychológovia.

Potrebu historickej kontinuity sa pokúsim naškicovať na príklade nášho hlavného mesta. Práve Bratislava je vo svojej novodobej histórii svedectvom neustálych modernizačných tlakov, čo je samozrejme prirodzené a vítané, ale sa to deje na úkor kultúrnych a historických hodnôt, sprievodným znakom sú viaceré negatívne javy vo vývoji spoločenstva na danom území.

Závažným negatívnym trendom vo vyspelých spoločenstvách od konca 70.rokov minulého storočia až po súčasnosť vo vzťahu k hmotným statkom je, že miesto opravy alebo premeny, prestavby na iný účel sa veci jednoducho vyhodia, zničia, odpíšu, vymenia za nové. Dôvodom je nadbytok, novodobý blahobyt, ale aj nový druh ignorancie, arogancie k hodnotám a pohodlnosť ba až lenivosť. Takáto **Wegwerfgesellschaft** alebo **throwaway society**, čiže spoločnosť, ktorá spotrebuje a vyhodí, nás dobehla začiatkom 90. rokov a prináša so sebou ďalšie negatívne sprievodné javy – devastáciu životného prostredia, do budúcnosti neudržateľné čerpanie materiálnych zdrojov, nepochopenie základných hodnôt ako je ľudská práca, spoluzodpovednosť za spoločenstvo a životné prostredie, v konečnom dôsledku nepochopenie tradície a historickej kontinuity. Je to strata úcty k trvalým hodnotám, ktoré sú nahrádzané krátkodobými nálepkami, ktoré nenadväzujú na historický kontext a ako prišli, miznú, slovami básnika, na smetisku dejín.

obr. 1: História a súčasnosť Ostravy
zdroj: archív autorky

Nesmie ostať frázou, že nadviazanie na historický kontext, na hmotné a nehmotné kultúrne dedičstvo je základným predpokladom pre náš ďalší rozvoj, spoločenský či osobnostný, že je to úrodná pôda pre našu osobnú identitu. Kultúrne dedičstvo nám pomáha identifikovať sa s prostredím, v ktorom žijeme. Je to jednoduché, je to náš kód, s ktorým sme sem prišli, my sme jeho nositeľmi a záleží na nás, ako ho dáme ďalej. Preto dnes vo vyspelých západných spoločnostiach rezonujú popri pojmoch hospodársky rast aj pojem udržateľnosť životného prostredia, úspešné mesto je v prvom rade mesto, kde sa ľudia cítia príjemne, mesto pre život.

Aj toto je dedičstvo

Keď sa pozrieme na nedávnu minulosť Bratislavy, jej osud je podobný ďalším mestám bývalého východného bloku – jednostranný rozvoj mesta založený na priemyselnej stavebnej výrobe stavbami veľkých sídlisk v periférnych polohách, ktoré dlhodobo vysali z pôvodného centra mesta akoby jeho životodárnu silu.

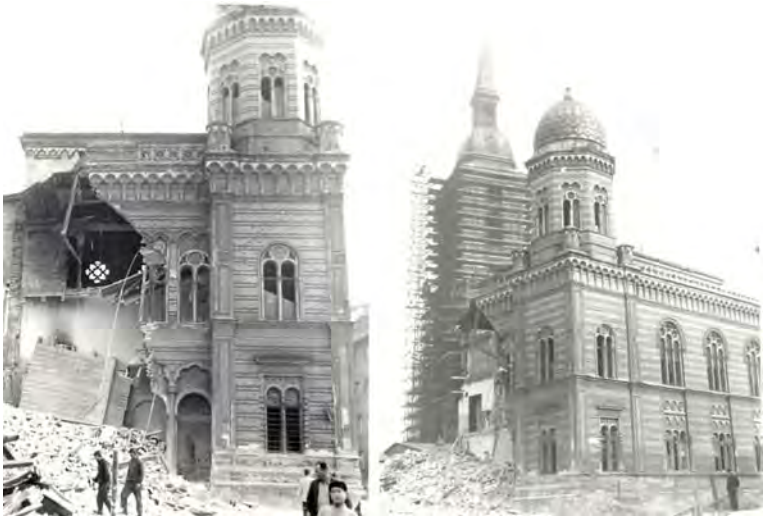

obr. 2: Búranie Synagógy v Bratislave v roku 1969
Zdroj: archív autorky, vľavo súdobá pohľadnica

To spôsobilo, že centrum mesta pomaly vymieralo, neobnovovali sa pôvodné budovy a postupne chátrali, čo viedlo až k úplnému zániku niektorých častí mesta (Vydrica, Zuckermandel). Negovanie historických urbanistických archetypov, akou bola podobne ako v iných mestách bloková zástavba, viedlo k odstráneniu niekoľkých vnútromestských blokov, ktoré boli nahradené solitérnou architektúrov druhej polovice 20.storočia (Kollárovo námestie, Kamenné námestie).

obr. 3: Kamenné námestie, pohľad zo Štúrovej ulice
zdroj: archív autorky

Na jednom stole naplánované a jedným dychom zrealizované sídlisko pôvodne pre 115 000 bývateľov – Petržalka paradoxne úplne zlikvidovalo pôvodnú rovnomennú obec. Tak sa nám akoby

pôvodná Bratislava postupne strácala pred očami. Vlastným pričinením. Nebolo to bombardovanie ako vo Varšave alebo Drážďanoch, alebo požiar ako v stredovekých mestách.

obr. 4: Premeny Petržalky
zdroj: bratislava.sme.sk, images.travelpod.com

Tragédiou mesta je, že k veľkému búraniu došlo aj počas posledných dvadsatich slobodných rokov. Postihlo to najatraktívnejšie lokality okolo vnútorného mesta – bratislavský industriál 19.storočia. Štát miesto, aby obrazne za korunu dal tieto vzácne plochy tak dôležité pre rozvoj vlastného hlavného mesta, rozpredal ich privátnemu sektoru. Dnes spolupracujeme na rozvoje týchto území už s druhou generáciou vlastníkov týchto rozsiahlych nehnuteľností a je to spolupráca veľmi ťažká. Pozemky neboli predávané s koncepciou rozvoja a možnej zastavanosti na daných územiach vo forme územných plánov zón, nebola vypracovaná celková koncepcia ochrany priemyselného dedičstva a väčšina hodnotných stavieb priemyselnej architektúry bude ďalším generáciám známa len z dobových fotografií.

obr. 5: Cvernovka pred búraním 2012
zdroj: archív autorky

Smutné na tom je aj to, že aj keď sa hrdo sa hlásime k Európe a jej hodnotám, paralelne sme si pošliapali to, čo dnes tvorí jadro nového života vo všetkých vyspelých mestách západnej Európy – priemyselné stavby s novou náplňou najmä spoločenských funkcií, ktoré robia mesto atraktívnym. Ako všade, našťastie pre mesto, aj tu sú výnimky, vďaka za to patrí architektom, ktorý zachránili vodárenskú vežu na území bývalej Dynamitky alebo priemyselnú halu zhodnotili do podoby centra architektúry a dizajnu Design Factory.

Mesto musí aktívne vstúpiť do procesu rozvoja bývalých priemyselných zón s jasným cieľom budovať novú mestskú štruktúru s pestrým mixom funkcií, ktoré rozčlenia naše mesto na menšie atraktívne centrá, kde obyvatelia budú mať v krátkej dostupnej vzdialenosti všetko, čo potrebujú pre svoj život – priestor pre bývanie, prácu, kultúru, oddych, rekreáciu a športové vyžitie, ako aj sieť sociálnych služieb, ako škôlky, školy a bytové štruktúry pre obyvateľstvo 3.veku. Práve plochy

brownfieldov by mali v Bratislave umožniť doplnenie takýchto funkcií v pôvodných monofunkčných zónach a skvalitnia mesto pre život v zmysle európskych programov udržateľného mesta.

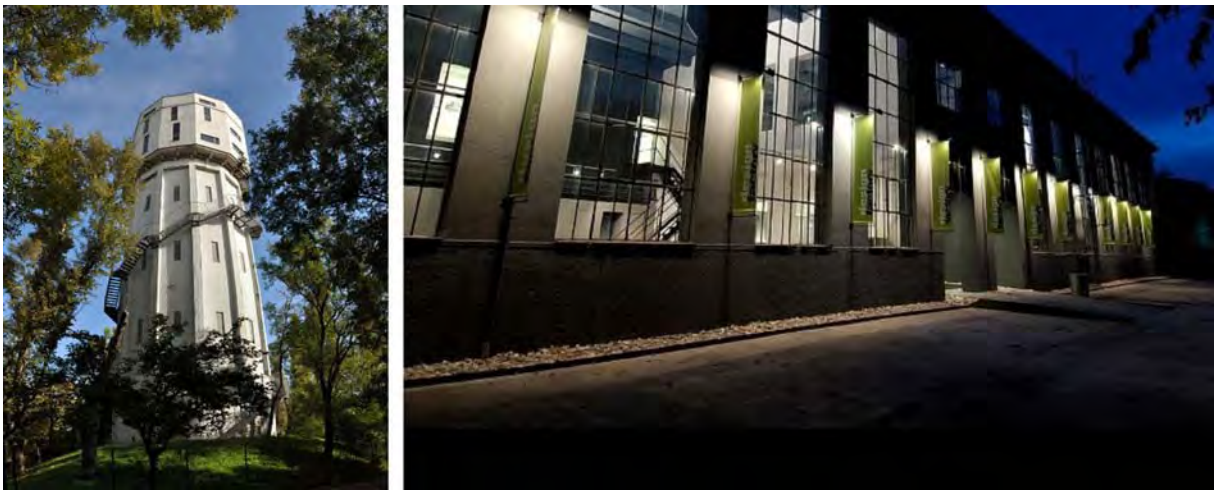

obr. 6: Vodárenská veža na území bývalej Dynamitky, dnes architektonický ateliér a Design Factory
zdroj: archív autorov projektov, ateliér BKPŠ a mstudio

Kto je Bratislavčan?

Do 90.rokov minulého storočia Bratislava vykročila ako šedivé bezfarebné mesto, na ktoré sme boli zvyknutí, že také je a my sme sa radšej identifikovali s našími farebnými chalupami a drevenicami po c elom Slovensku, kde sme zdanlivo nachádzali sami seba. Tak sa vyvinul obraz Bratislavčana z druhej polovice 20.storočia.

Dokázali sme za posledných pomaly 23 rokov posunúť mesto do takej polohy, aby sa jej obyvateľ s mestom identifikoval, aby sa v ňom cítil príjemne, doma, aby mu dôveroval? Odpoveď je ťažká a možno preto, že tak trochu smutná. V Bratislave prevláda podľa mňa vo vzťahu k súčasnému dianiu ale aj k celkovému vývoju do budúcnosti určitý druh kultúrneho pesimizmu. Ja to považujem za veľkú brzdu vo vývoji mesta a jeho novodobej identity. Je pozoruhodné, že popri tom sa v Bratislave vyvinul veľmi aktívny občan, ktorý vníma problémy mesta a chce participovať na riešeniach. Za posledný rok mi boli od občanov, od kolegov architektov a urbanistov, ale aj od krajinárov a ochranárov predstavené výborné myšlienky a projekty pre mesto, často hotové plány, len zrealizovať. Keď som sa opýtala, prečo neboli zrealizované, odpoveď bola vždy rovnaká – ostali v „šuplíku“, lebo zmena vedenia mesta, vysokého úradníka, mesto malo iné priority, nezáujem a až na poslednom mieste boli ak, tak financie - kríza, tá vychytala najmä megalománske projekty, čo môžeme len privítať. Kultúrny pesimizmus sprevádzaný ako opozit ku pozitívnemu pokroku blokuje, zväzuje ruky a berie odvahu. Ku kultúrnemu pesimizmu sa pridal pád z tak veľkého hospodárskeho boomu, aký bol v Bratislave, a ten je tvrdý. Je to ale pád do kapitalistickej reality. Je zaujímavé, že v situácii, keď sa postavili finančné inštitúcie, banky, kancelárske priestory, drahé byty a hotely, nákladne zrekonštruovali významné pamiatky ako Bratislavský hrad, Stará radnica a Aponniho palác, obnovila časť verejných priestorov historického centra, začala Bratislava demograficky stagnovať. Nemôžu si ju dovoliť mladí ľudia, pružne nereagovala na potreby obyvateľov, ktorí opúšťali pôvodné byty a chceli bývať v rodinnom dome a tí sa usadzovali v lokalitách mimo mesta. Bratislavčan opúšťa definitívne Bratislavu? Identifikuje sa so životom človeka, čo dochádza do hlavného mesta za prácou?

O participácii

V posledných rokoch sa v rôznych spoločenských oblastiach v Bratislave veľa dosiahlo, ale nie vždy zásluhou verejnej správy, ale mnohých dobrovoľných neziskových organizácií, ktoré akoby v mnohom suplovali úlohu verejnej správy. Za to im patrí veľké uznanie. Napriek tomu mnohé dobré nápady a iniciatívy akoby prešľapujú na mieste, kým iné – ani nie nápady- zneužívajú krátkodobo situáciu a degradujú toto mesto do polohy možno výnosnej lokality, nosiča reklamných zariadení alebo umiestňovania svojich produktov v mestskom prostredí za verejné peniaze.

obr. 7: Noví Bratislavčania
zdroj: www.eurasiahealth.org

Ako prelomiť takýto obraz Bratislavy? Ako poctivo nadviazať na historické dedičstvo, ako presvedčiť mladých ľudí, že niečo schátralé netreba hneď búrať a stavať nové, aký odkaz nechať pre budúce generácie? To sú príliš vážne otázky, aby sme na tejto malej ploche našli odpovede. Ale jedna zásadná odpoveď tu je. V mnohých mestách už pochopili, že bez empatie obyvateľov sa ten sebelepší zámer mesta alebo developera nepohne ďalej. Za dobré riešenia sú považované len tie, ktoré sú pre „každého“ akceptovateľné. To neznamená, že sa každý musí s riešením stotožniť, také absolútne riešenie verejných problémov neexistuje. Aj o tom je participácia obyvateľstva na verejnej správe.

O územnom pláne

„Keď je mesto v poriadku, stáva sa objektom lásky svojich obyvateľov.”
Alexander Mitscherlich, citát z UPN hl. mesta SR Bratislavy 2007

Vo významných dokumentoch mesta, Územnom pláne mesta z roku 2007 a v Pláne hospodárskeho a sociálneho rozvoja mesta Bratislavy z roku 2010 sú kapitoly o ochrane, zveľadovaní a užívaní kultúrneho dedičstva s ohľadom na jeho zachovanie pre budúce generácie, potreba chrániť a obnovovať kultúrne, historické a architektonické hodnoty vrátane urbanistickej mestskej štruktúry. V zásadách a regulatívoch územného plánu mesta je uvedené, že v ÚPN je zhodnotený potenciál kultúrno-historických a spoločenských hodnôt a javov, ktoré kontinuálne pôsobia v danom prostredí a predstavujú rozvojové impulzy mesta a špecifické rozvojové impulzy jednotlivých mestských častí.

Vo vyhodnotení kvality životného prostredia a mestského priestoru v tom istom dokumente je na prvých miestach hodnotené historické dedičstvo: dochované kultúrne hodnoty nielen mestského, ale aj nadregionálneho, resp. európskeho významu (lokality Devín, Rusovce – antická Gerulata, Bratislavský hrad), ďalej rôznorodosť urbanistickej štruktúry mesta doplnená zachovanými kompaktnými centrami vidieckeho charakteru (napr. Devín, Dúbravka, Vajnory, Rača, ...) – ja by som dodala, len častí kompaktných vidieckych centier. Ďalej sa spomínajú urbanisticky hodnotné časti mesta z 20. a 30. rokov. Ako slabé stránky kvalita mestského priestoru sú uvedený proces suburbanizácie a z hľadiska historickej kontunuity degradácia a zánik historických, architektonických a urbanistických hodnôt vo viacerých prípadoch a s v ýnimkou Mestskej pamiatkovej rezervácie, absencia kvality verejných urbánnych priestorov. To nie je moc lichotivá bilancia.

Verejné priestory patria pod gesciu hlavného architekta, posudzovanie architektonickej kvality ich dotvárania okolitou zástavbou, osadenie všetkých prvkov, výtvarných diel a drobnej architektúry je závažným aspektom pri tvorbe kvalitného mesta a jeho vizitkou. Mobilná a statická doprava a dopravné systémy, pod posudzovanie ktorých dnes v Bratislave spadajú aj verejné priestory je jednou

s funkcií verejných priestorov, ale nie určujúcou. Locus nášho hlavného mesta hľadá svoj nový Genius. Len pri dôslednom zhodnotení kultúrneho dedičstva a spracovaním jeho odkazu do súčasnosti dokážeme spoločnými silami napredovať smerom ku kvalitnému mestu príjemnému pre život.

obr. 8: Revitalizované námestia vo Vajnoroch
zdroj: archív autorky

Projektanti, investori, majitelia pozemkov a mesto

Rozprávame o kvalite a udržateľnosti mesta, kultúrnom dedičstve a historickej kontinuite a nemáme páky na ich dosiahnutie. Z pozície mesta a jeho hlavného architekta je základnou pákou záväzné stanovisko mesta. Som presvedčená, že kontext záväzného stanoviska, kde sa posudzuje súlad s územným plánom, situácia okolo inžinierskych sietí a dopravy nie je postačujúci. Významné investičné zámery, ale nielen tie veľké – ovplyvňujú výrazne obraz mesta a tu si mesto musí jasne klásť podmienky, akú kvalitu urbanizmu a architektúry bude podporovať. Sú to na prvý pohľad nemerateľné hodnoty, ktorým treba ale pripísať jasné kritériá, pretože každá stavba má dopad na svoje okolie a tým aj na kvalitu celého mesto. Pracujem na Memorande o architektúre a urbanizme, kde sa venujem témam posudzovania kvality urbanizmu a architektúry, verejných priestorov, kvalite verejných stavieb, ktoré by mali byť príkladom pre ostatné projekty v meste, medzi ne patrí aj obnova mestského majetku ako historického dedičstva.

obr. 9: Budova kasární, významná pamiatka vojenskej architektúry v nemeckom Wismare z roku 1700 pred a po prestavbe na mestskú knižnicu s multifunkčnými výstavnými priestormi
- možno budúcnosť Hurbanových kasární v Bratislave?
zdroj: Wismarer Wochenkalender 2012

Z hľadiska komplexnosti otázok rozvoja mest a posudzovamia investičných zámerov potrebuje mesto na svojej strane poradný zbor významných odborníkov zo všetkých dôležitých oblastí pre

tvorbu mesta. Na základe svojho štatútu bude od jesene tohto roku už oficiálne pracovať Odborná komisia pre tvorbu mesta. Za momentálnej legislatívnej situácie s sa snažím čo najintenzívnejšie spolupracovať s mestskými časťami a prizývam ich zástupcov pre územný plán do Rady hlavnej architektky, v prípade pamiatkovej ochrany prizývam zástupcou MUOPu, kde majú investori, vlastníci nehnuteľností a ich architekti možnosť predstaviť projekt na internej magistrátnej úrovni. Tu sú prerokovávané problematické projekty alebo väčšie investičné zámery. Tu sa v internej odbornej diskusii pomenuje a zaprotokoluje rad spoločne stanovených kritérií pre povolenie tej ktorej stavby z hľadiska vplyvu na životné prostredie a na kvalitu mestského prostredia. Na pomoc nám z hľadiska pamiatkovej ochrany prichádza dnes už dopracovaný dlho očakávaný materiál Bratislava – pamiatková rezervácia - Návrh zásad ochrany pre vybrané sektory pamiatkovej rezervácie.

Z hľadiska ochrany historického dedičstva je dôležitá užšia spolupráca mesta s Krajským pamiatkovým úradom. Určite sa zhodneme na tom, že užívanie pamiatok je tá najlepšia stratégia ich ochrany. A že dobre pripravené projekty obnovy s udržaním pôvodnej alebo so zmenou funkcie dokážu nielen skĺbiť pamiatkovú ochranu s budúcou funkciou, ale kvalita historického dedičstva bude práve tým nadčasovým kvalitatívnym i hospodárskym benefitom projektu a danej lokality v meste.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

UPN hl. mesta SR Bratislavy 2007

PROGRAM HOSPODÁRSKEHO A SOCIÁLNEHO ROZVOJA HLAVNÉHO MESTA SR BRATISLAVY NA ROKY 2010-2020

Ing. arch. Ingrid KONRAD
Hlavná architektka
Hlavné mesto SR Bratislava
Primaciálne námestie č. 1
814 99 Bratislava
e-mail: ingrid.konrad@bratislava.sk
architekt@bratislava.sk
www.bratislava.sk
tel.: +421 2 593 564 10

Mgr. Jana Ličková

Krajský pamiatkový úrad Prešov

Obnova národných kultúrnych pamiatok v lokalite SKD UNESCO – Historické jadro mesta Bardejov.

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá aplikáciou terajších metodík a prístupov pri obnovách nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok v lokalite svetového kultúrneho dedičstva UNESCO – Historické jadro mesta Bardejov. Poukazuje na dôležitosť poznatkov z výsledkov architektonicko-historických pamiatkových výskumov a poznatkov z nových výskumných prístupov akými sú napr. dendrochronologický výskum. Zároveň príspevok prezentuje využitie týchto nových poznatkov v procese prípravy obnovy NKP.

Kľúčové pojmy: Bardejov, architektonicko-historický pamiatkový výskum, obnova nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok

Predpokladom pre dobrú pamiatkovú obnovu je dôsledné zistenie všetkých pamiatkových hodnôt danej nehnuteľnej NKP a poznanie jej stavebno-historického vývoja. Koncom 19. storočia bardejovský rodák Viktor Miškovský ako jeden z prvých začal s dokumentovaním historických stavieb v Bardejove. Svoju činnosť zameral na najvýznamnejšie stavby mesta, na ich zameranie a popis. Od vyhlásenia historického centra mesta Bardejov za pamiatkovú rezerváciu (ďalej aj „PR“) Vládou Československej republiky dňa 11. 07. 1950 sa zvýšil záujem o historické stavby a postupne sa začalo s realizáciou prvých architektonicko-historických pamiatkových výskumov (nazývaných aj stavebno-historické prieskumy). Vzhľadom na technické možnosti v období vzniku prvých pamiatkových výskumov sa detailne nedokumentovali všetky historické prvky skúmaných objektov. Často v týchto dokumentáciách postrádame fotodokumentáciu objektu, dokumentáciu historických výplní (okenných a dverných), historických detailov a prvkov, avšak kvalita grafickej časti týchto dokumentácií býva zvyčajne vyššia ako v súčasnosti predkladaných dokumentáciách.

Od vyhlásenia PR sa vo vyššej miere začala komplexná obnova objektov. Rozhodujúcu úlohu v tomto procese zohral Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů v Prahe (ďalej „SÚRPMO“), ktorý postupne spracoval koncepčné materiály obnovy mesta Bardejov na základe pamiatkových výskumov, končiace projektovými dokumentáciami rekonštrukcií jednotlivých objektov. Vykryštalizoval sa názor prinavrátiť meštianskej architektúre Radničného námestia výraz „pôvodného“ stredovekého mesta, ktoré okrem zachovanej stredovekej parcelácie, dvojtraktovej dispozície, klenieb, drevených trámových stropov a kamenných architektonických detailov bolo charakterizované aj typickými vysokými strechami s valbovou alebo štítovou orientáciou a s hrebeňom kolmým na uličnú čiaru. Ako prvé boli ešte v 50-tych rokoch zrealizované strechy objektov vtedajšieho múzea na Rhodyho ulici č. 1. a 2. *(obr. č. 1)*, kde popožiarové strechy z 80-tych rokov 19. storočia boli vymenené za valbové, orientované hĺbkovo, zjemnené námetkami. Na niektorých fasádach objektov na Radničnom námestí sa realizoval stavebno-historický prieskum fasád, pri ktorých bolo objavených množstvo hodnotných prvkov a detailov. Tieto objavy zväčša z obdobia gotiky, či renesancie boli prezentované. Z dnešného pohľadu „zaujímavý“ prístup bol odporúčaný k obnove eklektickej fasády meštianskeho domu na Radničnom námestí č. 34 *(obr. č. 2)*, v dokumentácii stavebno-historického prieskumu fasády z roku 1971, ktorej autorom bol Ing. J. Muk prom. historik. „Dom je najnecitlivejším porušením historickej zástavby v priestore bardejovského námestia. Ruší svojou nadmernou výškou, predovšetkým však stupňom plasticity svojho nadmerného členenia. Pri preriešení strechy by mala byť odbúraná pôjdová nadmurovka a v súvislosti s tým zjednodušiť vhodnou formou priečelie. Odstránený by mal byť predovšetkým balkón. Redukciou frontónov by bolo možné dospieť k nenáročnej a súčasne vkusnej novodobej forme, ktorá by vhodne zapadala do historického prostredia. Preriešenie polkruhovo zaklenutých okien na obdĺžne by snáď

nemuselo byť nutnou podmienkou.“ [2] Na rozdiel od vtedajšieho pohľadu na pamiatkovú ochranu fasád meštianskych domov Radničného námestia, kde sa upredostňoval pohľad na mesto ako na stredoveké mesto s prinavrátením výrazu stredovekých, resp. renesančných fasád, súčasná pamiatková starostlivosť sa pri obnove fasád riadi základnou zásadou, že všetky pozitívne zmeny NKP realizované v časovom kontinuu od vzniku až po súčasnosť sú predmetom pamiatkovej ochrany. Predmetná zásada na príklade obnovy fasády meštianskeho domu na Radničnom námestí č. 34 sa uplatnila v rešpektovaní eklektického výrazu fasády a teda zachovaní hmotnej podstaty NKP s rešpektovaním jej vierohodnej podoby, stavebného vývoja a pozitívnych stavebných premien. Vytvorenie hybridu stredovekej fasády, ktorý by poukazoval na „pôvodný“ výraz fasády s obdobím vzniku objektu ako takého, by znamenal odstránenie pamiatkovej hodnoty a bol by neautentickým vstupom do stavebno-historického vývoja objektu.

Súbežne prebiehala rekonštrukcia mestského opevnenia. V roku 1967 bol schválený SÚRPMOm Praha spracovaný Podrobný územný plán asanácie a rekonštrukcie historického jadra. Materiál nielen už naplno rozvíja ideu komplexnej obnovy mestského opevnenia, úpravy plochy námestia, komplexnú obnovu jednotlivých objektov vrátane radikálnej premeny strešných rovín, ale aj asanáciu budov, prístavieb, dvorových krídel, bohužiaľ bez ich predchádzajúceho zdokumentovania a zhodnotenia.

Výrazné zlepšenie dokumentovania historických stavieb a výskumných dokumentácií po technickej stránke nastáva koncom 20. storočia a následnou zmenou legislatívy a to prijatím zákona č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu (ďalej len „pamiatkový zákon“) a najprv vyhláškou MK SR č.16/2003 Z.z., ktorá bola nahradená novou vyhláškou Ministerstva kultúry SR č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov. Pamiatkový zákon určil, že architektonicko-historický pamiatkový výskum môže vykonať len fyzická osoba s osobitnou odbornou spôsobilosťou v príslušnom odbore na základe osvedčenia vydaného ministerstvom kultúry. Tento fakt zabezpečil, že pamiatkový výskum môžu realizovať len odborníci. Platná vyhlášky spolu s Usmernením Pamiatkového úradu SR pre spracovávanie dokumentácie pamiatkového architektonicko-historického výskumu upravujú formálne a obsahové náležitosti pamiatkového výskumu. Rozsah a formu pamiatkového výskumu určuje príslušný Krajský pamiatkový úrad (ďalej aj ”KPÚ”) v individuálnom správnom akte. Na kvalitu pamiatkových výskumov po odbornej stránke dozerá odborno-metodická komisia Pamiatkového úradu SR, ktorá sa vyjadruje ku každému pamiatkovému výskumu a následne sa k dokumentácii výskumu ako prípravnej dokumentácii vyjadruje príslušný krajský pamiatkový úrad.

Lokalite SKD UNESCO

Na základe rozhodnutia 24. zasadnutia Výboru pre svetové dedičstvo pri UNESCO bolo 30. 11. 2000 do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva zapísané Historické jadro mesta Bardejov. Lokalita je zapísaná na základe kritérií iii a iv pod číslom 973.

Kritérium iii) znamená, že opevnené mesto Bardejov je príkladom výnimočne dobre zachovanej hospodárskej a sociálnej štruktúry obchodných miest stredovekej strednej Európy;

kritérium iv) znamená, že pôdorysný rozvrh, stavby a opevnenie Bardejova ilustrujú urbanistický komplex rozvinutý v stredovekej strednej Európe na významných uzloch obchodných ciest tohto obdobia, doplnený židovským suburbiom a synagógou z 18. storočia.

Vstupom lokality do Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO sa sprísnili aj požiadavky pre ochranu pamiatkového fondu a s ňou spojené požiadavky pre obnovy národných kultúrnych pamiatok. Pred komplexnými, resp. väčšími obnovami nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, resp. historických objektov sa realizuje architektonicko-historický pamiatkový výskum, ktorý je podkladom pre rozhodovanie KPÚ.

Zrealizované architektonicko-historické pamiatkové výskumy v PR Bardejov:

2004

Bardejov – Stöcklova ul. 25, mešt. dom (č. ÚZPF 1773/0), architektonicko-historický výskum, autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

2005
Bardejov – Stöcklova ul. 17, mešt. dom (č. ÚZPF 1770/0), architektonicko-historický výskum, autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

2006
Bardejov – mestské opevnenie (č. ÚZPF 1665/1-20), architektonicko-historický výskum časti m. opev., autorky: PhDr. N. Urbanová, Ing. arch. Ľ. Husovská, CSc.

2008
Bardejov – Kláštorská ul. 19, mešt. dom(č. ÚZPF 1745/0), architektonicko-historický výskum, autorka: PhDr. D. Petranská

Bardejov – Radničné nám. 38, mešt. dom (č. ÚZPF 1715/0), architektonicko-historický výskum, autorka: PhDr. N. Urbanová

2009
Bardejov – Radničné nám. 23, mešt. dom (č. ÚZPF 1700/1) – architektonicko-historický výskum, autorka: Mgr. M. Timková

Bardejov – Radničné nám. 44, mešt. dom (č. ÚZPF 1721/0) – architektonicko-historický výskum, autorka: PhDr. D. Petranská

Bardejov – Stöcklova ul. 14, mešt. dom (č. ÚZPF 1755/0) – architektonicko-historický výskum, autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

Bardejov – Stöcklova ul. 22, mešt. dom (č. ÚZPF 1753/0) – architektonicko-historický výskum, autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

2011
Bardejov – Hviezdoslavova ul. 6, mešt. dom (č. ÚZPF 1724/0) – architektonicko-historický výskum. Autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

Bardejov – Stöcklova ul. 19, remeselnícky dom (č. ÚZPF 1771/0) – architektonicko-historický výskum. Autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

2012
Bardejov – Stöcklova ul. 23, mešt. dom (č. ÚZPF 1772/0) – architektonicko-historický výskum. Autori: Mgr. L. Kürthy, Mgr. B. Glocková

Bardejov – Kláštorská 8, mešt. dom (č. ÚZPF 1741/1) – architektonicko-historický výskum, autorka: Mgr. M. Timková

Okrem vyššie uvedených architektonicko-historických výskumov boli realizované samostatne aj dendrochronologické výskumy, ktoré sa približne od roku 2009 stávajú bežnou súčasťou architektonicko-historických výskumov. Dendrochronológia je exaktná metóda datovania dreva založená na meraní šírok letokruhov, ktorá umožňuje datovať okrem iného aj drevené prvky historických stavieb. Dendrochronologicky je možné zistiť presný rok, v ktorom sa jednotlivé letokruhy na vzorke vytvorili. Vzhľadom k tomu, že je to exaktná metóda, vie presne zadatovať napríklad drevené trámové stropy, podlahy, krovy, teda drevené prvky, ktorých vek (zväčša len orientačne) dosiaľ bolo možné určiť len základe analógií, stavebno-historického vývoja stavby alebo archívnych prameňov. Práve uplatnením dendrochronologického výskumu máme exaktne potvrdený vek daného dreveného prvku, ktorý nám pomáha pri presnejšom datovaní stavebno-historického vývoja stavby.

Architektonicko-historický výskum okrem určenia stavebno-historického vývoja stavby a špecifikácie predmetov pamiatkovej ochrany, detailne fotograficky a graficky zdokumentuje objekt. Táto dokumentácia sa stáva nenahraditeľnou v prípade odstránenia hodnotných prvkov v objekte. Ako príklad uvediem remeselnícky dom na Stőcklovej ulici č. 19. Pamiatkový výskum realizovaný v 1-2/2011 zachytáva goticko-renesančný objekt s renesančnými klenbami s bohatou štukovou výzdobou (obr. č. 3), barokovým komínovým telesom, klasicistickým schodiskom, klasicistickou klenbou a množstvom iných hodnotných detailov a prvkov. V priebehu roku 2011 však vyššie vymenované prvky boli úplne odstránené (obr. č. 4) alebo boli výrazne poškodené nelegálnou činnosťou. Preto detailná dokumentácia pamiatkového výskumu sa stala dôležitým podkladom pre metodiku obnovy objektu.

Na záver budem citovať zo Zásad ochrany pamiatkového územia PR Bardejov, kde sú určené základné zásady pre stanovenie metodiky obnovy NKP:

1. Každá NKP v pamiatkovom území predstavuje významný doklad, ktorý dokumentuje kultúrny, historický a stavebný vývoj objektu v závislosti od času, miesta, využitia, okolností vzniku spolu s pozitívnymi, ale aj negatívnymi vplyvmi na NKP realizovanými od jej vzniku až po súčasnosť.
2. Všetky pozitívne zmeny NKP realizované v časovom kontinuu od vzniku až po súčasnosť sú predmetom pamiatkovej ochrany. Okrem iných pozitívnych zmien je ako pozitívna zmena v ochrane pamiatkového fondu chápané čiastočné prirodzené starnutie, degradácia alebo opotrebovanie materiálov – patina, ktorá tvorí prirodzenú súčasť NKP, ak rozsah, miera a stupeň starnutia, degradácie alebo opotrebovania materiálov nepresiahne objektívnu úroveň, nad ktorú nie je jej zachovanie žiaduce.
3. Zachovať hmotnú a ideovú autenticitu NKP. Zachovať hmotnú podstatu NKP s rešpektovaním jej vierohodnej podoby, stavebného vývoja a pozitívnych stavebných premien – nutné je zachovanie všetkých autentických hmotných častí, súčastí, prvkov, znakov a vlastností NKP.
4. Architektonické, umelecko – remeselné a remeselné artefakty a prvky, stavebné techniky, technológie, pôvodné materiály, zariadenia, povrchové úpravy a iné prvky charakteristické pre NKP je potrebné chrániť a zachovať.
5. Zo zásady zachovania autenticity vyplýva neprípustnosť neopodstatneného nahradzovania časových, slohových, architektonických, umeleckých, remeselno – umeleckých častí, prvkov, detailov a znakov NKP časťami, prvkami, detailmi a znakmi, ktoré falzifikujú autentický stavebný vývoj a slohové zaradenie pamiatky.
6. Uprednostňovať obnovu a opravu všetkých historických prvkov a súčastí NKP pred ich nahradením alebo vymenením za kópie okrem prípadov, keď rozsah a stupeň poškodenia originálu je objektívne a preukázateľne nezvratný.
7. Ak nie je možné zachovať autentickú hmotu alebo materiál historických prvkov, je nevyhnutné dodržiavať zásadu kontinuity. Pri výbere materiálu, technologického a remeselného postupu v najvyššej možnej miere dbať na zachovanie nadväznosti na pôvodný materiál, technologický a remeselný postup.
8. Pri realizácii obnovy, konzervácie, údržby, opravy, rekonštrukcie, dostavby, prístavby alebo inej činnosti, pri ktorej sa vstupuje do historických prvkov a materiálov pamiatky, je nevyhnutné používať také stavebné, konštrukčné, technologické, chemické, fyzikálne, mechanické a iné postupy, procesy a materiály, ktoré nepoškodzujú historicky zachovanú hmotnú podstatu pamiatky a ktoré je možné v budúcnosti odstrániť čiastočne alebo v celom rozsahu bez úbytku pamiatkovej hodnoty a hmotnej zložky NKP.
9. Zachovať všetky historické architektonické, umelecké alebo remeselné súčastí, prvky a detaily exteriéru a interiéru NKP – výzdoba, komínové hlavice, okenné a dverné výplne, historické dlážky, stropy, klenby, krovy, rôzne technické riešenia a pod.
10. Rešpektovať historický nosný a konštrukčný systém pamiatky a pri jeho sanácii použiť taký

spôsob, ktorý najviac materiálovo, konštrukčne a technologicky zodpovedá historickému nosnému a konštrukčnému systému NKP a ktorý zároveň minimalizuje možné negatívne vplyvy na historické súčasti NKP.

11. Rešpektovať základné komunikačné a dispozičné riešenia NKP. Nové funkčné využitie prispôsobovať historickej dispozícii NKP.
12. Pri komplexných obnovách NKP je žiadúce realizovať príslušný pamiatkový výskum. Príslušný pamiatkový výskum môže byť nariadený aj pri čiastkových obnovách (napr. obnova fasády, obnova jednotlivých priestorov predmetnej pamiatky, reštaurovanie nástennej maľby, obnova krovu a iných hodnotných častí a prvkov a pod.).
13. Pri obnove NKP klásť dôraz na kvalitu projektovania a následnej realizácie jednotlivých stavebných alebo iných detailov, ktorých nezvládnutie môže veľmi negatívne ovplyvniť celkový výraz alebo inú podstatnú vlastnosť NKP alebo jej prezentácie. [3]

obr. 1: Bardejov, Rhodyho ulica č. 1, 9/2004
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

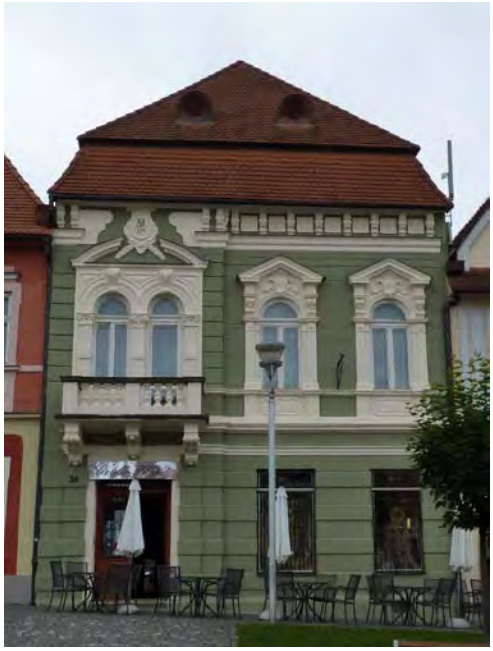

obr. 2: Bardejov, Radničné námestie č. 34, 6/2011
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

obr. 3: Bardejov, Stőcklova 19, štuková výzdoba renesančnej klenby, 11/2010
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

obr. 4: Bardejov, Stőcklova 19, štuková výzdoba renesančnej klenby, 9/2011
zdroj: fotoarchív KPÚ Prešov

Odkazy, citácie, použitá literatúra:

[1] Kolektív autorov: Pamiatková rezervácia Bardejov - Zásady ochrany pamiatkového územia – Aktualizácia. KPÚ Prešov, 2009, s. 32
[2] Muk, J.: Bardejov, Stavebně historický průzkum průčelí čp. 3,16, 29, 30, 31, 32, 33, 10, 35, 40, 41, 42, 34. SÚRPMO, Praha, 1971, T31, s. 4-5.
[3] Kolektív autorov: Pamiatková rezervácia Bardejov - Zásady ochrany pamiatkového územia – Aktualizácia. KPÚ Prešov, 2009, s.101-102.

Mgr. Jana Ličková
Krajský pamiatkový úrad Prešov
Hlavná 115,
080 01 Prešov
e-mail: jana.lickova@pamiatky.gov.sk
tel.: 051 24 52 829

Mgr. Peter HARČAR

Krajský pamiatkový úrad Prešov

Mestské opevnenie v Bardejove – vývoj, obnova, prezentácia

Abstrakt: Mestské opevnie v Bardejove je jedným z najzachovalejších mestských fortifikácií. Obnova nastúpená v 60-tych a 70-tych rokoch minulého storočia dnes prešla do svojej druhej etapy a aj vďaka snahe a záujmu samosprávy mesta je možné jej pokračovanie. Samotný článok prezentuje jednotlivé vývojové fázy opevnenia, predstihové pamiatkové výskumy, koncepciu obnovy, jej metodické princípy a samozrejme konkrétne spôsoby prezentácie.

Kľúčové pojmy: Bardejov, opevnenie, obnova, prezentácia

Úvod

Mestské opevnenie v Bardejove patrí k jedným z najlepšie zachovaných fortifikačných systémov v rámci Slovenska. Spolu s Bazilikou sv. Egídia a radnicou je jednou z najautentickejších pamiatok svetového a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Stručný náčrt vývoja opevnenia

Začiatok vzniku fortifikačného systému súvisia s urbanizačným vývojom, počas ktorého sa trhová osada mení na mesto a spadajú do polovice 14. storočia. Kráľ Ľudovít I. dáva v roku 1352 Bardejovu príkaz mesto opevniť a zosilniť múrom a vežami [1]. V listine z roku 1376 sa už hovorí o opevnenom meste. Nie je vylúčené, že niektoré fortifikačné prvky mohli vzniknúť už pred rokom 1352.

V prvej fáze do konca roka 1376, resp. do konca 14. storočia bol postavený hradbový múr po celom obvode mesta a tri mestské brány. Hornou bránou - južnou pokračovala cesta vedúca do Prešova, Dolnou bránou - Obručníckou (Reuffertor) cesta vedúca do Zborova a ďalej do Poľska a Západnou – Vallovou bránou pokračovala cesta cez údolie Tople a Beskydský priesmyk taktiež do Poľska. Z južnej a západnej strany bolo mesto najzraniteľnejšie, zo severnej ho chránila výrazná prírodná terasa rieky Topľa, na ktorej bol postavený hradbový múr, posilnený mlynským náhonom a z východnej strany mesto chránila terasa Šibského potoka, na ktorej taktiež stal hradbový múr. Existencia prvých bášt sa predpokladá na zalomeniach a nárožiach, nakoľko jednou z ich hlavných funkcií bolo flankovanie, bočná obrana hradieb. Mohla to byť Veľká bašta, predchodkyňa dnešnej Hrubej bašty na východnej strane, na západnej strane Školská bašta, na severozápadnom nároží zaniknutá bašta (dnes odkrytá archeologickým výskumom a prezentovaná) a bašta v okolí neskoršieho humanistického gymnázia (dnes Katolícky kruh), kde sa n eskôr nachádzala tzv. Malá bránka. V súvislosti s vodnou priekopou sú zaujímavé správy z roku 1418, kde sa Hrnčiarska ulica (dnes Kpt. Nálepku) a Halpušová (dnes Partizánska) označujú ako ležiace za vodou. Za vodou sa pravdepodobne rozumie hradobná priekopa naplnená vodou.

V období rokov 1420 – 1474 sa v meste pokračovalo s budovaním opevnenia. Zrelaizovali sa ochodzena hlavnej hradbe, dobudovali sa nové bašty, postavená bola parkánová hradba a predsunuté opevnenie na severnej strane. Tieto aktivity súvisia aj s politikou kráľa Žigmunda voči Poľsku a Čechám. Výstavbu opevnenia podporil v roku 1428 aj samotný kráľ sumou 957,5 florénov [2].

V prvej polovici 16. storočia boli realizované posledné výraznejšie prestavby na opevnení, pričom sa už aplikovali skúsenosti renesančnej fortifikačnej architektúry. Priekopy boli postupne prehlbované, prebiehala údržba stojacich hradbových múrov. No najväčšie aktivity súviseli s d okonalejším zabezpečením mestských brán, kde sa aplikovala výstavba barbakánov, nakoľko mestské brány boli najdôležitejšími prístupovými bodmi do mesta,. V rokoch rokoch 1546 – 1647 sa uvádza výstavba barbakánu na Hornej bráne.

V písomných prameňoch uvádza existencia 23 bášt. No na vyobrazení z roku 1768 od G. Gaspara možno napočítať až 30 bášt, resp. veží [3]. Z roku 1603 pochádza hlásenie o prehliadke stavu opevnenia, ktoré realizoval na podnet cisára Rudolfa II. prešovský tridsiatnik Ján Gerbacký a sabinovský tridsiatnik Štefan Thury. V opise sa podrobne popisuje stav a zariadenie 11 veží, resp.

bášt a aj stav jednotlivých častí hradieb a priekop [4].

Obdobie 17. storočia znamená pre východoslovenské mestá hlbokú krízu, ktorú spôsobilo dlhodobé okupovanie Dolného Uhorska, vrátane južných častí Slovenska a feudálna anarchia. Po porážke Turkov pri Viedni v roku 1683 nastúpila postupná stabilizácia situácie v krajine a význam opevnení začal upadať a po napoleonských vojnách úplne zanikol. V poslednej tretine 18. storočia sa dosť podstatne menil urbanistický ráz mesta aj vo väzbe na nové využitie opevnenia. Hradobné priekopy boli postupne vysušované a zasypávané a nanovo rozparcelované na záhrady a ovocné sady. Bašty sa začali využívať na bývanie a hospodárske účely, hradbové múry sa rozoberali a kameň bol využitý pri novej zástavbe na parkáne a v priekopách, severné opevnenie bolo úplne zbúrané – vytvorila sa promenáda a v 19. storočí boli postupne búrané aj mestské brány (v roku 1843 bola úplne zbúraná Horná brána). Samotný hradbový múr bol na viacerých miestach rozobratý a vznikli tak nové vstupy do centra mesta.

Obnova a prezentácia opevnenia

Postupná obnova a prezentácia mestského opevnenia v Bardejove má svoje počiatky v 50-tych rokoch minulého storočia. Celkový plán rekonštrukcie historického jadra mesta spracoval SURPMO Praha, kde sa rátalo s takmer komplexnou obnovou opevnenia spojenou s asanáciou bodov stojacich jednak na ploche priekopy, jednak zasahujúcich do samotného opevnenia (domy stojace na parkáne, prilepené k jednotlivým baštám a častiam hradieb).

Prvá fáza obnovy bola sústredená najmä na stojace objekty bášt. Od 70-tych rokov minulého storočia prebiehala aj komplexnejšia obnova, vrátane jednotlivých úsekov hradieb, ktorej predchádzali architektonicko-historické výskumy. Archeologické výskumy sa často realizovali počas samotnej realizácie obnovy, čo bolo čiatočne zapríčinené aj odľahlosť archeologických pracovísk. Postupne boli obnovované jednotlivé bašty - Hrubá bašta, Veľká bašta, Červená bašta, Renesančná bašta, Školská bašta, Kláštorná bašta, Prašná bašta, severovýchodný barbakán a dolná brána, čiastočne hradbový múr na východnej strane mesta, zo severnej strany časť úseku hlavnej hradby medzi Renesančnou a Severovýchodnou obdĺžnikovou baštou a hlavná hradba s parkánovou hradbou za Bazilikou sv. Egídia a čiastočne predbránie hornej brány s oblúkovým mostom.

Nová etapa obnovy opevnenia začala v 90-tych rokoch minulého storočia. Pamiatkový ústav Bratislava (G. Lukáč) realizoval archeologický výskum v súvislosti s obnovou povrchov pred areálom františkánskeho kostola. Výskumom boli zachytené fragmenty bašty (vodná bašta) a priebeh hradbového a parkánového múra, následne prebehla prezentácie nálezov v ploche verejného priestranstva s dlažbou z lomového kameňa [5]. Taktiež rekonštrukcii Baštovej ulice predchádzal archeologický výskum, počas ktorého boli zachytené základy ďalšej zaniknutej bašty a priebeh samotnej obvodovej hradby. Tie boli následne prezentované nad úroveň terénu ako nízke murivo z lomového kameňa. Južne od Školskej bašty, v mieste kde hradba križovala súčasnú komunikáciu. bol priebeh opevnenia prezentovaný v úrovni andezitovej dlažby ulice, formou línie vyskladanej z lomového kameňa [6]. V súvislosti s plánovanou obnovou polygonálnej bašty v severovýchodnej časti opevnenia prebiehal taktiež archeologický výskum (G. Lukáč), ktorý ozrejmil datovanie staršej fázy tohto objektu do 15. storočia a zároveň zachytil aj mladšie etapy úprav, ktoré vyústili do jej polygonálnej podoby. Na objekte severovýchodnej bašty bol realizovaný archeologický výskum a architektonicko-historický výskum, ktorý predatoval jej vznik do 16. storočia [7]. Počas rekonštrukcie Radničného námestia bola taktiež realizovaný sondážny archeologický výskum, ktorý sa v severnej časti priamo týkal aj objektu Malej bránky, ktorá vznikla v 16. storočí vybúraním časti hradby a pristavaním prístavieb po južnej a severnej strane, čím vznikol objekt štvoruholníkovej bránovej veže. Vonkajšie severné murivo veže bolo priamo napojené na parkánový múr. Pravdepodobne v rovnakej etapy bol pred bránovú vežu v priestore priekopy postavené poloblúkové predbránie [8].

Súčasťou rekonštrukcie ul. Na hradbách v juhovýchodnej časti mesta medzi Hornou bránou a Hrubou baštou bola aj obnova opevnenia, ktorej súčasťou bol aj predstihový archeologický výskum. Zachytil priebeh zaniknutej časti hradieb, následný plošný odkryv odhalil zachovanú korunu murív v plnom rozsahu, pričom bola zachytená aj poloha zaniknutej otvorenej bašty obdĺžnikového pôdorysu, ktorá bola spolu s hradbou prezentovaná nad úroveň terénu [9].

Súčasná etapa obnovy

Výrazným medzníkom obnovy mestského opevnenia v Bardejove je rok 2006, keď bola spracovaná projektová dokumentácia „Obnova mestského opevnenia a jeho zapojenie do infraštruktúry mesta Bardejov“ [10]. Prvým krokom predchádzajúcim samotnú realizáciu obnovy bolo spracovanie architektonicko-historického výskumu, ktorý realizovali PhDr. Norma Urbanová a Ing. arch. Ľudmila Husovská, CSc. a následne prebiehal archeologický výskum vo väzbe na jednotlivé úseky obnovy (výskum relaizovalo Krajské múzeum v Prešove, Mgr. M. Comisso). Cieľom obnovy je prezentácia mestského opevnenia ako uceleného komplexu a zároveň zapojenie hradobného systému do života mesta tak, aby slúžil ako zóna relaxu a oddychu, v ktorej sa budú nachádzať aj priestory pre rôzne kultúrno-spoločenské aktivity. Koncepcia prezentácie opevnenia bola určená v kontinuite na skôr realizované úseky obnovy. Murivá zachovaných časti opevnenia sú postupne na jednotlivých úsekoch prešpárovavané a dopĺňané lomovým kameňom (pieskovcom), chýbajúce časti hradieb sú po realizácii čiastkových doplňujúcich archeologických výskumov prezentované ako plné murivo z lomového kameňa nad úroveň terénu tak, aby slúžili ako prirodzená zábrana prepadu do hradobnej priekopy, resp. do pr arkánu. Koruna týchto murív je v nepravidelnej zvlnenej forme, neudržuje priamu líniu. V úsekoch, kde miestne komunikácie pretínajú zaniknuté časti pevnenia je ich priebeh prezentovaný v úrovni terénu, taktiež z lomového kameňa. Úroveň parkánu je prezentovaná vo väzbe na výsledky výskumov, resp. dochovaných niveliet jeho úrovní.

Obnova opevnenia prebieha aj v súvislosti s p ostupnou rekonštrukciou prihradobných ulíc. Prvé kroky boli spojené s obnovou východného úseku opevnenia. Krajské múzeum v Prešove uskutočnilo archeologický výskum na doposiaľ neobnovenej časti hradbového múru medzi Veľkou a Hrubou baštou. Prezentácia chýbajúcej časti muriva hlavnej hradby a novozachytenej obdĺžnikovej bašty bola realizovaná na základe výsledkov archeologického výskumu a po konzultáciách sa špecialistami na fortifikačnú architektúru (Ing. M. Bóna). Ďalšia etapa obnovy pokračovala s severnej časti opevnenia v jej západnom úseku, taktiež vo väzbe na rekonštrukciu prihradobnej uličky. Prebehlo statické zabezpečenie a obnova Severovýchodnej obdĺžnikovej bašty a Renesančnej bašty, úsek stojacej hradby s dochovanou ochodzou so štrbinovými strieľňami bol nanovo prešpárovaný a prezentovala sa aj chýbajúca časť hradby na základe výsledkov archeologického výskumu medzi dvoma vyššie spomínanými baštami. V ďalšom pokračovaní obnovy opevnenia smerom k radničnému námestiu západným smerom bola zachytená a prezentovaná za komplexom farského úradu ďalšia zaniknutá otvorená bašta polkruhového pôdorysu. Práce v ďalšej fáze pokračovali na prezentovaní parkánovej hradby a parkánu v severnej časti opevnenia pred Renesančnou a Severovýchodnou obdlžníkovou baštou, kde bola situácia značne komplikovaná, nakoľko je v tejto časti opevnenie situované na najvýraznejšej terénnej vlne [11].

Doposiaľ najrozsiahlejšia obnova prebiehla v severnej časti, v západnom úseku opevnenia. V tomto piestore na mieste samotnej priekopy, mlynského náhonu a predsunutej línii opevnenia vznikol koncom 60-tych rokov minulého storočia mestský park. Predstihový sondážny archeologický výskum, ktorý relaizovalo Krajské múzeum v Prešove – Mgr. M. Comisso, začal v jesenných mesiacoch roku 2009 (s pokračovaním v jari a lete 2010) s cieľom zachytiť chýbajúci priebeh parkánového múra, ozrejmiť situáciu v severozápadnom nároží hlavnej hradby a parkánovej hradby, pôvodné trasovanie mlynského náhonu a vymedziť situovanie predsunutého opevnenia.

Nanovo je prezentovaná hlavná hradba, pri obnažení jej koruny bola zachytená bašta na severozápadnom nároží, upravená je aj úroveň parkánu a prezentovaný parkánový múr s baštou taktiež na severozápadnom zalomení. Zo severnej strany bolo mesto chránené dvojitou priekopou, severnou suchou a južnou, ktorá sa podľa potreby napúšťala vodou, jej súčasťou bol aj mlynský náhon odklonený z rieky Topľa. Dominantou severného parku je fontána, ktorá je situovaná na mieste priekopy a čiastočne mlynského náhonu. Trasovanie náhonu je zvýraznené dvomi menšími bazénmi, ktorými je napájaná samotná fontána. Severnú stenu fontány tvorí prezentácia predsunutej hradby oddeľujúca suchú a „mokrú“ priekopu. V línii presunutej hradby bola okrem dodnes stojacej a obnovenej Archívnej bašty prezentovaná, spolu s ostatnými murivami súvisiacimi s opevnením v tejto časti mesta, zaniknutá bašta v severozápadnom nároží na zalomení opevnenia. Prezentáciu ukončuje zo severnej strany vonkajší priekopový múr. V priestore priekopy je dnes situovaný amfiteáter pre malé javiskové formy, detské ihrisko. Touto časťou mesta dnes vedie hlavný peší komunikačný ťah v smere východ - západ.

Záver

Novonastúpená etapa obnovy mestského opevnenia v Bardejove prináša hodnoty nielen v súvislosti s prezentáciou opevnenia ako významnej kultúrnej pamiatky tvoriacej súčasť svetového kultúrneho dedičstva UNESCO, ale ale vytvára nové funkcie pre jednotlivé bašty a plochy priekop tak, aby sa stali súčasťou života obyvateľov mesta a jeho návštevníkov.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Jankovič, V.: Miestopisný obraz Bardejova v 15. storočí. In: Nové obzory 5/1963, s. 64 ISBN
[2] Jankovič, V.: V období vrcholného feudalizmu. In: Dejiny Bardejova (zost. Kokuľa, A. – Lukáč, A. – Tajták, L.). Košice 1975, s. 89-93.
[3] Lovacký, M.: Bardejov Retrospektíva. Bardejov 1997, s.63.
[4] Suchý, M.: Významné pramene k problematike stavebného vývoja východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia. In: Nové obzory 16/
[5]Lukáč, G.: Fortifikačný systém stredovekého Bardejova. (Doterajšie výsledky archeologického výskumu). In: Bardkontakt 1998, Bardejov 1998
[6] Uličný, M. – Harčar, P.: Archeologické lokality v pamiatkovom fonde SR, prezentácia vybraných lokalít z územia Prešovského kraja. Prezentácia výsledkov archeologického výskumu mestského opevnenia v Bardejove. I: Archeologické pamiatky slovensko-poľského pohraničia v cestovnom ruchu. Hanušovce nad Topľou 2007, s.87-91.
[7] Bóna, M. – Lukáč, G.: Výsledky výskumu severovýchodnej bašty mestského opevnenia v Bardejove. In: Archaeologica historica 32/2007. Brno 2007, s. 113-122.
[8] Lukáč, G. – Uličný, M.: Záchranný archeologický výskum na lokalite Radničné námestie v katastri mesta Bardejov v roku 2001. Nálezová správa, september 2002. Archív KPÚ Prešov.
[9] Lukáč, G. – Uličný, M.: Archeologický výskum na ul. Na hradbách v MPR Bardejov. Nálezová správa, december 2003. Archív KPÚ Prešov.
[10] Projektovú dokumentáciu spracoval A-typ Prešov, architektonický ateliér.
[11] Parkánový múr bol prestavaný a opravovaný vo viacerých etapách. Za odbornú konzultáciu a pomoc pri prezentácii ďakujeme Mgr. M. Šimkovicovi.

Mgr. Peter HARČAR
Krajský pamiatkový úrad Prešov
Hlavná 115, 080 01 Prešov
e-mail: peter.harcar@seznam.cz
tel.: 0908 639 441

„Bránami mesta Modra“

„Through Modra town gates“

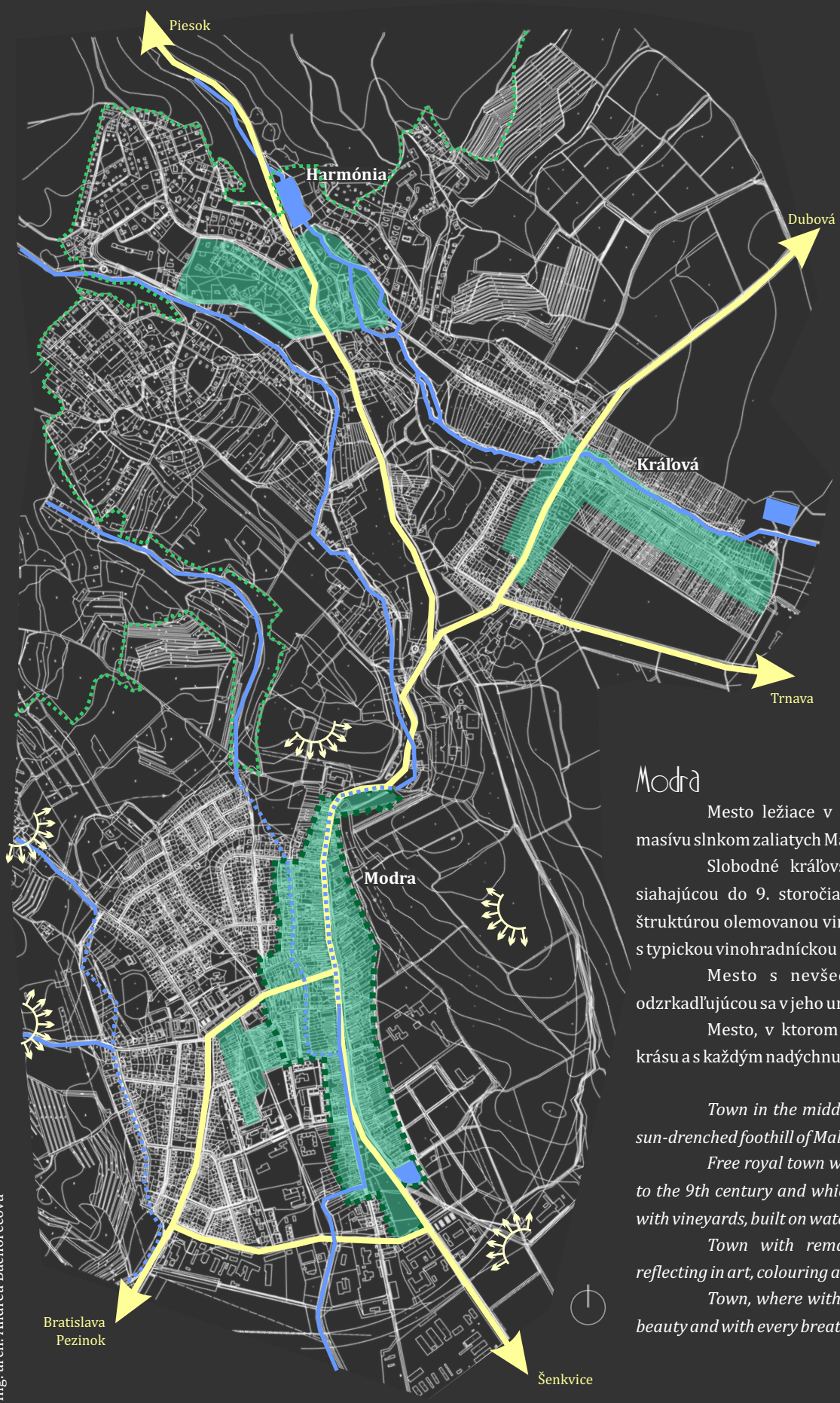

archeologické lokality a významné prvky krajiny
archaeological locality and significiant elements of land

významné chránené panoramatické pohľady
significiant protected panoramatic views

hlavné vodné toky a plochy
main watercourses and areas

hlavné vodné toky v krytom profile
main watercourses in enclosed profile

ťažisková dopravná kostra mesta
main transport framework of the town

MPZ s väzbou na kultúrno-historický potenciál
UCA with binding to cultural and historical potential

plochy s väzbou na kultúrno-historický potenciál
places with binding to cultural and historical potential

lesný masív - Chránená krajinná oblasť Malé Karpaty
forest district - protected landscape area Malá Karpaty

Chránené vtáčie územie Natura 2000
protected bird area Natura 2000

hmotovo-priestorové dominanty
significiant volume and areal dominants

Modra

Mesto ležiace v lone malebnej prírody, na úpätí masívu slnkom zaliatych Malých Karpát.

Slobodné kráľovské mesto s bohatou históriou siahajúcou do 9. storočia a so zaujímavou urbanistickou štruktúrou olemovanou vinohradmi, postavené na potokoch s typickou vinohradníckou architektúrou.

Mesto s nevšednou a rôznorodou kultúrou odzrkadľujúcou sa v jeho umení, kolorite a tradíciách.

Mesto, v ktorom s každým krokom objavíte jeho krásu a s každým nadýchnutím pocítite jeho atmosféru.

Town in the middle of beautiful nature lying on the sun-drenched foothill of Malé Karpaty.

Free royal town with rich history which stretch back to the 9th century and which has remarkable urbanism lined with vineyards, built on watercourses with typical architecture.

Town with remarkable and uncommon culture reflecting in art, colouring and traditions.

Town, where with every your step you can reveal its beauty and with every breath you can feel its atmosphere.

© Ing. arch. Andrea Bachorecová

Širšie vzťahy

„Bránami mesta Modra"

„Chráňme dedičstvo našich otcov"

„Preserve the heritage of our fathers"

Kontext historického jadra a krajiny

© Ing. arch. Andrea Bachorecová

„Bráňami mesta Modra“

architecture

history

handcraft

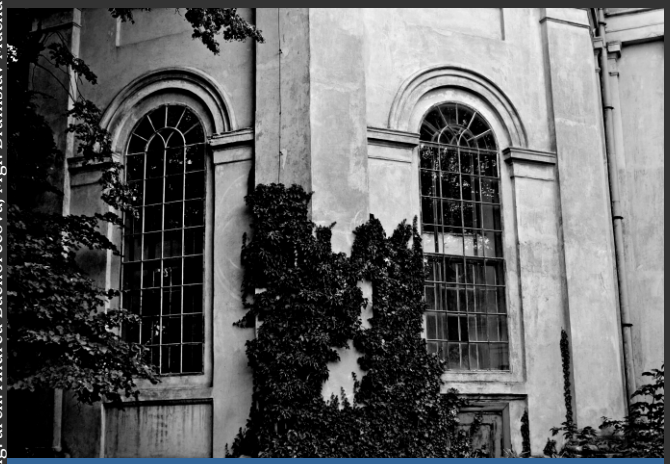

monument

genius loci

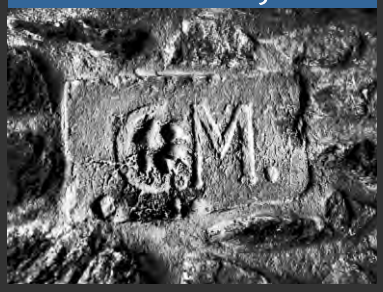

Modra

© Ing. arch. Andrea Bachorecová, Mgr. Branislav Macháč

„Through Modra town gates“

architecture

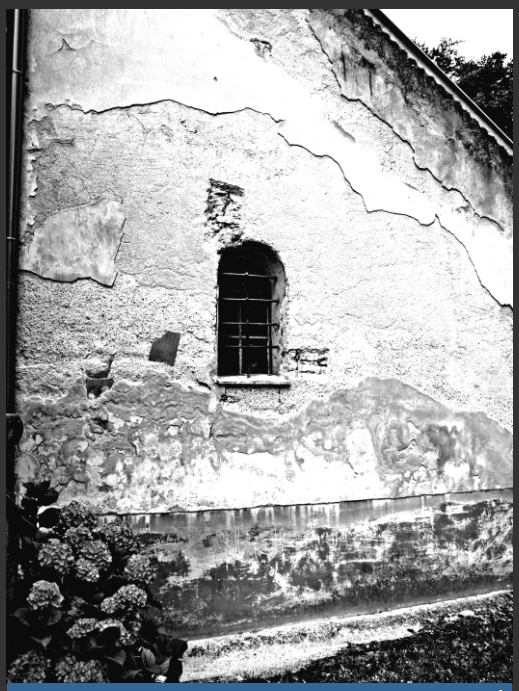

monument

history

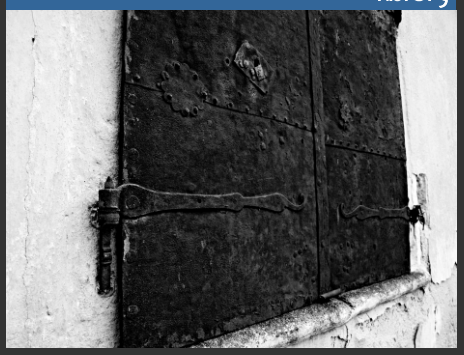

genius loci

spirit

Modra

© Ing. arch. Andrea Bachorecová, Mgr. Branislav Macháč

STROMORADIA AKO MIESTNA PAMÄTIHODNOSŤ– PRÍNOSY PRE SAMOSPRÁVU A VEREJNOSŤ

Ing. arch. Katarína Kristiánová, PhD.
Ústav záhradnej a krajinnej architektúry, Fakulta architektúry STU v Bratislave

ABSTRAKT
Historické stromoradia sú nositeľmi jedinečných estetických, kultúrnych a historických hodnôt, predstaviteľmi špecifickej formy kultúrneho dedičstva. Sú súčasťou historickej urbanistickej štruktúry miest i krajiny, súčasťou pamiatkových rezervácií i lokalít svetového kultúrneho dedičstva. Ich mnohoraké, ekologické, estetické, kultúrno-historické a kultúrno-spoločenské hodnoty však vyžadujú špecifické prístupy k spôsobom ich ochrany a obnovy. Príspevok sa venuje problematike ochrany a obnovy historických stromoradí v kontexte pamiatkovej starostlivosti, prínosom i nedostatkom ochrany hodnôt historických stromoradí ako miestnych pamätihodností, ktoré sú predmetom spoločného záujmu samosprávy, verejnosti, občianskych združení, neziskových organizácií, záujmových skupín a verejnosti.
Kľúčové pojmy: stromoradia, kultúrno-historická hodnota, miestna pamätihodnosť, samospráva, verejnosť

1 Úvod
Ochrana a zachovanie historických stromoradí a alejí je zabezpečovaná v legislatívnom kontexte ochrany prírody a krajiny i v legislatívnom kontexte ochrany kultúrnych pamiatok. Ochrana stromoradí môže byť realizovaná všeobecne, tak ako u akýchkoľvek iných drevín rastúcich mimo lesa v zastavanom i mimo zastavaného územia obce - prostredníctvom Zákona č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny a Vyhlášky č. 24/2003 Zb., ktorou sa vykonáva Zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, v zmysle tých ustanovení, ktoré zakazujú ničiť a poškodzovať dreviny, ustanovujú povinnosť vlastníkovi (správcovi, nájomcovi) pozemku, na ktorom sa drevina nachádza, sa o drevinu starať, ošetrovať ju a udržiavať, a ktoré ustanovujú princípy povolenia výrubu a princípy spoločenského hodnotenia drevín. Stromoradia často lemujú cesty, komunikácie v sídle alebo krajine. Na stromoradia pozdĺž komunikácií, sa vzťahujú, ako k tzv. cestnej zeleni, ustanovenia Cestného zákona - Zákona č. 135/1961 Z. z. o pozemných komunikáciách v znení neskorších predpisov. V prípadoch, ak oprávnenie alebo povinnosť výrubu vyplýva z osobitných predpisov, na výrub drevín sa nevyžaduje súhlas orgánu ochrany prírody. Stromoradia sú často vnímané ako nežiaduca príťaž, ohrozujúca cestnú premávku, sťažujúca údržbu komunikácií a pod., i napriek tomu, že v mnohých prípadoch boli vybudované nové trasy rýchlostných komunikácií a obchvatov, spĺňajúce účel rýchlej a bezpečnej dopravy, čo umožňuje nový pohľad na funkcie stromoradí, kedy utilitárne dopravné hľadiská môžu prevážiť hľadiská ochrany kultúrnohistorických, estetických a krajinotvorných hodnôt stromoradí. Aj z týchto dôvodov vzniká potreba vytvárať stromoradiam osobitnú právnu ochranu, ktorá by zabezpečila zachovanie kontinuity ich krajinárskej, architektonicko-urbanistickej, estetickej a historickej hodnoty.

2 Ochrana stromoradí v legislatívnom rámci Zákona o ochrane prírody
Na Slovensku je ochrana stromoradí v legislatívnom rámci Zákona o ochrane prírody zabezpečovaná napríklad prostredníctvom územnej ochrany prírody, keď sú stromoradia súčasťou napríklad chránených areálov, alebo je využívaná ochrana v kategórii chránený strom. Štátna ochrana prírody Slovenskej republiky v Štátnom zozname chránených stromov – v Katalógu chránených stromov eviduje niekoľko stromoradí, napríklad Lipovú aleju v Ľubochni, Lipovú aleju v Žiline – Bytčici, Pagaštanovú aleju v Starej Ľubovni, Urpínsku aleju v Banskej Bystrici, Platanovú aleju v Komárne, Málinské maklury v Málinci i ďalšie. Ako predmet ochrany v kategórii chránený strom je často chápaný samotný jedinec a v takomto ponímaní zánikom jedinca zaniká aj predmet ochrany, čo nevedie ku zachovaniu kontinuity krajinárskej, estetickej a historickej hodnoty. Základným predpokladom zachovania historickej autenticity rastlinných prvkov však nemôžu byť originálne exempláre rastlín, ale zachovanie originálnej substancie – podstaty [1]. V prípade stromoradí je to napríklad zachovanie kompozičného princípu lineárneho rytmického usporiadania, zachovanie druhovej skladby, priestorového a tvarového usporiadania, čo vzhľadom na obmedzenú životnosť rastlinných prvkov môžu i musia spĺňať i nové jedince. Napriek uvedeným nedostatkom je ochrana stromoradí v kategórii chránený strom dôležitá. Umožňuje zabezpečenie osobitnej starostlivosti o chránené stromy a ich ochranné pásmo, umožňuje vypracovať Programy starostlivosti o chránené stromy, a Programy záchrany chránených stromov. Ppri určovaní spoločenskej hodnoty chránených stromov sa pre chránené stromy uplatňuje špeciálny index. Pri určovaní výšky finančnej náhrady za vyrúbané dreviny a v rozhodovaní o náhradnej výsadbe je žiaduce určovať povinnosť vykonať kompenzáciu tak, aby bola zachovaná kontinuita ich krajinárskej, estetickej a historickej hodnoty[2]. Pre ciele zachovávania krajinárskej a kultúrnohistorickej kontinuity hodnôt stromoradí sa v právnom rámci ochrany prírody javí vhodnou aj kategória chránený krajinný prvok. Aj metodika zachovania alejí [3], spracovaná v Českej republike odporúča využívanie inštitútu významného krajinného prvku a aj využívanie inštitútu ochrany krajinného rázu. Na Slovensku. je kategória chránený krajinný prvok. málo využívanou, nielen z hľadiska ochrany hodnôt stromoradí. V slovenskej praxi je tiež doposiaľ menej úspešná implementácia metodik týkajúcich sa charakteristického vzhľadu krajiny a pôsobenia krajinných prvkov v krajinnom obraze [4], na rozdiel od Českej republiky, kde sa inštitút krajinného rázu stáva náležitosťou územného plánovania, posudzovania vplyvov na životné prostredie a pod. [5].

3 Ochrana stromoradí v legislatívnom rámci Pamiatkového zákona
Legislatívny rámec Pamiatkového zákona ponúka možnosti ochrany stromoradí i z hľadiska pamiatkovej starostlivosti. Stromoradia môžu byť súčasťou historických parkov a záhrad, ktoré sú chránené ako nehnuteľné kultúrne pamiatky, sú tiež súčasťou pamiatkových zón a rezervácií, i ich ochranných pásiem. Veľký potenciál identifikovať hodnoty blízke miestnej komunite, akými sú aj stromoradia, má štatút miestnych pamätihodností [8]. Obec si môže viesť, v zmysle § 14 Zákona číslo 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu, evidenciu pamätihodností obce, kde možno zaradiť nehnuteľné a hnuteľné veci, kombinované diela prírody a človeka, historické udalosti, názvy ulíc, katastrálne a zemepisné názvy viažuce sa k histórii a osobnostiam obce, aj staré stromy v katastri, božie múky, kríže a iné objekty viažuce sa k histórii obce. Krajské pamiatkové úrady na požiadanie poskytnú obci metodickú a odbornú pomoc pri evidovaní pamätihodností obce. Výskum však ukazuje, že v praxi je štatút miestnych pamätihodností málo využívaný pre ochranu stromoradí. Pozitívnym príkladom je mesto Prešov, kde sú ako hmotné nehnuteľné pamätihodnosti mesta evidované dve stromoradia – aleja Kmeťovho stromoradia a Gaštanová aleja Masarykovej ulice. Kmeťovo stromoradie dokumentuje rozhodnutie mestskej rady zo štyridsiatych rokov 19. storočia. Pri regulácii územného rozvoja mesta boli pre novú zástavbu určené plochy vo východnej časti mesta za hradbami. Stará cesta, ktorou sa hradbami uzavreté stredoveké mesto obchádzalo z východnej strany, dostala v regulačnom pláne výnimočné postavenie. Stala sa promenádnou ulicou, o čom svedčí jej vtedajší názov Sétatér – prechádzková plocha [6].. Do tohto obdobia je datovaná aj výsadba stromovej aleje z pagaštanu konského (*Aesculus hippocastanum* L.), lipy malolistej (*Tilia cordata* Mill.) a javora mliečneho (*Acer platanoides* L.). V tridsiatych rokoch 20. storočia niesla názov Komenského stromoradie, neskôr bola premenovaná na Kmeťovo stromoradie. V súčasnosti je aleja najstaršou ucelenou sadovníckou kompozíciou na území mesta. Stromy boli v roku 2008 ošetrené, staticky zabezpečené a na miestach dávnejších asanácií sú dnes vysadené mladé lipy [6]. Gaštanová aleja Masarykovej ulice v Prešove je obojstranná stromová aleja vytvárajúca kompaktnú zelenú líniu, ktorá dominuje takmer celej Masarykovej ulici. Staré stromy pagaštanu konského (*Aesculus hippocastanum* L.) sú vysadené v pravidelnom rytme a dokladujú historicky významnú udalosť v živote mesta - príchode prvej lokomotívy do Prešova v lete 1870. Oslavujúci Prešovčania sa rozhodli vysadiť stromoradie po obidvoch stranách ulice vedúcej od železničnej stanice do centra mesta. Stromy aleje predčasne zostarli poškodzovaním dopravou, kalamitným výskytom škodcov, v komplexnej obnove aleje, staré a poškodené stromy postupne nahradia mladé jedince [7].
Evidencia významných stromoradí ako miestnych pamätihodností predstavuje spoločný záujem, ktorý môže združovať samosprávu, verejnosť, občianske združenia, neziskové organizácie, záujmové skupiny a verejnosť. Propagácia hodnôt chránených stromov, vzbudzuje záujem verejnosti a cieľových skupín, buduje emocionálny vzťah obyvateľov k mestu alebo obci a vzhľadom na nedostatok finančných prostriedkov z verejných zdrojov môže výrazne napomáhať vytváraniu finančných prostriedkov pre údržbu a obnovu stromoradí v prostredí občianskych združení, neziskových organizácií a pod. Využívanie štatútu miestnych pamätihodností pre uchovanie hodnôt historických stromoradí je vhodnou formou aj pre lokality s vysokou koncentráciou kultúrnych pamiatok, ako upozorňuje napríklad aj Riadiaci plán lokality svetového kultúrneho dedičstva - *Spišský hrad a pamiatky jeho okolia* [8].

4 Záver
Stromoradia sú nositeľmi jedinečných estetických a kultúrnohistorických hodnôt, sú významnými fenoménmi krajinného rázu, charakteristickým znakom kultúrnej krajiny i súčasťou génia loci historickej urbanistickej štruktúry miest i vidieckych obcí.. V rámci budovania konceptov ochrany kultúrneho dedičstva je potrebné venovať väčšiu pozornosť problematike ochrany, údržby i obnovy stromoradí. V záujme ochrany mnohorakých hodnôt stromoradí je vhodné paralelné využitie rôznych nástrojov pre stanovenie podmienok ich identifikácie, evidencie a ochrany[9, 10].Evidencia stromoradí ako miestnych pamätihodností je vhodnou formou uznania a uvedomenia si hodnoty stromoradí miestnou komunitou, čo je základným predpokladom ich údržby i obnovy.

LITERATÚRA:
[1] PEJCHAL, M.: *Rostliny a autenticita památek zahradního umění*. Acta horticulturae et regiotecturae, roč. 13, 2010, č. Mimoriadne – Special. s. 56-60
[2] KRISTIÁNOVÁ, K.: *Architektúra stromoradí. Historické stromoradia a ochrana ich hodnôt.* ALFA. Architektonické listy fakulty architektúry STU, roč. 17, 2012, č. 2, s. 24-31
[3] ESTERKA, J., HENDRYCH, J., STORM, V., MATĚJKA, L., LÉTAL, A., VALEČÍK, M., SKALSKÝ, M.: *Silniční stromořadí v české krajině – koncepce jejich zachování, obnovy a péče o ně.* Praha: Arnika - Centrum pro podporu občanů. 2010. 64 s.
[4] JANČURA, P. et al.: *Metodika identifikácie a hodnotenia charakteristického vzhľadu krajiny.* MŽP Bratislava, SAŽP Banská Bystrica, TU Zvolen, 2010, 8 s.
[5] KUPKA, J.: *Ochrana kulturní krajiny formou ochrany krajinného rázu.* In: Kramářová, Z. ed. Člověk, stavba a územní plánování III., ČVUT v Praze, Fakulta stavební, 2009, s. 109-118
[6] http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=14969. Zverejnil: Jozef Mačo 13.12.2010 08:16, aktualizoval: Jozef Mačo 13.12.2010 11:43
[7] http://www.presov.sk/portal/?c=12&id=14968. Zverejnil: Jozef Mačo 13.12.2010 08:15, aktualizoval: Jozef Mačo 13.12.2010 11:41
[8] KOLEKTÍV: *Spišský hrad a pamiatky jeho okolia. Riadiaci plán lokality svetového kultúrneho dedičstva.* Academia Istropolitana Nova, spracovatelia Kilián J., Horanská E. Obstarávateľ mesto Spišské Podhradie. 2008
[9] GÁL, P. *Projektová príprava a rozhodovací proces v územiach so špecifickou hodnotou a územiach ochrany prírody a krajiny.* In: Dohnány B., Vodrážka P. eds. Priestorové plánovanie v územiach so špecifickým režimom. FA STU, Road Bratislava, 2000, s. 187-200
[10] VODRÁŽKA, P.: *Projektová príprava a rozhodovací proces v pamiatkovo chránených územiach.* In: Dohnány B., Vodrážka P. eds. Priestorové plánovanie v územiach so špecifickým režimom. FA STU, Road Bratislava, 2000, s. 90-104
Zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov, Vyhláška č. 24/2003 Zb., ktorou sa vykonáva zákon č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny, Zákon č. 135/1961 Z. z. o pozemných komunikáciách v znení neskorších predpisov, Zákon č. 49/2002 o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov

OhrozeneKostoly.sk

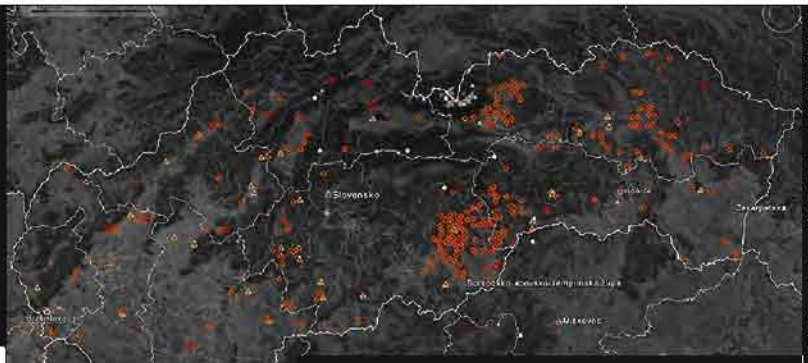

Ohrozené kostoly a kaplinky na Slovensku, stav výskumu k 07/2012

Stránka OhrozeneKostoly.sk má za cieľ zmapovať ohrozené a potenciálne ohrozené kostoly a veľké kaplinky všetkých denominácií kresťanských cirkví na Slovensku a vytvoriť ich interaktívnu databázu.

Projekt vzniká popri dizertačnej práci na tému využívania a adaptácií sakrálnych stavieb kresťanských cirkví v SR, ktorú spracúva autor stránky

Ing.arch. Róbert Erdélyi

na Fakulte architektúry STU v Bratislave pod vedením

Prof.Ing.arch. Pavla Gregora, PhD.

www.OhrozeneKostoly.sk

KÓPIE V ÚSTREDNOM ZOZNAME PAMIATKOVÉHO FONDU

VLKOLÍNEC - ROĽNÍCKY DVOR
pohľad na objekt

SKÝCOV - PEC NA PÁLENIE VÁPNA
detail

JALOVÁ - CHRÁM sv.JURAJA
pôvodný objekt / kópia už bez omietania

VLKOLÍNEC - ROĽNÍCKY DVOR
kópia stodoly v pozadí

ŠPANIA DOLINA - ĽUDOVÝ DOM
diaľkový pohľad

KOLÁROVO - LODNÝ MLYN
1967 - lodenica v Komárne

OSTURŇA - ROĽNÍCKY DVOR
celkový pohľad na dvor

ŠPANIA DOLINA - ĽUDOVÝ DOM
detail

KOLÁROVO - LODNÝ MLYN
celkový pohľad na objekt na mŕtvom ramene v Kolárove

OSTURŇA - ROĽNÍCKY DVOR
detail

ŠPANIA DOLINA - ĽUDOVÝ DOM
pohľad na objekt (v pravo)

KOLÁROVO - LODNÝ MLYN
detail

BRATISLAVA - MINDSZENTYHO ATELIÉR
celkový čelný pohľad

BRATISLAVA - MINDSZENTYHO ATELIÉR
pohľad na bočnú fasádu

Na území Slovenska je v Ústrednom zozname pamiatkového fondu ako kópie evidovaných 11 stavebných objektov:

1.Bratislava - Mindszentyho ateliér; NKP 546/0
2.Jalová - chrám svätého Juraja; NKP125/0
3.Kolárovo - lodný mlyn; NKP 2265/0
4.Osturňa - roľnícky dvor; NKP 4208/2, NKP 4208/3
5.Pohronská Polhora - železničný sklad; NKP 11651/4
6. Skýcov - pec na pálenie vápna; NKP 1538/0
7.Špania dolina - ľudový dom; NKP 3047/0
8.Špania dolina - ľudový dom; NKP 3053/0
9. Topoľčany - pricestné kaplinka; NKP 254/3
10. Vlkolínec - roľnícky dvor; NKP 2888/1
11. Vlkolínec - roľnícky dvor; NKP 2888/2

Okrem toho sa v UZPF nachádza ešte množstvo ďalších, ktoré však toto označenie nemajú aj napriek tomu, že sú z väčšej časti alebo celé kópiou.
Bližší rozbor je súčasťou dizertačnej práce.

ZDROJE:
[illegible] www.1602.[illegible] www.pamiatky.custodes.com

Ing.arch. BARBORA VACHOVÁ ; doktorand UDTAOP FA STU BA ; barbora.vachova@gmail.com